

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

134. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2021. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Csikány Tamás, DSc, egyetemi tanár, (Nemzeti Közszerzői Egyetem);
Kovács Zoltán András, PhD, egyetemi magántanár (NKE); *Lázár Balázs*, PhD, osztályvezető
(Hadtörténeti Intézet); *Molnár András*, levéltár-igazgató (Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára);
Nagy-L. István, PhD, tudományos főmunkatárs (Magyarságkutató Intézet, Történeti Kutatóközpont);
Réfi Attila, PhD, tudományos főmunkatárs, kutatócsoport-vezető (Károli Gáspár Református Egyetem);
Számvéber Norbert, PhD, igazgató (Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Kántás Balázs* (angol), *Márkus Andrea* (francia),
Nasinszky Dezső (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pásztai László*
Szerkesztő: *Medgyesi Zsófia*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István,
Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba,*
Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Kovács Vilmos,
Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál,
Szabó Péter, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Varga J. János, Veszprémy László

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza,
Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2021

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.

Telefon: 325-16-00, e-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a

Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.,

postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

LÁZÁR BALÁZS

KATONAÁLLÍTÁSOK, HADKIEGÉSZÍTÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN 1741 és 1848 KÖZÖTT

Áttekintés egy készülő összefoglaláshoz

Bevezetés

A közelmúltban megjelent *Magyarország hadtörténete* harmadik kötete tárgyalja az 1718 és 1919 közötti korszakot, melyből egy-két év kivételével hazánk a Habsburg-dinasztia jogara alatt, a történeti közbeszédben meggyökerezett szép és találó fogalommal dunai monarchiának vagy dunai birodalomnak nevezett államalakulatban élt. A kötet a korábbi összefoglalóknál deklaráltan nagyobb hangsúllyal tárgyalja a 18. századi dinasztikus háborúk, a francia- és napóleoni háborúk hadtörténelmét, illetve magát a császári-királyi hadsereget. A szintézis bevezetőjében Hermann Róbert így fogalmaz: „Véleményünk szerint ugyanis a magyar hadügy nem szűnt meg a Rákóczi-szabadságharcral, s az 1848–49. évi szabadságharcig és azt követően is beszélhetünk magyar haderőről. [...] Noha a hadügy e két évszázad folyamán alapvetően uralkodói felségjognak minősült, 1848-ig a birodalmat alkotó államok és tartományok közül egyedül a Magyar Királyság, illetve az Erdélyi Nagyfejedelemség rendjei tudtak legalább közvetett befolyást gyakorolni reá az újonc- és adómegajánlási jogon keresztül.”¹

E sorok írójának jutott a megtiszteltetés, hogy ebben az összefoglalóban megírhatta az 1740 és 1815 közötti időszakot. Hamar be kellett látnom, hogy a császári-királyi hadsereg szervezettörténetének bemutatásánál, és főleg az események leírásánál egy kizárólagosan magyar nézőpontot csak bajosan lehet érvényesíteni. Egy olyan haderőről van szó, ahol cseh tűzérek, galíciai lengyel bakák, horvát határőrök, magyar huszárok harcoltak egy nemzetek felett álló dinasztiaért. Olyan haderőről, ahol a császárra tett esküt 12 nyelvre kellett lefordítani, és ahol a legfelsőbb katonai adminisztrációs szerv elnöki székében egy ír származású, korábban orosz szolgálatban álló kozmopolita gróft, Moritz Lacyt egy felvidéki magyar nemes, Hadik András követhetett. Ahogy „az omlettben sem lehet szétválasztani a tojást a sárgájától”, úgy nem lehet tehát egy nemzetek felett álló intézmény történetének megírásakor önkényesen szétszedni ezeket a szálakat és külön megvizsgálni.² Vannak azonban olyan

¹ Hermann 2015. 9–10. o.

² A közelmúltban a császári-királyi hadsereg katonai elitjét illetően magyar szemszögből két nagyobb munka is született. Réfi Attila a huszár csapatnem törzstiszti karát vizsgálta (*Réfi* 2014.), de természetesen ebbe a kötetbe is bekerült számos külhoni, akik a magyar lovasságnál szolgáltak.

magyar sajátosságok, amelyeket vizsgálni lehet és kell. Hazánk politikai különállása, melyet a kuruc szabadságháborúk alapoztak meg, és amely később végső soron II. József politikájának bukását okozta, a hadügy területén is éreztette hatását, mégpedig a Hermann Róbert által említett két területen; vagyis az adókat, illetve az újoncokat illetően. Nem vitás, hogy egy hadtörténész számára az utóbbi jelenti a fontosabb problémát. A hadiadó mértéke és kirovása ugyanis alapvetően politikai kérdés volt, méghozzá hűsbavágóan fontos téma a rendek szemszögéből, elsősorban a nemesi privilégiumok védelme miatt. A kontribúció a 18. századi országgyűlések és politikai viták fő napirendi pontja volt, így a magyar történetírás is kiemelt figyelmet szentelt a kérdésnek, melynek így bőséges a szakirodalma.³

A másik nagy témakör, a hadkiegészítés működése viszont egyike a magyar történetírás *terra incognitáinak*, mellyel magam a szintézis megírásakor szembesültem igazán. Jelen írás egy olyan térképvázlatot, útikalauzt kíván nyújtani, mely jelenlegi meglehetősen hézagos tudásunk összegzésére tesz kísérletet és kijelöli a lehetséges kutatási irányokat.

Az újoncozás természeténél fogva olyan tevékenység, melyben a legélesebben áll szemben és kényszerül együttműködni a „civil szféra” és a hadsereg. Egyik oldalon az „átadók”, a hatóságok, megyék és egyéb törvényhatóságok, falvak és előljáróik, földesurak, uradalmak és családok állnak, másik oldalon az „átvevő”, a hadsereg. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy kutatásom voltaképpen ennek a folyamatnak melyik szereplőjére irányul? Reményeim szerint összefoglaló munkám végeredménye minden oldal szempontjait meg fogja némileg világítani. Annál is inkább, mivel ellentétben az adókérdéssel, az újoncozás folyamatának megismerését célul tűző kutatás nehezen boldogulna a katonai szempontok teljes ignorálásával. Bécs miért pont akkor, miért pont annyit és miért éppen azokkal a feltételekkel követelte az újoncokat? A politikai vetület mellett a katonai szempontokat is szükséges elemezni.

A feladat azonban hatalmas, feltáratlan források bőségesen állnak rendelkezésre és a megközelítési módok is számosak. A kérdéskört lehet a közjog, illetve a nagypolitika oldaláról nézni, mivel a Habsburg uralkodók az erős magyar rendiség miatt kénytelenek voltak különféle alkukba bocsátkozni a hadkiegészítés tárgyában az országgyűléssel, esetleg az ország legszűkebb elitjével a különféle, értekezletek, egyeztetések, konkurrenzusok révén, de az abszolutisztikus időszakokban is érdemes volt kikérni legalább a magyar kancellár véle-

Réfi a cs. kir. vértés és dragonyos, illetve ulánus lovasság törzstiszti karát is feldolgozta, de ezekben meglehetősen szerény, ha nem is elhanyagolható a hazai részvétel. Réfi 2015–2018. és Réfi 2016. Nagy-L. István legújabbban a császári-királyi haderő magyarországi tábornokainak pályaképet tekintette át. Nagy-L. 2020.

³ Lásd Szíjjártó István nagymonográfiáját a 18. századi országgyűlésekről (Szíjjártó 2010.), illetve legújabbban Nagy János értekezését az 1751. évi diétáról. Nagy 2020. Mindketten kiemelten foglalkoznak a hadiadó kérdésével. A hadiadók tényleges felhasználása a hadsereg számára már más kérdés. Az azonban kijelenthető, hogy a Magyar Királyságból és kapcsolt részeiből nyert durván évi négymillió forintra rúgó összeg a Monarchia közel nyolcvanmilliós háborús büdzséjében (1789-es adat), ha nem is elhanyagolható, de nem túlzottan jelentős tétel. A hadiadó tekintélyes részét a magyar vármegyék békeidőben nem is pénzzel, hanem természetben, a Magyarországon állomásozó ezredek ellátásával és elszállásolásával rótták le.

ményét, és a megyék sem fukarkodtak a panaszos feliratokkal. A hadkiegészítés folyamatának vizsgálatakor feltárul előttünk a korabeli politika és közigazgatás teljes spektruma, a Hofburg irodáitól kezdve a legkisebb somogyi vagy tiszántúli faluig. Ezenkívül a katonaaállításokat lehet hadtörténeti, hadseregszervezési szempontból vizsgálni, hiszen az uralkodó által Magyarországtól követelt újonclétszámok korántsem véletlenszerűek, és előfordult, hogy tudatos hadseregfejlesztési koncepció (vagy háborús helyzet) húzódott a háttérben. Érdekes lehet még szemügyre venni a haderő igényeit az újoncok fizikai tulajdonságait (életkor, testmagasság, testalkat stb.) illetően. Helyi szinten mind a vármegyék, mind az uradalmak és nagybirtokok lényegében szabad kezet kaptak az újoncok kiállítását illetően, csak meglegyen az előírt létszámú és minőségű „emberanyag”. A legfontosabb kérdések válaszait talán nem is a központi szervek iratanyagában találjuk meg, hanem helyi szinten a megyei levéltárak fondjaiban. Miként is dőlt el a 18. században és a 19. század elején, hogy végül kinek kellett magára öltenie az egyenruhát, hiszen a sorshúzás módszerét csak évtizedekkel később, a reformkori országgyűlések szentesítették. Mennyi erőszak, kényszer és önkény kísérté az újoncozást? Mekkora társadalmi ellenállást kellett leküzdenie a vármegyei elitnek a katonaaállítások kapcsán a falvakban, közösségekben? A kérdést akár történeti-szociológiai és mikrotörténeti szempontból is körül lehet járni, ugyanis a precíz Habsburg katonai bürokráciának köszönhetően némi szerencsével egy-egy személy vagy család, esetleg egy település katonáskodó tagjainak sorsa is rekonstruálható.⁴

Végezetül, legalább említés szintjén foglalkoznunk kell az újoncozás néprajzi vetületével, ugyanis ez a jelenség igen mélyen belevésődött a hazai néphagyományba, és elsőként nem is a történészek, hanem a néprajzkutatók figyelmét keltette fel.

A fent említett kérdéskörök érintőleges tárgyalása közben tanulmányom számba veszi a magyarországi újoncozásokat tárgyaló szakirodalmat és forrásokat is, vagyis historiográfiai áttekintést is kíván nyújtani.

Mi is az a hadkiegészítés?

Beszélhetünk-e egyáltalán hadkiegészítésről⁵ a modern kor előtt? A közelmúltban megjelent *Katonai terminológia értelmező szótár*⁶ a fogalmat a humánpolitika tárgykörébe utalja és „katonai igazgatási tevékenységnek” nevezi, melynek feladata „a katonai szervezetek személyi állományának a rendszeresített létszámra történő kiegészítése”. A szótár szerint azonban e nyilvánvaló cél elérése mellett a tevékenység elengedhetetlen része, hogy a haderő katonai célú nyilvántartást vezessen a behívandókról, és tervszerű létszámgazdálkodást

⁴ Ennek első számú forrásai a bécsi Kriegsarchivban 1740-től külön levéltári fondcsoportban őrzött mustrajegyzékek és állománytáblák. Előbbiek pontos adatokat tartalmaznak a katonák nevére, származására (születési helyére), életkorára, testmagasságára és szolgálati adataira.

⁵ A kora újkori és újkori európai nagyhatalmak hadkiegészítési rendszereit összefoglalja Molnár 2015.

⁶ Katonai terminológiai értelmező szótár. Szerk. Berkáné Danesch Marianne. Budapest, 2015. 211. o.

folytasson mind békében, mind háborúban a leszerelők és a veszteségek pótlására. Katonai célra használható lakosságösszeírásról a Habsburg Monarchiában azonban csak az 1753-ban elrendelt „lélekösszeírástól” kezdve beszélhetünk.⁷ Kifejezetten hadkiegészítési szempontú konskripciót csak 1770-ben rendeltek el az osztrák és cseh örökös tartományokban, és a rendszer az 1770-es évek végén, más források szerint 1781-ben lépett csak életbe, amikor a német⁸ gyalogezredek megkapták toborzókörzetüket.⁹ A Magyar Királyságban és az Erdélyi Nagyfejedelemségben erről sokáig szó sem lehetett. II. József 1784-es népszámlálási rendelete pedig egyenesen tagadta (nem túlzottan hihető módon), hogy az elrendelt magyarországi konskripció katonai célokat szolgálna. A jozefinizmus bukásakor azonban az összeírás íveit nagyrészt megsemmisítették, így már csak ezért sem szolgálhattak a későbbiekben az újoncozás alapjául. A modern értelemben vett, nyilvántartásokra támaszkodó hadkiegészítésről a Magyar Királyságban és Erdélyben az 1850-es évekig tehát aligha beszélhetünk.¹⁰ A császári-királyi hadsereg számára a magyar ezredek vonatkozásában a „tervszerű létszámgazdálkodásról” egészen a neoabszolutizmus korszakáig nem, vagy csak nagy vonalakban lehetett szó.¹¹

Julius Haynau tábornagy viszont már 1849 júliusában instrukciót bocsátott ki arra vonatkozóan hogy a magyarországi újoncozásnak a jövőben ugyanazokon az alapokon, tehát az összeírásen kell nyugodnia, mint a Lajtán túli tartományokban.¹² Végül az 1857-es császári pátenst rendelte el a népszámlálást, amit árulkodó módon előbb a 14–20 éves fiúk, fiatal férfiak összeírásával kellett kezdeni.¹³ Magát a modern értelemben vett hadkiegészítés fogalmát tehát igen jelentős megszorításokkal lehet csak alkalmazni a 19. század második feléig. Használatát viszont az indokolja, hogy a gyűjtőfogalom¹⁴ segítségével le lehet fedni a hadsereg személyiállomány-pótlásának több módját is, vagyis az önkéntes szolgálatvállalást (toborzást) és az újoncozást, a katonaállítást, a sorozást egyaránt.

⁷ Őri 2002. 45. o.

⁸ Ebben az összefüggésben ez pusztán azt jelenti, hogy „nem magyar” alakulat. A cseh, osztrák, galíciai gyalogezredek összefoglalóan németnek nevezték a császári-királyi hadseregben.

⁹ Wrede 1898. 101. o.

¹⁰ Balogh György szerint az 1831. évi katonaállítás már az összeírási rendszer alapján történt, mivel a megyék járasonként és helységenként összeírást készítettek azokról, akiket „a törvény [vagy inkább a szokásjog] nem mentett fel”. Balogh 1983. 34–36. o. Az ekkor bevezetett sorshúzásos rendszer Balogh állításával szemben nem feltételezi az összeírást is. A konskripciói rendszer központilag elrendelt összeírást jelent, melyet a hadsereg közreműködésével és ellenőrzésével hajtanak végre, és ez a szisztéma a Magyarországon 1831 után is zajló szabad toborzással sem lett volna kompatibilis. Az is valószínű, hogy a megyei összeírások szempontrendszere országosan korántsem volt egységes.

¹¹ A hadsereg az ország által kiállított újoncokat igyekezett tervszerűen elosztani az egyes alakulatok között, azonban naprakész népesedési adatok és kiszámíthatóan érkező újonckontingensek nélkül a cs. kir. haderő csak a már besorozott állomány célszerű felhasználásáról gondoskodhatott.

¹² *Instruction für die in Ungarn jetzt zu bewirkende Conscription und Recrutierung*. Pest, 1849. Nyomtatvány. ÖStA KA KM 1849 K 51 10/1.

¹³ Dányi 1993.

¹⁴ Bár a német nyelv ismeri a *Heeresergänzung* fogalmát, az angol *Recruitment* már jóval kevésbé alkalmas gyűjtőfogalomnak, mivel jelentéstartalmában inkább a toborzáshoz, vagyis az önkéntes szolgálatvállaláshoz áll közelebb.

E rövid szemantikai kitérő után próbáljuk meg Stromfeld Aurél nyomán¹⁵ felsorolni e „katonai igazgatási tevékenység” különféle formáit, rendszereit! Nem öncélú ez a rendszerezés, mivel így mérlegre tudjuk tenni akár a Monarchia vezetésének, akár a rendek elképzeléseinek valóságalapját és hosszútávú következményeit a hadkiegészítés szempontjából.

A történelem folyamán az antik Rómától kezdve napjainkig általában három irányban kezdenek gondolkodni az államférfiak és katonai vezetők, ha olcsó, ütőképes és esetleg még nagy létszámú haderőt is szeretnének. (Ezek közül a követelmények közül azonban egy közismert *bonmot* mintájára egyszerre talán csak kettő valósulhat meg.) Az első megoldás a lehetőségek közül a *zsoldos hadsereg*, mely kizárólag önkéntesekből áll, akik rendszerint hosszú időre kötelezik el magukat a katonamesterség mellett. Komoly előnye, hogy a zsoldosok alaposan kiképezhetők, és megkímélik a termelő gazdasági szektorok munkaerejét. A hivatásos katona elvesztése, ha esetleg még idegen is, nem borzolja fel különösebben a közvéleményt. Hátránya, hogy a zsoldost – mint minden igazi szakembert – jól meg kell fizetni és könnyen lehet, hogy akár odébb is áll, ha jobb ajánlatot kap. A zsoldoshadsereg tehát természeténél fogva drága és kis létszámú. Nagy problémája még ennek a megoldásnak, hogy egy véres háborúban gyorsan felmorzsolódik és azonnali pótlása szinte lehetetlen. Kizárólag hivatásosokból nem is lehetséges háborús kereteket, pótalakulatokat létrehozni.

Az összeírásos, avagy *szelektív hadkiegészítési* modell általában nem önállóan, hanem a zsoldoshadsereg mellett létezett.¹⁶ Ennek a szisztémának az a lényege, hogy a népszerűséget összeírták, különféle társadalmi és gazdasági szempontok szerint csoportosították, és a leginkább „nélkülözhetőnek” ítélt népréteget igyekeztek katonai szolgálatra kényszeríteni. Az összeírást először a 16. századi Svédországban, majd a Porosz Királyságban vezették be, később az osztrák és cseh örökös tartományokban a Monarchia is bevezette, de erről majd bővebben szólunk. Ez a rendszer kétségtelen előnyei mellett komoly negatívumokkal is járt. Ezeket Stromfeld bő egy évszázaddal később így összegezte: „Az összeíró rendszernek az a hátránya, hogy a műveltebb és gazdagabb néposztály a fegyveres erőben képviselve nincsen, tehát a fegyveres hatalom erkölcsi értéke kicsi.”¹⁷ Problémát jelentett még, hogy az összeírt és katonáskodásra „ítélt” alattvalók általában élethosszig vagy megrokknásig szolgáltak és pótlásukra csak ez után került sor, vagyis a hadsereg személyi állománya általában előregedett, és nem volt lehetőség valódi tartalékos állomány kialakítására.

A harmadik megoldás az *általános hadkötelezettség* volt, mely azonban már túlmutat a kutatás és a tanulmány időhatárain, hiszen ez a Magyar Királyság területén az 1868. évi XL. törvénycikk erejével került bevezetésre. Ennek alapelve roppant egyszerű, mivel kimondja, hogy minden 20. életkorba lépett férfi állampolgár katonai szolgálattal tartozik. Helyettes

¹⁵ Stromfeld 1913.

¹⁶ Némi terminológiai zavart okozhat, hogy a 19. század elején, közepén a *conscription* (szó szerinti jelentése: összeírás) fogalommal a francia típusú sorozást, az általános hadkötelezettséget jelölték. Lühe 1833. 246. o.

¹⁷ Stromfeld 1913. 41. o.

állítás vagy a szolgálat pénzbeli megváltása tilos, továbbá függetlenül a besorozott társadalmi státuszától, kizárólag egészségügyi okokból képzelhető el felmentés.

Bár a Francia Köztársaság törvényhozói ezt az alapelvet már 1793-ban lefektették a híres augusztus 23-i *levée en masse*¹⁸ rendelettel, a huszadik századot megelőzően sem gazdasági, sem társadalmi, sőt katonai okokból sem volt szükséges illetve lehetséges milliók behívása, felszerelése, kiképzése és harcra vetése.

Az általános hadkötelezettség egyik leágazása a milícia-rendszer, melyben egy nagyon csekély létszámú hivatásos mag mellett az állományt lényegében civilek alkotják, akik csak igen rövid kiképzést kapnak, melyet időnként felfrissítenek, így a hadsereg fenntartásának költségei minimálisak. A milícia-rendszer természetéből fakadóan elmosza a határvonalat a katonák és a polgárok között. Ezt csak speciális helyzetű országok engedhetik meg maguknak, amelyek eleve lemondanak a támadó háborúról, mint például Svájc. A magyar nemesi felkelés tulajdonképpen milícia-rendszerű általános hadkötelezettséget jelentett egy társadalmi csoportra, a nemességre nézve.

A 19. század végére azonban az európai hatalmak (Nagy-Britannia kivételével) az általános hadkötelezettség egyik módját, az ún. keretrendszert voltak kénytelenek bevezetni. Ennek során a férfilakosság háború esetén szinte kivétel nélkül köteles szolgálni életkorának és fizikai állapotának megfelelő módon, és egy-egy korosztályból a parlamentek által megszavazott újonckvóta szerint békeidőben is százezrek teljesítettek katonai szolgálatot.¹⁹

A magyar rendiség álláspontja a császári hadsereg magyar ezredeire vonatkozóan lényegében az volt, hogy ezeket az alakulatokat zsoldossereggként kell kiegészíteni, és a magyar nemesség csak rendkívüli esetben volt hajlandó *ad hoc* jelleggel, megfelelő politikai ár mellett újoncokat adni. Az állandó hadkiegészítéstől (és a hadiadó emelésétől) azonban valószínűleg nemcsak azért zárkóztak el a rendek, mivel az eseti segélyként *adható* újoncokban hatalmi ütőkártyát láttak, hanem aggályosnak találták a császári hadsereg „túlzott” megerősítését. „De kétséget nem szenved, hogy az állandó sereg folytonos szaporítása s békeidőben is fentartása szintén aggodalommal tölté el a rendeket. Tudták ugyan, hogy az erőszakos rendszabályoktól idegen, a nemzet iránt jó indulatú királyné kormánya alatt nincs mit tartaniok attól, hogy a hadsereg a nemzeti jogok elnyomására alkalmaztassék. De a bizonytalan jövő tekintetében, kivált visszagondolva ama véres zsarnokságra, melyet a hadsereg az országon s nemzeten a múlt korban elkövetett, lehetetlen volt némi aggodalommal nem tekinteniük a békeidőben is fegyverben tartott nagy számú zsoldos seregére” – írta erről Horváth Mihály.²⁰

¹⁸ A rendelet vitájában Danton már a totális háború elveit feszegette, melynek értelmében a nőtlen férfiak harcolni mennek, a nők a hadiüzemekben dolgoznak, a nők, a gyerekek és az idősök pedig különféle kisegítő munkákkal és szolgálatokkal segítik a hadsereget, vagyis az egész társadalom a háború szolgálatában állna. Blanton 2009. 9. o.

¹⁹ *Stromfeld* 1913. 41–42. o.

²⁰ *Horváth* 1878. 363. o.

A korszak hadkiegészítésének kérdéséhez tehát igen sokféleképpen közelíthetünk. Először a jogi hátteret vesszük szemügyre.

Az állandó hadsereg és újoncozás törvényi háttere

Poór János²¹ és Zachar József²² igen magas színvonalon és alaposan foglalták össze a korszak magyar hadügyére vonatkozó országgyűlési határozatokat. Ezeket azonban magam csak igen röviden érintem, mert az 1740-es évektől a katonaállítások napi gyakorlata és a hatályos törvények előírásai között áthidalhatatlan szakadék húzódott. Jelenleg folyó és jövőbeli kutatásom sokkal inkább a praxisra kíván rávilágítani és nem a már mások által alaposan kibontott jogi hátérrel (vagy fikciókkal?) szeretne foglalkozni. A túlzottan formális, jogi megközelítés miatt sok korabeli katonaállítás egyszerűen a történettudomány radarja alatt maradt.²³ Törvényi felhatalmazás, országgyűlési határozat nélkül újoncoztak például a héteves háború alatt (1756–1763), de az 1771. évi katonaállítás, illetve a napóleoni háborúk vége felé történő, 1813–1815 között folyó tömeges sorozások is így történtek. Más szóval, a Habsburg politika abszolutisztikus korszakaiban is folyt hadkiegészítés, melyről azonban országgyűlés és azt kísérő látványos politikai viták híján vajmi keveset tud a történeti köz-tudat. Ez alól a II. József által elrendelt három katonaállítás a kivétel, melyeknek nagy szerepe volt a jozefinizmus bukásában. A „kalapos király” által követelt újoncok azonban nem pusztán magából a törvénytelen eljárásból fakadóan váltottak ki felháborodást és ellenállást, hanem összeadódtak az országot és a rendeket ért többi sérelemmel, így az összeírással, a nyelvrendelettel és a közigazgatási reformmal, illetve a török háborút kísérő kényszerű beszolgáltatásokkal és más terhekkel.²⁴

Ennek ellenére mindenképpen meg kell említenünk az 1715. évi VIII. törvénycikket,²⁵ melyről már Szabó Dezső tisztázta 1910-es tanulmányában, hogy ebben szó sincs az állandó hadsereg magyarországi bevezetéséről, mindössze az országra eddig is önkényesen kivetett hadiadó (*contributio*) „legalizálásáról” szól. A rendek elismerték, hogy a nemesi felkelés immáron nem elegendő az ország védelmére, ezért: „minden eshetőségre erősebb és úgy benszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért

²¹ Poór monográfiájában az 1796 és 1812 közötti időszak országgyűlési vitáit veszi górcső alá a hadiadóra és újoncokra vonatkozóan, de igen bőséges bevezetőt kapunk a középkortól kezdve a 18. századig a hadi vonatkozású törvénykezésre is. Poór 2003.

²² Zachar 2004.

²³ Jó példa erre Balogh György monográfiája a Heves megyei újoncállításról, mely táblázatban foglalja össze és összesíti az 1741 és 1840 között az országgyűléseken megajánlott újoncokat (mely 212 662 főre rúg), de később kénytelen konstatálni, hogy a háborús években nemcsak „törvényes” módon zajlott katonaállítás, így ez a létszám jóval nagyobb. Balogh 1983.

²⁴ Marczali 1888. 523–545. o.

²⁵ A századfordulón Heltai Ferenc (akkori parlamenti képviselő) tárgyalta a hadügyi törvénykezést 1715 és 1840 között. A mű azonban inkább csak felsorolja, mintsem elemzi ezeket a cikkelyeket. Heltai 1903.

az erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg (hova tudomás szerint különben is tartozik) kell határozni”²⁶

A törvény tehát vajmi kevés konkrétumot árul el erről a „rendes katonaságról” avagy az állandó hadseregről. Leszögezi, hogy ennek van magyar komponense („bennszülöttek”), de a kiállítás, kiegészítés módjáról semmit sem tudunk meg. Ebben az időszakban ez a rész a császári haderőnek igen szerény hányadát alkotta. 1715-ben mindössze hat alacsony létszámú és meglehetősen változékony szervezetű huszárezredet és egyetlen hajdúregimentet számlált. Ezek toborzással történő kiegészítése nem okozhatott gondot a török háborúban kivérzett országnak sem. (A Monarchia örökös tartományaiban ugyanakkor már az 1690-es évektől kíméletlen újoncozás folyt a török háború, majd a spanyol örökösödési háború veszteségeinek pótlására.) A törvényhozók tehát vajmi kevés figyelmet fordítottak erre a kérdésre. Egy újabb háborús periódus bekövetkeztével, az 1730-as évektől kezdve a magyar regimentek száma folyamatosan gyarapodott. Az igazi „robbanás” azonban az 1741-ben a 63. törvénycikk erejével megalapított hat nemzeti gyalogezreddel (*Ungarische National Infanterie Regimenter*) következett be, melynek révén a magyar hajdúregimentek száma kilencre nőtt. Ez volt a magyar rendek híres „*Vitam et Sanguinem*” ajánlata, melynek keretében 21 662 gyalogost és 5322 portális lovas ajánlottak meg.²⁷ Ekkor született meg az a cikkely, mely a hadkiegészítést illetően lefektette a rendek jogi álláspontját. Az 1741. évi LXIII. törvénycikk 2. § kimondta: „Azon, ez irányban külön kifejezett óvás mellett [ajánlották meg az újoncokat], hogy akár a fölkelés tartama alatt, akár megszűntével az ezekben bármiképen felmerülő fogyatékok betöltésére és újonczok állítására a karok és rendek semmi szín alatt ne köteleztessenek és soha ne legyenek kötelezhetők.” Elmondhatjuk azonban, hogy az ezt követő évtizedekben éppen ez a rendelkezés maradt írott malaszt. A kor politikai kultúrájában bevett „necessitas”-ra, vagyis sürgető szükségre – az érvényben lévő törvények és szokások, de akár erkölcsi normák átmeneti felfüggesztésére,²⁸ általában a „nemzetközi helyzet fokozódására” – való tekintettel és hivatkozással az uralkodók az országgyűlés összehívása és annak törvényben rögzített beleegyezése nélkül újonczok állítására kötelezték a vármegyéket és a törvényhatóságokat.

²⁶ Ezer év törvényei: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500008.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny%3Fpagenum%3D23> (A letöltés időpontja: 2021. február 19.) A katonaaállítás is érintette később a harmadik paragrafus, mely kimondta, hogy a hadiadó kivetéséről az „ellenséges betörésnek rendkívüli” esetén nem kell országgyűlést tartani, hanem az ország főméltóságainak gyűlésén is születhet erről döntés. A későbbiekben ilyen konkurzusokon ajánlottak nemcsak adót és egyéb felajánlásokat, hanem újoncokat is 1778-ban és 1792-ben is a magyar politika legfontosabb szereplői Mária Teréziának, illetve I. Ferencnek.

²⁷ Az 1741. évi katonaaállítás egyik jogi „aknája” abban állt, hogy a „portális katonaság” terminológia újrafelfedezésével fegyvert adott a nemesi adómentesség és más privilégiumok ellen érvelő aulikus gondolkodóknak, akik közül Michael Piringer 1810-es években megjelent kétkötetes műve a legszínvonalasabb. Piringer 1810, 1816. A portális vagy telekkatonaság fenntartására vonatkozó nemesi adókötelezettség nemrég még vita tárgya volt történeiszünk között (lásd *Szijártó* 2010. 476–477. o.), de a hadkiegészítés működését illetően ez a kérdés nagyrészt elvi jelentőségű.

²⁸ Nagy 2020. 175. o.

Ezekre a gyalogos regrutákat követelő királyi leiratokra és helytartótanácsi utasításokra, melyek II. József társuralkodásától, majd egyeduralmától kezdve egyre parancsolóbb hangvételűek lettek, a vármegyék a Helytartótanácsnak címzett ünnepélyes válaszaikban meghajoltak az uralkodói akarat előtt, de sok törvényhatóság a fenti paragrafusra hivatkozva adott hangot fenntartásainak. Maga gróf Esterházy Ferenc kancellár is ezt a törvényt hozta szóba József császárnak, amikor az 1778-as újonckövetelés kapcsán törvényességi aggályait hangoztatta.²⁹ E törvény egészen 1848-ig a magyarországi katonaállítás alapvető jogi fundamentuma maradt.³⁰ Figyelemre méltó, hogy a bajor örökösödési háború kitörésekor és a katonai helyzet romlásakor a vármegyék 1778 nyarán a kért 12 000 helyett a magyar gyalogság számára 13 744 újoncot ígértek! A huszárezredek hadkiegészítését és pótlóvázását ugyanakkor az arisztokrácia és főpapság vállalta magára. Utóbbiak 1779-re 3025 teljesen felszerelt lovaszt bocsátottak a hadsereg rendelkezésére.³¹

Itt kell röviden kitérnünk a Habsburg Monarchia osztrák és cseh részein 1770-ben elrendelt, majd egy évtizednyi munkálatok után 1781-ben bevezetett összeírási rendszerre. Az 1763. február 15-én megkötött hubertusburgi béke értelmében – a Monarchia hatalmas emberi és anyagi áldozatai dacára – a poroszok végül megtarthatták Sziléziát és Glatz grófságot. A birodalom igazgatását és pénzügyeit az 1749-ben bevezetett Haugwitz-reformok jelentősen központosították és modernizálták, de a háború hatalmas terheit ez az új rendszer sem tudta tartósan elviselni. Az összezcapás csúcspontján, 1761 végén Bécs a tönk szélére került, és kénytelen volt akkor lefaragni a hadi kiadásokat, amikor a legnagyobb szükség lett volna csapatokra. Egyedül abban az évben több mint 44 millió guldent költöttek a hadseregre, melyből jó pár milliót a toborzás költségei emésztettek fel.³²

A tarthatatlan helyzet miatt hamarosan a birodalom irányítói gyökeres változtatásokra kényszerültek. Nagy Frigyes káprázatos sikerét, hogy egy hatalmas európai koalícióval szemben végül sikerült megvédenie hódításait, sokan a Porosz Királyság hatékony hadkiegészítési rendszerének tulajdonították. A fiatal királyság második uralkodója, I. Frigyes Vilmos már 1714. május 9-i ediktumában kinyilvánította, hogy „a fiatal legények, legyenek akár városiak vagy vidékiek, születésüknél fogva és az Úristen örök rendje és parancsolata szerint javaikkal és életükkel³³ szolgálni tartoznak”.³⁴ 1717-től kezdve a hadsereg (pontosabban minden századparancsnok) regisztrálta a katonáskodásra alkalmas alattvalókat állomáshelye környékén. 1733 és 1735 között több királyi rendelet látott napvilágot a királyság

²⁹ Lázár 2018b. 175. o.

³⁰ Az 1840. évi II. tc., mely 38 000 újonc megajánlásáról rendelkezett, hivatkozva az előzményekre: az 1807:I. tc. az 5-ik, az 1808:VI. tc. az 1-ső és az 1830:VII. tc. szintén az 1-ső §-aiban leszögezett biztosítékok mellett adta a katonákat.

³¹ Schwicker szerint hasonlóan lelkes felajánlásokat tettek az erdélyi rendek is, és a szász városok egyedül 600 huszárt állítottak ki. Schwicker 1878. 507. o.

³² A garnizon-csapatokra, tüzérségre, fegyverekre, illetve a pótlóvázásra és toborzásra összesen 26 milliót kellett költeni, míg a tábori hadseregek fenntartására és ellátására „mindössze” 18 milliót. Duffy 2003. 104–105. o.

³³ „mit Guth und Bluth”

³⁴ Fiedler 2005. 115. o.

különböző tartományait illetően, hogy minden ezred számára a lakosság szám arányában kiegészítési területet (*Enrollierungskanton*) kell kijelölni. Egy kanton nagyjából 5000 és 8800 háztartást („tűzhelyet”) foglalt magába, és azokat tovább bontották századkörzetekre. Az ezeken a területeken élő férfialakosság³⁵ katonai szolgálattal tartozott a hadseregben, de békeidőszakban is pusztán a fogyatkozás pótlására átlagosan évi 60 főt hívtak be kantononként.

Bécsben a kantonrendszer bevezetésének legfőbb szószólója a trónörökös, József főherceg (1765-től német-római császár és társuralkodó), illetve befolyásos katonai tanácsadója, Lacy tábornok volt. Velük ellentétben Kaunitz kancellár az osztrák hagyományokkal összeegyeztethetetlennek tartotta a hadkötelezettség bevezetését, melyet „rabszolgaságnak” nevezett. Kaunitz nézetei szerint Nagy-Britannia és Hollandia mintájára a gazdaságot kellett volna annyira megerősíteni, hogy a hadsereg inkább a német fejedelemségektől kölcsönzött „bérregimentekre” tudott volna támaszkodni, továbbá a Katonai Határőrvidék emberanyagának³⁶ még kíméletlenebb kihasználása révén kellett volna a hiányokat pótolni.³⁷ A vitában József és Lacy kerekedett felül, bár Mária Terézia sohasem rejtette véka alá ódzkodását a porosz szisztémától. 1765-ben József – immáron társuralkodóként – nekiláthatott a hadsereg „poroszosításának”. 1770 márciusában elrendelték a lakosság katonai célú összeírását, először csak az osztrák és cseh örökös tartományok területén. Az összeírás és az egyéb szervezési feladatok – melyeket a civil és katonai hivatalnokoknak együttműködve kellett végezni – azonban annyira elhúzódtak, hogy a 37. német szervezeti típusú gyalogezred csak 1781-ben kapta meg végleges hadkiegészítési körzeteit az osztrák és cseh tartományokban. A rendszert fokozatosan kiterjesztették az újonnan megszerzett tartományokra is, így 1776-ban Galíciára, majd 1779-ben az Inn-negyedre és 1787-ben Bukovinára.

Az ezredek körzeteit továbbosztották 16 századkörzetre, de utóbbiak 1807-től megszűntek és az egész egy egységgé vált. A körzetek népességét összeírták egy nyilvántartó könyvbe, és a katonai adminisztrációt segítette a kötelezően bevezetett házsámozás is. Minden év tavaszán az ezzel megbízott tiszt beutazta a körzetet és aktualizálta a listát. A lakosságot nemcsak megszámlálták, hanem társadalmi és vagyoni helyzet szerint osztályozták is. A katonai szolgálatra kijelöltek³⁸ általában a 17 és 40 év közötti, szegény földművesek voltak,

³⁵ A szolgálat alól az egyházi személyek, a földműves családok egyetlen fiúgyermekai, a 10 000 tallérnál magasabb jövedelműek fiai és a manufaktúrák munkásai élveztek felmentést, míg Berlin és Potsdam polgárai mentesek voltak a szolgálat alól. *Guddat* 2011. 236. o.

³⁶ A magyar korona részeiből kiszakított horvát, szlavón, bánáti és erdélyi határőrvidékek hadkiegészítési rendszere gyökeresen eltért a többi tartománytól, hiszen ezek a részek teljesen militarizált területek voltak. „Szabad” státuszuk fejében a 18 és 60 év közötti férfialakosság kötelezően katonai szolgálatot látott el. Kicsiny népessége ellenére a Katonai Határőrvidék óriási részt vállalt a birodalom háborús erőfeszítéseiből. Az erdélyi határőr-rendszer megszervezése után nagyjából 50 000 főt tudott mobilizálni a napóleoni háborúk idején.

³⁷ *Hochedlinger* 2003. 293. o. és *Hochedlinger – Tantner* 2005. XI–XIII. o.

³⁸ A katonai szolgálat alól mentesítettek rétege meglehetősen széles volt: ide tartoztak a nemesség és pap-ság, hivatalnokok és honoráciorok és az ő gyermekeik. Volt továbbá egy meglehetősen szubjektív kategória is, melynek értelmében mindazok, akik földművesként, a bányákban, vashámorokban és más üzemekben, illetve a hajógyártásban „nélkülözhetetlenek”, szintén mentesítettek voltak. *Wrede* 1898. 101. o.

akik elvileg 25 évre, gyakorlatilag élethossziglan a hadsereg tagjai lettek. Akiiket alkalmasnak találtak és összeírtak, de egyelőre nem volt rájuk szükség, szintén a hadsereg tagjai lettek, akiket bármikor behívhattak.³⁹

A „német” lovasság és a tüzérség hadkiegészítése 1781-től a „konskribált területekről”, vagyis az örökös tartományokból szintén az összeíró rendszer alapján történt, de a főhadparancsnokságok közbeiktatásával. Az ezredparancsnok jelentette a szükséges újonclétszámot a területileg illetékes főhadparancsnokságnak, mely a gyalogezredekben keresztül intézkedett a fizikailag alkalmas újoncok kiválasztásáról, akiket a lovas- vagy tüzérezredekhez irányítottak.⁴⁰

Engedély és 150 forintos kaució nélkül egyik összeírt sem hagyhatta el tartósan körzetét, de vannak adataink, hogy a cseh tartományokból többen Magyarországra és Erdélybe menekültek a katonáskodás elől.⁴¹ Anyagi megfontolásokból a századok létszámából 40 főnek engedélyezték, hogy tartósan távol maradjon szabadsgón, akárcsak a porosz rendszerben.⁴²

A császári-királyi hadsereg összeírási és szelektív hadkiegészítési rendszere meglepően tartósan bizonyult, és egészen az 1868. december 5-én kihirdetett véderőtörvényig érvényben maradt.⁴³

Annak ellenére, hogy a magyar vármegyék, szabad kerületek és királyi városok rendre kiállították a kért újoncokat, a társuralkodóként 1765-től, egyeduralkodóként 1780-tól a hatalmat gyakorló II. József (és elsőszámú katonai tanácsadója, gróf Lacy tábornagy) elégedetlen volt a hadkiegészítés magyarországi elvi alapjaival.⁴⁴ A magyar különállás azonban ebből a szempontból is fennmaradt, mivel az „összeírási” szisztéma itteni bevezetésétől Bécs egészen 1784-ig visszariadt, és végül a császár a halálos ágyán a jozefinizmus majdnem egész művét visszavonta. Az ország különállását és külön kormányzatát az 1791. évi X. törvénycikk mondta ki ezekkel a szavakkal: „Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (bele értve mindenféle kormánysszékeit) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmányával bíró, [...] tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem

³⁹ Hollins 1998. 4–8. o.

⁴⁰ Nagy-L. 2013. 181. o.

⁴¹ Amint 1794 körül egy névtelen jelentés megállapítja: „Mindeközben szükséges legalázatosabban megjegyezni, hogy mind a törökök elleni hadjárat, mind a jelenlegi háborúk kezdetén a legdaliásabb legények az osztrák tartományokból csapóként és kézművesként („als Kellner und Handwerkleute”) Magyarországra menekültek, mivel ezek ott [a besorozás alól] szabadok voltak.” ÖStA KA ZSt Militär Hofkommission Nostitz-Rieneck VII. f. 105. (Karton 11).

⁴² Wrede 1898. 102. o.

⁴³ Uo. 109. o.

⁴⁴ Lacy szerint az ekkor fennálló 11 magyar gyalogezred a hadkiegészítésük miatt „rendkívül rossz minőségű, az újoncok részben koldusokból, részben idegenekből, részben az aljanépből áll, akik-től nem remélhetünk semmit, és az [ellenségnek] sincs félnivalója tőlük”. Beales 2013. 488. o. Lacy és József megvetését azonban valószínűleg inkább a makacs magyar különállás vívta ki, mintsem a magyar gyalogság és huszárság valós harci teljesítménye és fegyelme.

pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország.”⁴⁵ Ez az alapelv jól tükröződött a hadkiegészítésben is, mivel a Monarchia tartományait ebből a szempontból „rég összeírt” illetve „nem összeírt” módon tartották számon.⁴⁶

A tereziánus és jozefinista korszak abszolutizmusát visszarendeződés és kompromisszum követte II. Lipót trónra lépésekor (1790), majd I. Ferenc uralmától (1792). Az ezt követő évtizedek során egészen 1813-ig a magyar rendek visszanyerték beleszólásukat a hadkiegészítés kérdésébe. Mindez azonban nem feltétlenül jelentett hátrányt az uralkodónak és a császári-királyi hadseregnek, ha csak a számokat nézzük. Az 1796. évi II. törvény erejével, mely szabad ajánlatként „a nagy tüzzel folyó francia háborúra való segedelem gyanánt, a háromszáznegyvenezer főnyi császár-királyi hadsereg föntartására ötvenezer katonaujjonczot, kétmillió negyvenezer mérő rozsot, nyolczvanezer ló eltartása czimén hárommillió hetvenhatezer mérő zabot; huszezer ökröt és tizezer lovat” adott. A magyar rendiség tehát (tetemes egyéb felajánlás mellett) kemény tárgyalások után, de végső soron önként ajánlott meg annyi újoncot, amennyit Bécs azelőtt és azután soha sem kért.

Az 1802. évi pozsonyi országgyűlésen a királyi propozíciókban azonban az udvar Károly főherceg nyomására ismét kísérletet tett az újoncozás szabályozására, a kiszámítható hadkiegészítés megteremtésére. Ezúttal nem az összeírás bevezetését kellett visszaverniük a rendeknek, hanem a megszabott szolgálati idő, a kapituláció bevezetését, melyet a birodalom „összeírt” részein már életbe léptettek, a gyalogságnak 10 évben, a többi fegyvernemnél 12 esztendőben. Miért is volt ez komoly kihívás a rendek jogait illetően? Erre az a válasz, hogy a megszabott szolgálati idő leteltével leszerelő katona pótlásáról gondoskodni kellett. Az országgyűlési megajánlások, a rendek által esetleg borsos politikai áron adott subsidiumok helyett tehát immáron automatizmusok léptek volna életbe, mivel a „magyar hadsereg”, vagyis az 1802. évi I. törvényben meghatározott 64 000 fő⁴⁷ pótlására ennek értelmében évi 6043 főt kellett bevonultatni békeidőben is. Ezen a diétán az országgyűlési nemesség, a politikai elit időlegesen elfogadta ezt a szabályozást, ám ez a behódolás kizárólag a következő országgyűlésig, időlegesen történt, és az első adódó alkalommal – kihasználva a Monarchia nehéz külpolitikai helyzetét – vissza is vonták. Az 1807. évi I. törvény erejével a rendiség elérte a kapitulációs rendszer eltörlését és a „szabad toborzásra” való visszatérést. A napóleoni háborúk százezres tömeghadseregeinek korában a magyar rendek még azon az állásponton voltak, hogy bármilyen nem önkéntes katonai szolgálat, vagyis erőszakos katonaaállítás „ellenkezik az ország alkotmányával, a nemzetnek természeti tulajdonságával, a belső bátorsággal [közbiztonsággal], sőt a hazának külső bátorsága fenntartásával is”. Az országgyűlés lényegében 1807-től a hadkiegészítés gondját békeidőben ismét a hadsereg

⁴⁵ Ugyanezen az országgyűlésen a hadsereg kiegészítésére vonatkozó (LXVI.) törvénycikk 6000 újonc állítását határozta el, de „az 1741: LXIII. törvénycikkben kifejezett föltételek és biztosítékok alatt”.

⁴⁶ Az osztrák és cseh örökös tartományokban 1770-ben porosz mintára elrendelt összeírára lásd Lázár 2018b és Hochedlinger – Tantner 2005.

⁴⁷ Ekkorra már a császári-királyi hadsereg – az Erdélyből és a Katonai határőrvidékről kiállított alakulatokat nem számítva – 12 magyar gyalogezredet és 11 huszárezredet foglalt magában.

tolta, annyi kiegészítéssel, hogy az ország évi 200 000 forinttal hozzájárult a toborzás költségeihez. Ugyanakkor teljesen törvényes módon, országgyűlésen 1807-ben és 1808-ban nem kevesebb, mint összesen 32 000 újonc kiállításáról döntött a császári-királyi hadsereg magyar ezredei számára.

Az 1809-ben a Magyar Királyság területén érvényes toborzási szabályzat 1848-ig érvényben maradt. A ferenci abszolutizmus átmeneti időszakában, 1813 és 1825 között az udvar ismét visszanyúlt Mária Terézia és II. József politikájához, és rendeleti kormányzás keretében követelt újoncokat (is), bár a nyílt szakítást a magyar alkotmánnyal nem kockáztatta meg.⁴⁸

Ferenc király végül 1825-ben jobbnak látta – elsősorban az újoncok megajánlása miatt – összehívni az országgyűlést, miután az 1821-es törvénytelen újoncozás ellen több vármegye nyílt ellenállást tanúsított.⁴⁹ A reformkor kezdetén a vármegyei követutasítások már egyértelműek voltak: az újoncmegajánlás és az adóemelés kizárólag országgyűlésen történhet, ahogy Nógrád megye követutasítása megfogalmazta: „A katonai állításnak s a közadók felelőtlenségének egyedül az országgyűlésen való megtörténhetéséről szóló törvények világosak és minden kétségen kívül valók lévén, követ uraknak szorosán meghagyatik: hogy valamint ezen tárgyról szóló, úgy semmi egyéb sarkalatos constitutionális törvényeknek semmi nemű változtatásába [...] ne ereszkedjenek.”⁵⁰

Az 1830/31. évi országgyűlésnek azonban egy fontos kérdésben meg kellett hátrálnia a hadsereg követeléseit, vagy inkább a korszak el előtt. A megajánlott 28 000 újonc immáron szabott ideig, 10 esztendeig szolgált, de a leszerelt éves pótlásáról, ellentétben az 1802 és 1807 közötti időszakokkal, többet nem esett szó.⁵¹ A kérdés éppen tíz év múlva, az 1840. évi diétán került elő, ahol a tíz év után leszerelő állomány pótlására ismét 28 000 főt szavaztak meg. A két országgyűlési felajánlás között azonban kizárólag toborzás folyhatott a hadsereg részéről, a megyék újoncállításra nem voltak kötelezhetőek. Háború kitörésekor, pontosabban „csak [a király] örökös országainak ellenséges megtámadtatása esetén” az ország 20 000 katonát tartozott kiállítani.

Ha tehát a hadkiegészítés rendszerére, hétköznapi működésére, a hadkötelezettek pontos körére vagyunk kíváncsiak, a *Corpus Iuris*-ban hiába keressük a választ. Az 1848-ig külön kormányzott Erdély még kirívóbb példája a törvények és a valóság közötti ellentmondásnak. Tihanyi Lajos szerint: „Erdélyben az 1751:V. törvénycikk kimondja, hogy a hadi segílyt az országgyűlés szavazza meg. Ez a rendelkezése azonban a törvénynek csak írott malaszt

⁴⁸ Erre az abszolutisztikus időszakra lásd Soós 2007.

⁴⁹ Ferenc király 1821. május 4-én Troppauban kiadott rendeletében az 1813-ban és 1815-ben rendeleti úton követelt 90 000 újonc 30 000, majd 28 000 főre módosított hátralékban maradt kiállítását követelte a rendektől.

⁵⁰ Tihanyi 1906. 406. o.

⁵¹ A szolgálati időt az állított újoncok esetén az Udvari Haditanács már 1828-ban 14 évben maximalta, míg 1843-ban végül megtiltotta az élethossziglan tartó szolgálatot. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy a „csavargók” és más nemkívánatos elemek esetében az állított újoncot a hatóságok és a földesurak életfogytiglani katonáskodásra kívánták adni, bár ekkor már elvileg 10 év volt az országgyűlés által elfogadott szolgálati idő.

maradt, a mennyiben itt tényleg a completatio, a hadsereg évenkénti rendszeres kiegészítése volt divatban. Itt országgyűlési megszavazás nélkül egyszerűen a kormányszék titkos parancsára állították ki a törvényhatóságok (kötéllel fogdosván!) a katonákat.”

Kinek kellett katonáskodni és kinek nem?

A napóleoni háborúk időszakában született katonai tárgyú országgyűlési dekrétumok immáron kénytelenek voltak bizonyos kérdéseket az előző évszázad szándékoltan homályos törvényeivel szemben konkretizálni, a katonakötelesek csoportjait némileg közelebbről meghatározni. Történettudományunk máig adós ezeknek a törvényeknek és következményeiknek az elemzésével, melyek voltaképpen egy új korszak, a tömeghadseregek korának voltak előfutárai. Az 1802. évi országgyűlés után kiküldött országos deputációnak, bizottságnak a katonaállítás törvényesítése miatt le kellett fektetnie az alapelvet, amely nem meglepő módon úgy hangzott, hogy „quicumque ad Contributionem conscriptus est, obligationi militandi subest”, vagyis a katonaállítás terhét viselje az adózó nép.⁵² Ez a kirívó igazságtalanság már a korszakban is okozott lelkiismereti problémákat némelyeknél,⁵³ jóllehet az inszurrekcióban való szolgálattal elvileg a nemesség leróta a maga katonáskodási kötelezettségét. A távoli garnizonokban 10–12 évig, vagy éppen halálig tartó kemény katonaelet terhét azonban nem lehetett összehasonlítani a nemesi felkelések rövid ideig tartó, miliciaszerű szolgálataival.

Az 1741-től kezdődő katonaállítások folyamán magától értetődő volt, hogy a kiváltságos társadalmi rétegek, de bármely csekély vagyonnal vagy termelőeszközzel rendelkező egyén nem lehetett tárgya az újoncállításnak. A mából visszatekintve könnyű megfedelkezniünk a korabeli élelmiszertermelés és a népesség fogyasztásának igen törekeny egyensúlyáról.⁵⁴ Bár Magyarországon ez már ritka volt a korszakban, a cseh-morva területeken még az 1770-es években is pusztító éhínség ütötte fel a fejét. Ebből a rendszerből még csekély számú munkaerő kivonása is veszélyekkel fenyegetett. Magyarország esetében azonban aggodalmat kelthetett a frissen betelepített egykori hódoltsági területek esetleges újbóli elnéptelenedése is. Általános szabályként oda kellett figyelni a törvényhatóságoknak, hogy újoncnak olyan személyeket adjanak, akik nem különösen fontosak az ipar és a mezőgazdaság számára, és ne veszélyeztessék az ország betelepítésének folyamatát sem, „mivel abban áll majd az állam és bármely földesúr igazi szerencséje”.⁵⁵ Az ideális újonc tehát nőtlen és vagyontalan

⁵² Révész 1953. 288. o.

⁵³ A jeles reformgondolkodót, Berzeviczy Gergelyt lehet itt elsősorban megemlíteni: Poór 2010. 59–62. o.

⁵⁴ A felvilágosodás egyik legnagyobb hatású politikai gondolkodója, Montesquieu is foglalkozott a kérdéssel. Az ő közgazdasági számításai szerint egy állam nem tarthat fenn nagyobb létszámú hadsereget, mint népességének 1%-a. A jeles francia filozófus és közgazdász érveit és számításait használta fel Kaunitz kancellár a József császár és Lacy tábornagy által kezdeményezett porosz mintájú hadseregreformmal szembeni érvelésében. Magyarország története 1989. 1472. o.

⁵⁵ Lázár 2018b. 170. o.

volt, illetve semmilyen szakmával vagy szaktudással sem rendelkezett, vagyis még a paraszti társadalomnak is a legalsóbb rétegéből származott.

A II. József által elrendelt összeírás eredményeképpen azonban a törvényhatóságok számára immáron rendelkezésre állottak listák a területükön élő nem nemes és vagyontalan fiatal férfiakról. Erre támaszkodva egészen pontos katonaállítási listákat lehetett készíteni, melyről a Borsod vármegyében 1787-ben és 1788-ban lezajlott újoncozás tanúskodik. Ennek keretében Miskolc mezővárosában 500 főt vettek jegyzékbe, de így is nehézséget okozott a településre kirótt 24 újonc kiállítása.⁵⁶

A későbbi katonaállítások folyamán azonban ezeket az immáron nem frissített józsefi összeírási íveket nem tudták felhasználni. Az 1802-ben (igaz, csak három évre) elfogadott rendszeres hadkiegészítés miatt azonban ismét felmerült az összeírás igénye, ezúttal szigorúan csak a nem nemes, más szóval az adófizető populáció tekintetében. Az újabb összeírás – mely 1805-ben⁵⁷ zárult le – eredményeit a hatóságok minden bizonnyal felhasználták a katonaállítások során, de országos rendszer körvonalai ebből nem rajzolódnak ki.

A források szerint a reformkorban elvileg az önként katonának álltak adatait összevetették a települések ún. sorozási jegyzékeivel, amint arról az 1839 és 1841 között a cs. kir. 48. Gollner-geológusvezetű katonáskodó Petőfi Sándor katonai anyakönyvi lapja (*Grundbuchblatt*) tanúskodik. Ez a vizsgálat azonban nem lehetett valami alapos, a költő ugyanis két évvel „öregíthette” magát, mivel születési dátumát 1821-ben határozta meg a tényleges 1823-mal szemben.⁵⁸

A szakirodalom szerint már a 18. század vége felé a falusi plébániák anyakönyveit is felhasználták a katonakorú (általában 17 és 24 év közötti) férfiak körének meghatározására.⁵⁹ Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy pontosan mikortól alkalmazták ezt a módszert, mely feltételezte a helyi plébánosok vagy lelkészek közreműködését, még a jövőbeli kutatás feladata.

A Heves vármegyei újoncállításokról írott monográfia azonban jól mutatja be azt, hogy a francia háborúk kitörése után, majd az 1796-os nagyszabású sorozások miatt a nincstelekre és deklasszáltakra támaszkodó hadkiegészítési rendszer egyre kevésbé volt fenntartható.⁶⁰ A tömeges katonaállítások során a megyék és törvényhatóságok immáron kénytelenek voltak családokat és telkes gazdákat is katonának adni, ami nem csekély társadalmi problémákat okozhatott, hiszen szociális hálóról ebben az időszakban nem beszélhetünk. A napóleoni háborúk folyamán kialakult a mentességek köre is, mely Berkó István szerint az alábbi csoportokat foglalta magában: „... a katonáskodás alól fel voltak mentve az előkelő személyiségek, a nemesség, a lelkészek, valamint mindezek fiai, az értelmiség, a tanulóifjú-

⁵⁶ Faragó 2012. 5. o.

⁵⁷ Az 1805. évi összeírást alapul véve, a katonáskodásra kötelezhető magyarországi (Erdély és a Hátőrvidék nélkül) férfilakosság száma a zsidók nélkül: 1 127 196 fő volt. Kovacsics 1963. 191–192. o.

⁵⁸ Ács 2005. 122. o.

⁵⁹ Ságvári György szerint (Ságvári 2000. 238. o.) az anyakönyvek alkalmazását 1807-től törvényesítették, magam azonban ennek nem találtam nyomát a törvénytárban.

⁶⁰ Balogh 1983. 26–31. o.

ság, a közhivatalban alkalmazottak, minden polgár, akinek saját háza és üzlete vagy egyáltalában polgárjoga volt, avagy városban, illetőleg mezővárosban mint iparosmester élt, minden földműves, aki akár saját, akár bérelt legalább is negyedtelken, vagyis megyénként változóan 6–15 holdnyi birtokon gazdálkodott, nős vagy özvegy férfiak, akiknek ellátatlan gyermekei voltak, továbbá hatósági vagy állami szolgálatban állók, iskolaszolgák, templomszolgák”.⁶¹ A rendszer azonban mai fogalmaink szerint mintha fordítva működött volna. A delikvenst gyakran ugyanis először megfogták és katonának adták, majd csak ezután tehetek hozzátartozói lépéseket az illető kikérésére a szolgálatból, mely az illetékes vármegyén keresztül történt. Kulcskérdés volt, hogy a besorozott igazolni tudja, hogy biztos megélhetése van a civil életben is.⁶²

A huszárezredek személyi állománya meglehetősen más képet mutatott. A huszárszolgálat, akár közlegényként is, még a nemeseknek sem derogált. 1780-ban II. József egységesítő szándékkal – az összeíró rendszer magyarországi bevezetésének előkészítéseként – teljesen el kívánta törölni a huszártoborzást, és a magyar lovasság újoncszükségletét is a rendi katonaaállítás „emberanyagából” kívánta pótolni. Hadik tábornagy az Udvari Haditanács elnökeként kétségbeesetten tiltakozott a toborzási tilalom ellen, mondván, hogy a huszárezredekbe nemesemberek, diákok és polgárok is önként beálltak, akikből később jó altisztek vagy akár tisztek is lehettek. Hadik szerint ekkor saját ezredében nem kevesebb mint 267 olyan közlegény vagy altiszt szolgált, akik a korabeli társadalom privilegizált vagy legalábbis tanultabb részéhez tartoztak. („Ezek a személyek, a nemesemberek, a diákok, a [városi] polgárok és vásáros helyek lakóinak fiai.”) Ebben a kérdésben József végül kivételesen meghajolt tábornagya érvei előtt.⁶³

A napóleoni háborúk során azonban már a huszártoborzás is nehézségekbe ütközött, és az újonchiány egy új iparágat teremtett ekkortájt: az emberkereskedelmet. 1813-ban az erdélyi rendek kénytelenek voltak egy „szakemberhez”, egy bizonyos Moischel Scheinhez fordulni, mivel a 2. huszárezred tartalék osztálya számára 50 újoncot kellett előteremteni. Ekkor már a huszárok közé sem akart önként beállni jóformán senki, így nem akadt elég jelentkező és az „embervadászat” sem hozott eredményt. A „lélekufárnak” (*Seelenkäufer*) azonban sikerült az Erdélynél is szegényebb Bukovinában és a Bánátban 60 főt toboroznia, fejenként 5 forint foglалópénz kifizetése ellenében.⁶⁴

Fontos, és a magyar történettudomány által elhanyagolt kérdés a sorshúzás⁶⁵ bevezetése, mely természetesen összefüggött a hadsereg egyre nagyobb emberigényével a francia, avagy

⁶¹ Berkó 1957. 204. o. A mentességek körét azonban nem szabályozták a törvény erejével, így legfeljebb szokásjogról beszélhetünk, ami ráadásul megyéről megyére változhatott.

⁶² Uo. 209. o.

⁶³ Hadik András haditanácsi elnök feljegyzése. Bécs, 1780. január 29. ÖStA KA HKR 1780-47-393.

⁶⁴ Hollins 2003. 9. o.

⁶⁵ A hadkötelesek köréből a ténylegesen bevonulandók eldöntésére a sorsolás módszerét széleskörűen alkalmazták a tömeghadseregek korában. Ennek legutóbbi történeti példája a vietnámi háború során az Egyesült Államokban alkalmazott *draft lottery*.

a napóleoni háborúk során.⁶⁶ Ha nem akadt több önkéntes, és az emberigény már túlhaladta azt a mértéket, ami erőszakos állítással fedezhető lett volna, akkor sorshúzásra került sor. Mivel tehát nem léteztek pontos szabályok arra, hogy kikre is vonatkozzon a hadkötelezettség, az egyes közösségi eljárások, uradalmi intézők maguk dönthették el, hogy kikkel húzassanak sorsot vagy vessenek kockát. A sorsvonásra több módszert is alkalmaztak. Volt, hogy egyszerűen különböző nagyságú pálcikákat húztak, és aki „a rövidebbet húzta”, azt vitték a sorozóbizottság elé. Előfordult, hogy meghatározott színű lapocskák, golyók vagy kockák jelentették a császár szolgálatát. A legkifinomultabb módszer alighanem az volt, melynek során az ifjakkal megszámozott lapocskákat húztak. Utána mindazokat küldték a katonaoorvos és a sorozótiszt elé, akiknek balszerencsájukra a helységre kirótt létszámnál alacsonyabb szám jutott. Ha valakit ezek közül alkalmatlannak találtak, következett az, aki a húzott számok sorrendjében jött.⁶⁷

Tápé községben az 1813. évi katonaállítás alkalmával a templomban zajlott a sorshúzás, a lelkipásztor és a jegyző felügyelete alatt, és akik az „üres sorsot húzták”, hazatérhettek. Egy veterán fia, Gonda Ferenc, bár üreset húzott, önként jelentkezett szolgálatra. Egy módos gazda azonnal 100 tallért ajánlott neki, ha fia helyett vonul be, kenyéradó gazdája pedig nemhogy megígérte, hogy leszerelése után visszaveszi szolgálatába, hanem kissé mesészerű fordulattal leánya kezét is neki ígérte. Gonda végül a lipcsei csatában esett el 1813. október 13-án.⁶⁸

A sorshúzás szeszélye révén tehát immáron a paraszti társadalom módosabb részét is érintette a katonaállítás. A besorozott családjának azonban még módjában állt helyettes állítani gyermekük helyett. A módosabb gazda meghatározott összeg vagy természetbeni juttatás fejében, melyet a helyettes családjának szolgáltatott ki, szabályszerű szerződést köthetett egy szegényebb falubeli legénnyel. A helyettesnek járó összeget az illető leszereléseig a falu elöljáróságánál helyezték letétbe.⁶⁹

A sorshúzást a források szerint már legalább az 1813-as katonaállítás során alkalmazták a napóleoni háborúk idejétől.⁷⁰ Az „úzus” azonban valószínűleg meggyéről meggyére változott.⁷¹

⁶⁶ Arad vármegye például az 1814-es katonaállítás során vezette be a sorshúzást. Glück 1998. 57. o. Csetri Elek kutatásai alapján Erdélyben már az 1809. évi katonaállítás során alkalmazták ezt a módszert, legalábbis Torda vármegye a sorshúzást írta elő, ha nem jelentkezik elég önkéntes. Csetri 1997. 514. o.

⁶⁷ Szűcs 1962. 10–11. o. A könyv bevezetését jegyző Varga János áttekintést nyújt az 1711 és 1848 közötti hadkiegészítésről, azonban pontosan nem datálja ezeket a módszereket, így ennek feltárása szintén levéltári kutatás feladata.

⁶⁸ Kiss 1984. 36–37. o.

⁶⁹ Szűcs 1962. 11. o.

⁷⁰ Kiss 1984.

⁷¹ Az örökös tartományokban bevezetett összeírási rendszer is csak 1827-ben alkalmazta a sorshúzást (*Los* vagy *Losung*) intézményét arra vonatkozóan, hogy a katonáskodásra kijelöltek köréből, melyet ekkor több mentesség eltörlésével kibővítettek, ki vonuljon be végül szolgálatot teljesíteni. Erre háromévente került sor. Wrede 1898. 105. o.

Az 1830. évi országgyűlésen a szabadelvű ellenzék egyelőre sikertelenül kezdeményezte az igazságosabb eljárásnak tartott sorshúzás bevezetését: „Egyébiránt a megajánlott újonczokat számos megye, a régi, embertelen s káros fogdosás helyett, a törvénybe ugyan még nem ígatott, de országgyűlési végzés által ajánlott sorshúzás útján kezdé kiállítani.”⁷² A sorshúzást végül az 1840. évi II. törvénycikk 3. bekezdése szentesítette.⁷³

Meddig kellett szolgálni?

A zsoldosfogadás aranykorában – a 16. századtól a harmincéves háborúig – a katonának felcsapók rendszerint egy hadjárat idejére maradtak a hadsereg vagy inkább zsoldoscsapat kötelékében.

Később ezt a megegyezést kapitulációnak nevezték, mely szólhatott hat hónapra, a hadjárat évi végéig, vagy később már több évig. Ez a lehetőség az egyéni alkura azonban a császár seregében egyre inkább csak a külföldiek (legtöbbször birodalmi németek) előtt maradt nyitva. A 18. század elejére a belföldön toborzott vagy katonának állított személy már élethosszig vagy megrokknásig a hadsereg kötelékében maradt. A toborzótiszttel szerződést kötő szabad zsoldos figurája immáron a múlt kódéba veszett. A katona „a császár egyenruhás szolgája” maradt élete végéig. Ez az alapelv az osztrák és cseh területeken 1801-ig, Magyarországon pedig az 1802 és 1807 közötti intermezzót leszámítva 1843-ig érvényben maradt.

Ennek a mai szemmel embertelen rendszernek a magyarázata elsősorban a korszakban kialakult rendkívül bonyolult harcászatan rejlik. Egy jól egzecírozott gyalogos a közvélekedés szerint három-négy év alatt jutott el a mozgási és tüzelési fegyelem kívánatos fokára. A hadseregek érthető módon nem szívesen engedtek el egy több év alatt nagy anyagi és időráfordítással kiképzett embert. Voltak közbiztonsági megfontolások is. Katonai ismeretekkel rendelkező személyek visszaengedése a civil életbe aggályos volt, hiszen így a hadsereg akár szakképzett útonállók és lázadók kiképzésében is közreműködhetett volna. A köztudatban ráadásul a katonákról úgy tartották, hogy a hosszú évek alatt teljesen elszoktak a munkától, és bajosan fogják meg újra az eke szarvát.⁷⁴

A katonaállítás folyamata, intézményei

A sorozások zökkenőmentes lebonyolítása gyakran meghaladta a korabeli közigazgatás lehetőségeit, de a hadsereg sem állt mindig a helyzet magaslatán az újoncok átvételénél. Az egyik leghírhedtebb eset az 1778. évi katonaállítás során történt, amikor az összegyűjtött

⁷² Horváth 1886. 256. o.

⁷³ „Hogy [az újoncok] nem időszakonként, hanem ugyanazon egy s lehető legrövidebb idő alatt, és pedig mindenhol sorshúzással állíttassanak” – szölt a törvény.

⁷⁴ Rothenberg 2007. 94. o.

embereket több helyen is a vármegyeházán tartották hetekig bezárva, mivel a hadsereg nem volt képes gyorsan gondoskodni átvételükről.⁷⁵

A katonaállítás folyamatában a korabeli politikai és katonai igazgatás majdnem összes szerve részt vett. Az újoncokra vonatkozó igény békeidőben elsőként a hadsereg részéről jelentkezett, de általában egy közelgő háború vagy nemzetközi feszültség, esetleg már a tervbe vett mozgósítás irányította rá a figyelmet a létszámban mutatkozó hiányokra. Erről az Udvari Haditanács elnöke tájékoztatta az uralkodót. A császár és király rendszerint utasította a magyar kancellárt, hogy tegyen lépéseket az ügyben és egyeztessen a katonai vezetéssel. Ezután általában alkudozás kezdődött a két bécsi kormány szerv vezetői (a haditanácsi elnök illetve a kancellár) között a számokat és feltételeket illetően, melyben gyakran a hadsereg kerekedett felül, de azért a Haditanács is némileg engedett az igényekből. Nehéz helyzetekben, amikor a magyarországi újoncállítás megakadni látszott, a Haditanács és a Kancellária vegyes bizottsági ülések összehívásával kívánta a helyzetet orvosolni az uralkodó színe előtt.⁷⁶ Ugyanilyen vegyes bizottsági üléseket tartott a problémás ügyekben egy szinttel lejjebb a Magyar Főhadparancsnokság és a Helytartótanács, amin a tartományi hadbiztos is részt vett. Ezután a kancellár értesítette a nádort (vagy a helytartót), aki az elnöklete alatt álló Helytartótanács segítségével közölte a megyékkel és törvényhatóságokkal a katonaállítás tényét és a feltételeket.⁷⁷ A Helytartótanács ezután a megyei igények, panaszok és javaslatok összegyűjtésével a katonai területi igazgatási hivatallal, a Budai Főhadparancsnoksággal egyetértésben jelölte ki az újoncok átvevőhelyeit.

A II. József közigazgatási reformjai által létrehozott kerületek vezetői, a királyi komisszárok szintén kivették részüket a török háború alatti (1787-es, 1788-as és a sikertelen 1789. évi) katonaállítások folyamatában, de az érdemi tevékenységet ismét a vonakodó vármegyék fejtették ki. A „kalapos király” az 1788. augusztusi katonaállítást először a vármegyei apparátus kikerülésével, a komisszárokkal szándékozott végrehajtatni, de erről a törekvéséről végül lebeszéltek tanácsadói, Pálffy kancellár és Lacy hadügyminiszter.⁷⁸

Az újoncok ellátásában és felruházásában szerepet kaptak a katonai és az ezzel párhuzamosan működő polgári hadbiztosság szervei is. A vármegyék a törvényes (diétán megajánlott) vagy „törvénytelen” (országgyűlési felhatalmazás nélküli) újoncozás hírére rendkívüli megyegyűlést tartottak, melynek során kirótták az egyes birtokokra és falvakra az újonckvótát. Több jel arra mutat azonban, hogy bizonyos vármegyékben kevésbé maga a megye apparátusa vagy a járások és falvak jutottak szerephez a katonaállítás során, hanem a világi és egyházi nagybirtokok. Árulkodó Tolna megye 1771. évi összeírása a kiállítandó újoncokról, melyet a Helytartótanácsnak küldött meg. Ebben nem is falvakat vagy településeket

⁷⁵ Schwicker 1878. 411. o.

⁷⁶ Ilyen ülés zajlott 1778. július 24-én Schönbrunnban, melynek jegyzőkönyvét a Nemzeti Levéltár őrzi: MNL OL A 39 1778/4142.

⁷⁷ A megyék először egy ünnepélyes királyi leiratban értesültek a katonaállítás tényéről, majd egy helytartótanácsi reskriptum pontosította a feltételeket és az elvárt létszámokat.

⁷⁸ Haselsteiner 1983. 164–165. o. és Marczali 1888. 535. o.

találunk, hanem járasonként felsorolva a birtokosokat, akik birtokuk gazdasági erejének megfelelően tettek felajánlásokat. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy ebben a megyében a katonaállításban az egyházi és a világi nagybirtok játszotta a főszerepet.⁷⁹ A nagybirtok által uralt, jelentős középnmessséggel nem rendelkező volt hódoltsági vármegyékben valószínűleg sokáig hasonlóan, különösebb „jogi akadékoskodás” és tiltakozás nélkül folyt az újoncozás, jóllehet Magyarországon Mária Terézia véleménye szerint a nagybirtokos főuraknak nem áll módjában saját jobbágyaikat katonaságra szorítani. Ebben szerinte szükség van a megyék közreműködésére is, máskülönben az ügy megakad.⁸⁰ A vármegyék megkerülhetetlenségét II. József is kénytelen volt elismerni, hiszen 1787 szeptemberében a két évvel korábban a közigazgatási reformok keretében felfüggesztett megyegyűlések újbóli összehívását rendelte el az újoncozás végrehajtására.⁸¹

Már a források áttekintése is megmutatta, hogy a katonaság és a vármegyék, illetve a magyar kancellár és a haditanács elnök közötti viták ugyanazon problémás pontok körül forogtak a tárgyalt bő egy évszázadban, különösen a háborús időszakokban. A hadsereg szerint a magyarok lassan és különösebb lelkesedés nélkül szedik össze az újoncokat, akik ráadásul rossz „minőségűek”. Túl fiatalok vagy öregek, túl gyengék, esetleg egyenesen púposak vagy sánták. Ezzel ellentétben a megyék felpanaszolták, hogy a hadsereg nem biztosít elegendő számú átvevőhelyet, ami nagy terhet ró rájuk, hiszen az újoncokat messzire kell szállítani és sokáig az ő költségükön etetni és őrizni. Korrupciós ügyeket is felhoztak, amikor az átvevőbizottságok önkényesen taksát követeltek a megyéktől, máskülönben nem vették át az újoncokat – hangzott a vissza-visszatérő vád. Az átvevőtisztek, komiszárok és kirurgusok néha túlzottan „válogatósak” is voltak, legalábbis a magyar törvényhatóságok szerint. Esterházy kancellár az 1778. évi katonaállítás során a megyék panaszait összegezve felszólalt, hogy a sorozótisztek még az újoncok „arckifejezését” is figyelembe vették, és ha nem találták elég „katonásnak”, akkor önkényesen visszautasították az embereket. Valaki helyett azért kellett új regrutát állítani, mert egyetlen zápfoga hiányzott.⁸² A vármegyék követelték továbbá, hogy a hadsereg vegye át azokat a fiatalokat, akik még nem ütik meg az előírt testmagasságot (ami általában 5 láb 3 hüvelyk volt), de egyébként testileg alkalmasak, és „remény van arra”, hogy megnőjenek a kívánt magasságra stb.⁸³

Elmondhatjuk viszont, hogy forrásainkból az derül ki, a katonaállítások során általában a hadsereg volt az, amely kénytelen volt engedni igényeiből és átvenni a megyék által felkínált

⁷⁹ Példának okáért a simontornyai járásra eső 31 újoncból 25 főt az ottani Esterházy-uradalom állított ki. Tolna vármegye felirata Albert helytartóhoz. Bonyhád, 1771. április 15. Az összeírás mellékelve. MNL OL C 32 313. doboz 62–63. f.

⁸⁰ A levél a bajor örökösödési háború folyamán íródott József társuralkodónak, 1778. július 28-án.

⁸¹ Haselsteiner 1983. 164–165. o.

⁸² Esterházy Ferenc kancellár feljegyzése Mária Terézia királynőnek. Bécs, 1778. április 3. MNL OL A 39 1778/1713.

⁸³ Lásd például a II. József alatti katonaállítások idején a Helytartótanács vármegyéknek címzett 1787. évi újoncozási instrukcióját: „Fiatalembereket azonban, akik még növekedésre adnak reményt, de egyébként szolgálatra alkalmasak, 5 láb két hüvelyk magassággal is fel lehet venni.” Haselsteiner 1983. 230. o.

újoncok nagy részét. Az átvevőhelyeket illetően is a hadsereg alkalmazkodott a törvényhatóságokhoz, és a bajor örökösödési háború (1778–1779) idején a megyék már maguk választották meg azt, hogy melyik városban vagy erődben adják át újoncaikat.

Az újoncozás lebonyolítására a téli időszak volt a legkedvezőbb, amikor a mezei munkák szüneteltek, és az időjárás zordsága miatt a legények nem kereshettek menedéket a vadonban,⁸⁴ illetve a nélkülözők a katonai szolgálatban még lehetőséget is láttak a túlélésre.⁸⁵ A háborús szükségszerűség azonban gyakran felülírta ezeket megfontolásokat, és az aratást vagy a szüretet veszélyeztetve kellett végrehajtani a sorozást.

Fizikai követelmények

A leendő újonccal szemben a hadsereg részéről támasztott követelmények a 18. század közepétől 1848-ig nem sokat változtak. Az életkort illetően a katonaság a 20–22 éves fiatal férfiakat preferálta, akik már kellőképpen megerősödtek, ugyanakkor a „civil” közösségbe még nem szocializálódtak be, és főleg nem alapítottak családot. Ugyanakkor a hadsereg, elsősorban a gyalogezredek, a szűkös kínálat miatt kénytelenek voltak 17 éves fiúkat és a korszakban már gyakran megroppant erejű 35–40 éveseket is átvenni. Az elvi határokat a katonaállítások alkalmával általában 18 és 40 életév között húzták meg, de a vármegyék gyakran szerettek volna 17 éves vagy még ennél is fiatalabb legényeket átadni. Az újonc átvételénél, besorozásakor azonban valószínűleg a felcser aligha ellenőrzött ilyesféle adatokat, hanem a saját szemének hitt az illető életkorát illetően.

A katona testmagassága roppant fontos volt a korszak hadviselésében, ugyanis a több mint másfél méter hosszú előltöltős kovás puskát biztonsággal csak állva lehetett megtölteni és a katona erejét, egészségi állapotát, valamint kitartását is összefüggésbe hozták magasságával.⁸⁶ Ennek megfelelően a katonaság nem tudott eltekinteni a mai mértékegységgel mérve nagyjából 160 cm-es testmagasságtól, jóllehet háború idején ez a szigor is enyhült. A hétéves háború alatt a magyar rendi regrutákat mindössze 155 cm-es magassággal is átvették.⁸⁷ Háborús időszakban a sorgyalogság számára túl alacsony újoncokat gyakran a tüzérségi lövegek mozgatásánál, a szekereszetben, a helyőrségi ezredekben vagy a szabadcsapatoknál alkalmazták.⁸⁸

⁸⁴ Ezt brutális nyíltsággal fogalmazta meg II. József, amikor 1777 januárjában elrendelte, hogy az 1771-es „kvantumból” hátralékban lévő 574 újoncot azonnal sorozzák be, hogy az „emberek a mostani hó és hideg miatt ne tudjanak elmenekülni”. *Lázár* 2018b. 172. o.

⁸⁵ „A kemény tél a legjobb toborzó őrmester” – szölt az *ancien régime* hadseregeinek mottója. *Elting* 1997. 321. o.

⁸⁶ Az 1809. évi toborzási utasítás szerint a toborzók 25–45 forint foglaltót fizettek az újonc „minősége” szerint, melynek egyetlen ismérve az illető testmagassága volt, vagyis a magas újonc akár 45 forintot is megért a hadseregnek.

⁸⁷ *Duffy* 2003. 211. o.

⁸⁸ *Berkó* 1943. 36. o.

A korszak férfilakosságának zöme azonban modern mércével mérve rendkívül alacsony volt. 1778-ban 30 francia alattvalóból egyetlenegy ütötte meg a 150 cm-es testmagasságot és 79 000 fő kellett ahhoz, hogy a hadsereg 400 alkalmas újoncot találjon, akik elérték a 160 cm-t.⁸⁹ A magyarországi katonaállításoknál talán a testmagasság okozta az első számú problémát, a „szűk keresztmetszetet”. A megyék és a hadsereg rendszerint elkeseredett vitákat folytattak egyetlen hüvelyken⁹⁰. Az első koalíciós háború (1792–1797) katonaállításai során megmerevedtek az álláspontok, a sorozóbizottságok nem akarták átvenni az 5 láb 3 hüvelyknél alacsonyabbakat, míg a megyék ragaszkodtak ehhez. Színleg a hadsereg engedett, de helyben a sorozótisztek mégis vonakodtak asszentálni, besorozni az alacsonyabbakat.

Berkó István munkássága nyomán ismerjük a korabeli egyéb kizáró testi okokat. „Ilyen testfogyatkozás a kopaszság, a rövidlátás, a rossz fogazat, a duzzadt nyak, a süketség, a magas vagy domború hát, a szűk mell, a csonkult végtagok, a régi és már gyógyult sebek, a viszeres csomók, a beteges, láztól leromlott test és az előírt testmagasságnál alacsonyabb természet. Ezek a fogyatkozások ugyanis az újoncot fegyveres szolgálatra alkalmatlanná teszik. Abból a célból tehát, hogy a fogyatkozás megállapítható legyen, az újoncot tetőtől talpig le kell vetkőztetni már csak azért is, hogy a polgári hatóság kiküldöttje maga is lássa, hogy miért nem veszik át.”⁹¹

Az ép fogaknak nagy szerepe volt, mert a korabeli lőfegyverek papírba csomagolt lőszerét a katonának fel kellett harapni, így a hadseregnek ép fogazatú gyalogsági regrutákra volt szüksége. (A legények ezért sorozások, újoncozások alkalmával főleg a fogukat húzták ki.)

Kényes kérdés volt az újoncok „erkölcsi alkalmassága”. A különféle közösségek, falvak, uradalmak, megyék számára csábító lehetőség volt a bűnözőktől, deviánsoktól és „munkakerülőktől” megszabadulni, és ezzel a lehetőséggel éltek is. Károlyi József gróf tiszttartójának tett utasítása is egyértelműen fogalmaz 1795-ben: „Egyéb iránt M. Groff ő Nagyságának Kegyes rendelése azt tartván, hogy a Rabok, Koborlók, 's Excessivusok Katonaságra el fogattassanak; azért ha a Verbuválok valahol heverő, 's koborlókat találnak, nem különben a Tisztek valakit valamely nem éppen igen tsekély excessusban érnek, az olyant egyébnémű büntetés helyébe Katonának adgyák.”⁹²

Annak ellenére, hogy II. József 1780-ban tett egy erőtlen kísérletet ennek a gyakorlatnak a megszüntetésére,⁹³ a hadsereg kénytelen volt beletörődni ebbe, sőt szentesítették is ezt, amikor például az 1809-es utasításban külön kategóriát képviselt a *mißfige Leute*, avagy csavargók (esetleg „tétlen elemek”), akikkel nem köthettek kapitulációt, foglалópénzt sem

⁸⁹ Berkó 1943. 36. o.

⁹⁰ Bécsi hüvelyk: 2,63 cm.

⁹¹ Berkó 1943. 41. o.

⁹² Leveles 1896. 115. o.

⁹³ „A hadsereg erkölcsi színvonalát az által kívánták emelni, hogy eltiltották a megyéknek a gonosztevőknek katonaságba való sorozását.” Marczali 1888. 423. o.

kaptak, mindössze a három forint kézipénzben részesültek. Ezek az elemek 25 évig, lényegében életük végéig szolgálni kényszerültek.⁹⁴ A császári-királyi hadsereg gyakorlata azonban nem sokban különbözött Európa többi haderejének gyakorlatától, melyek szintén támaszkodtak a katonaságot menedéknek használó bűnözőkre, illetve arra a jogszokásra, hogy a katonai szolgálat, a katonának adás maga is egyfajta büntetési forma volt.⁹⁵ A hadsereg és a politika mindössze a „nehézsúlyú” bűnözőket akarta távol tartani a katonai szolgálattól. „A súlyosabb bűnnel megbélyegzetteket, és a köztudomásúlag javíthatatlanokat a kiállítandó katonák közül rövid úton ki kell zárni” – fogalmazott az 1771-es katonaállítást elrendelő királynői leirat.⁹⁶

A toborzás

Bár tanulmányom elsősorban a korszak katonaállításait, azaz a nem önkéntes szolgálatváltalást kívánja vizsgálni, szükséges röviden vázolni a hadsereg által folytatott toborzás gyakorlatát is, annál is inkább, mivel gyakran utóbbi során sem beszélhetünk önkéntességről. „A toborzás különben jórészt szintén a polgári közigazgatás segítségével történt, így lényegében alig különbözött a rendszeres sorozástól, hiszen a toborzással gyűjtött újoncoknak körülbelül kétharmad részét a polgári hatóságok támogatásával gyűjtötték össze” – írta Berkó István az 1792 és 1797 közötti időszak újoncozásait feldolgozó tanulmányában.⁹⁷

A Magyar Királyság területén a civil kormánysszervekkel egyeztetve az Udvari Haditanács toborzókörzeteket (*Werb-Rayon*) jelölt ki az ezredek számára, ahol a toborzást folytathatták. A katonai toborzás lefolyása keveset változott az évszázadok alatt, és az eljárás kifinomult keveréke volt a „marketingnek” – azaz a rábeszélésnek, zenével, könnyű élettel, lányokkal való kábításnak – és a nyilvánvaló csalásoknak, vagy akár a korrupciónak és az erőszaknak. A toborzási körzetek egészen az 1783-as véglegesítésig akár évente változhattak.⁹⁸ Az ezredtoborzás során a toborzótiszt egy altiszttel, néhány daliás katonával, egy írnnokkal és a

⁹⁴ „12. § A vármegyék és a helyiségek katonának adhatnak minden alkalmas személyt, akik paszszus nélkül csavarognak, vagy illetékesség nélkül tévelygőket, és azokat, akik a közzjóra nézve haszontalanok.” ÖStA KA HKR, Hübler Normalien Sammlung. Band 33. Werb Instruction für das Königreich Ungarn.

⁹⁵ Előfordult az is, hogy éppen az erőszakos katonaállítás kényszerített némelyeket a bűnözésbe vagy a betyárvilágba. Eötvös Károly szerint a Sobri-banda egyik tagjával, egy bizonyos Varga Pistával éppen ez történt: „Ez 22-23 éves ifjú volt, erős, bátor és zord, mint a vas. Bement a vásárra, hogy jegyesének ajándékot vegyen. Épen katonafogdosás ideje volt, ráfogták, hogy kóbor gyerek, elfogták, megkötözték, besorozták egy gránátos ezredbe [sic!]. Onnan megszökött és Vas megyében csikósnak állt be. Később itt is felfedezték, innen is megszökött és Sobrihoz állt.” Idézi Csikány 2008. 25. o.

⁹⁶ Mária Terézia rendeletének fogalmazványa: MNL OL A 39 1771/1001.

⁹⁷ Berkó 1943. 35. o.

⁹⁸ *Wrede* 1898. 103. o. A gyalogezegek számára népsűrűségtől függően átlagosan két-három vármegyényi területet jelöltek ki, de például egész Erdélyen csak két sereged, a 31. és az 51. gyalogezered osztozott, míg a „civil” Szlavónián és Horvátországon az 53. A nyolc huszárezred kiegészítési körzeteihez több gyalogsági körzetet is kijelöltek. Véleményem szerint azonban már ez előtt az intézkedés előtt is a magyar regimentek meglehetősen állandó toborzási területekkel rendelkeztek.

felfogadott zenészekkel, illetve felcserrel járta azokat a helyeket, ahol sok embert tudtak elérni, így a piacokat, sokadalmakat a számára kijelölt toborzási körzetekben. Fontos szempont volt, hogy a toborzók szín pompás egyenruhájukkal jó benyomást tegyenek a rongyos falusiakra. Nem volt mellékes az sem, hogy bor, esetleg pálinka bőségesen álljon rendelkezésre. A toborzás körülményeit jól érzékeltetik a korabeli ábrázolások, melyek féktelen italozást és táncot mutatnak be. A boros fővel gyakran meggondolatlanul tett elköteleződést másnap kijózanodás és megbánás követte az újonc részéről. Az újoncozók gyakran szép korrupciós jövedelemre tettek szert a kétségbeesett hozzátartozóktól, akik csak jó pénzért válthatták ki a fiukat.⁹⁹

A nemzetközi szakirodalomban nyomon követhetjük annak a képnek a revízióját, vagy inkább árnyalását, mely jóformán a francia forradalom óta megfigyelhető az *ancien régime* hadseregeinek toborzási módszereit illetően. E klasszikus kép szerint a korszak közkatonái vagy börtönből sorozott bűnözők, notórius dezertőrök, esetleg emberrablás áldozatai, akiket nyers erőszak tart a hadseregben. Ugyanakkor számos jel mutat arra, hogy sokan önként, a katonai életpálya iránti elhivatottságból léptek be a hadseregbe. Talán ez a jelenség a magyar gyalogság vonatkozásában is megfigyelhető,¹⁰⁰ nem csak a huszárságnál, amely általában roppant népszerű fegyvernem volt és bővelkedett önkéntesekben.¹⁰¹ Valószínűleg a magyarországi toborzás sikerét volt hivatva elősegíteni az itteni gyalogezerdek uniformisának egy-két jellegzetessége, a vitézkötéses kék magyar nadrág, a paszományos kézelő. Magyarországon a meggyőzésben az európai átlagnál nagyobb szerepet játszott a vérpezsdítő zene, melynek a 19. századra kialakuló megnevezése, a „verbunkos” sokat elárul céljáról.

Még ha azonban a kutatás bebizonyítja, hogy a gyalogos újoncok túlnyomó többségét az ilyen-olyan nyers kényszer befolyásolta a szolgálatvállalásban, a hadsereg kötelékébe került „emberanyag” és az ütőképesség között azonban nem feltétlenül volt egyenes összefüggés. A káplári pálca és kíméletlen büntetések mellett a hadsereg rituáléi, a zászlóra tett eskü, az egyenruha, a kohéziót erősítő szemlék, a bajtársi közösség ereje és egyéb praktikák révén

⁹⁹ A magyarországi toborzás körül tapasztalható korrupció a hadseregreformmal megbízott, 1791 és 1796 között működő Nostitz-Rieneck-féle udvari bizottság iratanyagában is tükröződik. A bizottsághoz címzett egyik anonim és keltezetlen feljegyzés szerint a korrupció legfontosabb oka, hogy a magyar ezredek toborzóként általában a nős tiszteket foglalkoztatják Magyarországon, mivel népes családjuk eltartása nagy terhet ró az alakulatra, ezért inkább így szabadulnak meg tőlük. Ezek a toborzók a feljegyzés szerint akár 60 ezüstforintot is kisajtolhattak egy besorozott családjától, fiuk elengedésének fejében. ÖStA KA ZSt Militär Hofkommission Nostitz-Rieneck VII. f. 101–106. (Karton 11).

¹⁰⁰ Nyugat-Európában már a 18. század második felében megjelentek a toborzóplakátok, melyek az adott alakulat presztízsével, a katonáélet szépségével, bőséges szabadidővel és – a sorok között néha – hadizsákmánnyal is kecsegették a jelentkezőket. *Berkovich* 2017. 134–135. o.

¹⁰¹ Ugyanakkor az 1809. évi toborzási utasításban a következőket olvashatjuk: „Végezetül ajánljuk a toborzó-parancsnokoknak, hogy a nemzeti katonai szellemet (*National Militärgeist*) a lehető legjobban szítsák fel, és e célból az embereknek különösen mutassák be, hogy a számtalan példa bizonyítja, hogy a hadseregben még a legalacsonyabb rangúak számára is a kilátás a jutalomra, kiüntetésre és akár a legmagasabb katonai rangokra, nyitva áll.” ÖStA KA HKR, Hübler Normalien Sammlung. Band 33. Werb Instruction für das Königreich Ungarn. 34.§ 16. p.

az európai nagyhatalmak fegyveres erői vasfegyelmű és ütőképes alakulatokat tudtak a csatamezőre küldeni.¹⁰² A császári-királyi haderő magyar alakulatai az „örökösödési háborúk” hosszú sorában kiváló harci szellemet mutattak. Először az 1796–1797. évi tömeges sorozás nyomán bekerült, kapkodva összeszedett és kiképzett, gyakran szolgáltra alkalmatlan újoncok tízezrei nyomán vált érzékelhetővé, hogy a fegyelem és a harci szellem megroppant.¹⁰³ Az 1809. és 1813–14. évi háborúkban azonban már nem lehetett panasz a magyar gyalogság teljesítményére.¹⁰⁴

Összegzés és nyitott kérdések

Egy hadkiegészítési rendszer hatékonyságát igen nehéz megítélni, hiszen a folyamat minden szereplőjének mások a szempontjai. A hadsereg nyilván minél nagyobb számú fiatal és életerős regrutát szeretett volna minél gyorsabban. A civil szféra – esetünkben a vármegyék, törvényhatóságok és az országgyűlés – ugyanakkor az emberi erőforrások védelmére, az ország társadalmának és gazdaságának megőrzésére törekedett. A nemesség szeme előtt a „szegény dolgozó nép” iránti részvéten túl saját jövedelemforrásának, a jobbágyi munkaerőnek a védelme is lebegett. Általában a bécsi kormányzat játszotta ebben az ügyben a közvetítő szerepet, bár nagy háborúk, krízisek idején az uralkodók a hadsereg érdekeit és igényeit a társadalom érdekei elé helyezték.

Ha pusztán a számokat tekintjük, a francia háborúk csúcspontján kiállított közel 100 000 fős sereggel az ország még mindig kevesebb terhet vállalt, mint az osztrák és cseh örökös tartományok. Vegyük az egyszerűség kedvéért a hadsereg gerincét, a sorgyalogságot! Az 1813. évi elvi¹⁰⁵ létszámokat alapul véve, egy magyar gyalogezred hadilétszáma (négy zászlóalj illetve tartalékosztály) 6475 főre rúgott, míg egy „német” szerveztű gyalogezred (három tábori, egy tartalék és két Landwehr-zászlóalj) 7491 főből állt.¹⁰⁶ A Magyar Királyságnak, Erdélynek és a „civil” Horvát–Szlavónországnak a sorgyalogság tekintetében 15 regimentben több mint 97 000 főt kellett fegyverben tartania. A Vencel-korona országainak, vagyis Csehországnak, Morvaországnak és Osztrák–Sziléziának ugyanekkor 23 sorgyalogezredet kellett kiállítaniuk, vagyis ez a szám mintegy 172 000 főre¹⁰⁷ rúgott! A Magyar Korona országainak népessége ekkor az 1804-es census tükrében 11 millió főre¹⁰⁸ tehető,

¹⁰² Duffy 1998. 96–104. o.

¹⁰³ Rothenberg 2007. 93. o.

¹⁰⁴ A napóleoni időszak magyarországi hadkiegészítésére röviden lásd Lázár 2018a.

¹⁰⁵ A tényleges létszám ettől jelentősen eltérhetett, de az adatok esetünkben mégis alkalmasak lehetnek az összehasonlításra.

¹⁰⁶ Ebben a tisztikar és az ezredtörzs is szerepel, de ezek a számok elhanyagolhatók az újoncok tömegei mellett. Nagy-L. 2013. 86. o.

¹⁰⁷ A képet némileg finomítja, hogy 12 morva és sziléziai gyalogezred galíciai segédkörzettel is rendelkezett, így a hadkiegészítés az ottani népességre is támaszkodhatott.

¹⁰⁸ Pontosabban 1804-ben kb. 7,5 millió nem nemes és a becslések szerint 340 000 nemes, 16 000 pap, 164 000 katona alkotta. Erdély lakossága 1,613 millió, a Katonai határőrvidék népessége pedig 1804-ben 784 000 fő volt. Utóbbit kalkulációmban nem vettem figyelembe. Benda 1983. 620. o.

míg a cseh–morva–sziléziai területeken nagyjából 5 milliós népességgel lehet számolni. Utóbbi területek humán erőforrásait azonban a gyalogság mellett három-három vértess- és dragonyos-, öt sivalzsér- és három tüzérezred, illetve a tréncsapatok is igénybe vették, míg magyar területeken a gyalogságon felül 11 huszárezred újoncozott. Ugyanakkor a Magyar Korona országain belül is megfigyelhetünk némi aránytalanságot, hiszen Erdélynek 1802 után a tizenöt magyar gyalogezredből három sorgeyalogezredet és egy huszárezredet kellett feltöltenie úgy, hogy az erdélyi határőrvidék férőkapacitására nem számíthatott. Ennek oka nyilvánvalóan az erdélyi rendiség gyengébb pozícióiban keresendő.

A nyitott kérdéseket illetően a kutatásnak még tisztáznia kell az egyes katonaállítások részletkérdéseit, de gyakran – amint a függelékben közölt táblázatból is kiderül – az alapadatok sem állnak rendelkezésre. Mindenképpen tisztázandó a hétéves háború alatti újoncozások lefolyása, mely ekkor még összefolyik a hadiadó kérdéskörével is. II. József és Károly főherceg reformkísérleteit, az ezeket kísérő rendi ellenállást és politikai vitákat illetően rendelkezésre állnak feldolgozások, de a napóleoni háborúkat (tehát az 1805 utáni időszakot) kísérő, nagy tömegeket érintő katonaállításokról a téma fontossága ellenére és a források bősége dacára csak igen töredékes képet tud a történész összerakni. Talán éppen ez utóbbi, a bécsi és budapesti archívumok tömött iratcsomóktól roskadozó polcai riasztották el ezidáig a kutatókat...

Melléklet: A Magyar Királyság¹⁰⁹ által kiállított újoncok. 1741–1840

Év	Kiállítandó újoncok	Szolgálati idő	A megajánlás módja
1741	21 662	Élethosszig	Országgyűlésen megajánlva
1756	5661 (portánként egy fő)	Háború időtartamára	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1758	9193	Háború időtartamára	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1760	?	Háború időtartamára	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1762 ¹¹⁰	?	Háború időtartamára	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1771	6000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal

¹⁰⁹ Ezek a számok Erdély nélkül értendők, az onnan kiállított újoncok megállapítása további kutatásokat igényel.

¹¹⁰ Horváth Mihály szerint a hétéves háború alatt (1756–1763) 52 000 újoncot kellett állítani a Magyar Királyságnak, vagyis az 1760. és 1762. évi katonaállítások során az uralkodó együttesen kb. 37 000 főt követelt.

1778	12 000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1787	11 000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1788	12 000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1789	A rendi ellenálláson meghiúsult		
1791	6000	Élethosszig	Országgyűlésen
1792	5000	Élethosszig	Országgyűlésen
1796	50 000	A háború idejére	Országgyűlésen
1803– 1805	Évi 6034 fő	Szabott szolgálati idővel (10–14 év)	Országgyűlésen
1806	12 000	Szabott szolgálati idővel (10–14 év)	Országgyűlésen
1807	12 000	Élethosszig	Országgyűlésen
1808	20 000	Élethosszig	Országgyűlésen
1812	13 000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1813	30 000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1814	60 000 (felfüggesztve)	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1821	28 000 ¹¹¹	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1831	28 000	14 éves szolgálati idővel	Országgyűlésen
1840	38 000	14 éves szolgálati idővel	Országgyűlésen

RÖVIDÍTÉSEK

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 39	Magyar Királyi Kancellária Levéltára, általános iratok
C 32	Magyar Királyi Helytartótanács Levéltára, Acta Militaria
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv
HKR	Hofkriegsrat, Hauptreihe
KM	Kriegsministerium
ZSt	Zentralstellen

¹¹¹ A király az 1813. és 1814. évi újonckövetelések hátralékát követelte a vármegyéktől.

BIBLIOGRÁFIA

- Ács* 2005. *Ács Tibor*: Petőfi Sándor, az önkéntes katona. *Honvédségi Szemle*, LIX. (2005) 5. sz. 119–129. o.
- Ausgewählte Schriften 1894. Ausgewählte Schriften des Erzherzogs Karl von Oesterreich. Bd. V. Wien–Leipzig, 1894.
- Balogh* 1883. *Balogh György*: Újoncállítás Heves megyében a francia háborúktól 1847-ig. (Tanulmányok Heves megye történetéből 7.) Eger, 1883.
- Beales* 1987. *Beales, Derek*: Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa. Cambridge, 1987.-
- Beales* 2013. *Beales, Derek*: Joseph II. Against the world. 1780–1790. Cambridge, 2013.
- Benda* 1983. *Benda Kálmán*: Magyarország történeti kronológiája. II. k. 1526–1848. Budapest, 1983.
- Berkó* 1926. *Berkó István*: A magyarság a régi hadseregben. Melléklet a *Magyar Katonai Közlöny* 1926. évi 11–12. füzetéhez. Budapest, 1926.
- Berkó* 1942. *Berkó István*: Horvát határőrcsapatok felfrissítése magyar újonccokkal. *Hadtörténelmi Közlemények*, 43. (1942). 1. sz. 201–214. o.
- Berkó* 1943. *Berkó István*: Súrlódások az újoncozásnál az 1792–97. évi francia háború alatt. 1–2. *Hadtörténelmi Közlemények*, 44. (1943) 3–4. sz. 35–59. és 138–158. o.
- Berkó* 1957. *Berkó István*: Az 1848–49. évi szabadságharc hadkiegészítése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. (1957) 1–2. sz. 204–225. o.
- Berkovich* 2017. *Berkovich, Ilya*: Motivation in War. The Experience of Common Soldiers in Old-Regime Europe. Cambridge–New York, 2017.
- Blanton* 2009. *Blanton, Harold D.*: Conscription in France during the Era of Napoleon. In: Conscription in the Napoleonic Era. A revolution in military affairs? Ed. *Donald Stocker – Frederick C. Schneid – Harold D. Blanton*. London–New York, 2009.
- Csetri* 1997. *Csetri Elek*: „Katonának tött az átok.” Verbuválás és katonafogás Erdélyben a francia és napóleoni háborúk idején, 1792–1815. *Hadtörténelmi Közlemények*, 110. (1997) 3. sz. 496–522. o.
- Csetri* 2006. *Csetri Elek*: Európa és Erdély. Tanulmányok és források. Kolozsvár, 2006.

- Csikány* 2008. *Csikány Tamás*: „Nem kerestek engemet kötéllel, zászló alá magam csaptam én fel.” Önkéntesség és kötelező szolgálat a 19. század első felében és az 1848–49-es magyar honvédseregben. *Korall*, 9. (2008) 33. sz. 22–40. o.
- Dányi* 1993. *Dányi Dezső*: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993.
- Domanovszky* 1925. József nádor iratai. I. rész. 1792–1804. Kiadta és magyarázatokkal kísérte *Domanovszky Sándor*: (József nádor élete és iratai 2.) Budapest, 1925.
- Duffy* 1998. *Duffy, Christopher*: Military Experience in the Age of Reason. London, 1998.
- Duffy* 2003. *Duffy, Christopher*: Sieben Jahre Krieg (1756–1763). Die Armee Maria Theresias. Wien, 2003.
- Elting* 1997. *Elting, John R.*: Swords around a Throne. Napoleon’s Grande Armée. London, 1997.
- Faragó* 2012. *Faragó Tamás*: Háború és népesség (1787–1789). Borsod megye újoncallítása II. József török háborúja időszakában. 2012. https://www.researchgate.net/publication/322476960_Haboru_es_nepesség_Borsod_megye_ujoncallitasa_II_Jozsef_torok_haboruja_idoszakaban (A letöltés időpontja: 2021. október 7.)
- Fiedler* 2005. *Fiedler, Siegfried*: Taktik und Strategie der Kabinettskriege. (Heerwesen der Neuzeit) Bonn, 2005.
- Glück* 1998. *Glück Jenő*: Aradi levéltári források a francia háborúk idejéből. 1792–1815. *Levéltári Szemle*, 48. (1998) 1. sz. 55–61. o.
- Guddat* 2011. *Guddat, Martin*: Handbuch zur preußischen Militärgeschichte. 1688–1786. Hamburg, 2011.
- Haselsteiner* 1983. *Haselsteiner, Horst*: Joseph II. und die Komitate Ungarns. Wien, 1983.
- Heltai* 1903. *Heltai Ferenc*: A magyarság érvényesülése a hadseregben. Négy törvény országgyűlési tárgyalása. Budapest, 1903.
- Hermann* 2015. Magyarország hadtörténete. III. k. Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718–1919. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015.
- Hochedlinger – Tantner* 2005. „...der größte Teil der Untertanen lebt elend und mühselig.” Die Berichte des Hofkriegsrates zur sozialen und wirtschaftlichen Lage der Habsburgermonarchie 1770–1771. Hrsg. *Michael Hochedlinger – Anton Tantner*: (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs; Sonderband Nr. 8.) Innsbruck–Wien–Bozen, 2005.
- Hochedlinger* 2003. *Hochedlinger, Michael*: Austrian Wars of Emergence. London, 2003.

- Hollins* 1998. *Hollins, David*: Austrian Grenadiers and Infantry. (Warrior Series 24) Oxford, 1998.
- Hollins* 2003. *Hollins, David*: Hungarian Hussar, 1756–1815. (Warrior Series 81) Oxford, 2003.
- Hóman – Szekfű* 1935. *Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar történet. Budapest, 1935.
- Horváth* 1868. *Horváth Mihály*: A magyar honvédelem történeti vázlat. In: Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. I. k. Pest, 1868. 147–245. o.
- Horváth* 1878. *Horváth Mihály*: Magyarország történelme. VII. k. Budapest, 1878.
- Horváth* 1886. *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848. I. k. Budapest, 1886.
- Kiss* 1984. *Kiss Károly*: Magyar alvitézek hőstettei az újabb üdőszakban. Budapest, 1984.
- Komlós* 1987. *Komlós John*: A Habsburg-birodalom újoncozási módszerei a XVIII–XIX. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987) 4. sz. 733–743. o.
- Kovacsics* 1963. *Kovacsics József*: Magyarország történeti demográfiája. Budapest, 1963.
- Kreipner* 1900. *Kreipner, Julius*: Geschichte des k. und k. Infanterie-Regimentes Nr. 34. Kassa, 1900.
- Lázár* 2018a. *Lázár Balázs*: Army Recruitment in the Kingdom of Hungary during the Napoleonic War: Reform Efforts and Failures, Napoleonic Scholarship. *The Journal of the International Napoleonic Society*, 9. (2018. december) 130–146. o.
- Lázár* 2018b. *Lázár Balázs*: Der politische Hintergrund der Rekrutenstellungen in 1770er Jahre. In: „Die habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus”. Beiträge zur Mitregentschaft Josephs II., 1765–1780. Hrsg. *Kulcsár Krisztina – Forgó András*. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien. Bd. XVI.) Wien, 2018. 163–180. o.
- Leveles* 1896. *Leveles János*: Újonc-fogadás 1795-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. (1896) 112–116. o.
- Liptai* 1985. Magyarország hadtörténete. Szerk. *Liptai Ervin*. I. k. Budapest, 1985.
- Lühe* 1833. *Militair-Conversations-Lexikon*. Hrsg. *Hanns Eggert Willibald von Lühe*. Bd. II. Leipzig, 1833.
- Magyarország története 1989. Magyarország története. Főszerk. *Ember Győző – Heckenast Gusztáv*. IV/2. k. Budapest, 1989.
- Marczali* 1888. *Marczali Henrik*: Magyarország II. József korában. III. k. Budapest, 1888.

- Meynert* 1854. *Meynert, Hermann*: Geschichte der K. K. österreichischen Armee: ihrer Heranbildung und Organisation. Bd. IV. Wien, 1854.
- Molnár* 2015. *Molnár Gábor*: A hadkiegészítés fejlődéstörténete az állandó hadseregek korától a tömeghadseregek kialakulásáig I. 1648–1870. *Hadtudományi Szemle*, 8. (2015) 109–142. o.
- Nagy* 2020. *Nagy János*: Rendi ellenzék és kormánypárt az 1751. évi országgyűlésen. Budapest, 2020.
- Nagy-L.* 2013. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg, 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa, 2013.
- Nagy-L.* 2020. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg magyar tábornokai, 1787–1815. Budapest, 2020.
- Őri* 2002. *Őri Péter*: Hatalom és demográfia. II. József népszámlálása Magyarországon I. *KSH Népszámlálási Kutatóintézetének Történeti Demográfiai Évkönyve*, 2002. 39–73. o.
- Piringer* 1810, 1816. *Piringer, Michael*: Ungarns Banderien und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt. Bd. I–II. Wien, 1810, 1816.
- Poór* 2003. *Poór János*: Adók, katonák, országgyűlések, 1796–1811/12. Budapest, 2003.
- Poór* 2010. *Poór János*: Berzeviczy Gergely Panorama von Ungarn-ja. *Levéltári Közlemények*, 81. (2010) 33–73. o.
- Réfi* 2014. *Réfi Attila*: A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815). Budapest, 2014.
- Réfi* 2015–2018. *Réfi Attila*: A császári-királyi karabélyos és vértess törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon. I–II. k. Pápa, 2015–2018.
- Réfi* 2016. *Réfi Attila*: A császári-királyi ulánusezredek törzstisztjei a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon. Pápa, 2016.
- Révész* 1953. *Révész László*: Harc a katonaállítás körül a jobbágytársadalomban a hűbérkor végén. In: Tanulmányok az állam és jog kérdései köréből. Szerk. *Móra Mihály*. Budapest, 1953.
- Rothenberg* 2007. *Rothenberg, Gunther E.*: Archduke Charles and the Austrian Army, 1792–1814. Chalford, 2007.
- Ságvári* 2000. *Ságvári György*: Katonaállítás, toborzás. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk. *Rácz Árpád*. Budapest, 2000.
- Schwicker* 1878. *Schwicker J. Henrik*: Magyarország s a bajor örökösödési háború. *Századok*, 13. (1878) 389–412., 487–509. o.

- Soltész* 1981. *Soltész István*: El kell menni katonának. A falusi ember és a régi katonáskodás. Budapest, 1981.
- Soós* 2007. *Soós István*: A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között. *Történelmi Szemle*, 49. (2007) 1. sz. 91–118. o.
- Stromfeld* 1913. *Stromfeld Aurél*: Hadseregszervezés. Budapest, 1913.
- Szijártó* 2010. *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Keszthely, 2010.
- Szücs* 1962. *Szücs Sándor*: Szól a duda, verbuválnak. Budapest, 1962.
- Tantner* 2007. *Tantner, Anton*: Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie. (Wiener Schriften zur Geschichte der Neuzeit Nr. 4.) Innsbruck–Wien–Bozen, 2007.
- Tihanyi* 1906. *Tihanyi Lajos*: A magyar országgyűlés ujonczmegszavazási joga. *Athenaeum*, 15. (1906) 401–408. o.
- Újhelyi* 1914. *Újhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig. Budapest, 1914.
- Winkel* 2013. *Winkel, Carmen*: Im Netz des Königs. Netzwerke und Patronage in der preußischen Armee, 1713–1786. (Krieg in der Geschichte 79.) Paderborn, 2013.
- Wrede* 1898. *Wrede, Alphons Freiherr von*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. I. Bd. Wien, 1898.
- Zachar* 2004. *Zachar József*: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság, 1683–1792. Budapest, 2004.

Balázs Lázár

CONSCRIPTIONS AND MILITARY SUPPLEMENT IN THE KINGDOM OF
HUNGARY BETWEEN 1741 AND 1848.
OUTLINE TO A SUMMARY BEING PREPARED

(Abstract)

The research article attempts to outline the functioning of the military supplementation in the period between 1741 and 1848 in relation to the Kingdom of Hungary and the Royal and Imperial Army. However, clarifying the issue is not an easy task, because the laws of the time give us only an incomplete or downright false image of the topic. Even during the Napoleonic wars, the Hungarian elite was of the opinion that any kind of involuntary military service, i.e. conscription, was unconstitutional and harmful. By that time, however, this position was a purely legal fiction in Hungary as well. The growing demand for men in the Hungarian part of the Royal and Imperial Army could not have been met by recruitment alone from the middle of the 18th century. However, the whole problem of military

supplementation was characterised by legal ambiguity and temporary solutions. There was a huge gap between the number of recruits offered by the parliament or requested by the monarch and the number of those who volunteered for military service, which the Hungarian counties tried to fill by various means. Going beyond the legal fictions and theoretical declarations, the article tries to summarise the actual methods of the conscription of Hungarian recruits (mainly based on the available literature) and to indicate the directions of research.

Balázs Lázár

REKRUTIERUNG UND HEERESERGÄNZUNG IM KÖNIGREICH UNGARN
ZWISCHEN 1741 UND 1848.

ÜBERBLICK ZU EINER BEVORSTEHENDEN ZUSAMMENFASSUNG

(Resümee)

Die Studie versucht, die Funktionsweise der Heeresergänzung in der Zeit zwischen 1741 und 1848 in Bezug auf das Königreich Ungarn und die kaiserlich-königliche Armee zu skizzieren. Die Klärung dieser Frage ist jedoch keine leichte Aufgabe, da die damaligen Gesetze nur ein unvollständiges oder gar falsches Bild vermitteln. Schon während der Napoleonischen Kriege war die ungarische Elite der Meinung, dass jede Art von unfreiwilligem Militärdienst, d. h. Musterung, verfassungswidrig und schädlich sei. Diese Position war jedoch auch in Ungarn zu diesem Zeitpunkt bereits eine reine juristische Fiktion. Der wachsende Bedarf an Männern im ungarischen Teil der kaiserlich-königlichen Armee konnte ab Mitte des 18. Jahrhunderts nicht mehr allein durch Rekrutierung gedeckt werden. Das gesamte Problem der Heeresergänzung war jedoch durch rechtliche Unklarheiten und vorübergehende Lösungen gekennzeichnet. Zwischen der Zahl der vom Parlament angebotenen oder vom Herrscher geforderten Rekruten und der Zahl derjenigen, die sich freiwillig zum Militärdienst meldeten, klaffte eine große Lücke, die die Komitate mit verschiedenen Mitteln zu schließen versuchten. Die vorliegende Studie versucht, jenseits von juristischen Fiktionen und Grundsatzserklärungen, die tatsächlichen Methoden der Rekrutenaushebung in Ungarn zusammenzufassen (hauptsächlich auf der Grundlage der verfügbaren Literatur) und die Forschungsrichtungen aufzuzeigen.

Balázs Lázár

LEVÉES DE RECRUES ET ENRÔLEMENT AU ROYAUME
DE HONGRIE ENTRE 1741 ET 1848.

ESQUISSE POUR UNE SYNTHÈSE EN COURS D'ÉLABORATION

(Résumé)

L'étude se propose de retracer le fonctionnement de l'enrôlement au Royaume de Hongrie et dans l'armée impériale-royale entre 1741 et 1848. Néanmoins, cette question n'est pas facile à clarifier, car les lois de l'époque ne nous donnent qu'une image incomplète ou carrément fausse en la matière. Même pendant les guerres napoléoniennes, l'élite hongroise pensait que toute forme de service militaire non volontaire, c'est-à-dire la conscription, était inconstitutionnelle et néfaste. Mais cette position n'était qu'une fiction juridique pure même en Hongrie. Le besoin en hommes toujours plus important dans la partie hongroise de l'armée impériale-royale n'a pu être satisfait par le seul recrutement dès le milieu du 18e siècle. Toutefois la problématique de l'enrôlement était caractérisée par une ambiguïté juridique et des solutions temporaires. Entre le nombre de recrues proposées par le Parlement ou demandées par le monarque et le nombre de ceux qui se portaient volontaires pour le

service militaire, il y avait un écart énorme que les comitats ont essayé de combler par divers moyens. Cette étude cherche à résumer, au-delà des fictions juridiques et des déclarations de principe, les méthodes réelles de recrutement en Hongrie (principalement sur la base de la littérature disponible) et à définir les orientations de la recherche.

Балаж Лазар

ВЕРБОВКА ВОЕННЫХ, КОМПЛЕКТОВАНИЕ ВОЕННЫХ В ВЕНГЕРСКОМ
КОРОЛЕВСТВЕ МЕЖДУ 1741 И 1848-МИ ГОДАМИ.
ОБЗОР ДЛЯ ПОДГОТОВКИ РЕЗЮМЕ

(Резюме)

В исследовании делается попытка изложить деятельность пополнения военнослужащих в период с 1741 по 1848-ие годы в отношении Королевства Венгрии и императорско-королевской армии. Однако выяснение этого вопроса непростая задача, потому что по законам того времени мы можем получить лишь неполное или откровенно ложное представление об этом. Даже во время наполеоновских войн венгерская элита придерживалась мнения, что любая недобровольная военная служба, то есть вербовка неконституционна и вредна. Однако в то время в Венгрии такая позиция была чисто юридической фикцией. Уже с середины 18-ого века было невозможно удовлетворить растущие потребности военнослужащих венгерской части императорско-королевской армии только лишь простым набором призывников. Однако весь комплекс проблем военного пополнения характеризовался юридической неясностью и временными решениями. Существовала огромная пропасть между количеством новобранцев, предложенных парламентом или запрошенных правителем, и количеством добровольцев, шедших на военную службу, эту пропасть комитаты округов пытались заполнить различными средствами. Перешагнув за рамки юридических фикций и принципиальных деклараций, исследование в первую очередь стремится обобщить (в основном на основе доступной спецлитературы) реальные методы венгерских призывов к воинской службе и обозначить направления исследования.

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI 12. SZÁMÚ NÁDOR-HUSZÁREZRED TÖRTÉNETE ALAPÍTÁSÁTÓL A NAPÓLEONI HÁBORÚK VÉGÉIG (1800–1815)¹

A 12. számú (1850-ig Nádornak nevezett) huszárezred a Habsburg Monarchia hadseregének egyik nagyhírű alakulata volt, egészen az I. világháború végéig.² Annak ellenére, hogy alapítására a legnagyobb múltú – a 17. és a 18. század óta fennálló – huszárezredekhez képest viszonylag későn, csupán a 19. század kezdetén, a francia háborúk során került sor, a Nádor-huszárok már röviddel létrejöttüket követően számos dicsőséget arattak és komoly elismertséget vívtak ki maguknak. Ily módon presztízsből és tekintélyből hamar utolérték a régebbi huszárezredekét.

Megalapítása és állandó ezreddé alakítása

1792-től kezdődően a forradalmi, majd a napóleoni Franciaország ellen vívott küzdelem nyomán negyedszázadra szinte állandósult a háborús helyzet Európában, ami a Habsburg Monarchiától, illetve a Magyar Korona országaitól is rendkívüli erőfeszítéseket követelt. Ez a nagyszámú újonc kiállítása, valamint az anyagi és természetbeni hozzájárulás növelése mellett, újabb csapattestek, köztük huszáralakulatok felállítását is szükségessé tette. Így előbb, 1795-ben horvát–szlavón határőr-huszárcsapat elnevezéssel került sor egy négy, majd 1796-tól öt osztályból álló csapattest létrehozására, amely az első koalíciós háború lezárultát követően, 1798-ban, 12-es hadrendi számot kapott és Horvát–Szlavón határőr-huszárezred néven hivatalosan is reguláris huszárezreddé alakult.³

Az ekkor bekövetkező átszervezések során egyúttal az egyes ezredek osztályainak számát az addigi ötről négyre csökkentették, lehetővé téve ezáltal két új huszár csapattest felállítását,

¹ Jelen tanulmány elkészítése az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatói Okirat alapján (száma: FK 137816) valósult meg.

² Hajdu 1999. 140. o. és Wrede 1901a. 297. o.

³ A fenti alakulat szervezésének pontos története vonatkozásában a szakirodalom meglehetősen zavaros. (Vö. Gräffer 1804. II. k. 235. o.; Wrede 1901b. 923. o., illetve Wrede 1903. 340. o.) Saját, részletes levéltári forrásfeltáráson alapuló kutatásaink nyomán ugyanakkor egyértelműen sikerült tisztázni a csapattest létrehozásának körülményeit. Eszerint a Wurmser-szabadcsapat négy osztályából létrehozandó önálló huszárcsapat szervezése 1794 novemberében kezdődött meg, felállítása azonban hivatalosan 1795. január 1-jei hatállyal történt, egyelőre a meglévő négy, egyenként két svadronból álló osztállyal. Egy kilencedik svadron létrehozására csak 1795 áprilisában, a tizedikre pedig csak 1796 februárjában került sor, ezzel egyúttal az ötödik osztály is felállításra került. Lásd ÖStA KA HKR Akten 1794 9 2050; Akten 1797 62 1933; ÖStA KA HKR Prot. 1794 Lit B 5323; HKR Prot. 1794 Lit B 5509; ÖStA KA ST Kroatisch-Slawonisches Grenz-Husarenregiment 1798 Karton-Nr. 11.717.

amire egy 1798. április 28-i uralkodói leirat alapján került sor.⁴ E szerint szervezték meg – hivatalosan június 1-jei hatállyal – az új, 5. hadrendi számot kapott ezredet a horvátországi Varasdon az 1., 2., 8. és 9. huszárezred 3. őrnagyi osztályaiból, valamint az új, 7. hadrendi számot kapott ezredet a szlavóniai Verőcén a 3., 4., 6. és 10. huszárezred 3. őrnagyi osztályaiból.⁵

Majd legvégül, a korszak utolsó huszár-csapattesteként, az 1800-ban meghirdetett insurrekcióhoz kapcsolódóan, sor került a Nádor-huszárezred felállítására is.

1800. szeptember 4-én ugyanis – a francia háborúk során immár másodszor – meghirdették az insurrekciót, ismertebb nevén a nemesi felkelést, amire az abban az évben elért francia sikerek miatt volt szüksége az oroszok kiválása után egyedül maradt Habsburg Monarchiának.⁶ Ennek kapcsán József főherceg, nádor, egyúttal a jászkunok legfőbb bírja, azzal a kéréssel fordult a jászkun kerületekhez és a hajdúvárosokhoz, hogy három divíziót, vagyis osztályt, összesen tehát hat felkelő huszársvadront állítsanak fel.⁷ Ezt azonban gátolta, hogy egyelőre nem álltak rendelkezésre tisztek, valamint a nádor által helyettesítésül ígért megbízottakat sem küldték ki. A kerületek viszont ezek részvétele nélkül nem kívánták a toborzást lefolytatni.

Ennek ellenére október 12-én mégis elrendelték a toborzást, azzal a megkötéssel, hogy az a tisztek megérkezéséig a helyi districtualis (kerületi) tisztek irányításával történjen. A toborzást csaknem minden településen egy nap alatt lefolytatták, miután arra már több hete készültek. Ezt követően Jászberényben és Hajdúszoboszlón lezajlott a felállított svadronok alkalmassági szemléje is. Még ennek során, október 23-án érkezett gyorspostával József nádor október 19-én Schönbrunnban datált levele Jászberénybe, amelyben ismertetette az ezrednek az ő előterjesztése nyomán a király által kinevezett tisztjeit.⁸

Az új ezred parancsnoka, vagyis vezénylő ezredese (az ezred reguláris lábra állításáig: ezredskapitánya) a 2. számú József főherceg-huszárezred addigi alezredese, az ekkor 58 éves hertelendi Hertelendy Gábor lett.⁹ Ami a többi törzstisztet illeti, az alezredes (ezredes-főhadnagy), a 7. számú Liechtenstein-huszárezred első kapitánya, kereki Csanády József, az őrnagy (főstrázsamester) pedig a 6. számú Blankenstein-huszárezred első kapitánya, Illéssy Sándor lett.¹⁰

⁴ *Wrede* 1901a. 255., 266. o. Más források szerint április 25-i legfelsőbb döntés alapján. Vö. *Amon* 1885. 1. o. Új csapattesteknek a meglévő alakulatokból, azok létszámának csökkentése révén történő felállítása a megelőző korszakban és ebben az időszakban is általánosan bevett dolog volt. Vö. *Zachar* 2000. 52–53. o.

⁵ *Wrede* 1901a. 254., 266. o.

⁶ Lásd *Vizi* 2014. 126., 128. o..

⁷ ÖStA KA MS/Tg. 4–5. o.

⁸ *Botka* 2000. 126. o. és ÖStA KA MS/Tg. 5. o.

⁹ A családnév vonatkozásában a szakirodalomban elterjedt y-os írásmódot alkalmazom, meg kell azonban jegyezni, hogy maga Hertelendy saját kezű leveleiben nevét többnyire i-vel írta, és rendszerint mások is így írták akkoriban.

¹⁰ *Réfi* 2014. 311, 341. o.

Hertelendy kinevezésében minden bizonnyal nagy szerepe volt a nádornak, aki 1795 óta tulajdonosa volt az ezredes addigi alakulatának, így jól ismerte őt.¹¹ Vitézsége bírodalomszerte közismert volt, hűsége, kitartása megkérdőjelezhetetlen, amit az előző ezredében eltöltött 41 évnyi szolgálati idő minden kétséget kizáróan alá támasztott.

Csanády és Illéssy kinevezése ugyanakkor annak a következménye, hogy az ezred legénységét kiállító kerületek lehetőség szerint a tisztikarban is a saját soraikból származó személyeket kívántak látni. Erre vonatkozó javaslataikat pedig a nádor és az uralkodó a döntésük meghozatalában figyelembe is vették.¹²

Az ezred alezredesi osztályát a Hajdúkerület állította ki, nyilván így esett a választás a kerület egyik legtekintélyesebb családjából származó Csanády József kapitányra, akinek apja, Csanády Sámuel korábban hajdúkerületi főkapitány volt.¹³

Az ezredesi és az őrnagyi osztályt a Jászkun kerület állította ki, amelyben viszont az Illéssyek rendelkeztek nagy befolyással és tekintéllyel. Minden bizonnyal ennek köszönhetően nyert őrnagyi kinevezést a Nádor-huszárokhoz Illéssy János Nagykun kerületi kapitány fia, Sándor.¹⁴

Október 26-án került sor a felkelők eskütételére. Steössel József Jászkun kerületi főkapitány ekkor elhangzott beszédében a következőket mondta: „Főnséges nádor ispánunk különös, önként, hozzánk mindig viselő hajlandóságból, ki kérte a Felséges Császáriul, hogy ezen kiállított sereg az Hajdú Városokbul ide kapcsolandó osztállyal egyetemben Nádor Ispányi Regiment név alatt kormányoztasson, és ugyan Fenséges Nádor Ispánunk oltalma, vezérlése és különös kormánya alatt vitézkedjen, diadalmaskodjon.”¹⁵

Az egység az ünnepséget követően még két hetet gyakorlással töltött, majd annak ellenére, hogy a kinevezett tisztek közül egy sem érkezett meg, és az egyenruházat sem volt teljesen kész, a kapott parancs alapján november 11-én saját ideiglenes tisztjei vezetésével Győr

1. kép: Hertelendy Gábor altábornagy
(*Vasárnapi Ujság*, 1870. február 20. 93. o.)

¹¹ ÖStA KA MS/Tg. 5–6. o.

¹² Botka 2010. 51. o.

¹³ Réfi 2014. 311. o.

¹⁴ Uo. 340. o.

¹⁵ Botka 2000. 124–125. o.

vármegyébe indult, ahol november végén Szent Mártonban (ma: Pannonhalma) és környékén települt.¹⁶

Az ezred harcértékéhez ekkor még aligha lehetett vérmes reményeket fűzni: nem voltak tisztek, csak kiképzetlen újoncok és idomítatlan lovak.¹⁷ Nem könnyű feladat várt tehát az első ezredparancsokra, hogy ebből a nyersanyagból egy ütőképes, harcra kész alakulatot teremtsen. Amint látni fogjuk, ez mégis kiválóan sikerült Hertelendynek, aki december elején állt végre a csapattest élére és kezdte meg nehéz feladatát.¹⁸

Az újonnan kinevezett őrnagynak, Illéssy Sándornak – mint visszaemlékezéseiből kitűnik – szintén jelentős szerepe volt az ezred megszervezésében és a legénység kiképzésében, melyekkel kapcsolatosan így nyilatkozott: „Rövid idő múlva még ezen esztendőbe a Palatinus igen szép Huszár Regementye, a Jászok, Kunok és Hajdúk által fel állíttatván ő Cs. és Kir. Herceg József Nádor Ispány projectumára¹⁹ mint első Major²⁰ a Blankenstein Magyar Lovas Regementyéből²¹ ezen új Regementhez által tétettem.

Itten egy ilyen egészen új Regementnek fundamentomos organisációjának,²² és a már akkori időhöz képest nagyon megkívántatott kipallérozásának súlyos terhe (melyet azon egész Regement tud) tsak nem egészen a vállamon volt, abban tett sok fáradozásaimat egész Ármádia, de kiváltképpen Ő Cs. és Kir. Hercegsége, kegyelmes Palatinusunk, mint ezen Ezerednek Tulajdonosa legjobban látta, s ezt sok ízben mind szóval, mind írásban bőven ki is nyilatkoztatta.”²³

Jelentős elégedetlenséget váltott ki a kezdeti időszakban, hogy a csapattestet szinte alakulásától kezdve állandóan mozgatták, újabb és újabb állomáshelyekre vezényelték. Hertelendy december közepén kelt levelében így panaszkodik: „[...] én a Regimenttel igen kevés idő alatt annyit kóborlottam feljebb s alább, hogy a búcsújárás sem tenne többet [...]”²⁴

A hadrend szerint a felkelő ezred a tartalék hadtest kötelékébe volt beosztva, így bevetésére közvetlenül harc esetén sem került volna sor, főképp miután az 1801 februárjában, Lunéville-ben (Franciaország) megkötött béke véget vetett a háborúnak.

A felkelő egységeket ezután feloszlatták, kivéve ezt az alakulatot. Az 1801. április 17-i bécsújhelyi (ma: Wiener Neustadt, Ausztria) ünnepi szemle során ugyanis az uralkodó teljes megelégedésének kinyilvánítása mellett elrendelte, hogy ezen „Palatinális Regiment” állandóan megmaradjon, és a kincstár költségén felállítandó negyedik osztállyal is kiegészítsék, s így a császári-királyi reguláris huszárezredek létszámához igazítsák. Azzal a kikötéssel,

¹⁶ Botka 2000. 128. o. és ÖStA KA MS/Tg. 6. o. Pontosabban egyelőre csak a jász és a kun kerületek által kiállított két osztályról van szó, miután a hajdúvárosok osztálya még nem állt készen.

¹⁷ ÖStA KA MS/Tg. 6. o.

¹⁸ Botka 2000. 128. o.

¹⁹ Itt: ajánlás, javaslat.

²⁰ Az őrnagy német neve.

²¹ Az ezred német eredetű, régies megnevezése. Fentiekben konkrétan az 1734-ben felállított, 1798-ban 6. hadrendi számot nyert huszárezredről van szó.

²² Alapvető szervezésének.

²³ Illéssy 1826., 1831. 9. o.

²⁴ Idézi Botka 2000. 129. o.

hogyan az ezred hadkiegészítése a jász, kun és hajdú kerületekből történjen, mindenkor tulajdonosa pedig a nádor legyen.²⁵

Ezzel megkezdődött az ezred reguláris lábra állítása, ami azonban egyáltalán nem zajlott zökkenőmentesen, miután az uralkodó döntése korántsem aratott osztatlan lelkesedést. A hadba vonult inszurgensek ugyanis eredetileg csak a felkelés idejére vállalták a katonai szolgálatot. Így azt a tényt, hogy néhány hónap helyett – családjuktól és szülőhelyüktől örökre elszakadva – immár életük végéig vagy legalábbis tartós szolgálatképtelenné válásukig katonáskodjanak, érthetően kevesen fogadták kitörő örömmel.

A felháborodás és az elégedetlenség 1801. május 6-án nyílt zendüléshez vezetett, az ekkor Moson vármegyében állomásozó ezred tagjai közül mintegy ötszázötvenen fellázadtak, és fegyvereikkel, zászlójukkal együtt elindultak haza. A szökevényeket azonban még a Dunántúlon elfogták.

Május tizenegyedikén viszont a megmaradt állományban újabb lázadás tört ki. A hajdúvárosokból származó mintegy száz katona, hat káplár vezetésével, Búrszentmiklósról (ma: Borský Mikuláš, Szlovákia) hazaindult, és kijátszván a sebtében felállított katonai kordont, május 16-án Hajdúböszörménybe érkezett.²⁶

Kilenc fő rögtön hazament, a többiek viszont úgy látták jónak, ha együtt maradnak és közösen várják meg a fejleményeket. Eleinte a városi, majd a hajdúkerületi tisztségviselők megpróbálták velük alkudozni, de a katonák csak úgy lettek volna hajlandók megadni magukat, ha teljes büntetlenséget kapnak. Közben ugyanakkor megjelentek a hozzátartozóik is. Végül reguláris katonaságot vezényeltek ellenük. Elsőként a Nagyvárad központtal diszlokált 8. számú Hohenzollern-Hechingen-vértesezred vonult Böszörménybe. Ennek parancsnoka azonban, tekintettel a lázadókkal lévő nőkre, gyerekekre és egyéb rokonokra, nem nyúlt fegyverhez. Így ide irányították az éppen Nagykaroly (ma: Carei, Románia) központú békeállomásra vonuló, 8. számú Württemberg-könnyűdragonos-ezred kötelékéből annak ezredesi osztályát is.²⁷

Utóbbiak beérkezését követően kijárási tilalmat vezettek be, egyúttal a dragonosok körülvették a Bársony-kertet, ahol a felkelők és rokonaik tartózkodtak. Majd pedig, miután előbbiek a megadásra való felszólításnak – hét fő kivételével – nem tettek eleget, két oldalról tüzet nyitottak rájuk. Ennek következtében életét vesztesse tizenhárom lázadó huszár és öt helybeli, akik nem tudtak a kijárási tilalomról. Megsebesültek továbbá még tizenkilencen, akik közül ketten később meg is haltak. A megmaradt 58 katonát és később azt a kilencet is, aki hazament, elfogták. A foglyokat és a sebesülteket ezután Debrecenbe vitték.²⁸

²⁵ Botka 2000. 129. o. és ÖStA KA MS/Tg. 7. o.

²⁶ Nyakas 1987. 50. o.

²⁷ Dedekind 1879. 314–315. o.; Nyakas 1987. 51. o.; Tomascsek 1889. 283. o.

²⁸ Nyakas 1987. 51–52. o.

Az inszurgensekhez kötődő illetén szökések, illetve lázadások egyébként korántsem voltak egyediek. 1800-ban például a Somogy megyei felkelő gyalogosok csaptak össze a 4. számú Czartoryski-vértesezred katonáival.²⁹

A Nádor-huszárok szerveződő alakulatánál azonban e véres közjátékot követően végül sikerült úrrá lenni a nehézségeken. Hamarosan pedig már egy ünnepélyes eseményre is sor került az ezred életében, ugyanis Hertelendy Gábor ezredparancsnok – még a korábbi csapattesténél véghezvitt hőstettéért – 1801-ben elnyerte a Habsburg Monarchia legmagasabb katonai kitüntetésének, a Mária Terézia Katonai Rendnek a lovagkeresztjét.³⁰ Ezt 1801. augusztus 18-án báró Alvinczy József tábornagy,³¹ Magyarország főhadparancsnoka adta át Hertelendynek a díszben felsorakozott Nádor-huszárezred előtt.³²

Az ezred regularizálása ugyanakkor a továbbiakban sem ment gyorsan és egyszerűen. Hertelendy ugyanis még 1802. február 1-jén is azt közli a Jászkun kerületekkel, hogy a „Regementnek egész Státusához képest még 699 közember kívátnatna”. Így az ezred toborzó különítményének továbbra is szorgalmasan kellett folytatnia a verbuválást, aminek köszönhetően az év második felére végre teljessé vált a csapattest létszáma.

1802. szeptember 11-én a regularizáció mintegy záróaktusaként sor került a zászlószenelésre is.³³ A császári-királyi hadseregben rendszerezített, új zászlókat kaptak a régi, 1756 és 1775 között fennállt, szintén Nádor-huszárezrednek nevezett alakulat zászlai helyett, melyeket ideiglenesen addig használtak.³⁴

Az ezredesi osztály zászlójának keresztanyja, Ürményi József későbbi országbíró felesége, Komjáthy Anna csillagkeresztes dáma lett, akivel ezzel kapcsolatban Hertelendy több levelet is váltott. 1802-ben például a következőket írta: „Eleven örömmel értettem Tekéntetes Feő-Notarius Urnak, Excellenciád Nagy Érdemű Fiának hozzám bocsátott leveléből Excellenciádnak azon ritka Kegyességét, Mely szerént tulajdon osztályom Zászlójának keresztanyaságát fel venni méltóztatott.

Vitéz Őseinknek hajdani szent Szokások volt, Zászlóikat valamely Nagy Pártfogónéjoknak Kegyével ékesíteni, s ezáltal magokat Honnyokban hagyott Véreikre, Tulajdonokra, s Köz édes Anyáinkra, a Magyar Hazára emlékeztetni; Gyakran élesztette az ilyen kegy el hunyt Eleinknek a Harczban lankadó Tüzeket, nem egyszer erősítette hanyatló Karjokat.

Jámbor Atyáinknak tisztelt Nyomdokait kívánván követni, bátorkodtam a vezérségem alá bízott Lovas ezrednek egygyik Ujj Zászlóját Excellenciád Kegyes Kereszt-Anyaságában ajánlani.”³⁵

²⁹ Horváth 1972. 160–161. o.

³⁰ Pizzighelli 1905. 122. o. és Hirtenfeld 1857. 641. o.

³¹ 1808-tól tábornagy. Életéről és pályafutásáról lásd Nagy-L. 2020. 53–54. o.

³² Amon 1876. 3. o.

³³ Botka 2000. 130–131. o.

³⁴ Posonyból Sept. 18 dikán. *Magyar Hirmondó*, 1802. szeptember 28. (46. sz.) 411. o. és Botka 2000. 127. o.

³⁵ OSZK Kt, Levelestár. Hertelendi Gábor Ürményiné Komjáthy Annához. [H. n.] 1801. október 28. [1–2. o.]

Az 1802. esztendő során egyúttal az ezred megkapta az időközben – a horvát–szlavón határőr-huszárezred 1801-es feloszlása révén – szabaddá vált 12-es hadrendi számot is.³⁶

Ami a fiatal ezred egyenruházatát illeti, ez a következőképpen nézett ki: fekete csákó, világoskék, majd 1803-tól búzavirágkék mente, dolmány és nadrág, fehér gombok és fekete-sárga zsinórozás, a tisztek esetében ugyanakkor ezüst.³⁷

Az alakulat fennállásának első éveiből a nádornak két Hertelendyhez címzett levele maradt fenn: az egyik Érsekújvárról (ma: Nové Zámky, Szlovákia), 1802. szeptember 14-re datálva, a másik Himbergből (ma: Ausztria), 1803. október 4-ről. Ezekben elismeri a szorgalmat és a jó szándékot a szolgálati kötelességek teljesítésében, mindamellet a második levél rámutat arra, hogy a legénység tudásában, a tekintetben, hogy minden igénynek megfeleljenek, még van néhány hiányosság. A lovak állapota úgyszintén hagyott még némi kívánnivalót maga után, ezért a nádor megígérte, hogy az ezred fokozatosan jobb lovakat fog kapni. Az első levélhez egy 12 000 forintos pénzadományt is csatolt azon tisztek részére, akiknek saját magukat kellett felszerelniük; a legénység számára pedig háromnapi ingyensoldot adott.³⁸

1803-ban az ezred az Érsekújváron lezajlott összpontosításban, szeptember közepén pedig nagyobb hadgyakorlaton vett részt, amely Minkendorfnál (ma: Mekinje, Szlovénia) az uralkodó és Károly főherceg, generalisszimusz jelenlétében zajlott le.³⁹ Az ezred első, fennmaradt mustrajegyzéke is Érsekújvárról származik, 1803. augusztus 31-ről. Ebből kitűnik, hogy a Nádor-huszárok összesen 54 főnyi tisztikara – négy törzstiszt, 17 kapitány, 16 főhadnagy és 17 hadnagy⁴⁰ – csaknem teljesen színmagyar volt. Ez korántsem volt általános ekkor már a huszárezredek körében, miután a birodalom más nemzetiségű katonái is szívesen szolgáltak a huszároknál, sőt szép számmal akadtak a Habsburg Monarchián kívülről származók is. Többek között ez is jól jelzi a magyar huszárság korabeli népszerűségét és elismertségét.

Az új csapattest tisztjei között négy testvérpár is volt, köztük Hertelendy Imre és János, az ezredes unokaöccsei. A tisztek többségét egyébként más huszárezredekől helyezték ide, de voltak, akik korábban gyalogezredben, sőt néhányan vértesezredben szolgáltak, végül olyan is akadt, aki ebben az ezredben kezdte katonai pályafutását.⁴¹

A harmadik koalíciós háborútól Hertelendy tábornoki kinevezéséig (1805–1808)

A tűzkeresztségen az ezred 1805-ben esett át, és már ekkor, első hadjáratán fényes bizonyosságot adta vitézségének és hősiességének.

Ebben az esztendőben ugyanis az újsütetű francia császár, Bonaparte Napóleon hadseregével a délnémet területek szívébe vonult, és nagyszerű manőverrel, mindössze két kisebb

³⁶ Wrede 1901a. 296. o.

³⁷ Barcy 1991. 43–44. o.

³⁸ ÖStA KA MS/Tg. 16. o.

³⁹ Uo. 7–8. o.

⁴⁰ A fenti létszámban benne foglaltatik a kapitányi rendfokozatban lévő hadbíró (auditor) és a hadnagy rangú segédtsiszt is.

⁴¹ Lásd ÖStA KA ML Husarenregiment Nr. 12. 1803, 1807. Karton-Nr. 7798.

ütközet megvívásával bekerítette, és október 20-án Ulmnál (ma: Németország) megadásra kényszerítette a báró Karl Mack von Leiberich altábornagy vezette császári-királyi erőket, 25 000 főt fogságba ejtve.⁴²

Csak kevés császári-királyi alakulatnak sikerült kimenekülni a bekerítésből, Hertelendy és a Nádor-huszárok egy része azonban köztük volt. Miután Illéssy őrnagy osztályát még október 11-én kikülönítették, az ezredes közvetlen parancsnoksága alatt ekkor csak az ezred hat svadronja – október 13-án 570 fő és 561 ló – állt, amelyekkel az Ulm körül összpontosított császári-királyi haderő jobbszárnyát képező, báró Franz von Werneck altábornagy vezette csoportosításba volt beosztva.⁴³

Október 14-én a Duna jobb partján Napóleon teljesen körülfárta Ulmot, így már csak a bal parton lehetett áttörni. A névleges főparancsnok, Ferdinánd főherceg ekkor Mack ellenkezése dacára úgy döntött, hogy a lovassággal kitör Ulmból.⁴⁴ Az utolsó pillanatban történt ez, miután Napóleon már ezen az éjszakán még szorosabbra vonta a gyűrűt a város körül. A főhercegnek azonban, nyomában az őt üldöző Joachim Murat marsallal, még sikerült kitörnie és elérnie Werneck hadosztályát, amellyel egyesülve folytatta a visszavonulást Neeresheim (ma: Neresheim, Németország) irányába.

Ennek során Hertelendy vezetésével a Nádor-huszárezred hat svadronja képezte az utóvédet. Október 17-én azonban Murat lovashadteste utolérte a hadosztályt. A francia marsall a rá jellemző hevesseggel a visszavonuló csapatokra vetette magát. Hertelendy azonban kitartásra biztatta katonáit, és svadronjait egy völgy mögött felállítva – melyet mély patak szelt át – visszaverte a francia elővédet. Erre Murat bevetette a tüzérségét is, az ezred azonban továbbra is falként állt. Ekkor az ellenséges lovasság indult rohamra a völgyben, de a huszárok hősieles elszántsággal fogadták őket. Két svadronjuk bátran a franciák közé vágott, és visszavetette őket a hídon túlra. Végül csak többszöri nekibuzdulással és rendkívül súlyos veszteségekkel sikerült Murat csapatainak a hidat birtokba venniük. A Nádor-huszárok közül kivétel nélkül mindenki, ezredestől közhuszárig, hősielesen és vitézül harcolt.⁴⁵

Ezt a szemtanú Friedrich Franz Xaver Hohenzollern-Hechingen herceg, altábornagy is megerősítette az Udvari Haditanácsnak írott jelentésében: „A derék Nádor-huszárezred a vitézség csodája, svadronjaik bámulatra méltó merészséggel külön-külön egész ezredeket támadtak és vertek vissza.”⁴⁶ A huszárok érdemét különösen fokozta, hogy a legénység esetében a tűzkeresztségen éppen csak átesett katonák hajtották mindezt végre, miközben nagy veszteségeket szenvedtek el.

Ezt követően – továbbra is szakadatlan küzdelem és nélkülözés mellett – folytatódott a visszavonulás Nördlingen (ma Németország) irányába. Másnapra azonban a franciák

⁴² Nagy 2001. 51. o. és Liptai – Borus 1984. 435. o. A 25 000 csak az Ulm átadásakor fogságba esettekre vonatkozik, az egész hadjárat során ennél lényegesen nagyobb számú császári-királyi katona került fogságba.

⁴³ ÖStA KA MS/Tg. 18–19., 21. o.

⁴⁴ Amon 1876. 18. o. és Bánlaky 1941. 234. o.

⁴⁵ Amon 1876. 19. o.

⁴⁶ Idézi Amon 1876. 20. o. és hibás fordításban Farkas 1901. 549. o.

az idevezető utat teljesen elzárták, így nem maradt más lehetőség, mint éjszaka, kerülőutakon, erdőkön keresztül, az ellenségtől állandóan követve, átvágni magukat. A kötelék szinte teljesen széthullott és nagy része – 12 000 fő – Werneck altábornaggyal együtt Murat fogságába esett.⁴⁷

Hertelendy, megmaradt huszáraival a 6. számú Rosenberg-svalizsérezered maradványaihoz csatlakozva, Ferdinánd főherceg parancsnoksága alatt, átverekedte magát Gopfingen (ma: Göppingen, Németország) és Nördlingen között, majd Oettingennél (ma: Németország) átkelt a Wesniz folyón, és ezt követően zavartalanul elérte Csehországot.⁴⁸ Ekkorra azonban már csak 93 huszára maradt egyben, vegyesen a különböző svadronokból.⁴⁹ Ezenkívül egyes kisebb csoportok leszakadva még úton voltak.⁵⁰ Az ezred egyik szárnya, vagyis fél század, Jellachich Ferenc altábornagy hadosztályához csatlakozott, majd végül Charles Alain Gabriel de Rohan herceg, vezérőrnagy alárendeltségében vonult át Tirolon.⁵¹

A veszteség nagy részben egyébként fogságba esésből adódott, többek közt Illéssy őrnagy kikülönített osztályának zömét is október 15-én ejtették foglyul a franciák.⁵²

Hertelendy még Csehországban parancsot kapott, hogy Bécsen keresztül vonuljon Kiskunfélegyházára, és töltsse fel az ezredet.⁵³ A nádorhoz november 27-én Budáról küldött levelében leírta, hogy mindent megtesz az ezred ismételt felállításáért, és reménykedik, hogy 1806. január végéig, de legkésőbb február 15-ig három osztályt felszerel és tábori szolgálatra alkalmassá tesz. Nehezítette azonban a helyzetet az Ulmnál, Memmingennél (Németország) és Nördlingennél fogságba esett 27 tiszti és 52 altiszt hiánya, ezért kérte a nádort, hogy tegyen meg mindent előbbieket hazatérése és mielőbbi szolgálatba állítása érdekében.⁵⁴

Végül meglepően gyorsan, a tartalék svadron felhasználása révén, mindössze két hónap alatt sikerült az ezredet újjászervezni. Eközben ráadásul a december 2-i austerlitz-i (ma: Slavkov, Csehország) csatát követően Pozsonyban (ma: Bratislava, Szlovákia) a legyőzött Habsburg Monarchia békekötésre kényszerült. Az ezred így békeelhelyezésre került, és Nagytapolcsány (ma: Topoľčany, Szlovákia) központú, új állomáshelyeire vonult, amelyekbe 1806. március 2-án érkezett meg.⁵⁵

A véres küzdelmekben elveszett az ezred két zászlója, amelyek helyett természetesen újakat kellett rendszeresíteni. Károly főherceg névnapjával egybekötve, 1806. november 4-én került sor az új zászlók ünnepélyes felszentelésére, amit a nyitrai (ma: Nitra, Szlovákia) káptalan nagyprépostja végzett. Ezt követően kiosztották a kiérdemelt vitézségi érmeket,

⁴⁷ ÖStA KA MS/Tg. 23. o.; *Amon* 1876. 20. o.; *Bánlaky* 1941. 235. o.

⁴⁸ *Amon* 1876. 20. o.

⁴⁹ ÖStA KA MS/Tg. 23. o.

⁵⁰ Lásd *Amon* 1876. 21. o.

⁵¹ *Wrede* 1901a. 297. o.

⁵² ÖStA KA MS/Tg. 22. o. és *Amon* 1876. 22–23. o.

⁵³ *Amon* 1876. 25. o.

⁵⁴ ÖStA KA MS/Tg. Hertelendy Gábor levele József nádorhoz. Buda, 1805. november 27. Számozatlan átirat.

⁵⁵ ÖStA KA MS/Tg. 28. o. és *Amon* 1876. 26. o.

2. kép: Csanády József
címetes vezérőrnagy

(*Vasárnapi Ujság*, 1901. augusztus 25. 550. o.)

majd a tisztikar két helyen is ebédet adott, melyeken a kitüntetett huszárok mellett számos vendég is részt vett. Végül az emelkedett hangulatú napot egy fényes bál zárta le.⁵⁶

Az év végén az ezredet áthelyezték, és a hivatalosan Galícia és Lodoméria Királyságnak nevezett, közkeletűen azonban csak Galíciaként emlegetett Habsburg koronartományba vezényelték, ahol Rzeszów (ma: Lengyelország) központtal kerültek elhelyezésre.⁵⁷ Itt értesült Hertelendy arról, hogy az 1808. január 22-i udvari haditanácsi leirat és a galíciai főhadparancsnokság február 4-i rendelete nyomán vezérőrnagyi kinevezést nyert. Ennek következtében, február 22-i hatállyal Csanády József lépett elő ezredessé és ezredparancsnokká, Illéssy Sándor ugyanakkor alezredesi, Ernst Fickweiler, addigi másodőrnagy első ör-

nagyi, Oláh Jakab első kapitány pedig másodőrnagyi kinevezésben részesült.⁵⁸

Az ezred tagjai egyfelől örültek Hertelendy előléptetésének, másfelől nagy szomorúsággal töltötte el őket, hogy el kell válniuk atyjukként szeretett és tisztelt parancsnokuktól. Március 21-én jött el a búcsú nehéz napja a kelet-galíciai Rohatynban (ma: Ukrajna), az ezred új békeállomásán. Az alakulatot ugyanis még februárban ide vezényelték Rzeszówból.

A nádor levelének felolvasását, majd saját búcsúbeszédét követően Hertelendy elindult kijelölt állomáshelyére, Lembergbe (ma: Lviv, Ukrajna), ahol egy dandár élére került. Potkamienig (ma: Podkamien, Ukrajna) a tisztikar és zenészek kísérték, itt pedig fél század díszbe öltözött huszár jött elébe búcsút venni, és meghatottan, könnyek közt kívántak volt parancsnokuknak sok szerencsét, egészséget és hosszú életet. Hertelendy pedig ajándékkal viszonzta ezt.⁵⁹

⁵⁶ ÖStA KA MS/Tg. Hertelendy Gábor levele József nádorhoz. Nagytapolcsány, 1806. november 13. Számozatlan átirat és *Amon* 1876. 27. o.

⁵⁷ *Amon* 1876. 29. o.

⁵⁸ ÖStA KA ST Husarenregiment Nr. 12. 1808. Monat-Tabella pro Mense Januario, Monat-Tabella pro Mense Februario. Karton-Nr. 7810.

⁵⁹ *Amon* 1876. 29. o. és *Preßburger Zeitung*, 1808. május 31. Besondere Beylage zur Preßburger Zeitung Nro. 43. [4. o.]

Az ötödik koalíciós háború lengyelországi hadszínterén (1809)

Az 1809. évi ötödik koalíciós háború során az ezred – a Ferdinánd főherceg vezette VII. hadtest kötelékében a Varsói Hercegség, illetve Galícia és Lodomeria Királyság területén a lengyelek ellen folytatott harcokban vett részt. A hadrend szerint az ezred nyolc, vagyis valamennyi svadronja báró Karl August Schauroth altábornagy lovashadosztályába, a báró Geringer Gábor vezette dandárba került beosztásra a Székely-huszárezred nyolc svadronjával egyetemben.⁶⁰ Ily módon egy szintiszta huszár dandár létesült. Bár e hadjárat egyértelműen háttérbe szorult a császári-királyi főserég Napóleon ellen Dél-Németországban, majd Ausztriában folytatott küzdelméhez képest, ezen a mellékhadszíntérnek számító területen szintén végig heves harcok dúltak, melyekből a Nádor-huszárezred is derekasan kivette a részét.

A Nádor-huszárok 1809. február 10-én hagyták el békeállomásaikat, és négy oszlopban elvonultak Rzeszów irányába. A tartaléksvadron ugyanakkor Zolkiewben (ma: Zovkva, Ukrajna) maradt. Március 8-án az ezred Krakóba érkezett, ahol Ferdinánd főherceg megismételte őket. Ezt követően elszállásolásra kerültek, majd április 10-én az opocznói (ma: Lengyelország) táborba vonultak.⁶¹ Itt ismét csak megjelent a főherceg teljes tábornoki karával, és a gyalogosan, díszben felvonult, négyoszlopban felálló huszárok előtt rövid beszédet tartott, majd magyarul felolvasták számukra Károly főherceg április 6-án Bécsben kelt hadparancsát.

Április 14-én átadták a hadüzenetet a Varsói Hercegség előőrseinek. Április 15-én az ezred kivonult a táborból, majd Novimiasztó irányába haladva 12 órakor átkelt a Pilica folyón, és ezzel ellenséges területre lépett. Miután az ellenség már éjszaka visszavonta az előőrseit, így megállás nélkül Osuchowig vonult a hadtest, aminek során az ezred képezte az elővédet.

E hadjárat alatt is gyakorlatilag már kezdettől fogva a huszárság egyik fő feladata a feldehárítás és a portyázás volt. Így már a Pilica hídján történő átkeléskor Szily Antal kapitányt a svadronjával a folyó bal partja mentén Warkáig küldték, ezt követően pedig a Visztula bal partján egészen Varsóig nyomult. Ennek során a svadron egyik főhadnagya, Horváth Mihály egy tisztet és három vadászt ejtett foglyul.⁶²

Április 19-én a Varsótól kilenc kilométerre délkeletre, a Visztula bal partján fekvő Raszyn falu mellett került sor a főerők első és – mint utóbb kiderült – egyetlen összecsapására ezen hadjáratban.⁶³ A találkozóharc során a Ferdinánd főherceg vezette császári-királyi csapatok viaszorították a lengyel főparancsnok, Józef Antoni Poniatowski herceg erőit, aki ezt követően a Praga nevű városrész kivételével Varsót is kiűrtette.

A Raszynnál lezajlott küzdelemben a Nádor-huszárok is több ízben harcba kerültek. Így, amikor a császári-királyi csapatok elővédjeként előrenyomuló gyalogság Janczewice és

⁶⁰ Stutterheim 1811. LXXX. o.

⁶¹ Amon 1876. 37–38. o.

⁶² Uo. 38–39. o.

⁶³ Bodart 1908. 397. o.

Wygoda között Aleksander Antoni Jan Roźniecki tábornok lovasságába ütközött, Schaurroth altábornagyot küldték Lazy településen keresztül Roźniecki csoportosítása ellen a Nádor-huszárok három svadronjával és a 48. számú Vukassovich-gyalogezred négy kompániájával, valamint egy lovassági üteggel. A lengyel tábornok azonban nem várta be őket, hanem megkezdte a visszavonulást Falenty és Raszyn irányába.

Az ingoványos sík talajon Schaurroth csapatai viszont csak lassan és nehezen tudták követni a lengyeleket, a talaj ugyanis sok helyütt nem bírta el a lovasok súlyát. A legelől haladó huszárok lovai néha szügyig süllyedtek, így végül csak a wygodai magaslatig jutottak el. A felvonult lovasságot a Raszyn mögött felállított lengyel lövegek élénken lőtték, így a császári-királyi csapatok is felvonultattak három üteget, és elkezdték hevesen viszonzni a tüzet. Ezt követően a küzdelem inkább csak tüzérségi párbajra korlátozódott. Délután öt óra tájra azonban ez is alábbhagyott, ekkorra viszont beérkezett Wygoda térségébe a császári-királyi gyalogság éle is.

A főherceg ekkor kiadta utasításait a támadásra, és a támadóoszlopokba felállt csapatok mozgásba lendültek. A Nádor-huszárok négy svadronja azt a parancsot kapta, hogy Jaworow felé nyomuljon előre, és foglalja el az onnan tüzelő, lovasság által fedezett lengyel üteget. A kartácstűz fedezetében a huszárok bátran nyomultak a falu irányába. Azonban ezúttal is nagyon ingoványos talajra értek, ezért nagy részüknek lóról kellett szállnia, illetve a legnagyobb tűzben kellett kihúzni a lovaikat is a mocsárból. Az 5. számú Sommariva-vértesezred a segítségükre sietett, de az ő lovaik szintén elsüllyedtek, és csupán nagy nehézségek árán tudtak erről a veszélyes területről visszavonulni.

Mindeközben a Nádor-huszárok három másik svadronja a balszárnyon folyó küzdelemben, Michalowicénél működött közre. Az összecsapás egészen a sötétedés beálltaig elhúzódott, ekkor ugyanis a lengyelek az éj leple alatt elhagyták a csatateret.⁶⁴

A császári-királyi csapatok április 23-án bevonultak Varsóba, aminek során az elővédet a Nádor-huszárok képezték.⁶⁵

Május 8-án jutott el a Varsói Hercegségbe a hír az április 23-i regensburgi ütközetről, amelyben Napóleon győzelmet aratott Károly főherceg felett. Ennek következtében a varsói vezetés általános felkelésre szólított fel. Az ekkor Sochaczewnél álló VII. hadtestből erre Illéssy alezredest az ezred két svadronjával, egy zászlóalj gyalogossal és négy ágyúval kiküldítették azzal a megbízatással, hogy nyugtalanítsa az ellenséget Plock és Varsó között.⁶⁶ Az alezredest és különítménye a feladatot rendkívül sikeresen teljesítette. A Visztula bal partján Nowe Grabiéig nyomultak, május 9-én pedig rajtaütöttek Czerwińsk nad Wisłą városán, melynek során az ellenséget elűzték, parancsnokukat foglyul ejtették, sokakat levágtak, sőt néhány ágyút is zsákmányoltak. A későbbiekben pedig, május 15-én egy szigeten ejtettek fogságba három tisztet 30 emberrel.

⁶⁴ Amon 1876. 40–41. o.

⁶⁵ Uo. 43. o.

⁶⁶ Uo. 44–45. o. és ÖStA KA MS/Tg. 2. Feldzug, számozatlan.

Május 18-án Illésyt Sochaczewnél hagyták hátra azzal a megbízással, hogy gyűjtse egybe a hadtest által zsákmányolt lovakat és marhákat. 6000 fővel azonban idevonult Jan Henryk Dąbrowski tábornok is, hogy ezt megakadályozza. Az alezredes és huszárai viszont derekasan védekeztek, és több napon át tartó, ragyogó visszavonulást hajtottak végre. Ennek során, bár az ellenség végig a nyomukban volt, valamennyi támadásukat visszaverték, sőt 194 lovat, valamint 2500 vágómarhát is sikeresen magukkal vittek.⁶⁷

Május folyamán a lengyelek benyomultak Galíciába és egészen a San folyóig hatoltak előre. Ráadásul, egy Napóleonnal kötött egyezmény nyomán, Szergej Fjodorovics Golicin herceg, gyalogsági tábornok vezetésével egy 30 000 fős orosz segédhadtest hadoszlopai is közeledtek Galícia, illetve a Varsói Hercegség határaihoz, utóbbi küzdelmét támogatandó.⁶⁸

Miután Galíciában a császári-királyi erők április elején csak 4-5000 főt hagytak vissza, a lengyel betöréskor minden szóba jöhető katonai erőre szükség volt.⁶⁹ Így még a Nádor-huszárok itt állomásozó tartalék svadronja is harcba került. Ennek legénysége ugyanis Magyar György másodkapitány vezetésével május 20-án rajtaütött a Dnyeszteren Mariampolnál (ma: Marijampil, Ukrajna) átkelt, 400 gyalogosból és 500 lovasból álló ellenséges oszlopon, amelyik Stanislautól (ma: Ivano-Frankivszk, Ukrajna) nem messze, Mikulińcénél (ma: Mikulinci, Ukrajna) sorakozott fel. A támadás olyan meglepetésszerű és elsöprő volt, hogy az ellenség jelentékeny számú halott hátrahagyása árán, a legnagyobb sietség mellett visszatért a folyó túlsó partjára. A tartalék svadron ugyanakkor 85 foglyot ejtett és 100 lovat zsákmányolt.⁷⁰

Május vége felé az orosz segédhadtest egységei is beérkeztek részint Lublin vidékére, részint Kelet-Galíciába. Ezen hadmozdulatok felderítésére Ferdinánd főherceg Schauroth altábornagy vezetésével már június elején Galícia fővárosa, Lemberg felé küldött 3-4000 főt, sőt a hadtest zömével Ferdinánd maga is kénytelen volt Galíciába visszavonulni.⁷¹

Schauroth, mint a VII. hadtest elővédje, június 12-én már a San folyóig nyomult előre, alárendeltségében többek között a Nádor-huszárok ezredesi osztályának Szily Antal vezette második svadronjával. Gorzyce falu (Galícia és Lodóméria; ma Tarnobrzeg járás, Lengyelország) térségében azonban Poniatowski elővédjével találták magukat szemben, majd a két elővéd között heves találkozóharc vette kezdetét. Ennek során Szily kapitányt svadronjával az ellenség balszárnya ellen küldték, a gyalogság pedig megrohanta a falut, melyet a heves védekezés ellenére el is foglaltak, 100 embert pedig foglyul ejtettek. A többiek ugyanakkor az ingoványos patakon túlra menekültek. Az ellenséges erők zöme egy magas töltés mögött sorakozott fel, majd Gorzycére támadt, azonban véres küzdelemben sikerült a támadást visszaverni. A harcban 200 lengyel elesett, 250-en pedig fogságba estek. A császári-királyi csapatok vesztesége 60 halott és 150 sebesült volt. A küzdelem során Szily Antal

⁶⁷ *Amon* 1876. 45. o.

⁶⁸ *Uo.* 45. o.; *Horsetzky* 1905. 217., 218. o.; *Mikaberidze* 2005. 132–133. o.

⁶⁹ *Horsetzky* 1905. 219. o.

⁷⁰ *Amon* 1876. 45. o.

⁷¹ *Horsetzky* 1905. 218. o.

rendkívül vitézül harcolt, közben azonban egy muskétagyólyótól súlyos sérülést szenvedett, de önfeláldozó huszárainak sikerült őt kimenekíteniük a harc forgatagából.⁷²

Szily számos alkalommal kitüntette magát az egész hadjárat folyamán. Svadronjával ugyanis több ízben kiküldötték felderítéssel és portyázással megbízva. Ezek során, mélyen az ellenséges területre hatolva, értékes információkat szerzett a lengyelek állásairól, hadmozdulatairól, terveiről, illetve számos foglyot is ejtett, és jelentős ellenséges készleteket is zsákmányolt. Május 30-án pedig, miután Schauroth csapatai Novemiasztónál és Klimontównánál (ma: Lengyelország) átkeltek a Visztulán, a Császár-huszárok hozzá beosztott svadronjával együtt neki kellett az előőrsláncolatot felállítania és fedeznie a hadosztály visszavonulását a lengyelek elől. Majd amikor másnap, 31-én az ellenség erős lovassággal nagyszabású felderítést hajtott végre, a vitéz kapitány határozott intézkedéseinek és személyes bátorságának köszönhetően egészen délelőtt tíz óráig sikerült tartania a huszárság állásait.⁷³

Június 8-án pedig a Rzeczyca településnél lévő erdőben, fedezékéből előretörve, az Ostrowiectől odáig üzött lengyelek túlerejű lovasságának jobbszárnya ellen indított meglepetésszerű támadást, aminek révén a lengyelek sorai teljesen összezavarodtak. Ezért és egyéb hőstetteinek köszönhetően utóbb, 1810-ben elnyerte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét.⁷⁴ Gorzycénél elszenvedett súlyos sebesülése következtében azonban hamarosan vissza kellett vonulnia a katonai szolgálattól.

A Nádor-huszárok számára 1809 nyara sem múlt el eseménytelenül. Az ezred különböző alegységei ekkor is számos kisebb-nagyobb ütközetben, utóvédharcban vettek részt és tűntették ki magukat. Június 9-én négy gyalogoszászlóaljjal együtt az ezred egy svadronja Jedlińsk (ma: Lengyelország) városánál állomásozott, amikor a lengyelek rajtuk ütöttek. A császári-királyi erők három órán át derekasan tartották magukat, majd sikeresen visszavonultak Radomra, ahol akkor a dandárjuk zöme állt.⁷⁵

Június 11-én a Ludwig Ferdinand von Mondet altábornagy vezette császári-királyi erők és Józef Zajacek tábornok lengyelei között szintén Jedlińsk térségében került sor egy ütközetre. Ebben részt vett Illéssy alezredes osztálya is, amelynek huszárai parancsnokukkal az élen ugyancsak kitettek magukért.⁷⁶ Július elején két zászlóalj gyalogságot, egy fél üteget és az ezred három svadronját is Illéssy alá rendelték, aki ezzel a különítménnyel – Mondet altábornagy utóvédjeként – Zarnowitz térségében, július 9. és 12. között sikeresen feltartóztatta a lengyelek előrenyomulását.⁷⁷

A július 12-én megkötött znaimi fegyverszünet híre július 15-én érkezett meg a lengyelországi hadszíntérre. Ennek hatására itt is beszüntették az ellenségeskedést. Az ezred nyolc svadronja pedig, immár báró Johann Friedrich von Mohr vezérőrnagy dandárjába beosztva,

⁷² *Amon* 1876. 48–49. o.

⁷³ Uo. 49–51. o.

⁷⁴ Uo. 51–53. o. és ÖStA KA HKR Vormerkprotokoll, 1801–1815. 155. o.

⁷⁵ *Amon* 1876. 53. o.

⁷⁶ Uo. 54–55. o.

⁷⁷ Uo. 57., 59. o.

Mogilany településre vonult.⁷⁸ Július 21-én Skawinára (ma: Lengyelország) helyezték őket, ahol hét napig állomásoztak, és egyúttal az előőrsszolgálatot is ellátták a Visztulánál.

Az ezred 1809. július 27-én parancsot kapott, hogy vonuljon Magyarországra. A huszárok 28-án kezdték meg a menetet és Bialán, Teschenen, Jablonkán, Trencsénen és Újvároskán (ma: Leopoldov, Szlovákia) át a Nyitra megyei Pereszlénybe (ma: Nyitrapereszlény/Preseľany, Szlovákia) vonultak, ahová augusztus 17-én értek be.⁷⁹

Mindeközben egyúttal fontos változások mentek végbe az ezred vezetésében is. Csanády József ezredest ugyanis saját kérésére, augusztus 6-i hatállyal, nyugállományba helyezték. Augusztus 20-án – nyugállományának fenntartása mellett – címzetes vezérőrnaggyá léptették elő. Ezredessé és ezredparancsnokká augusztus 7-én Illéssy alezredest nevezték ki, alezredessé pedig az 1. számú Császár-huszárezred addigi másodőrnaggyát, gróf Friedrich von Hoditz und Wolframitzot léptették elő.⁸⁰

Maga Illéssy így ír a kinevezésével és az azt megelőző lengyelországi eseményekkel kapcsolatban: „[...] újra ki ütvén a Francia háború, Lengyel Országba Varschau Fő Városa, a Vistula folyó vize körül Turn városánál mint Forpost Commendans⁸¹ nagy szolgálatokat tettem magam többszöri distinctioja⁸² által. Ő Cs. kir. Hercegsége Ferdinánd Commendirozó Generális érdemeimet annyira megismerte, hogy ő Felségét Kurier által meg kérte, hogy engemet ezen Ezerednek Óbesterévé kinevezni, és még ezen felül meg is jutalmazni méltóztatna. Az utolsó akkor is ki maradott, az első pediglen meg történt, mert 1809-ik esztendőnek augusztus 6-kán Ő Felsége Óbesternek, és azon igen jeles, és szép Palatinális Magyar Lovas Regement Commendánsának, mindenekhez tartozó hatalommal kinevezni méltóztatott.”⁸³

3. kép: Illéssy Sándor altábornagy
(*Vasárnapi Ujság*, 1869. október 10. 551. o.)

⁷⁸ Amon 1876. 60. o.

⁷⁹ Uo. 61. o.

⁸⁰ Réfi 2014. 311., 338., 462. o.

⁸¹ Előőrs-parancsnok.

⁸² Itt: kitüntetése.

⁸³ Illéssy 1826, 1831. 10. o.

Október folyamán a Nádor-huszárokat Győr vármegyébe vezényelték, ahol a Győr és Csanakfalu (ma: Ménfőcsanak) közötti sík területen a díszben felsorakozott ezred arra kiérdemesült tagjai számára kitüntetések és pénzjutalmak kerültek kiosztásra.

Az októberi 14-i békekötést követően az ezred először Mórra vonult. Hamarosan azonban Galíciába vezényelték, ahova december 17-én ért be és foglalta el Stanislau központú, új állomáshelyét.⁸⁴

Rövid békeidő, majd részleges mozgósítás (1810–1812)

Nem sokáig kellett azonban Galíciában időzniük, mivel a következő év júniusában visszavezényelték őket Magyarországra, ahol Kecskemét központtal nyertek elhelyezést Karl Dolmaire von Provenchères altábornagy hadosztályában. Azon belül pedig korábbi parancsnokuk, Hertelendy Gábor vezérőrnagy dandárába kerültek beosztásra. Majd novemberben, némileg arrébb helyezve, Nagykőrös központtal kerültek diszlokálásra.⁸⁵

1811. április 19-én a Nádor-huszárok – a trónörökös, Ferdinánd főherceg születésnapja tiszteletére – Pesten, a Batthyány-kertben tartottak lovasbemutatót, ún. karusszelt. Ennek lényege különböző gyakorlatok csoportosan történő bemutatása volt. Az ünnepségen a nagyszámú tömeg mellett megjelent a nádor, számos tábornok és magas rangú méltóságviselő is. A huszárok lovastudása azonban mindannyiuk körében osztatlan sikert aratott.⁸⁶

A korábbi dicsőséges harctéri szereplések mellett – s talán ennek a híre is közrejátszott benne, hogy – 1811 júniusában az uralkodó legfelsőbb parancsa alapján az ezredet Bécsbe rendelték udvari szolgálatra, ami valamennyi csapattest számára jelentős megtiszteltetésnek számított. Egy ilyen fiatal alakulat számára pedig különösen nagy kitüntetés volt.

A Nádor-huszárok közel egy hónapnyi menetet követően, július 12-én vonultak be a császárvárosba, ahol Moritz Liechtenstein herceg, altábornagy hadosztályába kerültek beosztásra.

Hamarosan itt is lehetőségük nyílt tudásuk nyilvános bemutatására. Augusztus 11-én ugyanis Laxenburgban szintén nagyszabású karusszelt rendeztek.⁸⁷ A *Hazai 's Külföldi Tudósítások* egyik későbbi száma erről így emlékezik meg: „[...] midőn a' Bétsben fekvő gyalog és lovas Seregek kiállottak Herczeg Liechtenstein 's más Generálisok jelenlétekbe, hogy a nyáron által próbálgatott katonai gyakorlásokat elő mutassák; mikor a Palatinalis nemes ezeredre jött a sor, oly elelenséggel s gyorsasággal tették gyakorlásokat, hogy nem tsak a sok oda gyűlt Bétsi lakosok, hanem magok a Generálisok is gyönyörűséggel nézték remek lovaglásokat 's viaskodásokat. [...] A trombiták harsogására megindulván, kirántott kardjokat markokba szorították, s fejek felé fenntartván oly sebesen futottak, hogy inkább repülni, mintsem nyargalni látszattak. A föld megrengett alattok, s tsak hamar elenyésztek

⁸⁴ *Amon* 1876. 62–63. o.

⁸⁵ Uo. 64–65. o.

⁸⁶ Uo. 66. o.

⁸⁷ Uo. 66. o.

a nézők szemei elől, kikbe borzadózást s bámulást öntöttek – ezen Bellona⁸⁸ igaz magzatjai.”⁸⁹ Az ünnepséget követően maga a császár is kifejezte legfelsőbb megelégedettségét.⁹⁰

Hamarosan, 1812 elején azonban újabb, ezúttal a franciák és az oroszok között kitörni készülő háború jelei mutatkoztak, ami szükségessé tette a Habsburg Monarchia ismételt felfegyverkezését is. Ennek kezdetét az ekkor megkezdett részleges mozgósítás jelentette, vagyis az alakulatok egy részének hadilétszámra való feltöltése, illetve csoportosítások létrehozása a veszélyeztetett területeken. Mindezek első lépéseként az uralkodó március 7-én elrendelte egy megfigyelőhadtest felállítását Galíciában.⁹¹ Március 14-én pedig szövetségi szerződés megkötésére került sor Napóleonnal, amelynek értelmében a bécsi udvar vállalta, hogy egy hadtesttel támogatja a francia uralkodót Oroszország elleni hadjárata során.⁹²

E szerződés nyomán végül a galíciai megfigyelőhadtestet alakították át a Napóleon seregébe beosztandó segédhadtestté (*Auxiliar-Corps*).⁹³ A megfigyelőhadtest pótlására ugyanakkor Galíciában egy tartalékhadtestet állítottak fel, továbbá az Erdélyben állomásozó alakulatokból is létrehoztak egy hadtestet, amely egyúttal Bukovina védelmét is ellátta.⁹⁴

A Galícia biztosítására létrehozott és Friedrich Franz Xaver Hohenzollern-Hechingen herceg, lovassági tábornok parancsnoksága alá helyezett csoportosításba kapott – 1812 nyarán – a 12. számú huszárezred is beosztást.⁹⁵ Azonban még az elvonulást megelőzően a császár a tábornoki karral egyetemben kifejezte maradéktalan elégedettségét az ezred Bécsben teljesített szolgálataért és minden körülmények között megőrzött példás rendjéért és fegyelmézettségéért.⁹⁶

A Nádor-huszárok végül augusztus 13-án kezdték meg menetüket Bécsből Morvaországon át Galícia irányába, majd október 6-án vonultak be Rohatynba (ma: Ukrajna), ahol néhány portyázó különítményt is felállítottak, de ezek végül nem kerültek harcba.⁹⁷ A részleges mozgósítás során egyúttal az érintett huszárezredek, köztük a Nádor-huszárok első három osztályának állományát a békelétszámot némileg meghaladó hadilétszámra (svadrononként 130 lovasított közlegényre) is feltöltötték, méghozzá a visszamaradó második őrnagyi osztályok által, melyeknél így lényegében csak a keret maradt meg. Utóbbiak ezt követően az újoncozást, a lovak beszerzését, illetőleg ezek kiképzését végezték.⁹⁸

⁸⁸ A harc istennője az ókori római mitológiában.

⁸⁹ *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, 1812. augusztus 19. (15. sz.) 115. o.

⁹⁰ *Amon* 1876. 66. o.

⁹¹ *Wlaschütz* 1903. 5. o.

⁹² *Pilch* 1913. 5–6. o.

⁹³ *Uo.* 7. o.

⁹⁴ *Wlaschütz* 1903. 8–9. o.

⁹⁵ *Kerchnawe* 1912. 1575. o.; *Wlaschütz* 1903. 8–9., Anhang IX. 208. o.

⁹⁶ *Amon* 1876. 67. o. Ennek kapcsán megemlítendő az 1812. július 26-i, Baden bei Wienben kitört tűzvész, amelynek során az ezred egyik gyorsan a helyszínre sietett szakasza az oltásban és a javak mentésében egyaránt kitüntette magát.

⁹⁷ *Amon* 1876. 69. o.

⁹⁸ *Wlaschütz* 1903. 6., 13. o.

Részvétel a felszabadító háborúkban (1813–1815)

A francia Grande Armée 1812. évi oroszországi katasztrófáját követően, 1813. február 28-án a poroszok szövetségre léptek az immár német földön előrenyomuló oroszokkal, miáltal egy új, immáron hatodik franciaellenes koalíció jött létre. Majd március 16-án Poroszország is hadat üzent Franciaországnak.⁹⁹ Mindezek következtében az április végén meginduló, ún. tavaszi hadjáratral kezdetét vette a felszabadító háborúknak nevezett világtörténelmi jelentőségű eseménysorozat.

Az oroszoktól és a németektől eltérően a Habsburgok megfogytakozott birodalma 1813 tavaszán katonailag még nem állt készen arra, hogy bármelyik fél oldalán fegyveresen beavatkozzon a küzdelembe, és ezzel kapcsolatos politikai döntés sem született. Így az új külügyminiszter, Klemens Wenzel Lothar von Metternich gróf¹⁰⁰ vezetésével egyelőre csak diplomáciai lépésekre szorítkozott, és megpróbált közvetíteni a szembenálló hatalmak között.

Egyúttal azonban nagyarányú fegyverkezésbe kezdtek, melynek eredményeképpen az 1809-es vereséget követő békeszerződésben 150 000 főben maximált haderő összlétszáma 1813 tavaszára már 350 000 főre nőtt.¹⁰¹ Sőt utóbb, augusztus végére már a 420 000-t is meghaladta a szolgálatképes létszám.¹⁰²

A csapattestek feltöltésével párhuzamosan már februárban elhatározták egy megfigyelőhadtestnek nevezett újabb csoportosítás létrehozását is Csehországban.¹⁰³ Majd Napóleon május 2-i lützeni győzelme után a császári-királyi hadvezetés elrendelte az említett megfigyelőhadtest hadsereggé történő fejlesztését, amit a mozgósítás előrehaladott állapota már lehetővé tett.¹⁰⁴ Egyúttal, hogy a pártatlan békeközvetítő szerep látszatát fenntartsák, Nyugat-Galíciában is egy megfigyelőhadsereg felállítását határozták el a szövetséges erőkkel szemben.¹⁰⁵

Ugyanakkor a császári-királyi segédhadtest Oroszországból való visszatérése nyomán, 1813. május 8-án a birodalom hadvezetése elrendelte a Visztula bal partján lévő hídfőállások kiürítését.¹⁰⁶ Ezt követően a galíciai tartalék hadtest jelentős része, valamint a segédhadtest egy hadosztálya és a maradék lovasság is a csehországi hadseregbe nyert beosztást.¹⁰⁷

A segédhadtest és a tartalék hadtest Galíciában maradt csapatait összevonták, és rájuk alapozva hozták létre a nyugat-galíciai megfigyelőhadsereget. Ennek kötelékében teljesített

⁹⁹ Tularđ 1997. 480. o.

¹⁰⁰ Majd csak 1813 októberében, a lipcsei csatát követően nyerte el a hercegi címet.

¹⁰¹ Liptai – Borus 1984. 439. o.

¹⁰² Wlaschütz 1903. Anhang XXX. 287. o.

¹⁰³ Criste 1913. 34. o.

¹⁰⁴ Friederich 1903. 53. o.

¹⁰⁵ Wlaschütz 1903. 40–41. o.

¹⁰⁶ Uo. 43. o.

¹⁰⁷ Uo. 218. o.

szolgálatot a 12. huszárezred is. Feladata pedig a szintén ide beosztott 2., 3. és 9. huszárezredekkel együtt a Visztula kijelölt szakaszainak őrzése volt.¹⁰⁸

Az uralkodó május 20-án, a Csehországban és Galíciában állomásozó csapatok kiegészítésének biztosítására a visszamaradt osztályok hadilétszáma való feltöltéséről rendelkezett.¹⁰⁹ Egy június 14-én Jičínben (ma: Csehország) tartott konferenciát követően pedig elrendelte az általános mozgósítást, továbbá két tartalék hadtest létrehozását a galíciai megfigyelőhad-seregéből és minden további, rendelkezésre álló egységből.

Az első tartalék hadtestbe Alsó- és Felső-Ausztriából beosztott alakulatok átmenetileg állomáshelyükön maradtak, a többiek számára azonban a csehországi Budweis és Znaim között jelölték ki a gyülekezőhelyet.¹¹⁰ E döntés következtében június 24-én ide indult Galíciából a 12. huszárezred is, mely július közepén érkezett a gyülekezőhelyre.¹¹¹ A második őrnagyí osztály ugyanakkor továbbra is Galíciában maradt.¹¹²

A két tartalék hadtest felállításához szükséges átfogó munkálatok befejezése után június 22-én adták ki a tartalék svadronok felállítására a parancsot. Ezek tisztjeit a létszámföltétekből vették át, illetve a fennmaradó posztokat, akárcsak az altisztek esetében, előléptetések útján töltötték be.¹¹³

József nádor július 9-i javaslata alapján egyúttal elrendelték, hogy a szűkebben vett Magyarországról kiegészített tíz huszárezred, így a 12. számára is állítsanak fel ezredenként két-két ún. velita divíziót.¹¹⁴ Ezek legénységét gazdag főurak, a megyék és a szabad királyi városok állították ki önkéntesekből. Alkalmazásukra pedig csak ekkor, a felszabadító háborúk alatt került sor.¹¹⁵

Július 28-án – a bekövetkezett átszortosításoknak megfelelően – a Duna-völgyben összevont császári-királyi erők a dunai hadsereg elnevezést kapták, egyúttal augusztus elején megszűnt alárendeltségi viszonyuk is az I. tartalék hadtest Csehországban állomásozó részével szemben, amely az immár fősereggé előlépett csehországi hadsereg kötelékébe került, mint annak a balszárnyát képező hadtest. A II. tartalék hadtest Stájerországban gyülekező részét pedig ezentúl belső-ausztriai hadseregnek hívták.¹¹⁶

Miután a tavaszi hadjárat során nyilvánvalóvá vált, hogy a szembenálló felek nem bírnak egymással, a Habsburg Monarchia szerepe rendkívül felértékelődött. Egyértelmű volt, hogy

¹⁰⁸ Wlaschütz 1903. 212. o. és Amon 1878. 268. o.

¹⁰⁹ Amon 1878. 55. o.

¹¹⁰ Uo. 71. o.

¹¹¹ Uo. Anhang XVII. 224–225. o.

¹¹² Uo. 81. o.

¹¹³ Uo. 75–76. o.

¹¹⁴ Uo. 115–116. o.

¹¹⁵ Markó 1957. 233. o. A velita elnevezést a franciáktól vették át. Napóleon ugyanis 1805-től a hadköteles életkort még el nem ért középosztálybeli fiatalemberékből ún. velita csapatokat alkotott. Ezeket a gárdákhoz csatolták, tagjaikat katonailag kiképezték, és többnyire három év után a soralakulatoknál alhadnagyokká nevezték ki. Kezdetben csak gyalogos egységeik voltak, később azonban lovas velita alakulatokat is felállítottak. Az elnevezésnek ugyanakkor még korábbi előzményei is vannak, miután már az ókori rómaiak is „velites”-nek hívták könnyűcsapataikat.

¹¹⁶ Wlaschütz 1903. 101. o.

aki mellé áll, nagy valószínűséggel azé lesz a győzelem. Így nem meglepő, hogy a június elején megkötött fegyverszünetet követő tárgyalások során is a vezető szerepet a Habsburg Monarchia, és főként zseniális külügyminisztere, Metternich töltötte be.¹¹⁷

Június 27-én ugyanakkor Reichenbachban a Habsburg Monarchia, Oroszország és Poroszország titkos egyezményt kötött, melyben az osztrák császár, I. Ferenc vállalta, hogy amennyiben Napóleon végleg elutasítja a javasolt feltételeket, birodalma hadba lép a franciák ellen.¹¹⁸ Utóbbi be is következett. Érdemi tárgyalásokra ugyanis a franciák miatt végül nem került sor, I. Ferenc így augusztus 12-én hadat üzent vejének, Franciaország császárának.¹¹⁹ Ezzel megindult a felszabadító háborúk döntő szakasza, az őszi hadjárat.

A Nádor-huszárok első három osztálya a csehországi főserég kötelékébe került beosztásra, mégpedig a gróf Johann Klenau lovassági tábornok parancsnoksága alatt álló balszárny-hadtest báró Meskó József altábornagy által vezetett könnyű hadosztályának Paumgartten-dandárába.¹²⁰

Kisebb csatározásokat követően a főserég zöme augusztus 22-én reggel 100 km szélességben, négy oszlopban kezdte meg az átkelést az Ércheegységen át Szászországba.¹²¹ Klenau hadteste a negyedik oszlopot követte mint tartalék.¹²²

A hadjárat első jelentős összecsapását a főserég és egyúttal a Nádor-huszárok számára is az augusztus 26–27-i drezdai csata jelentette. A városhoz történő felvonulás során a Klenau-hadtest elővédjét képező Meskó-hadosztály – a császári-királyi és egyúttal a szövetséges hadak főparancsnoka, Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg, tábornagy sürgetésére – összes előőrseit be sem várva Drezda felé igyekezett. A hadosztály egységei közül végül legelsőként, 26-án hajnali öt órakor, a gyalogságot egy órával megelőzve, a Nádor-huszárok érkeztek meg Illéssy ezredes vezetésével a város előterébe, Corbiz térségébe. Ezt követően kiűzték a francia előőrseket a Schusterhäuser nevű helyséből, majd pedig a beérkező gyalogsággal együtt Cotta és Löbda falvakat is elfoglalták. Ezalatt Gosztonyi József ezredessel az élen, a szintén a Meskó-hadosztályba tartozó 3. számú Ferdinánd főherceg-huszárezred két százada Dreschenhäuser településből verte ki az ellenséget.¹²³

Ezen állások bevétele után dél táján néhány óráig nyugalom volt. Meskó altábornagy ekkor parancsot kapott egy dandár kiküldetésére Meissen irányába, az ottani híd lerombolására, és a hadsereg balszárnyának biztosítására. Így Maximilian Paumgartten vezérőrnagy elvonult dandárával és két század Nádor-huszárral végrehajtani a feladatot, és útközben csatlakozott még hozzájuk a Ferdinánd-huszároktól Dévay József őrnagy is az osztályával.¹²⁴

¹¹⁷ Tarle 1963. 270. o.

¹¹⁸ Criste 1913. 94. o.

¹¹⁹ Berkó 1954. 181. o.

¹²⁰ Wlaschütz 1903. Anhang XXII.

¹²¹ Dormándy 1914. 264. o.

¹²² Horstenau 1913. Anhang V. 369., 371. o.

¹²³ Amon 1876. 74. o. és Dormándy 1914. 279. o.

¹²⁴ Amon 1876. 74. o. és Amon, 1893. 278. o.

14 órakor a franciák támadást indítottak Löbtau és Schusterhäuser helységek visszafoglalására, de Meskó maradék hadosztálya súlyos áldozatok árán visszavetette őket.¹²⁵ Sokat szenvedtek az ellenség ágyútűzétől is, ezért a huszárok megpróbálták néhányszor a francia ütegek közelébe férközni, eredménytelenül.¹²⁶ Szerencsájukra ezt követően a franciák csak gyenge tüzelésre szorítkoztak, a küzdelemben így gyakorlatilag szünet állt be.¹²⁷

Délután négykor azonban megindult az általános támadás, nem sokkal ezt megelőzően ugyanakkor aggasztó hír érkezett, miszerint a balszárny megerősítésére szánt Klenau-hadtest zömének beérkezésére továbbra sem lehet számítani. A szövetséges balszárnyon így mindössze 18 zászlóaljnyi gyalogság és 24-26 svadronnyi lovasság állt szemben a franciák 24 zászlóaljával és legalább 50 svadronjával. Míg ugyanis a szövetséges hadvezetés a centrumot erősítette meg, addig Napóleon középen csak védekezésre rendezkedett be és a szárnyakon próbálta meg a döntést kicsikarni. Meskó az ellenség közeledtekor valamennyi előretolt egységét a Cottánál és Schusterhäusernél lévő állásokba vontatta vissza. Hamarosan azonban ezeket is ki kellett ürítenie, és minden egységét a nyugatabbra lévő magaslatokon összpontosította.¹²⁸

Az ellenséges lovasság hamarosan megpróbálta Meskót mindkét oldalon megkerülni, ami számos elkeseredett lovas küzdelemhez vezetett. Végül azonban az idevezényelt Schneller-lovashadosztállyal együtt Meskó lovassága szilárdan tartotta állásait egészen a sötétség beálltaig.¹²⁹

Másnap reggel hét óra előtt heves tüzéségi harc vette kezdetét, és a küzdelem három órán át csak ágyútűzre szorítkozott.¹³⁰ Tíz órától azonban nagy erejű francia támadás indult, kritikus helyzetbe hozva az időközben Gorbitz térségébe húzódott maradék Meskó-hadosztályt, amelynek helyzetét nehezítette, hogy a Schneller-hadosztályt még kora reggel elvezényelték.¹³¹ Így végül Murat túlerőben lévő és negyven ágyúval is támogatott lovasságával szemben hősiességekben ugyan, de meghátrálásra kényszerült,¹³² a franciák pedig lényegében az egész balszárnyat szétverték.¹³³ Sőt, magát Meskó altábornagyot és a Nádor-huszárok alezredesét, gróf Hoditzot is foglyul ejtették, akárcsak Meskó gyalogságának jelentős részét.

Maga az altábornagy visszaemlékezéseiben így számol be az addigi fényes katonai pályafutását méltatlan módon lezáró küzdelemről: „Amikor azonban másodszor előrenyomultunk, már kiterjedt vonalakban felvonult ellenséges lovassággal találtuk magunkat szemben. A nápolyi király állt ott 15 lovasezreddel, valamint talán 40 nagy löveg, mögöttük pedig

¹²⁵ Amon 1893. 279. o.

¹²⁶ Dormándy 1914. 280. o.

¹²⁷ Meskó 357. o.

¹²⁸ Horstenau 1911. 208., 211. o.

¹²⁹ Amon 1880. 494. o.

¹³⁰ Bánlaky 1941. 396. o.

¹³¹ Amon 1876. 75–76. o. és Meskó 357. o.

¹³² Amon 1876. 76. o.

¹³³ Horsetzky 1905. 240. o.

rengeteg, széles oszlopokban menetelő gyalogos. Egy dragonyos- és egy vértesezred azon nyomban kevéske huszáromra támadt, és vissza is vetette őket, jóllehet én magam még velük együtt vágóban támadtam, miután azonban visszavertek minket, a lovam pedig ezen támadás során egy szétrobbanó gránát darabjától a bal combján megsebesült, a Reinert-gyalogosok¹³⁴ egyik oszlopához vetettem magam, a lovasság azonban ezt is azonnal körbevette, a dragonyosok és a vértések körbevették, majd ily módon fogságba ejtették.”¹³⁵

Meskó hadosztályának huszárjai, így a Nádor-huszárok is meglepően gyorsan rendezték soraikat, áttörtek az ellenséges lovasságon, és a heves üldözés ellenére sikerült elmenekülniük Freiberg irányába, ahová éjszaka meg is érkeztek, majd rögtön előőrsöket küldtek ki.¹³⁶ Ide vonult Paumgartten egész dandára is – amelynek a Nádor-huszárok továbbra is a kötelékében maradtak –, sőt a dandár utóvédjét is egyik osztályuk képezte a visszavonulás során.¹³⁷

A drezdai csatában részt vevő négy huszárezred közül (3., 4., 8., 12.) a legnagyobb veszteséget messze a Nádor-huszárok hat százada szenvedte el (24 halott, 62 sebesült, 57 fogoly, 35 eltűnt személy).¹³⁸ A csatában tanúsított vitézségüknek köszönhetően ugyanakkor az ezred tagjai között négy arany és négy ezüst vitézségi érmet, többeknek pedig pénzjutalmat osztottak ki.¹³⁹

Szeptember elején a Schwarzenberg vezette főszereg újból átkelt az Érchegységen, és Drezda felé nyomult előre, majd előrenyomulását beszüntetve, Aussignál foglalt állást, mivel a tábornagy megtudta, hogy Napóleon – aki közben visszaszorította Gebhard Leberecht von Blücher lovassági tábornok¹⁴⁰ poroszait – szintén ide vonult. Jelentősebb összeütközésre azonban nem került sor köztük sem ekkor, sem Napóleonnak szeptember 17-én Drezdából Nollendorf-Aussig felé végrehajtott előnyomulásakor.¹⁴¹ Így október első feléig mindössze portyázások és kisebb csatározások zajlottak cseh és elsődlegesen szász területeken.¹⁴²

Mindeközben, szintén szeptember elején, I. Ferenc mindhárom császári-királyi hadsereg számára egy-egy tartalék hadtest felállítását rendelte el, ezekbe kerültek beosztásra a huszárezredek 2. őrnagyi osztályai és a velita divíziók is.¹⁴³ Szeptember végén a dunai hadsereg előrelátható megszüntetése miatt az I. és II. tartalék hadtestet egyesítették, és Alsó-Ausztriában a Duna két partján diszlokálták. A II. számot ekkor az addigi III. számú belső-ausztriai tartalék hadtest kapta.

¹³⁴ Helyesen a 11. számú Rainer-főherceg gyalogezred.

¹³⁵ Meskó 360–361. o.

¹³⁶ Amon 1876. 77. o.

¹³⁷ Uo. 80. o.

¹³⁸ Uo. 293.

¹³⁹ Uo. 75–79. o.

¹⁴⁰ Majd csak a lipcsei csatát követően lépett elő tábornaggyá, vagyis marsallá.

¹⁴¹ Bánlaky 1941. 399. o.

¹⁴² Hirtenfeld 1857. 1071. o. és Pizzighelli 1897. 622. o.

¹⁴³ Wlaschütz 1903. 139. o.

Ez időben a szövetségesek nagyobb portyázókülönítményeket is alakítottak különféle alakulatokból, amelyek közt rendszerint huszárok is szerepeltek. Különösen két ilyen különítmény működése érdemel figyelmet. Az egyiket gróf Emanuel Mensdorff-Pouilly ezredes vezetésével már augusztusban, az Érchegységen való átkelés előtt létrehozták a 4. huszárezred 1. őrnagy osztályának 1. svadronjából, a 3. huszárezred alezredesi osztályából és két orosz kozákezerdből.¹⁴⁴ A teljes létszám 1000 fő körül lehetett, de a lipcsei csata előestéjére ez 790-re csökkent.¹⁴⁵ Feladata a franciák visszavonulási és összeköttetési vonalainak nyugtalanítása, valamint szállítmányaik és hadiszereik zsákmányul ejtése volt.¹⁴⁶

A másik különítményt szeptember 3-án állították össze báró Johann Adolf von Thielemann cári altábornagy parancsnoksága alatt, szintén válogatott csapatokból: két orosz kozákezerdből, négy svadron sziléziai lovasból, három svadron császári-királyi svalizsérből, a 8. számú Kienmayer-huszárezred ezredesi osztályának 1. svadronjából, továbbá négy ütegből. Létszáma kezdetben 2200 fő körül volt, azonban a lipcsei csata kezdetére 1300-ra csökkent.¹⁴⁷ Feladata az Erfurt és Lipcse közötti útszakasz szemmel tartása és – az előző alakulathoz hasonlóan – a konvojok, lőszerszállítmányok megsemmisítése, a franciák háttában lévő raktárak elpusztítása, a futárok elfogása és az ellenség Rajna felé történő hírközlésének zavarása, megbénítása volt.¹⁴⁸

Szeptember 10-én a két különítmény parancsnoka megegyezett a Lipcse és Drezda közötti úton való működésük összehangolásában.¹⁴⁹ Szeptember 21-én pedig egy időre egyesítették is erőiket. Sőt a Chemnitznél állomásozó Matvei Ivanovics Platov gróf kozák atamánt is segítségül hívták az Altenburg város elleni támadáshoz, mivel gróf Charles Lefebvre-Desnouettes hadosztály-tábornok, akivel 24-e óta már többször összecaptak, öt lovasdandárral és néhány zászlóalj gyalogsággal ide vonult.¹⁵⁰ Illéssy ezredes szintén parancsot kapott Schwarzenberg-től, hogy erre az akcióra a Nádor-huszárok három svadronjával csatlakozzon Platov gróf alakulatához, amely tizennégy pulk (ezred) kozákból, egy zászlóalj gyalogságból és két ágyúból állt.¹⁵¹

Thielemann és Mensdorff-Pouilly 28-án reggel kilenc órakor ért a város közelébe, de Platov egységei ekkor már javában harcban álltak, sőt az ellenség jelentős részét visszavonulásra is kényszerítették. A Mensdorff-Pouilly vezette elővéd francia vértésekbe ütközött, egy gyors támadással azonban teljesen szétverte őket. Az ellenség, tüzéségének fedezete alatt, Zeitz városa és az Elster folyón túli magaslatok irányába próbált visszahúzódní, de Platov, Thielemann és Mensdorff-Pouilly lovasságának egyesített támadása hatalmas zűrzavart

¹⁴⁴ Mensdorff-Pouilly 473. o.; *Amon* 1893. 281. o.; *Amon* 1882. 387. o.

¹⁴⁵ *Hoer* 1913. Anhang II. 690. o.; Mensdorff-Pouilly 473. o.

¹⁴⁶ A magyar katona 200. o.

¹⁴⁷ *Amon* 1880. 496. o. és *Hoer* 1913. Anhang II. 690. o.

¹⁴⁸ *Amon* 1880. 496. o.

¹⁴⁹ *Amon* 1882. 409. o.

¹⁵⁰ *Amon* 1880. 501. o. és *Amon* 1882. 411. o.

¹⁵¹ *Amon* 1876. 84. o.

okozott köztük.¹⁵² Ennek során a Nádor-huszárok egyik kapitánya, Szerelem Antal különösen kitüntette magát, miután a legnagyobb kartácstűzben egy ellenséges ütegre támadt, és egy tarackot is zsákmányul ejtett.¹⁵³

Lefebvre elvesztette csaknem egész utóvédjét, és ami megmaradt, az is félig a felbomlás állapotába került. A tábornok hadteste végül, csaknem teljesen felőrölve, Weissenfels irányába vonult vissza, aminek során Mensdorff egészen Nauendorfig üldözte őket.¹⁵⁴ A franciák lovasság által cserbenhagyott gyalogságának nagy része, nem jutva át az Elster túlsó partjára, a város előtt található gyárépületbe vette be és barikádozta el magát.

Thielemann önkénteseket kért megtámadásukhoz: kozákok, svalizserek, magyar és porosz huszárok egyaránt jelentkeztek. Kezdetben karabélyaikból tüzeltek az ezúttal gyalogossá átvedlett lovasok, majd szétrobbantották az ajtókat és a barikádokat, vagy ahol ez nem sikerült, ott az ablakokon át hatoltak be szablyával a kézben. A sötétség beálltára sikerült végül megtisztítani a hatalmas épületet a kétségbeesetten küzdő franciáktól. A nap során az ellenfél számtalan embert vesztett halottakban és foglyokban egyaránt. Egy ezredes, 55 tiszt és 1380 ember esett fogságba, valamint több mint 400 lovat is zsákmányoltak a szövetségesek, akiknek vesztesége 300 fő volt.¹⁵⁵ Az öldöklő küzdelem során a Nádor-huszárok közül 9 fő és 12 ló elesett, 17 ember és 6 ló megsebesült, végül 6 fő és 6 ló fogságba esett.¹⁵⁶

Az ezred soraiból ugyanakkor többen ki is tűntették magukat. Például Platov gróf Schwarzenbergnek küldött jelentésében kiemelte Illéssy ezredes bátorságát, körültekintését és eszességét. Szerelem Antal pedig utóbb elnyerte az orosz Szent Vlagyimir Rend IV. osztályát. A legénység tagjai közül ugyanakkor Kordás Mihály kiérdemelte az arany, Borbély Mátyás pedig az ezüst vitézségi érmet.¹⁵⁷

Szeptemberben és október első heteiben a franciák helyzete egyre súlyosabbá vált, miután hadseregük létszáma nagymértékben zsugorodott a szakadatlan erőltetett menetek és az éhség következtében.¹⁵⁸ A bajor, szász és egyéb vazallus német katonák ugyanakkor tömegesen dezertáltak, sőt Bajorország át is állt a szövetségesek oldalára. Míg ugyanis a háború Franciaország számára kezdte elveszíteni nemzeti jellegét, addig egész Németországot a nemzeti felszabadító mozgalom láza hatotta át.¹⁵⁹

Mivel a koalíció erői mindenhol előrenyomultak, Napóleon – feladva Elba menti állásait – Lipcse körül vonta össze hadait.¹⁶⁰ A szövetségesek értesültek erről, és miután úgy ítélték meg, hogy a helyzet kedvező az ellenség megsemmisítésére, október 13-án az alten-

¹⁵² *Amon* 1882. 411–412. o. és *Amon* 1880. 501–502. o.

¹⁵³ *Amon* 1876. 85. o. Az 1775 és 1843 között élt vitéz katona utóbb, 1834-ben az ezred parancsnoka lett, 1841-ben pedig elnyerte a vezérőrnagyi kinevezést is.

¹⁵⁴ *Amon* 1882. 412. o.

¹⁵⁵ *Amon* 1880. 502. o.

¹⁵⁶ *Amon* 1876. 85.

¹⁵⁷ *Uo.* 85–86. o.

¹⁵⁸ *Lefebvre* 1975. 655–656. o.

¹⁵⁹ *Tarle* 1963. 275–276. o. és *Tulard* 1997. 437. o.

¹⁶⁰ *Berkó* 1954. 184. o.

burgi főhadiszálláson Schwarzenberg elrendelte a főerőknek a Saale és a Pleisse folyók közötti egyesítését.¹⁶¹

Ezzel együtt szükségessé vált, hogy az ellenfél erejét és állásait közelebbről felmérjék, ezért 14-én gróf Peter (Pjotr Krisztianovics) Wittgenstein cári lovassági tábornok vezetésével nagyszabású fegyveres felderítést hajtottak végre.

Ez a Lipcsétől nyolc kilométerre, délkeletre fekvő Liebertwolkwitz mellett nagy lovas-ütközethez vezetett a franciákkal. Már ekkor hatalmas seregrészek csaptak össze, előre jelezve a közelgő döntő küzdelem gigantikus méreteit. A Wittgenstein parancsnoksága alatt álló szövetségesek és a Murat marsall vezette franciák egyaránt körülbelül 70 000 fővel vettek részt az összecsapásban, amelyben ott harcolt két magyar huszárezred is, köztük a Nádor-huszárok.¹⁶² Wittgenstein alárendeltségébe helyezték ugyanis a gróf Johann von Klenau lovassági tábornok vezette IV. császári-királyi hadtestet, amely 14-én reggel Thrämaról Liebertwolkwitz felé nyomult előre, elővédjét pedig báró Johann Friedrich von Mohr altábornagy hadosztálya alkotta, kötelékében a Ferdinánd-főherceg- és a Nádor-huszárezredekkel, amelyek négy, illetve hat svadronnal vettek részt a küzdelemben.

Miután a felderítés elérte célját, Wittgenstein beszüntette a további támadást, a küzdelem pedig a sötétség beálltaig tartó kölcsönös ágyúzássá alakult át. A franciák az ütközetben 1000 halottat vesztek, 500 emberük pedig fogságba esett. A császári-királyi IV. hadtest 195 halottat és 877 sebesültet veszített, 136 fő fogságba esett, 172-en pedig eltűntek.¹⁶³ A Nádor-huszárezred vesztesége három halott és hét sebesült volt, elesett továbbá nyolc lovuk is, kettő pedig megsebesült.¹⁶⁴

Két nappal később, október 16-án reggel nyolc órakor, egy esős, borongós, hideg szombati napon a szövetségesek három irányban megindított támadásával pedig kezdetét vette az újkor addig vívott legnagyobb csatája, amely „a népek csatája” néven vonult be a világtörténelembé.¹⁶⁵ Az erőviszonyok az első napon még viszonylag kiegyenlítették voltak, Schwarzenberg 193 000 emberével és 893 lövegével szemben Napóleon 173 000 katonával és 700 löveggel vehette fel a harcot. A következő két nap során azonban drámai változások álltak be: míg Napóleon hadereje az erősítések beérkeztével is csak 190 000 főre nőtt, addig a szövetségesek több mint 110 000 főnyi erősítést vonhattak magukhoz, s így létszámuk a 300 000-et is meghaladta.

A szövetségesek előrenyomulásából három különálló harctér keletkezett, melyeken a következő összecsapások mentek végbe: a közvetlenül Schwarzenberg és Napóleon irányítása alatt álló erők között a wachauinak nevezett ütközet, a gróf Gyulay Ignác tábornagy és a gróf Henri Gatien Bertrand hadosztály-tábornok parancsnoksága alatt lévő seregrészek

¹⁶¹ Markó 1943. 141. o.

¹⁶² Uo. 142–143. o.

¹⁶³ Hoen 1913. Anhang IV. 737. o.

¹⁶⁴ Amon 1876. 93. o. Maximilian von Hoen szerint ugyanakkor a Nádor-huszárok vesztesége: két halott, kilenc sebesült és öt eltűnt volt, vagyis összesen 16 főre rúgott; lásd Hoen 1913. Anhang IV. 737. o.

¹⁶⁵ Markó 1943. 144. o.

között a lindenai, végül a Blücher lovassági tábornok, illetve a Michel Ney marsall vezette csapatok között a möckerni ütközet.¹⁶⁶

Jelen tanulmányunkban a csata vonatkozásában, természetesen, alapvetően csak a Nádor-huszárok szerepére térünk ki.

Az első napon a Wachau ellen támadó főerők jobbszárnyát Klenau hadteste képezte, benne a 3. és 12. huszárezreddel, megerősítve a porosz Hans Ernst Karl von Ziethen vezérőrnagy dandárával és Platov gróf kozákjaival. Feladatuk Liebertwolkwitz és az azt övező magaslatok bevétele volt. Az egyik gyalogezred ugyan elfoglalta a helységet, azonban rögtön vissza is szorították.¹⁶⁷ A hevesen tomboló harc ide-oda hullámozott, míg végül dél körül Napóleon úgy döntött, ellentámadásba megy át, megkísérelve az áttörést a centrum és a jobbszárny ellenében.¹⁶⁸ Macdonald és Mortier marsallok túlereje Kolmberg térségében lassan vissza is szorította Klenaut, aki kis híján maga is fogságba esett, de végül a centrumhoz hasonlóan a harc itt is álló jelleget öltött, majd fokozatosan ágyúzásba ment át.¹⁶⁹

A Kolmberg körüli harcok alatt Horace François Sebastiani francia hadosztály-tábornok megjelent lovasságával Seyffertshayn és Klein-Pössna között, ahol heves lovascsata vette kezdetét. Ebben a Nádor- és a Ferdinánd-huszárok is részt vettek. Az erős ágyútűzben azonban a leghengerlő túlerő ellen nem tudták tartani magukat. A Nádor-huszárok két svadronja például három ezrednyi vértessel szállt szembe, és csak rendkívüli vitézségüknek köszönhették, hogy nem gázolták le őket. Végül sikerült a lovasságnak a Gross-Pössna, Fuchshayn és Seyffertshayn melletti állásaikba visszavonulni, amelyeket a gyalogsággal együtt tovább védelmeztek.¹⁷⁰

Összességében 16-án a franciák Lipcsétől délre és nyugatra sikeresen tartották magukat, északon viszont a szövetségesek visszaszorították őket a városra.¹⁷¹ 17-ére Schwarzenberg először a támadás folytatását rendelte el, de a tartós esőzés miatt keletkezett nagy sárban a kiadott intézkedések oly nagy késésekkel jutottak el a parancsnokságokhoz, hogy a fővezér végül jobbnak látta a támadást 18-ára halasztani. Ezt egyébként a csapatok kimerültsége is indokolta.¹⁷² 17-én ezért csak Lipcsétől északra és nyugatra került sor alárendeltebb jelentőségű harcokra.¹⁷³

Másnap, 18-án reggel nyolc órakor viszont az egész vonalon megindultak a szövetséges csapatok.¹⁷⁴ Napóleon célja azonban már csak az előző este elrendelt visszavonulás biztosítása volt.¹⁷⁵

¹⁶⁶ Bánlaky 1941. 401. o.

¹⁶⁷ Amon 1876. 94–95. o. és Amon 1893. 290–291. o.

¹⁶⁸ Markó 1943. 145–146. o. és Bánlaky 1941. 402. o.

¹⁶⁹ Bánlaky 1941. 402. o. és Amon 1876. 95. o.

¹⁷⁰ Amon 1876. 96–97. o.

¹⁷¹ Bánlaky 1941. 403. o.

¹⁷² Markó 1943. 147. o.

¹⁷³ Amon 1876. 101. o.

¹⁷⁴ Markó 1943. 151. o.

¹⁷⁵ Horsetzky 1905. 149. o.

A szövetségesek jobbszárnyán Leontyij Leontyjevics Bennigsen cári lovassági tábornok csapatai két oszlopban álltak Fuchshayn és Seyffertshayn települések mellett. Az egyik oszlop feladata az ellenség balszárnyának megtámadása Liebertwolkwitznál, a másiké pedig a balszárny átkarolása volt Klein-Pössnán keresztül. Klenau hadteste az első oszlopban állt Gross-Pössnánál, és a parancs szerint innen kellett támadást indítania a franciák Liebertwolkwitznál lévő erős és elsáncolt állásai ellen, amint a második oszlopban álló Bubna-hadosztály átkarolása kezd kibontakozni.¹⁷⁶

Utóbbi seregtest előre is nyomult Klein-Pössnáiig, majd ellenállásba nem ütközve, birtokba vette a települést.¹⁷⁷ Klenau hadteste azonban ezt be sem várva, a kiadott parancstól eltérően nem nyolc, hanem már hét órakor támadásra indult, miután az előőrsek hajnalban jelentették, hogy a franciák, többek közt, Liebertwolkwitzból is visszavonták erőiket, és a helységet már csupán erősebb hávédosztagok tartják megszállva.¹⁷⁸ A hadtest elővédjét alkotó Paumgarttendandár, kötelékében a 3. és a 12. huszárezreddel, Kolmberg és Liebertwolkwitz irányába nyomult előre. Ütközben csak egy gyenge lovasosztályt találtak, amelyet minden nehézség nélkül visszavertek, majd rövid harc után Liebertwolkwitzot is birtokba vették. Ezután Klenau a Holzhausen nevű helység ellen indult támadásra. A franciák ezt keményen védték, de két császári-királyi gyalogezrednek többszöri rohammal végül sikerült a települést elfoglalnia, majd a továbbiakban is megtartania.¹⁷⁹

Ezzel egyidejűleg Zuckelhausen birtokáért is kemény és hosszú küzdelem bontakozott ki.¹⁸⁰ Miután a franciák e települést is kiűrtették, Klenau egész lovassága az üldözésekre indult, és egészen a Stötteritz nevű falu mögötti utolsó állásaikig vetette vissza őket, és közben még három ágyút is zsákmányul ejtett. A Nádor-huszárok mindvégig az elővédben harcoltak hősiessé, de egyúttal jelentős veszteségeket is elszenvedtek, különösen Holzhausennél és Stötteritznél.¹⁸¹

Délután a küzdelem fokozatosan hatástalan ágyúzássá változott át, az éjszaka beálltával pedig a franciák előőrseik védelme alatt Lipcsébe húzódtak vissza.¹⁸² Másnap így már közvetlenül Lipcse birtoklásáért folyt a harc. Napóleon azonban már délelőtt elhagyta a várost, amelynek védelmét Macdonaldra és Poniatowskira bízta.¹⁸³

A szövetségeseknek dél körül sikerült behatolniuk a városba, ahol hihetetlen kavarodás támadt,¹⁸⁴ és a délután folyamán Lipcse végérvényesen a szövetségesek birtokába került.¹⁸⁵

¹⁷⁶ Markó 1943. 150. o.

¹⁷⁷ Amon 1898. 331. o.

¹⁷⁸ Amon 1876. 102. o. és Markó 1943. 151. o.

¹⁷⁹ Amon 1876. 102–103. o.

¹⁸⁰ Amon 1893. 292. o.

¹⁸¹ Amon 1876. 103. o.

¹⁸² Bánlaky 1941. 406. o. és Markó 1943. 153–154. o.

¹⁸³ Hausser 1913. 863. o. Más források szerint Napóleon már az ezt megelőző éjszaka elvonult; lásd Leitfaden 115. o.

¹⁸⁴ Bánlaky 1941. 406. o. és Markó 1943. 154. o.

¹⁸⁵ Bánlaky 1941. 406. o.

A város elleni rohamban azonban a Nádor-huszárok nem vettek részt.¹⁸⁶

A mindkét fél részéről óriási áldozatokat követelő, monumentális összecsapásban részt vevő hét császári-királyi huszárezred közül a legnagyobb veszteséget – a drezdai csatához hasonlóan – ezúttal is a Nádor-huszárok szenvedték el. A tisztek közül elesett kettő (báró Vécsey Károly másodkapitány és Sarfitzky István alhadnagy), a legénység tagjai közül pedig 27 fő. Megsebesült továbbá két tiszt, valamint 40 fő a legénységből. Végül fogságba esett egy fő, nyolcan pedig eltűntek a csatában. A teljes veszteség tehát 80 főre rúgott. Ezenfelül a lovak közül elpusztult 55 darab, 49 megsebesült, egy fogságba esett, egynek pedig nyoma veszett a csata forgatagában.¹⁸⁷

Természetesen ezúttal is jó néhányan kitüntették magukat vitézségükkel. Így Schön József közhuszár elnyerte az arany, Szedmák Péter és Tóth István huszárok pedig az ezüst vitézségi érmet. Továbbá, a legénység tagjai közül többen pénzjutalomban részesültek.¹⁸⁸

A szövetséges főparancsnokság már 18-án este, amikor nyilvánvalóvá vált a francia visszavonulás, kiadta parancsait az üldözésre. Klenau hadtestét, alárendeltségében a Nádor-huszárokkal, eredetileg Pegau település irányába küldték, de 21-én, megváltoztatva ezt a rendelkezést, Drezdához vezényelték, hogy csatlakozzon a várost körülzáró erőkhöz.¹⁸⁹ Beérkezésüket követően a Nádor-huszárokat előőrsszolgálatra osztották be a város előterében. Miután a francia helyőrség november 11-én kapitulált, az ezredet Ludwigsburgba vezényelték, ahová december 30-án érkezett be.¹⁹⁰ A visszavonuló Napóleon Rajnáig való üldözésében ennek következtében a Nádor-huszárezred nem vett részt.

A francia császár november 2. és 4. között kelt át a Rajnán Mainznál. Ekkorra azonban rengeteg embert veszített egyrészt a harcok, másrészt pedig a seregében dúló tifusz miatt.¹⁹¹ Ráadásul Németország mellett ekkorra már Spanyolország is elveszett számára, miután a Lord Wellington altábornagy¹⁹² vezette brit–portugál–spanyol hadsereg még június 21-én döntő győzelmet aratott Vitorianál a félszigeten állomásozó francia erők felett.¹⁹³ A napóleoni „Nagy Birodalom” ezáltal megszűnt létezni, sőt a szövetségesek több irányból várható betörése immár magát Franciaországot fenyegette.¹⁹⁴

A szövetséges főszereg elővédje november 4-én ért a Majna menti Frankfurtba, majd másnap Schwarzenberg is megérkezett, és itt rendezte be főhadiszállását.¹⁹⁵ A Rajnát a szövet-

¹⁸⁶ *Amon* 1882. 401. o.

¹⁸⁷ *Hoer* 191. Anhang V. 740. o. Az ezredtörténet fentiekől némileg eltérő adatokat közöl; vö. *Amon* 1876. 97., 99., 103. o.

¹⁸⁸ *Amon* 1876. 100–101. o.

¹⁸⁹ Uo. 108. o.

¹⁹⁰ Uo. 108–110. o.

¹⁹¹ *Horsetzky* 1905. 251. o. és *Lefebvre* 1975. 657. o.

¹⁹² A legendás brit hadvezér és politikus, Arthur Wellesley csak 1813 nyarán, a vitoriai csata után nyerte el a tábornagi rangfokozatot, a Wellington hercege (Duke of Wellington) címet pedig csupán a hatodik koalíciós háborút követően, 1814. május 3-án. A fenti időpontban még „csak” a Wellington örgrófja (márkija) címet viselte.

¹⁹³ *Tulard* 1997. 488. o.

¹⁹⁴ *Lefebvre* 1975. 658. o.

¹⁹⁵ *Amon* 1898. 337. o. és *Hirtenfeld* 1857. 1073. o.

ségesek azonban egyelőre nem lépték át, így lényegében fegyvernyugvás állt be, amellyel egyúttal véget ért az őszi hadjárat.¹⁹⁶ Schwarzenberg ugyanis szükségesnek látta a csapatok pihentetését, létszámuk és felszerelésük kiegészítését, mivel nem akart „mezítláb és rongyokban megkezdeni egy téli hadjáratot”.¹⁹⁷ Mindössze Hollandiában, valamint az Elba és az Odera menti erődök körül folytak tovább a harcok.¹⁹⁸

A komolyabb hadműveletek december 21-én vették újra kezdetüket, amikor a Schwarzenberg vezette főszereg három ponton átkelt a Rajnán, majd hamarosan, január 1-jén, Blücher marsall porosz és orosz erői is átkeltek a határfolyón, miáltal kezdetét vette a franciaországi hadjárat. Ennek során a császári-királyi haderő Svájc, Blücher a Közép-Rajna, Friedrich Wilhelm von Bülow porosz és Ferdinand von Wintzingerode cári tábornok pedig valamivel később, Németalföld irányából nyomult előre.¹⁹⁹

A Nádor-huszárok január 1-jén Ludwigsburgból szintén továbbvonultak Basel irányába, ahová végül 17-én értek be. Az eredeti rendelkezés szerint Moritz Liechtenstein herceg, altábornagy könnyű hadosztályába kerültek volna beosztásra. A hadsereg után vonuló I. Ferenc azonban január 16-i legfelsőbb leiratával az ezredet maga mellé rendelte a császári táborban történő szolgálatra.²⁰⁰ Így az ezred első három osztálya az 1814. évi hadműveletek során jelentősebb akciókban nem vett részt.

Maga Illéssy ezredes így ír minderről: „Dresda városának bevétele, nagy Ostromlása alatt a Forpostokat²⁰¹ Commandiroztam, mindennapi többszöri ütközetek között a gyakran a Városból kirohant Francziákkal. – Dresdát Novemberbe bevénén; Ő Felsőge kegyelmes Fejedelmünk Ezeredemmel együtt azon szép kifejezettel Maga Személye mellé venni méltóztatott úgy mondván, hogy »En Őbester Urat Ezredjével választottam ki magam mellé, hogy én mellettem légyen, és az én Személyemet a'meddig míg ezen háború tart Franciaországba minden veszedelmektől bátorságossá tegye, mert En ezen jeles Regimentbe, és ennek ezeredes Kapitányába nagyon bízok«. Ezen parantsolatot vévén Rostag²⁰² nélkül Dresdától ő felsőge Személyéhez Basel városába, Helvetiába²⁰³ masiroztam, a hol ő felségénél magamat jelentém, azon kegyes Declarátióját²⁰⁴ ismét maga kegyelmessen kinyilatkoztatni méltóztatta – így mind addig, a meddig ezen Háború tartott, Párist bevettük, a Békesség Párisba megkötetett és ő Felsőge Frantzia Országból Bétsbe vissza nem jött, szünetlen ő felsőge Személye mellett voltam, ő Felsőgét mindenütt Regimentemmel kísértem, a Feő Udvari Quártélyába laktam, Ő Felsőgével ebédeltem. Sokszor közel lévén az ellenség e végre kiküldött lappangó katonái; magam személyemnek tökéletes feláldozattyával ő Felsőgét

¹⁹⁶ Bánlaky 1941. 407. o.

¹⁹⁷ Horsetzky 1905. 257. o. és Nosziczki-Thurzó 1914. 323. o.

¹⁹⁸ Horsetzky 1905. 257. o.

¹⁹⁹ Amon 1876. 112. o.; Horsetzky 1905. 259. o.; Nosziczki-Thurzó 1914. 324. o.

²⁰⁰ Amon 1876. 110–111. o.

²⁰¹ Előőrsöket.

²⁰² Helyesen: Rasttag, vagyis pihenőnap.

²⁰³ Svájc latin neve.

²⁰⁴ Nyilatkozat, kijelentés.

minden kigondolható veszedelemtől meg oltalmaztam. Sokszor magam személyesen éjtszakánként a' mezőn strázsáltam; mely nagy Szolgálatomat ő Felsege sok ízben legnagyobb leereszkedéssel, kegyességgel köszönte meg.”²⁰⁵

Februárban ugyanakkor beérkezett a franciaországi hadszíntérre az ezred előző évben felállított hat velita svadronja, amelyeket a Liechtenstein-féle könnyű hadosztályba osztottak be, mintegy kárpótlásul az ezred első három osztálya helyett. A veliták egyébként kisebb harcértékük miatt főként alegységenként kerültek alkalmazásra, elsődlegesen portyázással, felderítéssel, előőrsszolgálatlaltal és járőrözéssel megbízva.²⁰⁶

A franciák több mint két hónapon át tudták lassítani a szövetséges hadak előrenyomulását, amelyek csak március végén – miután újra egyesültek – tudták elfoglalni Párizst. A francia fővárost ugyanis Napóleon távollétében marsalljai feladták.²⁰⁷ Így a császár április 6-án, miután szinte mindenki elhagyta, kénytelen volt lemondani trónjáról, először fia javára, később pedig – a győztesek követelésére – feltétel nélkül.²⁰⁸

A Napóleon felett aratott győzelmet követően, április 15-én került sor I. Ferenc ünnepélyes bevonulására Párizsba, amelynek során a díszes menet élén a Nádor-huszárezred haladt.²⁰⁹ Az ekkor ifjú gyalogsági tisztként Párizsban tartózkodó báró Jósika Miklós, a későbbi neves regényíró, a következőket írta a bevonulás kapcsán: „Mikor a párizsiak, a poros, szennyes, kissé rongyos palatinális huszárokat, kik ez időben a császárt kísérték [...] bevonulni látták, felkiáltottak: Voilà la troupe aguérrie!²¹⁰ Nagyon tetszetek Párizsban.”²¹¹

Huszárjaink ezt követően is kaptak néhány komoly megtiszteltetésnek számító megbízatást. Így április végén néhány svadronjuk kísérte – Illéssy ezredessel az élen – egészen Dijonig Napóleon feleségét, Mária Lujzát, miután az elhagyta Párizst.²¹² Majd május 22-én, továbbra is az uralkodót kísérve, immár hazafelé tartó útján, elindultak franciaországi állomáshelyükről.²¹³

Utóbb, augusztus 12-én díszbe öltözötten vonultak be Pozsonyba, augusztus 23-án pedig Pest-Budára, ahol József nádor is fogadta és megszemlélte őket. Hamarosan azonban ismét továbbvonultak, miután a hadvezetés újra Kecskemétet és környékét jelölte ki számukra békeállomásul, ahová végül augusztus 27-én érkeztek be. Itt az új békehadrend szerint gróf Ludwig Karl Folliot de Crenneville altábornagy hadosztályába és Joseph von Haecht vezérőrnagy dandárába nyertek beosztást.²¹⁴

²⁰⁵ Illéssy 1826, 1831. 12–13. o.

²⁰⁶ Amon 1876. 116., 118. o.

²⁰⁷ A magyar katona 206–207. o.

²⁰⁸ Nosziczi-Thurzó 1914. 331. o.

²⁰⁹ Amon 1876. 111., 121. o.

²¹⁰ Ez ám a harcedzett csapat! (francia)

²¹¹ Jósika 1977. 264. o.

²¹² Amon 1876. 124. o. és Illéssy 1826, 1831. 14–15. o.

²¹³ Amon 1876. 124. o.

²¹⁴ Uo. 125–126. o.

Októberben rövid időre Budára vonultak, ahol a Ferenc császárral együtt ideérkező orosz cár és porosz király is megsejmelte őket, minek során huszárjaink ezúttal is nagy tetszést arattak.²¹⁵

A következő esztendőben, miután Napóleon március 1-jén újra visszatért Franciaországba, a Nádor-huszárok is mozgósításra kerültek, és március 10-én elvonultak Kecskemét központú állomáshelyükről. Előbb a Felső-Rajnához, majd Franciaországba vonult az ezred. Mivel azonban a brit és porosz erők még a császári-királyi erők felvonulása alatt, Waterloonál döntő vereséget mértek a francia császárra, a Nádor-huszároknak már csak kisebb csetepatékban kellett részt venniük a franciaországi bevonulás során.²¹⁶

A hadszíntérre vonulás idején az ezred élén is változás történt, miután Illéssy ezredes – május 1-jei udvari haditanácsi rendelet alapján – április 30-i hatállyal vezérőrnagyi kinevezést nyert. Helyére május 24-én – május 14-i visszamenőleges hatállyal – gróf Hoditz alezredes kapott ezredesi és ezredparancsnoki kinevezést.²¹⁷

Az ezred, a megszálló erők részeként, egészen 1815 októberéig maradt Franciaországban, majd október 9-én vonult el új, magyarországi békeállomására, Gyöngyösre, ahová 1816. január 9-én érkezett be. Mindeközben – az 1815. november 20-án megkötött második párizsi béke révén – a napóleoni háborúk kora, és ezzel együtt az ezred történetének első meghatározó időszaka hivatalosan is lezárult.²¹⁸

RÖVIDÍTÉSEK

OSZK Kt	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv
HKR	Wiener Hofkriegsrat
ML	Personalunterlagen, Musterlisten
MS/Tg.	Manuskripte zur Truppengeschichte, 17. Oberstleutenant Langnider: Materialien und Konzepte zur Regimentsgeschichte des Husarenregiments Nr. 12.
ST	Personalunterlagen, Standestabellen

²¹⁵ Amon 1876. és Illéssy 1826, 1831. 14. o.

²¹⁶ Amon 1876. 136–137. o. és Wrede 1901a. 298. o.

²¹⁷ ÖStA KA ST Husarenregiment Nr. 12. 1815. Monattabelle pro Mayo. Karton-Nr. 7817.

²¹⁸ Amon 1876. 142. o.

BIBLIOGRÁFIA

- A magyar katona A magyar katona vitézségének ezer éve. II. k. Szerk. *Pilch Jenő*. Budapest, [é. n.]
- Amon* 1876. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k.k. 12. Huszaren-Regiments. 1800–1850 Palatinal; 1850–1875 Graf Haller; 1875 von Fratricsevics. Wien, 1876.
- Amon* 1878. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k.k. 11. Huszaren-Regimentes Herzog Alexander v. Württemberg. 1762 bis 1850 Székler Grenz-Huszaren. Wien, 1878.
- Amon* 1880. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k.k. Huszaren-Regimentes Alexander Freiherr v. Koller Nr. 8. Von seiner Errichtung, 1696–1880. Wien, 1880.
- Amon* 1882. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k.k. Huszaren-Regimentes Freiherr von Edelsheim-Gyulai Nr. 4. Von seiner Errichtung, 1734–1882. Wien, 1882.
- Amon* 1885. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k.k. Feldmarschall Graf Radetzky Huszaren-Regimentes Nr. 5. Wien, 1885.
- Amon* 1893. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k.k. Hußaren-Regimentes Nr. 3. Feldmarschall Andreas Graf Hadik von Futak. Wien, 1893.
- Amon* 1898. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k. und k. Husaren-Regimentes Kaiser Nr. 1. Wien, 1898.
- Bánlaky* 1941. *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Huszadik rész. A francia háborúk időszaka, 1792–1815. Budapest, 1941.
- Barcy* 1991. *Barcy Zoltán*: Évszázadok egyenruhái. Budapest, 1991.
- Berkó* 1954. *Berkó István*: Magyarok az 1813–15. évi felszabadító háborúkbán. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam 1. (1954) 3–4. sz. 179–206. o.
- Bodart* 1908. *Bodart, Gaston*: Militär-historisches Kriegs-Lexikon (1618–1905). Wien–Leipzig, 1908.
- Botka* 2000. *Botka János*: Kunok-jászok katonáskodása és ünnepi bandériumai. Lakitelek, 2000.
- Botka* 2010. *Botka János*: Kunok-jászok katonáskodása és bandériumi hagyományai. *Zounok*, 25. (2010) 9–80. o.
- Criste* 1913. *Criste, Oskar*: Österreichs Beitritt zur Koalition. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. I. Bd.) Wien, 1913.

- Dedekind* 1879. *Dedekind, Franz*: Geschichte des k. k. Kaiser Franz Joseph I. Dragoner-Regimentes Nr. 11, von seiner Errichtung, 20. Dezember 1688, bis 6. Mai 1879. Wien, 1879.
- Dormándy* 1914. *Dormándy Géza*: Magyar csapatok az 1813. évi drezdai csatában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1914) 1. sz. 76–113., 2. sz. 262–281., 3. sz. 442–457. o.
- Farkas* 1901. *Farkas Emőd*: A 12. huszárezred jubileuma. *Vasárnapi Ujság*, 48. (1901) 34. sz. 549–550. o.
- Friederich* 1903. *Friederich, [Rudolf]*: Geschichte des Herbstfeldzuges 1813. (Geschichte der Befreiungskriege 1813–1815. I. Bd.) Berlin, 1903.
- Gräffer* 1804. *Gräffer, [August]*: Geschichte der kaiserl. königl. Regimenter, Corps, Bataillons, und anderen Militär-Branchen; seit ihrer Errichtung bis zu Ende des Feldzuges 1799. II. Bd. Neue unveränderte Ausgabe. Wien, 1804.
- Hajdu* 1999. *Hajdu Tibor*: Tisztikar és középosztály, 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.
- Hausser* 1913. *Hausser Henrik*: Az 1813. évi események rövid vázlata. *Magyar Katonai Közlöny*, 6. (1913) 10. sz. 855–863. o.
- Hirtenfeld* 1857. *Hirtenfeld, [Jaromir]*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Bd. II. Wien, 1857.
- Hoen* 1913. *Hoen, Maximilian von*: Feldzug von Leipzig. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. V. Bd.) Wien, 1913.
- Horsetzky* 1905. *Horsetzky, Adolf von*: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. Sechste, neubearbeitete Auflage. Wien, 1905.
- Horstenau* 1911. *Horstenau, Edmund [Glaise von]*: Die Division Mesko bei Dresden 1813. *Österreichische Militärische Zeitschrift*, 88. (1911) 2. Heft, 189–232. o.
- Horstenau* 1913. *Horstenau, Edmund Glaise von*: Feldzug von Dresden. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. III. Bd.) Wien, 1913.
- Horváth* 1972. *Horváth Árpád*: Tolna vármegye és az utolsó nemesi felkelés. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből. III. k. Szerk. *Puskás Attila*. Szekszárd, 1972. 93–183. o.

- Illéssy* 1826, 1831. *Illéssy Sándor*: Igen rövid, leg kisebb ditsekedés, vagy nagyobbítás nélkül való le írása életének az alól írtnak. Debrecen, 1826, 1831. Kézirat. Az Illéssy-család tulajdonában.²¹⁹
- Jósika* 1977. *Jósika Miklós*: Emlékirat. Szerk., az utószót és a jegyzeteket írta Győri János. [Budapest], 1977.
- Kerchnawe* 1912. *Kerchnawe, Hugo*: Das k. k. Auxilarkorps unter Fürst Schwarzenberg im Feldzuge 1812. *Österreichische Militärische Zeitschrift*, 89. (1912) 10. Heft, 1571–1593. o.
- Lefebvre* 1975. *Lefebvre, Georges*: Napóleon. Ford. Józsa Péter. Budapest, 1975.
- Leitfaden Leitfaden der Allgemeinen Kriegsgeschichte. Zweiter Band. Zweite Auflage. Wien–Seidel, 1900.
- Liptai – Borus* 1984. Magyarország hadtörténete két kötetben. I. k. Ahonfoglástól a kiegyezésig. Főszerk. *Liptai Ervin*. Szerk. *Borus József*. Budapest, 1984.
- Markó* 1943. *Markó Árpád*: Sorsdöntő csaták. Budapest, 1943.
- Markó* 1957. *Markó Árpád*: A Bercsényi család legutolsó tagja, gróf Bercsényi László huszáralezredes, 1781–1835. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam 4. (1957) 1–2. sz. 227–240. o.
- Mensdorff-Pouilly Tagebuch des Streifkorps unter Führung des k.k. Oberst Emanuel Grafen von Mensdorff-Pouilly (21. August bis 10. Dezember 1813.) [Ismeretetés]. *Hadtörténelmi Közlemények*, 14. (1913) 3. sz. 472–473. o.
- Meskó Kurze Darstellung der Lebensgeschichte des Generalen Baron Mesko geschrieben bloß für die Nachkommenschaft seiner eigenen Familie. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Germ. 1294.
- Mikaberidze* 2005. *Mikaberidze, Alexander*: The Russian Officer Corps in the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792–1815. Staplehurst–New York, 2005.
- Nagy* 2001. *Nagy István*: Az austerlitz-i csata. *Aetas*, 16. (2001) 2. sz. 50–79. o.
- Nagy-L.* 2020. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg magyarországi tábornokai, 1787–1815. Budapest, 2020.
- Nosziczki-Thurzó* 1914. *Nosziczki-Thurzó Kálmán*: Az 1814. évi franciaországi hadjárat. *Magyar Katonai Közlöny*, 7. (1914) 4. sz. 320–331. o.
- Nyakas* 1987. *Nyakas Miklós*: Nánási Oláh Mihály hajdúkerületi főkapitány, 1760–1838. Hajdúböszörmény, 1987.

²¹⁹ A kézirat rendelkezésemre bocsátásáért ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Illéssy Ádámnak.

- Pilch* 1913. *Pilch Jenő*: Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 14. (1913) 1. sz. 1–43., 2. sz. 195–233., 3. sz. 395–434. o.
- Pizzighelli* 1897. *Pizzighelli, Cajetan*: Geschichte des k. u. k. Husaren-Regimentes Wilhelm II. König von Württemberg Nr. 6 (1734–1896). Rzeszów, 1897.
- Pizzighelli* 1905. *Pizzighelli, Cajetan*: Geschichte des k. u. k. Husaren-Regimentes Friedrich Leopold Prinz von Preussen Nr. 2, 1742–1905. Kronstadt, 1905.
- Réfi* 2014. *Réfi Attila*: A császári-királyi huszárság törzstisztikara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815). Budapest–Sárvár, 2014.
- Stutterheim* 1811. *[Stutterheim, Friedrich-Heinrich-Ludwig von]*: Der Krieg von 1809 zwischen Oesterreich und Frankreich. Von einem österreichischen Offizier. Erster Band. Wien, 1811.
- Tarle* 1963. *Tarle, Jevgenyij*: Napóleon. Ford. *Déry Tibor–Aranyossy Pál*. Ötödik kiadás. Budapest, 1963.
- Tomaschek* 1889. *Tomaschek, Eduard Freiherr von*: Geschichte des K. K. Dragoner-Regiments No. 8. Generallieutenant und Feldmarschall Graf von Montecuccoli, Reichsfürst und Herzog von Melfi von dessen Errichtung 1617 bis zum Jahre 1888. Wien, 1889.
- Tulard* 1997. *Tulard, Jean*: Napóleon. Ford. *Holub Krisztina*. Budapest, 1997.
- Vizi* 2014. *Vizi László Tamás*: „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye inszurrekciós szerepére. Székesfehérvár, 2014.
- Wlaschütz* 1903. *Wlaschütz, Wilhelm*: Österreichs entscheidendes Machtaufgebot 1813. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. II. Bd.) Wien, 1913.
- Wrede* 1901a. *Wrede, Alphons von*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. III/1. Bd. Wien, 1901.
- Wrede* 1901b. *Wrede, Alphons von*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. III/2. Bd. Wien, 1901.
- Wrede* 1903. *Wrede, Alphons von*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. V. Bd. Wien, 1903.
- Zachar* 2000. A magyar huszár. Szerk. *Zachar József*. Budapest, 2000.

Attila Réfi

THE HISTORY OF THE „PALATINE” HUSSAR REGIMENT №12
FROM ITS ESTABLISHMENT TO THE END OF THE NAPOLEONIC WARS
(1800–1815)

(Abstract)

The 12th Hussar Regiment called „Nádor” – „Palatine” – until 1850, was one of the most famous units of the Habsburg Monarchy’s army until its disbandment in 1918. The regiment was established in connection with the noble insurrection of 1800. At that time, three Landwehr (militia-like) Hussar regiments were formed in the Jászkun and Hajdú districts. The regiment was not disbanded after the peace treaty of 1801, but was transferred to the regular army and its owner was appointed the Palatine of Hungary. The first commander of the regiment was Colonel Gábor Hertelendy. The baptism of fire took place in 1805, and the regiment was already a shining testimony to its excellence. Part of the regiment even managed to break out of the famous encirclement of Ulm. During the Fifth Coalition War in 1809, the „Palatine” Hussars fought against the Poles in the Duchy of Warsaw and Galicia. In the 1814 campaign in France, Francis I, who was marching behind the army, assigned the regiment to his side, so it did not take part in any major actions. In the spring of 1815, following Napoleon’s unexpected return, the „Palatine” Hussars were mobilised again, but then only for minor fights.

Attila Réfi

DIE GESCHICHTE DES K. K. PALATIN-HUSARENREGIMENTS NR. 12
VON DER GRÜNDUNG BIS ZUM ENDE DER NAPOLEONISCHEN KRIEGE
(1800–1815)

(Resümee)

Das Husarenregiment Nr. 12, bis 1850 unter dem Namen „Palatin” bekannt, war bis zu seiner Auflösung im Jahr 1918 eine der berühmtesten Einheiten der Armee der Habsburgermonarchie. Das Regiment wurde im Zusammenhang mit der adeligen Insurrektion von 1800 gegründet. Zu dieser Zeit wurden in den Bezirken Jászkun und Hajdú drei Insurrektions-Husarendivisionen gebildet. Nach dem Friedensvertrag von 1801 wurde das aus diesen gebildete Regiment nicht aufgelöst, sondern in die reguläre Armee überführt und der Palatin zu seinem Inhaber ernannt. Der erste Kommandeur des Regiments war Oberst Gábor Hertelendy. Die Feuertaufe fand im Jahr 1805 statt, und das Regiment war bereits zu diesem Zeitpunkt ein leuchtendes Beispiel der Exzellenz. Einem Teil des Regiments gelang es sogar, aus der berühmten Ulmer Umzingelung auszubrechen. Während des Fünften Koalitionskriegs 1809 nahmen die Palatin-Husaren an den Kämpfen gegen die Polen im Herzogtum Warschau und in Galizien teil. Nach Beendigung der Operationen wurde das Regiment nach Ungarn und im Jahr 1811 nach Wien beordert, wo es dem galizischen Hilfskorps zugeteilt wurde, das im Sommer 1812 im Zuge des napoleonischen Feldzugs gegen Russland gebildet wurde. Im Herbstfeldzug 1813 nahm das Regiment auch an den Schlachten von Dresden und Leipzig teil. Im Frankreichfeldzug von 1814 wurde das Regiment von Franz II. (I.), der hinter der Armee zog, an seine Seite beordert, sodass es an keiner größeren Aktion teilnahm. Im Frühjahr 1815, nach der unerwarteten Rückkehr Napoleons, wurden auch die Palatin-Husaren erneut mobilisiert, allerdings nahmen sie nur an kleineren Gefechten teil.

Attila Réfi

HISTOIRE DU 12^E RÉGIMENT IMPÉRIAL-ROYAL DE HUSSARDS DU PALATIN,
DE SA CRÉATION À LA FIN DES GUERRES NAPOLEONIENNES
(1800–1815)

(Résumé)

Le 12e régiment de hussards, connu sous le nom de Palatin jusqu'en 1850, fut l'une des unités les plus célèbres de l'armée de la monarchie des Habsbourg jusqu'à sa disparition en 1918. Le régiment fut créé dans le cadre d'une levée féodale lancée en 1800. À cette époque, trois formations de hussards ont été levées dans les districts iazygo-coumans et haïdouks. Le régiment issu de ces formations n'a pas été dissous après le traité de 1801, mais il fut transféré à l'armée régulière et le palatin est devenu son propriétaire. Le premier commandant du régiment fut le colonel Gábor Hertelendy. Lors de son baptême du feu en 1805 le régiment a déjà fait preuve de son excellence. Une partie du régiment a même réussi à sortir du célèbre encerclement à Ulm. Lors de la cinquième guerre de coalition en 1809, les hussards du palatin ont participé aux combats contre les Polonais dans le duché de Varsovie et en Galicie. Après la fin des opérations, le régiment fut envoyé en Hongrie, puis à Vienne en 1811 où il fut intégré au corps auxiliaire de Galicie formé à l'été 1812 à la suite de la campagne de Napoléon contre la Russie. Pendant la campagne d'automne de 1813, il a participé aux batailles de Dresde et de Leipzig. Lors de la campagne de 1814 en France, François Ier, qui suivait l'armée, a affecté le régiment à son côté, qui, de ce fait, n'a participé à aucune action majeure. Au printemps 1815, après le retour inattendu de Napoléon, les hussards du palatin furent à nouveau mobilisés, mais uniquement dans le cadre d'engagements de moindre importance.

Аттила Рефи

ИСТОРИЯ ИМПЕРАТОРСКО-КОРОЛЕВСКОГО НАДОР-ГУСАРСКОГО ПОЛКА № 12
ОТ ОСНОВАНИЯ ДО КОНЦА НАПОЛЕОНОВСКИХ ВОЙН
(1800–1815)

(Резюме)

Гусарский полк №12, называемый до 1850-ого года Надор, был одним из самых известных формирований армии Габсбургской Монархии, вплоть до самого его прекращения в 1918-ом году. Этот полк был основан в связи с объявленным в 1800-ом году дворянским восстанием. Тогда в Ясунском и Хайдуйском уездах было сформировано три повстанческих гусарских дивизиона. Сформированный из них полк не был разпущен и после мирного договора в 1801-ом году, но был передан в строй регулярной армии, и ее владельцем назвали палатин(надор). Первым командиром полка был полковник Габор Хертеленди. Боевое крещение прошел полк в 1805-ом году, который уже в это время ярко свидетельствовал о его совершенстве. Одной части подразделения даже удалось прорваться через знаменитое ульмское окружение. Во время пятой коалиционной войны в 1809-ом году Надор-гусары участвовали в боях против поляков, прошедших по территории Варшавского и Галицкого княжества. После окончания боевых операций полк был направлен в Венгрию, а затем в 1811-ом году в Вену, который летом в 1812-ом году был прикреплен к Галицкому вспомогательному военному корпусу, созданному в результате военного похода Наполеона против России. Во время осенней военной кампании 1813-ого года полк также принял участие в битве под Дрезденом, а затем под Лейпцигом. Во время военного похода во

Францию в 1814-ом году Франц II, шедший вслед за армией, приказал следовать с ним, поэтому полк не принимал участия ни в каких значительных акциях. Весной 1815-ого года, после неожиданного внезапного возвращения Наполеона, палатинские надор-гусары также были вновь мобилизованы, но к этому времени они участвовали уже лишь в незначительных столкновениях.

ZALA VÁRMEGYE NEMESI FELKELŐ LOVASEZREDE 1809-BEN I.

Szervezés, személyi és anyagi ügyek

Bevezetés

„A zalai lovasságnak jutott a szerencse a legváltásosabb helyzetben ismerkedni meg a háború zsongéival: az inszurgens ágyúütegek fedezésére volt rendelve. A leggyarlóbban felszerelt lovasság: kötőfékkal kantár gyanánt, kard nélkül, pisztoly nélkül, csak a maga fokosával ellátva. Mégsem ingadoztak, s ha futottak, futottak előre, s visszaverték az ellent; pedig egyre süvöltött közékük az ágyúgolyó.” Jókai Mór *Névtelen vár* című történelmi regényében olvashatjuk e sorokat Zala vármegye nemesi felkelő lovasezredének az 1809. június 13-i, a másnapi győri csatát megelőző összeütközés során tanúsított helytállásáról.¹ A fentiek nem Jókai romantikus, túlzó képzetének szüleményei; a szerző azokat – miként maga is megvallotta² – Kisfaludy Sándor kiadatlan kézírataiból merítette. Az egykor a Zala vármegyei Sümegen élt költő – aki korábban mint a császári-királyi hadsereg főhadnagya szerzett katonai tapasztalatokat a Napóleon elleni háborúban –, 1809-ben az inszurrekció főparancsnoka, József nádor mellett szolgált szárnysegédként, őrnagyi rangban. Kisfaludy vezette a nemesi felkelés hadinaplóját és intézte a főparancsnoki levelezést, ezért 1810-ben őt bízta meg a nádor, hogy e hadiokmányok felhasználásával írja meg az uralkodó számára az inszurrekció történetét. Kisfaludy 1811-re elkészített, a nádor által kisebb-nagyobb módosításokkal, törlésekkel jóváhagyott, rendkívül alapos munkája azonban nem nyerte el a bécsi udvar tetszését, mert az a cs. kir. hadvezetést bírálva hangsúlyozta az általuk gyávnak bélyegzett magyar nemesi felkelők erőnyeit, kitüntetésre érdemes fegyvertényeit. Kisfaludy elhallgatásra ítélt művének kézíratait a levéltárak mélyére süllyesztették, és azokhoz, illetőleg az örökösök által őrzött fogalmazványokhoz csak a kiegészítés után (Bécsben őrzött példányukhoz pedig csupán az 1926. évi, Baden bei Wien-i egyezményt követően) lehetett hozzáférni.³

Kisfaludy Sándor eredetileg – 1809. április 17-étől május közepéig, mielőtt szárnysegédként a nádor főparancsnoki irodájába került volna – Zala vármegye nemesi felkelő lovasságának őrnagya volt, az inszurrekció általános történetét feldolgozó kézírataiban azonban nem írt, nem írhatott többet a zalai felkelőkről, mint más megyék inszurgenseiről, így (nyomtatásban 1931-ben megjelent) munkájában természetesen nem terjedelmesebb összegzést vagy feldolgozást, csupán hosszabb-rövidebb adalékokat találunk zalai inszurgens bajtársainak,

¹ Jókai 1994. II. k. 185–186. o.

² Uo. 182. o.

³ Kisfaludy kézíratainak születéséről és sorsáról lásd Viszota 1909. 405–433. o. Viszota pontatlanságait és tévedéseit újabban korrigálta: Reisz 2009. 256–259., 264–266. o.

illetve lovasezredének sorsáról.⁴ Valamivel bővebben foglalkozott az alakulat történetének egyes részleteivel a zalai felkelő lovasság alezredesi osztályának egykori másodkapitánya – a vármegye későbbi másodalispánja és országgyűlési követe –, Hertelendy Károly, aki idősebb korában, az 1850-es években vetette papírra és jelentette meg a *Nemes felkelő ezredek az 1809-ik évi győri csatában* című visszaemlékezését. Összefüggő – akár csak vázlatos – ezredtörténetet azonban ő sem írt, sőt saját, személyes emlékeinek részletezésében sem merült el túlságosan, mert célja elsősorban az insurrekció általános bemutatása, illetve megtépázott becsületének helyreállítása volt.⁵

Az utolsó nemesi felkelés történetének monográfusa, Rugonfalvi Kiss István az események századik évfordulójára összeállított munkájának első kötetében Kisfaludy kéziratának felhasználásával közölt nélkülözhetetlen adatokat a zalai felkelő alakulatok történetéhez, második kötetében pedig az insurrekció hőseiről (Kisfaludy által) készített összeállításban, valamint ezredtörténeti vázlatában tett közzé a zalai lovasság múltjára vonatkozó fontos adalékokat. Mindkét kötetében – a zalai inszurgensekre nézve főként az utóbbiban – hasznosította a nádori levéltár számos további dokumentumát is, bár azok visszakereshetőségét megnehezíti, hogy a felhasznált források irattípusát és jelzetét több esetben is hiányosan, pontatlanul vagy hibásan adta meg.⁶ József nádor iratainak Domanovszky Sándor által 1935-ben kiadott III. kötetében (elsősorban a Kisfaludy által vezetett nádori hadinaplóban) és Lipszky János ezredes Reisz T. Csaba által 2009-ben publikált jelentésében, továbbá Veress D. Csaba 1987-ben megjelent (adatgazdag, ugyanakkor számos tévedést és pontatlanságot is tartalmazó) hadtörténeti monográfiájában szintén lényeges adalékokat találunk a zalai felkelő lovasezred történetéhez.⁷

Miközben megyeink többsége már részletes, többé-kevésbé korszerű feldolgozással rendelkezik az 1809. évi nemesi felkelés helyi szervezéséről, valamint az egyes gyalogos és lovas felkelő alakulatok tábori, illetve harctéri alkalmazásáról,⁸ Zalában erre mindeddig csupán egyetlen kísérlet történt. A zalai származású történelemtanár, Vörös István – aki az 1930-as években bölcsészdoktori oklevelet szerzett, a háború után pedig gimnáziumigazgató volt Budapesten – valamikor 1950 előtt, valószínűleg a két világháború között készítette el *Az 1809. évi nemesi felkelés (insurrectio) története Zalavármegyében* címet viselő gépelt kéziratát. Vörös részben R. Kiss István kétkötetes monográfiájára támaszkodott, részben

⁴ Gálos 1931. 67–326. o.

⁵ Hertelendy műve második, bővített kiadásának kézírata: MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézírata. A szerző életében két kiadása jelent meg Veszprémben, az első 1857-ben (*Hertelendy 1857*). Egyik példánya: HL Insz. ir. 1809. 6/189.), a második, bővített pedig 1859-ben. (Újabb közlése: *Bátorfi 1878*. 135–151. o.) Megjelenésükről: *Pesti Napló*, 1857. szeptember 29. (2309. sz.) 1., 2. o.; *Politikai Ujdonságok*, 1859. június 30. (26. sz.) 333. o. A második, bővített kiadásra hivatkozott, ám a megjelenés évét tévesen 1809-re tette: *Szinnyei 1896*. 807. hasáb. (Ezt a nyomdahibát több életrajzi lexikon is átvette.)

⁶ R. Kiss 1909–1911. I–II. k.

⁷ Domanovszky 1935.; Reisz 2009. 255–298. o.; Veress D. 1987.

⁸ Ezekről szinte teljes körű áttekintést nyújtanak a bicentenárium alkalmával összeállított győri konferenciakötetek egyes tanulmányai: *Bana – Katona 2010–2012*. I–II. k.

pedig Zala vármegye levéltárának forrásait, a megyegyűlési jegyzőkönyveket és iratokat, valamint az inszurrekciót helyi szinten szervező megyei Állandó Deputáció jegyzőkönyveit és iratait próbálta hasznosítani. Tagadhatatlan érdeme, hogy először vette kézbe a zalai levéltári forrásokat, azokat azonban nem igazán dolgozta fel vagy rendszerezte, inkább csak hosszabb-rövidebb szövegrészleteket idézett belőlük, ráadásul olvasásuk vagy gépelésük alkalmával számos hibát vétett, és jórészt hiányoznak vagy pontatlanok a hivatkozásai, illetve jegyzetei is, ezért kéziratának összességében alig lehet hasznát venni.⁹

Hiánypótlónak ígérkező alakulattörténeti munkám ilyen előzmények után – jelentős részben Zala vármegye egykori levéltárának forrásaira, továbbá a nádori levéltár (Országos Levéltárban fennmaradt vagy Hadtörténelmi Levéltárba került) dokumentumaira támaszkodva, ugyanakkor az eddig publikált (német és magyar nyelvű) forrásokat és szakirodalmat is feldolgozva – vállalkozik a zalai nemesi felkelő lovasezred 1809. évi történetének bemutatására. Tanulmányomat – terjedelmi okokból – két részre bontottam: az első az ezred 1808. december 19-étől 1810. január 17-éig terjedő szervezésével, személyi és anyagi ügyeivel, míg a második az alakulat 1809. május 16-ától 1810. január 17-éig tartó tábori szolgálatával és harctéri alkalmazásával foglalkozik.¹⁰

*A nemesi felkelés szervezése Zala megyében, a zalai lovasezred felállítása
(1808. december 19. – 1809. május 16.)*

A Habsburg Birodalom 1808 nyarától – az 1792. évi francia hadüzenet óta – immár az ötödik koalíciós háborújára készülődött a Francia Köztársaság, illetve Császárság ellen. Miután a Monarchia a korábbi összecsapásokban rendre vereséget szenvedett, s azokból jelentős katonai és politikai (területi és presztízs-) veszteségekkel került ki, a Napóleon elleni újabb támadó háborúhoz minden haderejét mozgósítani kívánta a visszavágás reményében. Az 1808 szeptemberében Pozsonyban összeült magyar országgyűlés megszavazta az uralkodó, I. Ferenc által kért 20 000 újoncot és hozzájárult a nemesi felkelés minden korábinál részletesebb szabályozásához, valamint annak határon kívüli alkalmazásához is. A november 5-én szentesített törvények 2. cikkelye a nemesek (személyes és anyagi) felkelési kötelezettségéről és az inszurrekció hadba hívásáról, míg a 3. törvénycikk a nemesi felkelés hadiszemléről és gyakorlatairól rendelkezett. Az előírt teendők jelentős részét, illetve a felkelés

⁹ MNL ZML Vörös István kézírata, 1–76. o. E kézirat komolyabb hasznosítására mindössze egyetlen példát találtunk: Nagy 2020. 43–62. o.

¹⁰ Kutatásomhoz nyújtott segítségéért külön köszönettel tartozom Szepesiné Simon Évának, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára főlevéltárosának, Lenkefi Ferencnek, a Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltsége főlevéltárosának és Kemény Krisztiánnak, a Hadtörténelmi Levéltár levéltárosának! A Vas megyei iratok másolatáért Melega Miklóst, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárának igazgatóját, a vasi felkelésről írt, kiadatlan kéziratának másolatáért pedig Nagy Imre Gábort, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának igazgatóhelyettesét illeti köszönet! Köszönöm tanulmányom lektorainak, Lázár Baláznak, Lenkefi Ferencnek és Réfi Attilának hasznos észrevételeit, javítási, pontosítási javaslatait is!

gyakorlati szervezését – a költségek előteremtésétől az inszurgensek élelmezéséig – vármegyei keretek között végezték.¹¹

Zala vármegyében az 1808. december 19-ei közgyűlésen hirdették ki a fenti törvénycikkeket. Mivel a 2. cikkely 1. §-a előírta, hogy a felkelés kihirdetése után minden egyes nemesi családból, illetve háztartásból egy alkalmas egyén személyesen köteles táborba szállni vagy hadba indulni, a 4–6. §-ok pedig arról rendelkeztek, mely jövedelműek szolgáljanak lovasként vagy gyalogosként, a zalai közgyűlés elrendelte a megyebeli nemesség familiánként való összeírását, amit a következő év márciusában tartandó közgyűlésig kellett teljesíteni.¹² Zala vármegye nemeseinek ilyen, 1809 első hónapjaiban, jövedelemkategóriák szerint, településenként készített összeírása eddig nem került elő, csupán az 1000 forint feletti jövedelemmel rendelkező (felkelőként lovas szolgálatra kötelezett) zalai birtokosok megyei összesítésének fogalmazványai állnak rendelkezésünkre. Ezeken a jegyzékeken – melyekből úgy tűnik, hogy nem a nemes személyt, hanem a nemesi birtokot terhelte a felkelési kötelezettség, ám azt nem tudjuk róluk, hogy lefedik-e a megye egészét – összesen 80 birtokos nevét találjuk, köztük négy arisztokratát (grófot), tíz egyházi (részben káptalani) birtokost, öt özvegyet és egy örökös családot. Közülük 32-en a legmagasabb, 3000 forintnál több jövedelemmel rendelkező kategóriába, 15-en a 2000 és 3000 forint közötti kategóriába, 33-an pedig az 1000 és 2000 forint közötti sávba tartoztak. Az arisztokraták valamennyien 3000 forint feletti jövedelemmel rendelkeztek, s ide soroltak nyolc, felkelőt kiállítani köteles egyházi birtokot, valamint két özvegyet is, míg a középső kategóriába tartozók között két egyházi birtokot és egy özvegyet találunk.¹³

A nádori levéltárból publikált országos összesítő táblázat zalai adatai jelentősen eltérnek a fentiekől, sőt helyenként egyenesen irreálisnak tűnnek. Utóbbi szerint ugyanis Zalában 2024 nemesi felkelőt írtak össze, akik közül jövedelmük alapján 900-an a lovassághoz, 1124-en pedig a gyalogsághoz kerültek (utóbbiakból alakították meg a zalai 8. gyalogoszászlóaljat). A lovasok közül – állítólag – 53-an voltak első osztályú (3000 forint feletti jövedelemmel rendelkező), négyen másodosztályú (2-3000 forint jövedelmű), 27-en harmadosztályú (1-2000 forint jövedelmű), 816-an pedig – elvileg – állami ellátásban részesülő lovasok, míg e kimutatás szerint Zala a törvényes kötelezettségén felül nem állított ki lovasokat.¹⁴ Az első osztályba (a legmagasabb jövedelemkategóriába) sorolt zalai lovasok száma túlságosan magasnak tűnik, különösen annak fényében, hogy az országban összeírt, mintegy 38 000 fő nemesi felkelő között mindössze 191 ilyen inszurgens akadt.¹⁵ Ami a törvényes kötelezettségen felül kiállított lovasok számát illeti, mind a később idézendő vármegyei határozatokból, mind az 1810 januárjában tartott revízió alkalmával készített kimutatásból kiderül, hogy

¹¹ Magyar törvénytár 1740–1835. 377–387. o.; Veress D. 1987. 7–10. o.; Ódor 2012. 220–221. o.; Lázár 2015. 81–82. o.

¹² MNL ZML kgy. jkv. 1808. december 19. 21. sz. 973–975. o.

¹³ MNL ZML Insz. ir. 1809. 46. d. 628. sz.

¹⁴ R. Kiss 1909–1911. I. k. 42–43. o.

¹⁵ Ódor 2012. 221. o.

a megyéjébe 914 fővel visszatért lovasezred legénysége túlnyomórészt olyan zalai nemesekből állt, akiket a gyalogságtól tettek át ide (790 fő). További 61 fő önként vállalkozott lovas szolgálatra, míg a törvényben meghatározott, két- és háromezer forint közötti jövedelme valójában 11, egy- és kétezer forint közötti jövedelme pedig csupán 17 zalai lovas felkelőnek volt.¹⁶

Zala megyében még javában zajlott a nemesség összeírása, amikor az uralkodó 1809. február 19-én rendeletet bocsátott ki, melyben sürgette a törvényhatóságokat, hogy mielőbb állítsák ki a rájuk eső újoncokat, valamint a legnagyobb serénységgel hajtsák végre a nemesi felkelést. A királyi leirat különösen azt szorgalmazta, hogy a vármegyék a törvényes kötelezettségükön felül is állítsanak ki lovas felkelőket, akik azután majd a kincstártól fognak lovat, fegyvert és zsoldot kapni.¹⁷ Elsősorban ez utóbbinak elősegítése érdekében március elején agitációs körútra indult az országban a nemesi felkelés főparancsnoka, József nádor, valamint a Habsburg-ház Estei ágából származó Károly Ambrus hercegprímás.¹⁸

József nádor a dunántúli vármegyéket felkeresve, Szombathelyről március 4-én érkezett Zalaegerszegre. Mivel nem tudta bevárni a két nappal későbbre összehívott közgyűlést, március 5-én kisgyűlést tartott a megye legnagyobb birtokosai és vezető tisztségviselői részvételével, melyen átnyújtotta a február 19-ei királyi leiratot, s az abban foglaltak teljesítésére, főként minél nagyobb számú lovasság kiállítására buzdította a zalai nemességet. A jelenlévők ígéretet tettek, hogy készek teljesíteni az uralkodó kívánságát: a másnapi közgyűlésen tárgyalás alá veszik a királyi leiratot, s annak végrehajtását minden igyekezetükkel előmozdítják.¹⁹ A zalaegerszegi tanácskozás eredményeivel, illetve a tapasztalt áldozatkészséggel elégedett nádor március 8-án számolt be róla I. Ferencnek, hogy Zala vármegye hajlandó 113-ról 1053 főre felemelni lovas felkelőinek számát, melyhez Festetics György gróf 260 lovas kiállítását vállalja, a többi költséget pedig majd részben magánadományokból, részben a megye nemesi felkelésének pénztárából fedezik.²⁰

Zala vármegye, figyelembe véve a felkelésre összeírt nemesség létszámát, egy gyalogoszászlóalj, valamint egy lovasezred kiállítására vállalkozott. A felkelő lovasságot 1809-ben is ezredекbe osztották be, melyek az ezredtörzsön kívül három osztályból, azok pedig két-két svadronból álltak, így összesen hat század alkotott egy ezredet, elvileg 1099 főnyi keretlétszámmal. Az osztályok az őket vezető parancsnokokról kapták elnevezésüket, így az első, ezredesi (korabeli szóhasználat: ezredskapitányi) osztály élén az ezredes rangú ezredparancsnok, a második osztály élén az alezredes (ezredesfőhadnagy), a harmadik élén pedig az őrnagy (főstrázsamester) állt. Egy-egy svadronban két kapitány, két főhadnagy,

¹⁶ MNL ZML Insz. ir. 37. d. 513. sz. Táblázat a zalai lovasezred revíziójáról, Nagykanizsa, 1810. február 2.

¹⁷ MNL ZML kgy. jkv. 1809. március 6. 1. sz. 140–146. o. és Ódor 2012. 221. o.

¹⁸ Veress D. 1987. 16–18. o. és Ódor 2012. 221. o.

¹⁹ MNL ZML kgy. jkv. 1809. március 5. 1. sz. 125–133. o.; vö. Viszota 1909. 406. o.

²⁰ József nádor Budán, 1809. március 8-án kelt jelentését közli Domanovszky 1935. 395–396. o. Zala vármegye, illetve Festetics György felajánlását tévesen Veszprém megyének tulajdonította: Domanovszky 1944. 229. o.

két alhadnagy, két strázsamester, 18 káplár, egy-egy trombitás és kovács, valamint 150 közember, összesen tehát 178 lovas volt. A Dunáninneni kerület hat, a Dunántúli öt, a Tiszáninneni kettő, a Tiszántúli pedig öt, így az egész ország összesen 18 felkelő lovasezredet állított fel, melyeket a megyék vagy önállóan, vagy más megyékkel közösen alakítottak meg.²¹

Zala vármegye 1809. március 6-ai közgyűlése – az előző napon, a nádornak tett ígéretnek eleget téve – a február 19-ei királyi leiratban foglaltak teljesítéséként rendelkezett a lovas és gyalogos nemesi felkelés felállításáról, annak első szemléről, valamint a felkelők számára szükséges lovak, fegyverek, egyenruhák és más felszerelések beszerzéséről. Ami az utóbbi tárgyat illeti, az inszurgenseket a cs. kir. katonasághoz hasonló módon kellett felszerelni, így a lovasokat karddal, pisztollyal, tarsollyal és tölténytáskával, valamint csákóval, sarkantyús csizmával, mentével, dolmánnyal, övvel, lovaglő- és posztónadrággal, továbbá – a reguláris fegyvereken felüli – fokossal kellett ellátni. A nemesi felkelők számára egységesen világoskék egyenruhát írtak elő, míg a lovasságot kerületenként eltérő – a dunántúliak esetében vörös – színű csákó különböztette meg.²²

A március 6-ai zalai megyegyűlés az alábbi határozatot hozta a lovas felkelők kiállításáról: „Gróf Festetics György öexcellentiája a máj gyűlésben tett kinyilatkoztatása szerint az ezen megyéből felkelendő lovasságnak számát törvényes kötelességén kívül [...] még közel egy lovasosztállyal megnagyobbítani ajánlotta. Ezen osztályon kívül a vármegye részéről egy lovasezrednek felállításához a más két osztályt olyképpen kívánják az statusok [rendek] hozzáadni, hogy annak számában vétetvén először azok, kik 3000 forint jövedelemtől lovon felkelni vagy lovaszt állítani tartoznak, másodsor azok, kik a törvény engedelme mellett ezer és háromezer forint jövedelem között lovon felkelni vagy lovaszt állítani fognak, harmadsor azok, kik a [...] kegyelmes királyi rescriptum [leirat] által nyújtott szabadság mellett 1000 forint jövedelem alul is a lovasság számában általlépni kívánnak. Ekképpen amely szám ezen három rendbéli személynek számán kívül a két osztálynak teljességéhez még hátra volna, az az egyébaránt is kelleltinél nagyobb számú gyalogságból, azoknak segítségével pótolta ki, kik kötelességeken kívül e végre lóval, öltözettel vagy pénzbeli ajánlással adakozni fognak; ha pedig erre az ebbéli adakozások sem lennének elegendők, utoljára a vármegyének előbbeni insurrectionalis cassája [nemesi felkelési pénztára] és fegyvere is oda fordítasson.”²³

A közgyűlés rendelkezett a felkelésre összeírt zalai nemesség első szemléről is. A vármegye főispáni helyettese, Amade Antal gróf, valamint a két alispán elnökletével mustráló deputációt választottak, melynek tagja lett néhány arisztokrata (így például Festetics György gróf) mellett több tekintélyes táblabíró, továbbá a járási fő- és alszolgabírói kar. E bizottság

²¹ R. Kiss 1909–1911. I. k. 46–48. o.; Veress D. 1987. 29–30. o.; Ódor 2012. 221–222. o.

²² R. Kiss 1909–1911. I. k. 38–39. o.; Veress D. 1987. 10–11. o.; Ódor 2012. 222. o.

²³ MNL ZML kgy. jkv. 1809. március 6. 1. sz. 140–150. o.; idézet a 150. oldalról. Nem felel meg a valóságnak, miszerint Zala nem állított lovasságot a törvényes kötelezettségén felül, s az sem igazolható, hogy e megyét nem hatotta át teljesen az országos lelkesedés. R. Kiss 1909–1911. II. k. 140. o.

kapta feladatul, hogy az összeírt, előtte személyesen megjelenő nemesek felkelésre való alkalmasságát elbírálja, és őket – bevallott jövedelmüknek megfelelően – a lovas vagy gyalogos nemesi felkelők közé besorozza. A deputáció kötelessége volt az is, hogy a lovasság létszámának növeléséhez tett felajánlások alapján „a lovas személyt a gyalogságbul kiállítsa”. Az összeírt zalai nemeseknek az alábbi helyszíneken és időpontokban kellett a tervezett sorozószemlére megjelenni: Zalaegerszegen március 8-ától 12-éig, Tapolcán 13-án és 14-én, Balatonfüreden 15–16-án, Keszthelyen 18–19-én, Zalaszentgróton 20–21-én, Zalaapátiban 22–23-án, Zalalövön 24-én, Alsólendván 25-én és 26-án, Csáktornyan pedig 27-én.²⁴

Mielőtt a közgyűlést a szemle időtartamára felfüggesztették, határozatokat hoztak a felkelők lóval, fegyverrel, ruházattal és egyéb felszereléssel való ellátásáról is. Válaszul József nádor e tárggyal kapcsolatban március 2-ai levelében feltett kérdéseire, megkérték a főherceget, hogy – addig is, míg a szemlén meghatározzák a lovas és gyalogos felkelők pontos létszámát – inszurgenseik számára „mintegy 800 lovasra és 2 ezer gyalog emberre kívántató fegyvert és eszközöket, úgy a katonai comissiókban [ellátó bizottmányoknál, illetve raktárakban] találkozó ruházattal és egyéb készületeket ezen vármegye részére eltétni méltóztasson, hogy abbul a mustrának végeztével tudva leendő számhoz képest, és a vármegye fegyveres kamarájában találkozó fegyvereknek is számban vételével, ami kívántatni fog, annak lehozattatása eránt a vármegye nyomban intézeteket tehessen”. Arra a kérdésre, hogy a katonai ellátó bizottmányoktól igényelt ruházatot és felszerelést elkészítve kérik, vagy csak anyagokat igényelnek hozzájuk és maguk készítetik el, azt válaszolták, hogy valamennyit készen kérik, mert a megyében nincs elegendő mesterember azok elkészítéséhez. A felkelők számára szükséges lovak kiválasztásához és felvásárlásához elrendelték egyszersmind a megye katonai szolgálatra alkalmas loállományának összeírását, s egy-egy ilyen ló árát átlagosan 200 forintban határozták meg.²⁵

Miután március 8-án kezdetét vette Zalaegerszegen a felkelésre összeírt nemesek sorozószemléje, a mustráló deputáció március 10-ei ülésén bejelentették, hogy Festetics György gróf tiszteket (két kapitányt, valamint két-két főhadnagyot és alhadnagyot) nevezett ki az általa kiállítandó, 110 főnyi lovasszázadhoz, és a svadron költségeire (lovakra 22 000 forintot, legénység felszerelésére 18 384 forintot), valamint a maga helyett állított önkéntes számára (lóra és ruházatra 400 forintot) összesen 40 784 forintot fizetett be a vármegye pénztárába.²⁶ Miközben a bizottság Keszthelyen végezte a szemlét, Zala vármegye tisztségviselőinek március 10-ei kisgyűlése annak érdekében, hogy mielőbb felállíthassák és felszerelhessék a nemesi felkelés lovasságát, küldöttséget menesztett a krajnai Marburgba (ma: Maribor,

²⁴ MNL ZML kgy. jkv. 1809. március 6. 1. sz. 155–159. o.

²⁵ Uo. 1809. március 6. 2. sz. 160–169. o.

²⁶ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. március 10. 1. sz. 1–4. o. A bécsi *Magyar Kurir* erősen túlzó híradást tett közzé Festetics felajánlásáról (egy április 1-jén kelt zalai tudósítás szerint a gróf állítólag 500 lovas, ugyanannyi tartalék gyalogost, valamint ezeken felül 100 000 forintot ajánlott fel a nemesi felkelés céljaira), amit az egyik korabeli olvasó így minősített az újságra írt széljegyzetében: „minden szava hazugság”. *Magyar Kurir*, 1809. április 11. (29. sz.) 445–446. o. E félrevezető tudósítást később más lap is átvette: *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, 1809. április 26. (33. sz.) 257. o.

Szlovénia), hogy az ott lévő katonai ellátó bizottmánytól szerezzék be a legénység számára szükséges kardokat és ruhákat, vagy ha az utóbbiak készen nem lennének, vásároljanak posztót a megvarratásukhoz. Azt is elhatározták egyúttal, hogy a Festetics György gróf által kiállítandó lovasszáhad alakulási helye Keszthely legyen, oda hívják össze a legénységet, és oda szállítsák majd a számukra szükséges, Marburgból hozandó kardokat és ruházatot is.²⁷

Amikor március 28-án megkezdődött Zala vármegye soron következő közgyűlése, a megye nemesi felkelőinek szemléjével még nem végeztek teljesen, azonban már 650 lovas és 1200 gyalogos inszurgent besoroztak. A lovasok száma kevesebb volt ugyan, mint amire számítottak, de többen felajánlották, hogy szívesen növelnék azok számát 800 főre, ha a nádor ezt elfogadná egy ezrednek, melyet három osztályra osztanának fel. Amennyiben ez nem felelne meg a nádornak, akkor csak két lovasosztályt alakítanának, 704 fővel – vetették fel, s a kérdés eldöntéséért a főherceghez folyamodtak.²⁸ Ezen a közgyűlésen olvasták fel a nádor március 14-én kelt rendeleteit, melyek szerint Zala vármegye a marburgi katonai ellátó bizottmánytól tudja beszerezni a felkelői számára szükséges ruházatot és felszereléseket.²⁹ Ott azonban – amint az Sümeghy József első alispán jelentéséből kiderült – egyelőre nem adták át a zalai küldöttségnek az igényelt felszerelést, arra hivatkozva, hogy nincs engedélyük az Udvari Haditanácstól. A megyegyűlés ezekután úgy rendelkezett, hogy ha megérkezik az engedély Marburgba, tüstént odautazik a zalai küldöttség, és „az felkelő sereg számára megkívántató ruházatra szükséges posztókat felszabva, az kiszabott mentére, dolmányra, nadrágra, köpönyegre és lovagló nadrágokra szükséges posztót béléssel, prémmel és gombokkal együtt, még is csákót, nyeret, nyeregszerszámot, abrakoló sapkát, montli [málha-] zsákot és pakrócot elhozni, és azokat az insurrectionalis cassából számadás fejében kifizetni fogják”, majd a posztót a szabó céh tagjai között osztják szét megvarrássra. Mivel a marburgi katonai ellátó bizottmány nem ad a ruhákra zsinórt és övet, valamint nyeregta- karót sem, az alispánra bízta, hogy szerezzé be az ezekhez szükséges nyersanyagokat, majd a megye kézműveseivel készíttesse el azokat a megadott minta szerint. Ugyancsak az alispánt bízta meg a katonai ellátó bizottmányoknál nem kapható alsóneműk, valamint kisebb felszerelési tárgyak (például evőeszközök és csutorák, lóápolási és etetési cikkek) beszerzésével is.³⁰

A marburgi katonai ellátó bizottmány március 27-én még arról tájékoztatta Zala vármegyét, hogy megérkezett ugyan a Haditanács utasítása, ám a megye által kért ruházatot nem adhatja ki, mert arra a szlavóniai és horvátországi felkelőknek, valamint a helybeli zászlóaljnak van szüksége. Egy héttel később, április 4-én úgy módosították álláspontjukat, hogy mégis tudnak ruhát küldeni, de jórészt csak kiszabott anyagokat, s azokat is több részletben, mert nem képesek valamennyit egyszerre elkészíttetni. Két, illetve három nap múlva mindehhez

²⁷ MNL ZML kgy. jkv. 1809. március 19. 3/1. sz. 295–299. o.

²⁸ Uo. 1809. március 28. 11/11. sz. 199–201. o.

²⁹ Uo. 1809. március 28. 12–13. sz. 207–208. o. Vö. R. Kiss 1909–1911. I. k. 58. o. és Gálos 1931. 76–77. o.

³⁰ MNL ZML kgy. jkv. 1809. március 28. 13/1. sz. 213–214. o.

hozzátették, hogy a kért fegyverekből csupán kardokat tudnak kiadni, mert náluk puskák és pisztolyok nincsenek, azokat Grazból vagy Károlyvárosból próbálják beszerezni. Zala vármegye április 10-ei kisgyűlése ezután a nádorhoz folyamodott, intézkedését kérve, hogy a felkelő lovasság számára igényelt 704 pár pisztolyt, valamint a gyalogság részére szükséges 1200 darab szuronyos puskát adják ki a grazi, károlyvárosi vagy budai fegyvertárból.³¹

A nemesi felkelés tisztjeit Zala vármegye 1809. április 17-ei közgyűlésén választották meg. Itt az elnöklő főispáni helyettes, Amade Antal gróf felhívta a rendek figyelmét, miszerint elsősorban olyan tiszteket válasszanak, akik a rendes katonaságnál szolgálva, vagy a korábbi nemesi felkelések alkalmával már tapasztalatokat és érdemeket szereztek, majd arról tájékoztatta a jelenlévőket, hogy a vármegye kiállította ugyan az ígért két osztály lovasságot, sőt további 28 lovas is, Festetics György azonban csak részben tudta teljesíteni a harmadik osztály kiállítására vonatkozó felajánlását. Festetics gróf ugyanis időközben úgy módosította felajánlását, hogy a harmadik osztályból egy svadron felállítását vállalja, a vármegye által kiállított 28 lovas beszámításával. Mindezt jelenteni fogják a nádornak – ígérte a főispáni helyettes –, azzal a kéréssel, hogy a főherceg az így kiállítandó öt lovasszázadhoz a hatodikat valamelyik másik vármegyéből hozzákapcsolva alakítsa meg a zalai lovasezredet, a harmadik osztály parancsnokává pedig – alezredesi ranggal – nevezze ki Festetics György fiát, Festetics László grófot, akit a vármegye már korábban e tisztségre jelölt.³²

Ezekután került sor a zalai lovas és gyalogos felkelők tisztjeinek megválasztására. Ezredessé vagy, ahogy akkor nevezték, óbesterre, illetve ezredskapitánnyá – a gyalogszászlóalj parancsnokává választott Ghillány János báró³³ mellett – közfelkiáltással Amade Antal grófot kívánták választani, ő azonban mint Zágráb vármegye rendes főispánja, már abban a megyében vállalta el a tisztséget, ezért a zalai felkelő lovasság parancsnokává ezredesi ranggal a főispáni helyettes által jelölt Foky Zsigmond bárót, a Vas vármegyei Rábahídvégen élő, 39 éves kilépett cs. kir. huszárszázados kapitányt, a Mária Terézia Katonai Rend lovagját választották.³⁴ Miután a főispáni helyettes felolvasta a többi tisztí rangra jelöltek neveit is, közülük őrnaggyá a költőként közismert sümegi birtokost, volt magyar királyi nemesi testőrt és kilépett cs. kir. tisztet, Kisfaludy Sándort, első kapitánnyá Farkas Ignácot, Inkey Jánost, Szegedy Ferencet és Boros Ferencet, másodkapitánnyá pedig Bessenyei Jánost, Barcza Imrét (a volt magyar királyi nemesi testőrt), továbbá Győrffy Antalt és Zalabéri

³¹ MNL ZML kgy. jkv. 1809. április 10. 2–5. sz. 317–321. o.

³² Uo. 1809. április 17. 1. sz. 327–330. o.

³³ Ghillány János báró életrajza: *Pálmány* 2019. 1. k. 250. o.

³⁴ MNL ZML kgy. jkv. 1809. április 17. 1. sz. 330–331. o. Foky Zsigmondról lásd *Makai* 1987. 205. o.; https://hu.wikipedia.org/wiki/Foky_Zsigmond (A letöltés időpontja: 2020. május 9.); *Szluha* 2011–2012. I. k. 404. o. Foky kilépésének évében, 1806-ban a cs. kir. 10. huszárezred első századosaként szerepel a katonai névtárban (Schematismus 1806. 297. o.), halálakor, 1823-ban viszont már őrnagyként említik a kitüntetettek névsorában. (Vö. Schematismus 1912. 43. o.) Ennek az lehet a magyarázata, hogy valószínűleg az 1809-es inszurrekció során szerzett érdemeiért, a nemesi felkelés 1810. évi feloszlását követően adományozhattak neki címzetes őrnagyi rangot. (Réfi Attila szíves közlése.)

Horváth Jánost választották. Másodkapitányi ranggal „auditor”, azaz hadbíró lett Bessenyei Lajos. Főhadnagyi rangra nyolc zalai lovas felkelőt emeltek (Bezerédy Ignácot, Hertelendy Károlyt, Deák Antalt, Inkey Imrét, Tolnay Jánost, Rajky Ferencet, Söptey Györgyöt és Salamon Ignácot), valamint alhadnaggyá is nyolc zalai nemest választottak (Skublics Eleket, Pálffy Ignácot, Gyulai Gaál Józsefét, Séllyey Eleket, Molnár Istvánt, Csány Józsefet, Gyömörey Károlyt és Adorján Mihályt).³⁵

A tisztek megválasztása azonban ezzel még nem zárult le, mert kiderült, hogy Festetics György gróf a vármegye által felállított négy lovasszázadhoz megválasztott tisztek egy részét – a megyei közgyűlés és Foky ezredes hozzájárulásával – magasabb ranggal áttette az általa felállított ötödik századhoz, emiatt pótolni kellett a kieső tiszteket. Így lett Bessenyei János másodkapitányból első kapitány, Hertelendy Károly és Bezerédy Ignác főhadnagyként pedig másodkapitány. A főhadnagyság száma két fővel gyarapodott, és négy korábbi alhadnagy, Gyulai Gaál József, Séllyey Elek, Gyömörey Károly és Molnár István lépett elő főhadnaggyá. Az alhadnagyság száma szintén tíz főre bővült, közöttük azonban jelentős személycseré történt: mindössze ketten tartották meg korábbi rangjukat, míg Skublics Elek és Pálffy Ignác kikerült közülük. Helyettük, valamint a négy, főhadnaggyá választott tisztársuk helyett alhadnagy lett Domján László, Vajda Ferenc, Salamon László, Hertelendy Pál, Horváth György, Viosz Imre, Sohár Ferenc és Csutor Ignác.³⁶ A tiszté választott, majd Zala vármegye felterjesztése nyomán a nádor által tisztségükben megerősített zalai lovas felkelők között alig akadt katonaviselt – korábban a Magyar Királyi Nemzeti Testőrségnél vagy a cs. kir. hadseregben szolgált – ember, és tapasztaltabb inszurgensek is kevesen lehettek közöttük, mert többségük a fiatalabb, 20–30 éves korosztályhoz tartozott. A közgyűlés a választást követően hozzájárult, hogy a tisztek számára szükséges lovakat – költségeik kímélése tekintetéből – a vármegye nemzeti felkelési pénztárának terhére szerezzék be,³⁷ Foky ezredes kérelmére pedig rövidesen kiutaltak e célra fejenként 200, összesen 4000 forintot.³⁸

Zala vármegye április 17-ei közgyűlése intézkedett a sorozószemlén alkalmasnak bizonyult lovas és gyalogos nemzeti felkelők századokra való felosztásáról és elhelyezéséről is, elrendelve, hogy az inszurgensek jelenjenek meg a meghatározott helyszíneken és időpontokban fejenként lovon vagy gyalogosan, „ahol is öbester urak által svadronyokra vagy companiákra felosztatni, a lovak első alispány úr által nékiek által adatván, ekképpen utóbbi rendelésig helyben megmaradni és a tiszt uraknak parancsolatitól függni fognak”. A lovasszázadok alakulási helyül április 27-ére Zalaegerszeget, 28-ára Zalaapátit, 29-ére és 30-ára Zalaszentgrótot, május 1-jére Keszthelyt, 2-ára pedig Tapolcát jelölték ki, míg a gyalogos

³⁵ MNL ZML kgy. jkv. 1809. április 17. 1. sz. 331–332. o. E névsort közli *Bátorfi* 1878. 161–162. o. Kisfaludy őrnaggyá választásáról: *Viszota* 1909. 406. o.

³⁶ MNL ZML kgy. jkv. 1809. április 17. 1. sz. 333–334. o. A lovassághoz választott tisztek módosított névsora: MNL ZML kgy. ir. 1809. április 17. 1. sz. és MNL OL N 24. *Insurrectionalia* 1809. 969. sz. Közli: *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1809. május 13. (38. sz.) 297–298. o.

³⁷ MNL ZML kgy. jkv. 1809. április 17. 1. sz. 337. o.

³⁸ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. április 17. 52. sz. 59. o. és MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 30. d. 52. sz. Foky ezredes kérelme Zala vármegyéhez, Zalaegerszeg, 1809. április 18.

századokat május 4-étől 10-éig Zalatárnokon, Nován, Pákán, Bánokszentgyörgyön, Pusztamagyaródon és Söjtörön tervezték megalakítani.³⁹

Miután Zala vármegye a Festetics György gróf által tett újabb felajánlás (összesen 65 150 forintnyi támogatás) révén, elsősorban gyalogos felkelők áttételével – az ezredtörzset és a tisztikart is beleszámítva – 900 főből álló öt svadronra szaporította inszurgens lovasságának létszámát, az április 17-ei közgyűlés azzal a kéréssel fordult a nádorhoz, hogy a hatodik svadront is a gyalogságtól átteendő további 156 főből alakíthassák meg, s azok ruházatára és felszerelésére utaljanak ki 71 218 forintot az országos pénztárból. Ha ez nem lenne lehetséges – kérték a nádortól –, akkor vagy más megyéből csatolják Zalához a hatodik svadront, vagy – ami a legkönnyebb és legkívánatosabb volna – az öt, már kiállított zalai svadront ismerjék el egy önálló lovasezrednek.⁴⁰

Időközben, az 1809. április 9-ei hadüzenetet követően az Osztrák és a Francia Császárság között kitört a háború. A bajorországi főhadszíntéren a Károly főherceg vezette császári-királyi fősereg április 16-án Münchentől északkeletre, Landshutnál kierőszakolta az átkelést az Isar folyón, majd Regensburg ellen indított támadást, az itáliai mellékhadszíntéren pedig ezekben a napokban a János főherceg parancsnoksága alatt álló cs. kir. belső-ausztriai hadsereg tört előre, a Piavén átkelve Verona irányában. A franciák a főhadszíntéren április 19-én megállították Károly előretörését, és ellentámadást indítva, három nap múlva, április 22-én Eggmühlnél döntő csapást mértek a császári-királyi főseregre, majd azt – Ausztriába betörve – a Duna mentén, Bécs irányába szorították vissza. Az időközben Itáliában előre nyomuló belső-ausztriai hadsereg ugyan április 16-án Sacilénél győzelmet aratott a francia itáliai hadsereg felett, a fősereg vereségének hírére azonban április 29-én leállította támadását, és erőit a visszavonuló fősereg balszárnyának fedezésére csoportosította át.⁴¹

Miután az uralkodó a cs. kir. fősereg támadásával egyidejűleg, április 10-én kiadta a parancsot a nádor számára a magyar nemesi felkelés hadba hívásáról,⁴² Zala vármegye 1809. április 17-ei közgyűlésén ismertették a nádor április 14-ei rendeletét, mely a nemesi felkelést kihirdető, április 10-ei királyi leirat közlése mellett előírta többek között azt is, hogy a vármegye mielőbb intézkedjen a felkelők májusban esedékes második szemléjének megtartásáról. A közgyűlés a királyi leirat felolvasása után május 12-ére tűzte ki a felkelők második szemléjének időpontját, s elrendelte, hogy a lovasságot századonként erre a napra Zalaegerszegre és Keszthelyre, a gyalogságot pedig Söjtörre és Novára vonják össze.⁴³

Ez a közgyűlés rendelkezett arról is, hogy a nemesi felkeléssel kapcsolatos ügyeket a továbbiakban a mustráló deputációból alakuló Állandó Deputáció intézze: annak érdekében, hogy „mind a két rendbéli felkelő sereg mennél előbb talpra kelhessen és a kívántató készületekkel előállhasson, Állandó Deputatio rendeltetik, melynek kötelessége lészen folyvást

³⁹ MNL ZML kgy. jkv. 1809. április 17. 1. sz. 338–340. o.

⁴⁰ Uo. 1809. április 17. 2. sz. 341–343. o.

⁴¹ Veress D. 1987. 24–25. o. és Lázár 2015. 104., 106. o.

⁴² R. Kiss 1909–1911. I. k. 60–62. o. és Veress D. 1987. 26. o.

⁴³ MNL ZML kgy. jkv. 1809. április 17. 3–4. sz. 345–350. o.

Egerszegen maradni, és az felkelés dolgában előlfordulandó dolgokat elintézni, a ruházatoknak, fegyvereknek és egyéb készüléteknek megszerzését és az evégre kívántató költségeknek kifizetését megrendelni, azoktul pedig, kikre ezen megszerzésnek gondja bízattatik, számot venni; egyszóval mindeneket, melyek a felkelő seregnek felkészítéséhez kívántatnak, foganatban venni.” A Deputáció elnökévé Sümeghy József első alispánt (akadályoztatása esetén a másodalispánt) nevezték ki, tagjai pedig a mustráló deputáció tagjai lettek, valamint a helyben lakó, kilépett katonatiszt, Deák József táblabíró, s közülük négy főnek, továbbá a jegyzőnek és a számvevőnek állandóan együtt kellett lennie a megyeszékhelyen.⁴⁴

Amikor április 27-én Zalaegerszegen kezdetét vette a lovasezred tisztjeinek és legénységének svadronokba való beosztása, az egész ezredből még csak 122 ember rendelkezett lóval (99 fő sajáttal, 23 vásárolttal).⁴⁵ Amint arról a megyegyűlés rendelkezett, május 2-ától Tapolcán intézték a zalai lovasszázadok szervezését. Itt készítette el Farkas Ignác első kapitány annak a svadronnak a listáját, melyhez 189 ember vonult be, közülük azonban ekkor még csak 64 főnek (négy tisztnek, négy altisztnek és 56 közvitéznek) volt lóva.⁴⁶

Ott Péter Károly báró, cs. kir. altábornagy, a nemesi felkelés dunántúli kerületi parancsnoka április 25-ei levelében arról értesítette Zala vármegyét, hogy egy lovasezredhez nem 1056, hanem 1099 fegyverforgató tartozik, és tudósítást kért a zalai felkelők második szemléjének idejéről. Az Állandó Deputáció május 3-ai ülése akként foglalt állást, hogy a szomszédos megyebeli hatodik svadronnal együtt kiálló zalai lovasezred létszámát eleve így tervezték, a századokat már összeállították és külön helységekből elhelyezték, valamint intézkedtek azok felruházásáról és egyéb felkészítéséről is, fegyvereik azonban még hiányoznak, ami egyelőre hátráltatja a szemle megtartását, ezért inkább majd a fegyverek megérkezése után egyeztessenek a mustra időpontjáról.⁴⁷ Az igényelt fegyverek átvételéről ugyanezen az ülésen intézkedtek, miután kézhez kapták a nádor április 27-ei leiratát, melyben tudatta a vármegyével, hogy utasította a grazi és károlyvárosi fegyvertárakat, adjanak ki 1200 puskát és 704 pár pisztolyt a zalai gyalogos és lovas felkelők számára.⁴⁸

Másnap, május 4-én Zalaegerszegen tartózkodott a zalai lovasezred őrnagya, Kisfaludy Sándor, s onnan írta a feleségének, hogy néhány napig a megyeszékhelyen kell maradnia és Foky Zsigmond ezredes távollétében neki kell vezetnie az ezredet. Ekkor azt tervezték, hogy az ezredtörzs és egy osztály Sümegre, a másik osztály Keszthelyre, a harmadik pedig Tapolcára fog vonulni, majd nemsokára táborba szállnak, csatlakozva a Keszthely és Győr között felálló dunántúli inszurrekcióhoz.⁴⁹

⁴⁴ MNL ZML kgy. jkv. 1809. április 17. 1. sz. 337–338. o. és MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. [április 17. után] 42. sz. 19–21. o.

⁴⁵ MNL ZML Insz. ir. 1809. 15. d. 215. sz.

⁴⁶ Uo. 1809. 14. d. 200–201. sz. A zalai lovasezred Farkas kapitány-féle századának listája, Tapolca, 1809. május [téves dátummal: április] 4. 1. o.

⁴⁷ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. május 3. 73. sz. 80–81. o.

⁴⁸ Uo. 1809. május 3. 75. sz. 81–82. o.

⁴⁹ *Angyal* 1893. 164. o. Kisfaludy Sándor levele Szegedy Rózához, Zalaegerszeg, 1809. május 4.

Május 8-án a Szombathelyen tartózkodó Mecséry Dániel cs. kir. altábornagy értesítette Zala vármegyét, hogy a betegeskedő kerületi parancsnok, Ott báró megbízásából május 10-én, Zalaegerszegen kívánja megtartani a zalai felkelők második szemléjét, s kérte, hogy május 9-ére vonják össze a megyeszékhelyre mind a lovas, mind a gyalogos inszurgenseket. Az Állandó Deputáció május 8-ai üléséből azonnal válaszoltak Mecsérynek: mivel a gyalogos századok szervezését csak 10-én fogják befejezni, egy nap alatt lehetetlen Zalaegerszetre összevonni a felkelőket, ráadásul még mindig nem érkeztek meg a szemle megtartásának feltételéül a nádor által előírt fegyverek, 10-én tehát nem tudják megtartani a tervezett szemlét, sőt egyelőre még annak későbbi időpontját sem lehet meghatározni. „Mihelyst azonban a fegyverek megérkeznek – válaszolták az altábornagynak –, a vármegye Önagyságával azonnal egyet fog érteni; azt előre is jelentvén, hogy mivel a lovasság a lovaknak általvételében és magának öszve szerkesztetésében most leginkább foglalatoskodik, és mind azok fekvőhelyeinek Zalaegerszegtől igen távol való létele, mind a nyereg-szerszámoknak és pokrócoknak fogyatkozása miatt legszaporábbnak és alkalmasabbnak gondolná a deputatio a 2-ik mustrának tartását ugyanazon helyekre rendelni; ha pedig Önagyságának e végre tovább is Egerszeget választani tetszene, azon esetben is a most nevezett és szomszéd helyeknek szűk voltára nézve csak a lovasságot lehetne Egerszetre öszvevonni, a gyalogságnak öszvevonását pedig Bakra és annak vidékére volna legalkalmasabb rendelni.”⁵⁰ Amikor Mecséry altábornagy másnap, május 9-én megjelent Zalaegerszegen, az Állandó Deputáció ülésén, abban állapodtak meg, hogy a zalai felkelők szemléjére majd csak a somogyi, baranyai és tolnai inszurgensek mustrája után kerül sor, és a lovasságot május 17-ére Keszthelyre, a gyalogságot pedig 18-ára Zalaegerszetre vonják össze.⁵¹ (A zalai felkelő lovasság ekkor osztályonként Keszthelyen, Tapolcán és Kiskomáromban volt elhelyezve.⁵²)

Zala vármegye Állandó Deputációjának május 9-ei ülésén olvasták fel a nádor április 27-ei leiratát, mely elrendelte a nemesi felkelők a második szemléjét. A nádor részletes utasítást mellékelte leiratához, melynek második pontjához a következőket fűzte az Állandó Deputáció: „a fegyverek, ruházatok s egyéb eszközök rész szerint már kiosztva, rész szerint munkában és úton, és a lovak is már kiosztva lévén, óbester urak parancsolatban a seregekbeli vitézeknek kiadni fogják, hogy lovasok ugyan főképpen kardot és nyeregszerszámot, amilyen nékik vagyon, a gyalogosok pedig nyakbul függő tarisznyát a 2-ik mustrára magokébul hozattassanak”⁵³

Miután a grazi fegyvertár május 5-éről jelentette, hogy 1200 szuronyos puskát és 200 pár pisztolyt már kiadott Zala vármegye részére, kardokból azonban szűkölködik, a megye Állandó Deputációjának május 9-ei ülése elegendőnek találta a rendelkezésre álló puskák

⁵⁰ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. május 8. 88. sz. 91–93. o.

⁵¹ Uo. 1809. május 9. 91. sz. 95. o.

⁵² Uo. 1809. május 9. 92. sz. 107. o.

⁵³ Uo. 1809. május 9. 92. sz. 95–104. o.

és pisztolyok számát, a hiányzó kardok beszerzése ügyében pedig megkereste a budai fegyvertárat,⁵⁴ illetve köszönettel vette Festetics György gróf ajánlatát is, aki saját keszthelyi fegyvertárából adta kölcsön az előző felkelések idejéből maradt kardokat.⁵⁵

Ezen az ülésen hirdették ki József nádor április 30-ai rendelkezését is, melynek értelmében a főherceg a Vas vármegyei inszurgens lovasság egy századát rendelte a zalai lovasezredhez hatodik svadronként, Foky Zsigmond báró, ezredparancsnok mellé pedig a volt cs. kir. kapitányt, a vasi század parancsnokát, Szapáry Vince grófot nevezte ki a zalai lovasság alezredesévé. Noha erre a posztra korábban Festetics György és Zala vármegye is Festetics László grófot jelölték, őt ekkor őrnagynak nevezte ki a nádor, míg a zalai lovasok addigi őrnagyát, Kisfaludy Sándort saját főhadiszállására vette maga mellé szárnysegédnek.⁵⁶

Ami a zalai lovasezredhez rendelt vasi századot illeti, annak tisztjeit Vas vármegye 1809. április 17-ei közgyűlésén választották meg. A vasi lovasság tisztjei közül eredetileg gróf Szapáry Vince alezredes, az ostffyasszonyfai Kisfaludy Gábor (volt magyar királyi nemesi testőr és cs. kir. huszár főhadnagy) első kapitány, a szarvaskendi Sibrik Imre (vármegyei alügyész) másodkapitány, a taródfai Cseh István (volt inszurgens altiszt) főhadnagy, valamint a simonyi Szladovits Tamás és a bódi Szélessy János hadnagy került a zalai ezredhez kapcsolt ötödik századhoz. Mivel azonban Vas vármegye ragaszkodott hozzá, hogy Szapáry az ő ezredükben szolgáljon, a nádor a gróf helyett az őrnaggyá előléptetett Skerlecz József cs. kir. kamarást, a vasi ezred korábbi első kapitányát rendelte osztályparancsnokul a zalai lovas-sághoz, míg a zalai lovasezred hatodik századát képező vasi svadron parancsnoka Kisfaludy Gábor első kapitány lett. A vasi század tisztikarában május folyamán további változások történtek: főhadnaggyá léptették elő Szladovits alhadnagyot, a felsőőri Balikó Jánost és a hídvégi Szabó Józsefet pedig alhadnaggyá választották.⁵⁷

Noha a győri főhadiszálláson tartózkodó Kisfaludy Sándor május 17-én arról tájékoztatta feleségét, hogy a nádor, megváltoztatva elhatározását, Szapáry gróffal együtt a vasi svadront is meghagyta Vas vármegyénel, s egy Zala vármegyei lovasszázadot a vasi lovasezredhez, egy egész Győr vármegyei lovasosztályt pedig a zalai ezredhez csatolt,⁵⁸ forrásaink arról

⁵⁴ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. május 9. 94. sz. 110–112. o. Az Állandó Deputáció május 11-ei üléséről futárt indítottak a nádorhoz, hogy utaltasson ki a megye lovas felkelői számára 600 kardot a budai fegyvertárból. MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. május 11. 104. sz. 119. o.

⁵⁵ Uo. 1809. május 9. 96. sz. 112. o.

⁵⁶ Uo. 1809. május 9. 97. sz. 113. o. és MNL VaML kgy. jkv. 1809. május 1. 340. sz. 300. o.

⁵⁷ MNL VaML kgy. jkv. 1809. május 1. 340. sz. 300–302. o., 427. sz. 415. o.; MNL VaML Insz. ir. 10. cs. Lista revisionis. Kisfaludy Gábor századának névjegyzéke, 1810. január; Balogh 1885. 29–30., 50–51. o.; Nagy – Ódor 1982. 29. o. és 4. sz. melléklet. Az 1809. április 17-én megválasztott vasi felkelő tisztek névsora. Kisfaludy Gáborról: Hellebronth 1939. 211. o.; vö. Kisfaludy 2004. 132. o. és Szluha 2011–2012. I. k. 735. o. Skerlecz Józsefről: Pálmány 2011. I. k. 1145. o. és Szluha 2011–2012. II. k. 510. o.

⁵⁸ Angyal 1893. 165. o. Kisfaludy Sándor levele Szegedy Rózához, Tapolca, 1809. május 12. Egy korabeli hírlapi tudósítás szerint Kisfaludy őrnagy szárnysegédévé való kinevezése idézte elő a zalai lovasezred tisztikarában azt a változást, hogy „helyette belépett Tolnai gróf Festetics László Obristlieutenantnak”. Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1809. június 10. (46. sz.) 361. o.

tanúskodnak, hogy a győri lovasosztályt valójában a vasi ezredhez kapcsolták,⁵⁹ a Kisfaludy Gábor első kapitány vezette – május 10-én 162 főnyi – vasi lovasszáhad pedig a május 12-ei kiindulást követően, a Marcal folyó mentén, legkésőbb május 16-áig csatlakozott a zalai lovasezredhez, majd mindvégig annak kötelékében szolgált.⁶⁰ Foky Zsigmond ezredes és Kisfaludy kapitány valamikor május 24-e előtt jelentette Vas vármegye Állandó Deputációjának, hogy a vasi század csatlakozott a zalai lovasezredhez,⁶¹ majd Foky ezredes május 30-án Zala vármegyét is tudósította, hogy a nádor Szapáry gróf helyett Skerlecz Józsefet küldte őrnagynak a vasi századdal a zalai felkelő lovassághoz.⁶²

Foky ezredes fent említett levelében arra kérte a vasi Deputációt, hogy mielőbb küldjék századuk után a még hiányzó nyergeket és ruházatokat, s ha az utóbbiak nem készülnek el rövid időn belül, akkor minden lovasuk számára küldjenek kék inget és gatyát, ahogy azt Zala vármegye tette a saját felkelőivel. A Deputáció május 24-ei ülése a ruházat elkészítésének megsürgetését ígérte, s mivel abban reménykedett, hogy azok rövid időn belül készen lehetnek, a kék színű alsónemű beszerzését sürgősen taláta. Miután nyergeket nem tudtak küldeni, azokat – Vas vármegye költségén – Zalától tanácsolták beszerezni, ha ott felesleges számban lennének. (A vasi Deputáció aznap ugyanezeket válaszolta Kisfaludy kapitány hiánypótlást sürgető levelére is.)⁶³

*A zalai lovasezred létszámváltozásai és személyi ügyei a tábori szolgálat idején
(1809. május 16. – 1810. január 17.)*

A zalai lovasezred – az 1810 januárjában tartott revízió alkalmával, visszamenőleg készített állománytábla szerint – 1809. május 18-án 933 embert és 899 lovat számlált, tehát 34 fő nem rendelkezett lóval. Az ezredtörzset 30 ember és 20 ló, az ezredesi osztály első századát 181 ember és 177 ló, a másodikat 179 ember és 172 ló alkotta. Az alezredesi osztály első százada 179 emberből és 178 lóból, míg a második 183 emberből és 180 lóból állt. Az őrnagyi osztály második századában 181 ember és 172 ló szolgált (az őrnagyi osztály első századát képező vasi svadron adatait e kimutatás nem tartalmazza).⁶⁴

Június 7-én, Foky Zsigmond ezredes aláírásával készült el a Pápa térségében állomásozó zalai lovasezred legpontosabb állománykimutatása. (A jelentés csak az öt, zalai svadronra vonatkozott, mert a hatodik, vasi század szervezésével és felszerelésével kapcsolatos ügyeket

⁵⁹ Balogh 1885. 50. o.

⁶⁰ HL Insz. ir. 1809. 5/95. Mecséry altábornagy jelentése József nádorhoz, Győr, 1809. május 18. 3. o.; R. Kiss 1909–1911. II. k. 140. o. A magyar felkelő csapatok május 16-ai elhelyezési jegyzékében már hat századdal, tehát a vasi svadronnal kiegészülve szerepelt a zalai lovasezred: HL Insz. ir. 1809. 5/86. A vasi század létszámáról: Nagy – Ódor 1982. 6. sz. melléklet.

⁶¹ MNL VaML Áll. Dep. jkv. 1809. május 24. 118 ¼., 118 ½.

⁶² MNL ZML Insz. ir. 1809. 31. d. 209. sz.

⁶³ MNL VaML Áll. Dep. jkv. 1809. május 24. 118 ¼., 118 ½. Vö. Nagy – Ódor 1982. 39. o.

⁶⁴ MNL ZML Insz. ir. 1809. 37. d. 513. sz. Táblázat a zalai lovasezred revíziójáról, Nagykanizsa, 1810. február 2.

nem a zalai, hanem a vasi Állandó Deputáció intézte.) A 920 főnyi keretlétszámhoz képest mindössze 8 ember hiányzott: hat a 30 fős ezredtörzsből (három orvos, valamint egy-egy trombitás és nyereggyártó), kettő pedig (két káplár) a századok 890 főnyi keretéből. Lóból ennél valamivel nagyobb volt a hiány: az ezredtörzsnél 17, a századoknál pedig 12, így összesen 29 ló hiányzott. Az egyes zalai svadronok létszáma – a két hiányzó káplárt is beleszámítva – átlagosan 178 fő volt, s ezt századonként két-két kapitány, főhadnagy, alhadnagy és strázsamester, egy-egy trombitás és kovács, továbbá 18 káplár és 150 közvitéz alkotta.⁶⁵ Egy öt nappal később, június 12-én, a győri főhadiszálláson készített kimutatás szerint a zalai lovasezred 1071 főből állt, így ebbe a létszámba már beleszámították a hozzá csatolt hatodik, Vas vármegyei századot is.⁶⁶

A június 14-ei győri csatavesztés után mintegy két héttel, június 27-én kelt kimutatás szerint a Bős környékén állomásozó, elvileg 900 Zala vármegyei és 171 vasi lovasból álló, összesen 1071 főnyi – a csatában részben szétszóródott – zalai lovasezred tényleges létszáma 869 fő volt, tehát hiányzott 202 inszurgens.⁶⁷ Zala vármegye Állandó Deputációja, hírül véve a személyi veszteségeket, azonnal gondoskodni próbált azok pótlásáról. A Deputáció június 19-ei ülése a fennálló hadihelyzet miatt szükségesnek látta, hogy „akik Pápa, Győr és más vidékekről a csata piacárul elszélesztetvén, vagy az ellenség fogságából kiszabadulván, honjaikba visszatértek, [...] ismét zászlóikhoz visszatérjenek”, ezért utasította a járási szolgabírókat, küldjék ki esküdteiket minden helységbe azzal az utasítással, hogy a hazatért inszurgenseket rendeljék be fegyvereikkel és lovaikkal együtt Zalaegerszegre, az Állandó Deputáció elé.⁶⁸ József nádor Komáromban, június 15-én kiadott rendelete, melynek értelmében a győri csatából elszökött nemesi felkelőket a vármegyéknek kellett otthonaikban összegyűjteni és a Duna bal partján, a Duna és a Vág között fekvő táborba visszaküldeni, ugyancsak június 19-én érkezett Zalaegerszegre. A Deputáció aznap ülése azt válaszolta a nádornak, hogy már intézkedtek a hazatért inszurgensek Zalaegerszegre történő összehívásáról, azokat azonban nem Komáromba, hanem a június 18-án Szentgrótról Sármellékre vonult Meskó-hadosztályhoz szándékoznak küldeni.⁶⁹ (Meskó József tábornok, erről értesülve, június 20-án azt tanácsolta Zala vármegye Állandó Deputációjának, hogy az elszökött és összegyűjtött zalai nemesi felkelőket nem hozzá, hanem inkább Kaposváron és Tolnán át Pest felé kellene elküldeni.)⁷⁰

A franciák által szétkergetett, fogságukból kiszabadult vagy sebeik gyógyítása végett hazatért zalai inszurgensek egy része a járási tisztségviselők felszólítására már június 22-én megjelent Zalaegerszegen az Állandó Deputáció előtt, többen voltak azonban, akik nem engedelmeskedtek a felhívásnak. Őket ismételten – immár halálos büntetés terhe mellett –

⁶⁵ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 31. d. 255. sz.

⁶⁶ *Gömör* 1889. 83. o.; *R. Kiss* 1909–1911. I. k. 143. o.

⁶⁷ HL Insz. ir. 1809. 6/175. A magyar felkelő csapatok beosztása, 1809. június 27.

⁶⁸ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. június 19. 357. sz. 357. o.

⁶⁹ Uo. 1809. június 19. 362. sz. 360. o.

⁷⁰ Uo. 1809. június 22. 379. sz. 370. o.

felszólítani rendelték, a továbbra sem engedelmeskedőket pedig össze kívánták íratni. Kivételt csupán azok a zalai települések képeztek, ahol ellenség mutatkozott; az ott tartózkodó felkelőknek azt tanácsolták, egyelőre maradjanak otthon és rejtsek el fegyvereiket, ruháikat.⁷¹

Horváth Lázár, a zalai lovasezred ezredesi osztálya első századának strázsamestere, akit a franciák fogságba esésekor mindenétől megfosztottak, kiszabadulását követően pedig gyógyíttatása végett érkezett haza, június 26-án az Állandó Deputációhoz folyamodott, hogy felépüléséig otthon maradjon, vagy ha el kell mennie az ezredéhez, legalább útiköltséggel lássák el. Mivel a Deputáció úgy látta, hogy a strázsamester „lábainak baja miatt írásbeli és más hasonló szolgálatra alkalmatos volna”, visszarendelték ezredéhez, költségeire pedig kiutaltak neki 50 forintot.⁷² Horváth Lázár azok közé a zalai lovas felkelők közé tartozott, akiket Bessenyei János első kapitány, az őrnagyi osztály második századának – a győri csatában ezredétől elszakított és megyéjébe visszatért – parancsnoka június 27-én kísért Zalaegerszegről Meskó tábornok Zalabéren tartózkodó hadosztályának táborába.⁷³ A 17 inszurgens közül a fent említett strázsamester, egy tizedes és hét közvitéz az ezredesi osztály első századához tartozott, míg egy tizedes és hat közvitéz ugyanezen osztály második századában, egy további közlegény pedig az alezredesi osztály első századában szolgált. Lóval csak tízen rendelkeztek, többeknek hiányzott a fegyvere (kardja és pisztolya), valamint ruházatának és felszerelésének egy része is.⁷⁴ Bessenyei kapitány július 3-án a zalai lovasezred újabb 62 emberével (négy strázsamesterrel, egy seborvossal, egy trombitással, négy tizedessel és 52 közvitézzel), valamint 63 lóval indult vissza Zalaegerszegről Komárom felé, az alakulatához.⁷⁵

A köveskáli Nagy Sándor – valószínűleg az alezredesi lovasosztály inszurgense –, aki szegény létére a saját lován, az apja költségén felruházva teljesített szolgálatot, július 10-én az Állandó Deputációhoz folyamodott, hogy alkalmatlanná válása miatt mentsék fel a további szolgálat alól. Ugyanis a június 13-ai éjszakai előőrsön történt összecsapásnál megütötte a mellét, a lovát elveszítette, a másnapi győri csatában pedig a franciák foglyul ejtették és mindenétől megfosztották, s „egy ingbe, gatyába, hajadonfővel” szabadulhatott csak meg a fogságból.⁷⁶ Kérését a Deputáció ugyanúgy elutasította, mint Visi György lovas inszurgens felmentési kérelmét, aki – miután az ellenséggel szembe szállva, „veszedelmes vágást” kapott a fejére – saját költségén hozatta haza és gyógyíttatta magát; utóbbinak azonban 16 forintot fizettek ki a nemesi felkelés pénztárából „az ütközetben kapott sebeinek gyógyítására itthon tett” költségeire.⁷⁷

⁷¹ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. június 22. 376. sz. 367–369. o.

⁷² Uo. 1809. június 26. 408. sz. 382–383. o.

⁷³ Uo. 1809. június 26. 409. sz. 383. o., június 27. 416. sz. 388–389. o.

⁷⁴ Uo. 1809. június 27. 417. sz. 389. o. és MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 31. d. 417. sz.

⁷⁵ MNL ZML Insz. ir. 1809. 16. d. 278. sz.

⁷⁶ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 32. d. 499. sz.

⁷⁷ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 32. d. 500. sz. és MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. július 10. 500. sz. 457. o.

A zalai lovasezred tisztikarában június végén, július elején változások történtek, melyekre részben a győri csatában elszenvedett személyi veszteségek (sebesülések, fogságba esések vagy távollétek) miatt, részben pedig szolgálati és kiképzési okokból kerülhetett sor. Az ezredesi osztály első századához helyezték át Csány József főhadnagyot az osztály második századától és Adorján Mihály alhadnagyot az alezredesi osztály első századától. Az ezredesi osztály második századához került Hertelendy Károly másodkapitány az alezredesi osztály első századától, utóbbi századhoz viszont Skublics Elek főhadnagy az osztály második századától, valamint Balikó János és Szélessy János alhadnagy az őrnagyi osztály első (vasi) századától. Az alezredesi osztály második századához helyezték át Hinczinger János főhadnagyot az ezredtörzstől és Viosz Imre alhadnagyot az ezredesi osztály első századától, míg Csutor Imre alhadnagy az alezredesi osztály első századától az őrnagyi osztály első századához, Barcza Imre másodkapitány pedig az alezredesi osztály második századától az őrnagyi osztály második századához került.⁷⁸

Foky Zsigmond ezredes, a komáromi táborban tartózkodó zalai lovasság parancsnoka július 9-ei levelében többek között a következőket írta Zala vármegyének: „Ide mellékelem azoknak neveit, akik az ezredből a győri ütközet után eltévedtek és talán hazaszöktek; kérem a nemes vármegyét, azokat, ha a megyében megtaláltnak, őrizet alatt az ezred után küldetni. [...] Tuboly László strázsamester szentlislói és Cseke József szentgyörgyvölgyei közsítéznék eleresztések az orvosi megvizsgálás után helyben hagyatott oly móddal, hogy magok helett másokat állítsanak. Ezek az ezredtől elbocsájtattak, de magok helett személyt állítani köteleztettek; kérem a nemes vármegyét, hogy őket az állításra kényszerítse, és az állítottakat az ezred után küldeni ne terheltesse.”⁷⁹ Foky ezredes kéréseinek teljesítéséről az Állandó Deputáció július 24-ei ülése intézkedett: az ezred után küldendő, Nagykanizsán tartózkodó lovas és gyalogos nemesi felkelőket Horváth József inszurgens tizedes fogja Zalaegerszegre kísérni (majd az ottani tömlöcben lévő felkelőkkel együtt Pápára küldik őket), Tuboly László strázsamestert és Cseke József közsítézt pedig arra utasítják, hogy „ha betegségek miatt az ezredtől meg kívánnak szabadulni, más, alkalmas személyeket állítsanak ki magok helyett”.⁸⁰

A nemesi felkelő csapatok augusztus 7. és szeptember 4. közötti időszakra vonatkozó harcrendje szerint a zalai lovasezred – Csanakon elszállásolt – ezredtörzse és hat százada 991 főt számlált.⁸¹ Az inszurgens alakulatok 1809 augusztusára kiadott állomány- és szolgálati kimutatásából kiderül, hogy ez a létszám a szolgálatra képes, tényleges állományt jelentette (ugyanennyi lóval), míg az ezred teljes létszáma (a távollévőket, vezényelteteket és a különböző okokból szolgálatképteleneket is beleszámítva) 1138 ember és 1079 ló volt.

⁷⁸ MNL ZML Insz. ir. 1809. 15. d. 232., 233., 234., 235. sz., 16. d. 254. sz. A zalai lovasezred ezredtörzsének és századainak szaporodásáról és fogyatkozásáról készített kimutatások, 1809. május 18. – 1810. január 17.

⁷⁹ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 32. d. 537. sz.

⁸⁰ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. július 24. 537. sz. 490–491. o.

⁸¹ HL Insz. ir. 1809. 8/6. Petrich ezredes kimutatása, Kisbér, 1809. szeptember 4.

(A hadra fogható zalai lovasság létszáma a következő hónapra, 1809 szeptemberére 929 emberre és ugyanannyi lóra csökkent.)⁸²

A zalai lovasezred tisztikarában ebben az időszakban újabb személyi változások történtek. Augusztus 16-án a császári-királyi szekerészekről helyezték át az ezredtörzshöz adjutánsnak Roszlélek Ágoston cs. kir. alhadnagyot, míg a többi áthelyezésre szeptember végén, október elején került sor. Az ezredesi osztály első századához osztották be Séllyey Elek főhadnagyot az őrnagyi osztály második századától, az alezredesi osztály második századához Zalabéri Horváth János másodkapitányt az őrnagyi osztály második századától, utóbbi századhoz pedig Győrffy Antal másodkapitányt az alezredesi osztály második századától, valamint Molnár István főhadnagyot az ezredesi osztály második századától.⁸³

Az október 31-én Mezőörs környékén állomásozó zalai lovasezred hat századának létszáma (a vasi svadronnal együtt) összesen 1055 fő volt, és elvileg 997 ló állt rendelkezésükre. Leszámítva azonban 31 fő távollévőt (köztük 21 szökevényt), valamint 112 fő szolgálaton kívülit, illetve arra képtelent (közülük 42 inszurgent máshova vezényeltek, 16-an betegek voltak, 26-an pedig lovuk betegsége miatt voltak szolgálatképtelenek), az ezred valójában 932 szolgálatképes emberrel (3 törzstiszttel, 35 főtiszttel, egy ezredsegédtiszttel, 100 altiszttel, 8 trombitással és 785 közvitézzel), valamint ugyanennyi egészséges, hadra fogható lóval rendelkezett.⁸⁴

Májustól október végéig – a korábban már ismertetettekén túl – további személyi változások is történtek a zalai lovasezred tisztikarában. Az április 17-ei megyegyűlésen megválasztott tisztek közül ismeretlen okból és időpontban kimaradt Hertelendy Pál és Horváth György alhadnagy az alezredesi osztály második századából, a helyükre viszont Spissits Sándor és Orosz János alhadnagy lépett be. Az ezredesi osztály első századánál másodkapitánnyá léptették elő Tolnay János főhadnagyot, főhadnaggyá Csány József alhadnagyot, az alezredesi osztály első századánál másodkapitány lett a korábban ugyanott főhadnagyként szolgáló Deák Antal, míg a korábban az alezredesi osztály első századánál strázsamesterként szolgálatot teljesítő Orczy Imrét ugyanoda alhadnaggyá nevezték ki. (A zalai lovasezred tisztikarának október 31-ei névjegyzéke tartalmazta a vasi század tisztjeinek – köztük az időközben főhadnaggyá előléptetett Cseh Istvánnak – nevét is).⁸⁵

⁸² HL Insz. ir. 1809. 8/30., 9/1. A nemesi felkelés állomány- és szolgálati táblája 1809 augusztusára és szeptemberére.

⁸³ MNL ZML Insz. ir. 1809. 15. d. 232., 233., 234., 235. sz., 16. d. 254. sz. A zalai lovasezred ezredtörzsének és századainak szaporodásáról és fogyatkozásáról készített kimutatások, 1809. május 18. – 1810. január 17.

⁸⁴ MNL OL N 25. 46. köt. Zalai lovasezred ir. Standes Ausweis, Mezőörs, 1809. október 31.

⁸⁵ A tisztikar összevetett névsorai: MNL ZML kgy. ir. 1809. április 17. 1. sz.; MNL OL N 25. 46. k. Zalai lovasezred ir. Individaul Lista, Mezőörs, 1809. október 31.; MNL ZML Insz. ir. 1809. 37. d. 513. sz. Táblázat a zalai lovasezred revíziójáról, Nagykanizsa, 1810. február 2.; R. Kiss 1909–1911. II. k. 144–152. o. (R. Kiss az itt közölt névjegyzék végén pontatlanul, tévesen és hiányosan összegezte a változásokat.)

1809 decemberének végén 914 emberrel és 837 lóval tért vissza megyéjébe a zalai lovasezred, melynek feloszlására, illetve az inszurgensek elbocsátására 1810. január 17-én került sor Zalaegerszegen. Az alakulat utolsó, 1810. február 2-án befejezett revíziójának eredménye szerint 38-an az ezredtörzshöz, 182-en az őrnagyi osztály második századához tartoztak, míg az ezredesi osztály első és második századát 169, illetve 178 fő, az alezredesi osztály első és második századát pedig 172, illetve 175 fő alkotta. Mivel a lovasezred túlnyomórészt olyan zalai nemesekből állt, akiket a gyalogságtól tettek át ide, legtöbben – a legénység mintegy kétharmada, összesen 558 fő – a vármegye költségén beszerzett lovon teljesítettek szolgálatot, míg saját lova 226, másoktól kölcsönzött lova 51 főnek volt.⁸⁶

*A zalai lovasezred fegyverzete, ruházata és felszerelése a tábori szolgálat idején
(1809. május 16. – 1810. január 17.)*

Ami a táborba induló zalai inszurgensek fegyverrel és ruházattal, valamint egyéb felszereléssel való ellátottságát illeti, Hertelendy Károly, az alezredesi osztály első svadronjának másodkapitánya visszaemlékezése szerint „mi, zalaiak posztó, pokróc, nyeregszerszám, egyenruhák, sőt elegendő fegyverekhez sem juthattunk, mezővárosaink mesteremberei képtelenek lévén elegendőt előteremteni. [...] kékre festett inges-gatyás, de a haza védelmére készséggel öszvesereglett nemesainkkal valánk kénytelenek, sokan csákányokkal csak, kiindulni.”⁸⁷ Kisfaludy Sándor a nádor szárnysegédjeként azt tapasztalta, hogy az 1809 májusában tábori szolgálatra vonult felkelő lovasság közül legkevésbé a zalai ezred volt felszerelve, mindössze egynegyed részben.⁸⁸

Egy keltezetlen – valószínűleg 1809 áprilisában készített – tervezet 1056 főnyi lovassággal, valamint 300 tartalék lovassal számolt, s e létszámhoz képest állapította meg a fegyverzet, ruházat és egyéb felszerelések hiányosságait. E kimutatás szerint 1356 embert kellett volna felszerelni, de egynek sem volt pisztolya, karddal pedig csak 576 fő rendelkezett. Pisztolytokpár 340 darab, patrontáska 640, tarsoly pedig 445 volt csupán. A lovak felszereléséhez 700 fanyereg és mindössze 300 vas kengyelpár állt rendelkezésükre. Mentéjük, dolmányuk, posztónadrágjuk, övük, nyakravalójuk és csutorájuk egy sem volt, és lovaglónadrágjuk is csupán 120 darab, valamint 699 és fél pár csizmájuk, továbbá 700 pár sarkantyújuk. Hiányzott a csákók és köpönyegek több mint kétharmada is: előbbiből 400, utóbbiból 484 darabbal rendelkeztek.⁸⁹

Azt, hogy a zalai lovasezred 1809 májusának közepén milyen fegyverzettel és felszereléssel indult el tábori szolgálatra, jól szemléltetik az ezredesi osztály két századparancsnokának,

⁸⁶ MNL ZML Insz. ir. 37. d. 513. sz. Táblázat a zalai lovasezred revíziójáról, Nagykanizsa, 1810. február 2. A zalai lovasezred elbocsátáskor készített névjegyzéke (századonként, a rang és a lakóhely feltüntetésével): MNL ZML Insz. ir. 1809. 21. d. 379. sz.

⁸⁷ MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézirata 4. o.; Hertelendy 1857. 6. o.; Bátorfi 1878. 5. k. 139. o.

⁸⁸ Gálos 1931. 92. o. és R. Kiss 1909–1911. I. k. 78. o.

⁸⁹ MNL ZML Insz. ir. 1809. 20. d. 372. sz.

Szegedy Ferenc és Boros Ferenc első kapitányoknak Kisvásárhelyen, május 15-én kelt jelentései, illetve hiányjegyzékei. „[...] az egész századnál egyetlen egy pisztoly sincs, szükséges közvitézeknek és altiszteknek 170 pár” – írta a második svadronról Boros százados, és tisztársa az első svadronnál is 170 pár pisztoly hiányát jelezte, míg pisztolytok 150, illetve 140 pár hiányzott e századoknál. Kardból 69, illetve 65 darab, tarsolyból 120, illetve 148 darab volt a hiány. Boros kapitány arról tett jelentést, hogy a második századnál 140 darab csákó, valamint 164 „egész mündér, mente, dolmány, nadrág hibázik”. Szegedy kapitány beszámolója szerint az első századnak is alig volt egyenruhája; hiányzott még 166 darab dolmány, 162 mente és nadrág, továbbá 160–160 darab lovaglónadrág és csákó. Alsónemű, „fekete ümög és gatyá” – négy-öt embert kivéve – senkinek sem volt a második századnál, s az elsőnél is hiányzott 135 pár alsónemű.⁹⁰

Amikor egy héttel később, május 23-án Pápán összeírták a már tábori szolgálatot ellátó zalai lovasezred felszerelését, még mindig hiányzott – többek között – 272 kard, 458 tarsoly, 466 csákó, 847 mente, 609 dolmány, 788 posztónadrág, 741 lovaglónadrág, 849 öv, valamint 345 ing és gatyá. A szükséges felszereléseket a zalai mesteremberekkel próbálták elkészíttetni, vagy a budai fegyvertárból és katonai ellátó bizottmánytól igyekeztek beszerezni. Foky Zsigmond ezredes május 30-ai levelében ismételtlen kérte Zala vármegyétől a hiányok mielőbbi pótlását, és arra hivatkozva, hogy „a már tűzben lévő más megyebéli fölkelő társaink a fokosokkal legnagyobb s hasznosabb szolgálatot tettek az ellenségnek meggyőztetésére”, felszólította a megyét, haladéknél lássa el lovasezredét ezzel a fegyverrel. Ez részben sikerült is, június 2-án azonban még mindig hiányzott például 849 öv, 847 mente, 649 lovaglónadrág és 457 tarsoly.⁹¹ Ezeket jelentős részben a budai katonai ellátó bizottmánytól kívánta beszerezni Foky ezredes, ezért a következő napokban küldöttséget menesztett Budára az igényelt ruházati cikkek és lószerszámok átvételére.⁹²

A Zala vármegyétől kért fegyvereket illetően az Állandó Deputáció június 2-ai ülésén jelentette be Sümeghy József első alispán – válaszul Foky ezredes május 30-ai levelére –, hogy már intézkedett 900 darab fokos elkészítéséről, s ígéretet tett, hogy azokat rövid időn belül az ezred után fogják küldeni.⁹³ Mivel azonban azt tapasztalták, hogy lassan halad a fokosok elkészítése, másnap utasították az illetékes főszolgabíró, hogy további kovácsokat rendeljen be Zalaegerszegről a környékbéli településekről (Hottóról, Bödéről, Ságodból, Páliból és Zalaszentgyörgyről) a munka felgyorsítására.⁹⁴

A zalai lovasezred győri csatában elszenvedett anyagi veszteségeinek, illetve továbbra is fennálló fegyverzeti, ruházati és felszerelésbeli hiányosságainak pótlásáról folyamatosan igyekezett gondoskodni Zala vármegye Állandó Deputációja. Foky Zsigmond ezredes július 9-én az alábbi levelet küldte Komáromból a vármegyének: „A mostani háborús és zavarodott

⁹⁰ MNL ZML Insz. ir. 1809. 15. d. 228. sz.

⁹¹ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 31. d. 209. sz.

⁹² Uo. 1809. 31. d. 255. sz.

⁹³ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. június 2. 209. sz. 248–250. o.

⁹⁴ Uo. 1809. június 3. 228. sz. 263. o.

történetek az nemes vármegyével való egyetértést vezetni nem engedték meg, és így a tekintetes nemes vármegyét ezredének állapotjárul sem tudósíthattam. Azt az egy általlátható körülállást terjesztem a nemes vármegye elejbe, hogy mivel az ezered kevés ruházattal és sok egyéb katonai sortesek [felszerelési cikkek, tartozékok] és fegyverek heányosságával az ellenség előtt szolgálatot tenni kénytelenített, a többi felkelő sereg közt a ruházatra és sortesek fogyatkozására nézve a legutolsók közé számláltatik. Ezen okbul ő császári királyi hercegsége, a palatinus külön parancsolatja mellett készülöben voltak Inkey Imre főhadnagy biztossága alatt többféle ruházatbéli eszközök Győrben, de azok a 14-ik júniusi szerencsétlen csata után a főhadnagy úrral (aki capitulatio mellett kiszabadult) elfogattak. Azon okbul Pestrül, az oeconomia comissióból [gazdasági (katonai ellátó) bizottmánytól] hozattak néhány ruházatok és sortesek [. . .], de minthogy mindezek még az ép helyreállítására az ezerednek nem elegendők, tehát minden úton és módon azon fogok iparkodni, hogy az ezeredet a többihez hasonló equiperungba [öltözetbe, felszerelésbe] helyheztesssem, és azáltal az nemes megyének is becsületét megszerezsem [. . .]. [. . .] A fokosoknak eddig lett elkészítésében nem kételkedem, és azoknak, valamint minden egyéb sorteseknek és kivált csizmáknak mennél előbb leendő elküldéseket kérem.”⁹⁵ Az Állandó Deputáció július 24-én intézkedett Foky ezredes kérésének teljesítéséről, elrendelve, hogy a Zalából az ezredhez visszaküldendő nemesi felkelők vigyék magukkal a már elkészült fokosokat és csizmákat.⁹⁶

Ami a zalai lovasezred – Foky ezredes július 9-ei levelében Zala vármegyének jelzett – ruházati és felszerelésbeli hiányosságait illeti, Koppány József zalaegerszegi várnagy július 25-én vette számba a vármegye raktárában készen található, valamint a mesterembereknél megyszerte készülő holmikat. A raktárban a lovasság számára készen állt 117 pár csizma, 606 fokos nyelestül, 170 kard szíj nélkül, 146 tarsoly szíjjal, 288 nyeregbunda és 120 lovaglónadrág. További 108 lovaglónadrág ki volt szabva, de még megvárásra várt, valamint átalakítás előtt állt 204 posztónadrág is, melyeket eredetileg a gyalogság számára varrtak. A 266 dolmány egy része már szintén elkészült, a többi holmin részben zalaegerszegi, részben keszthelyi iparosok dolgoztak. Kanizsán és Légrádon 702 mente volt készülöben, valamint 62 köpönyeg elkészítésén is munkálkodtak a zalai mesterek. Ezek közül 600 fokost és 83 pár sarkantyús csizmát vitt magával a zalai lovasezredhez a Horváth József felkelő tizedes vezette transzport, melyet július 27-én indítottak útnak Zalaegerszegről. Horváth káplár ekkor 17, a csatatéren elszéledt vagy az ellenség fogságából megszökött s ruházattal, felszereléssel a vármegye által ellátott lovas inszorgenst kísért vissza ezredéhez, valamint magukkal vittek hét, újonnan vásárolt lovat és számos, a felkelők hozzátartozói vagy rokonai által felajánlott alsóneműt is.⁹⁷

⁹⁵ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 32. d. 537. sz.

⁹⁶ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. július 24. 537. sz. 490–491. o.

⁹⁷ Uo. 1809. július 27. 558. sz. 505–506. o. és MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 33. d. 558. sz.

Amikor a nemesi felkelés főparancsnoka, József nádor augusztus 14-én Csanakon megsejmelte a zalai felkelő lovasságot, az alezredesi és őrnagyi osztály lószerszámaikat elég jónak találta, azt tapasztalta azonban, hogy a legénységnek hiányzik 80 nadrágja, és a többieké is rossz, mentéje pedig senkinek sincsen. A ruházat és a felszerelés hiányosságaiért Foky ezredes tétlenségét kárhoztatta, és az ezredparancsnokot a hiányok azonnali pótlására utasította.⁹⁸ Az ezredes, nyomatékosítandó a hiánypótlásokra vonatkozó igényét, valamint meg-sürgtetendő a szükséges ruházati és felszerelési cikkek mielőbbi elkészítését és ezredéhez való szállítását, a nádori szemlést követően Zalaegerszegre utazott, és augusztus 18-án részt vett az Állandó Deputáció ülésén. Itt – személyesen előadva, hogy „mivel a nemes sereg leginkább az elszakadozott és rész szerint az ellenség által elfoglalt fehér ruhákból és csizmákból legnagyobb fogyatkozást szenvedne” – kérte a deputációt, hogy elsősorban ezekkel segítsenek ezredét kellőképpen felruházni. Az Állandó Deputáció, elhárítva magát a felelősséget, elrendelte, miszerint hirdetményben szólítsák fel az inszurgensek családtagjait és rokonait, hogy „legfeljebb tíz napok alatt azoknak számokra két pár fehérruhát, a lovas vitézeknek pedig egy pár csizmát is szerezzenek és készen tartsanak” a zalai felkelő sereghez való elküldésre.⁹⁹ Egy jó héttel később a szabadságra hazaengedett Horváth Lázár strázsamester tolmácsolta Zalaegerszegen, a deputáció előtt parancsnoka, Szegedy Ferenc, az ezredesi lovasosztály első svadronjának kapitánya kérését, hogy századának küldjenek Nagybarátba 40 csákót, 15 lovagló- és 15 belső nadrágot, valamint négy csomó tarsoly- és 30 darab patrontáskaszíjat, mire a deputáció utasította Koppány József várnagyot, hogy lehetőség szerint adja ki a vármegye raktárából a strázsamester számára az igényelt holmikat.¹⁰⁰

Foky Zsigmond ezredes Nagybarátban, szeptember 8-án kelt levelében arról értesítette Zala vármegye Állandó Deputációját, hogy ezredének szálláshelyére visszatérve, azonnal felkereste József nádort, aki vele az alábbiakat közölte a zalai alakulat hiányainak pótlásáról: „A lovak eránt tett első jelentésemre ő cs. kir. főhercegsége őfelségének, kegyelmes királyunknak kegyes meghatározását előttem kegyesen kinyilatkoztatni méltóztatott, értésemre adván, hogy a heányos lovakat az ezrekben őfelsége maga fogja öszve vásároltatni és ekképpen kipótoltatni. Ami pedig a mentéket és egyéb, adjustirozásra [beöltöztetésre, felszerelésre] szükséges sorteseket és apparatusokat illeti, és amelyek vagy még ki sem adattak, vagy a reménytelen és ellenséges szerencsétlen esetek által elvesztek, ő cs. kir. hercegsége parancsolni méltóztatott, hogy mivel ezeknek a már közelgető téli és háborús idők miatt elkészíttetések késedelmes és terhes volna, tehát ezek a cs. kir. oeconomia comissióból utóbbi számadás és megtérítés mellett kivetetődjenek; melyekért én, a szükség úgy kívánván, Séllyey főhadnagy urat már el is küldtettem, és általa az oeconomia comissio comendánsát requiráltam [parancsnokát kérte (tudniillik a felszerelést összeszedni)], hogy ha én a nemes

⁹⁸ *Domanovszky* 1935. 627. o.

⁹⁹ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. augusztus 18. 643. sz. 573–575. o.

¹⁰⁰ Uo. 1809. augusztus 18. 685. sz. 608–609. o. és MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 33. d. 685. sz.

vármegyétől mentéket és más sorteseket kaphatok, azon oeconomia comissióbéli szereket visszavegye.”¹⁰¹

Sélyey Elek főhadnagy, aki időközben szeptember 6-án megérkezett Budára, a gazdasági (katonai ellátó) bizottmányhoz, illetve ruházati raktárhoz – ahol egyes felkelő alakulatok küldöttei már hetek óta vártak kéréseik teljesítésére –, azt jelentette ezredparancsnokának, hogy a fehérműket magyarázat nélkül kihúzták az igényelt ruházat listájából, mentéket, lovaglónadrágokat és köpenyeket egyáltalán nem adtak, a többi felszerelés kiadására pedig csak némi kenőpénz lefizetése után voltak hajlandók.¹⁰² Foky ezredes Mezőörsön, szeptember 19-én kelt levelének mellékleteként küldte meg Zala vármegyének a főhadnagy jelentésének másolatát. Az ezredparancsnok e levelében szemrehányással illette a megyét, amiért az nagyobb igyekezettel, tökéletesebben ruházta és készítette fel hadi szolgálatra a – nemesi felkelő sereg kiegészítésére, az uralkodó július 19-ei utasítása alapján – toborzás útján kiállított 400 főnyi önkéntes csapatot (szabad lovasosztályt), mint a már május óta szolgálatot teljesítő lovasezredét. Az ezredes ismételten sürgette a még mindig hiányzó lovak beszerzését, valamint a megye által ígért ruházat és felszerelés (elsősorban a menték, lovaglónadrágok, alsóneműk és lovaglósapkák) mielőbbi elkészítését. Az igényelt holmik átvételére Horváth Lázár strázsamestert küldte, kérését pedig az alábbiakkal nyomatékosította: „nehogy a téli napok közelgetvén, a katonaság [értsd: az inszurgensek] a ruházatjában s hadi készületekben való fogyatkozása miatt vagy éppen semmi, vagy ha mégis szolgáltatételre kényszerítettetni fog, egészsége, sőt élete veszedelmével, még is pedig várt haszon nélkül tenni kénytelenítessék, úgysis már nagyobb számmal ezen fogyatkozások miatt, az éjszakák hidegek lévén, betegnek fekszenek”.¹⁰³

Foky ezredes kérésére Zala vármegye Állandó Deputációja szeptember 24-én tizenegy ládányi ruházatot és felszerelést (többek között 698 mentét, 103 lovaglónadrágot, 101 köpenyt, 99 inget és 106 gatyát) indított útnak a zalai lovasezredhez; lovaglónadrágot és alsóneműt azonban továbbra sem tudtak elegendőt küldeni. Összeszámolva az ezred számára kiállítása óta – részben már fölös számban is – átadott holmikat, arra a következtetésre jutottak, hogy „azokbul az ezredünköz kapcsolt Vas vármegyei század is vette némely fogyatkozásainak pótlását. Ezekre nézve nagyságodat bizodalmasan kérjük – fordultak a zalai lovasezred parancsnokához –, hogy mivel mi a megyebeli öt század szükségeinek kielégítésével is alig bírván, a nemes Vas vármegyei századnak felkészítését [...] magunkra nem vállalhatjuk, az ilyesek megszerzését az ő útján eszközölni, azoknak pedig nemét és számát, melyek [...] már kiadtattak volna ezen századnak szükségére, különös jegyzékbe foglalva nekünk any-

¹⁰¹ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 34. d. 771. sz. Foky ezredes kérte még levelében, hogy vegyék őrizetbe és kísérik vissza ezredéhez a fogdából vasának feltörésével megszökött Laky Lajos tizedest és Talabér Ferenc közlegényt, valamint a lovával ellillant Pálffy János és Jakab Ferenc, továbbá a lova nélkül lelépett Kováts Ferenc közvitézeket.

¹⁰² MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 34. d. 778. sz. Sélyey Elek Pesten, 1809 szeptemberében kelt levelének másolata.

¹⁰³ Uo. 1809. 34. d. 778. sz. Foky Zsigmond levele Zala vármegyéhez, Mezőörs, 1809. szeptember 19.

nyival inkább megküldeni méltóztasson, mivel azoknak a mi századainknak szükségéitől való különböztetését a számadásainknak rendje [...] elkerülhetetlenül megkívánja.”¹⁰⁴

Foky ezredes Mezőörsön, szeptember 28-án kelt levelében köszönetet mondott az átvett szállítmányért, és kérte, hogy a még hátralévő többi felszerelést is minél hamarabb küldjék meg az ezrednek, mert a körülmények miatt bizonytalan, meddig maradnak ezen a településen. (Az ezred nyilvántartása szerint ekkor még többek között 96 mente, 188 lovaglónadrág és 800 lovaglósapka, 431 ing és 424 gaty, valamint 69 fanyereg és 55 pár pisztolyok hiányzott.) Az ezredparancsnok tagadta, hogy a zalai felszerelésből a Vas vármegyei század kapott volna; nekik, állítása szerint, csak a kincstári felszerelésből adtak. A hiányokat inkább azzal magyarázta, hogy a megye túlságosan elaprózva küldte a ruházat és felszerelés egyes darabjait, azokkal egyszerre nem lehetett egész századokat ellátni, az átmenetileg az ezred vagy a századok raktáraiban tárolt holmik egy része pedig a váratlanul történt elvonulások, áttelepülések alkalmával – különösen a Tétről való hirtelen távozáskor – megfelelő szállítóeszközök, szekerek hiányában elmaradt tőlük, és az ellenség kezére került. Ezeknek elkallódásáért az ezredparancsnok nem vállalt felelősséget, mert annak idején nem „elkészítve és felruházva” vette át az ezredet. Addigi tapasztalatai birtokában a szervezés alatt álló zalai önkéntes lovasosztállyal kapcsolatban a következő nyilatkozatot tette: „azon most felállítandó új lovas szabad osztályt, amely, amint hallom, ezen ezredhez fog kapcsoltatni, csak akkor fogom átalvenni, midőn tökéletesen el fog készítettetni; melyhez megkívántató fő- és altiszteknek kinevezését a tekintetes nemes vármegye reám bízni méltóztasson, azon okbul alázatosan kikérem, mivel amennyire ezen ezredből azok ki nem tellenének, a szolgált [értsd: reguláris, cs. kir.] ezerekből kívánnám kipótolni, mert minden iparkodás mellett most is ezen okbul kell nagy hátramaradást szenvedni. Ezt tapasztalván ő cs. királyi főhercegsége, országunk szeretett nádorispánja, megengedte, hogy a szolgált ezredeknél arra való személyeket kikereshessem; mely okra nézve azon osztályhoz szükséges altiszteket a tekintetes nemes vármegye csak surrogálni [ideiglenesen megbízni] méltóztasson.”¹⁰⁵

Zala vármegye Állandó Deputációjának október 3-ai ülése ígéretet tett a hiányok pótlására, s arra emlékeztette az ezredparancsnokot, hogy már megírták neki, közölje a deputációval azoknak nevét, akik az inszurrekciótól nagyobb ranggal át kívánnak menni az újonnan kiállított önkéntes lovassághoz.¹⁰⁶ Foky ezredes ugyanezen a napon, Mezőörsön kelt levelében jelezte az Állandó Deputációnak, hogy a lovasezred az igényelt lovaglósapkák helyett a katonai ellátó bizottmánytól német gyalogos katonáknak való, fehér posztóból készült, hasznavehetetlen sapkákat kapott, melyeket kénytelen volt visszaküldeni. Ezekután kérte a deputációt, hogy „magyar lovas katonának való lovaglósapka formára búzavirág, mint a nemes felkelő sereg számára meghatározott színű posztóból 800 darabokat mentül előbb

¹⁰⁴ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 34. d. 778. sz.

¹⁰⁵ Uo. 1809. 34. d. 837. sz.

¹⁰⁶ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. október 3. 837. sz. 751–752. o.

elkészíttetni és az ezred után elküldetni [...] méltóztasson”.¹⁰⁷ A deputáció október 10-ei ülése jóváhagyta az ezredparancsnok igényét, és elrendelte a lovaglósapkák elkészítését.¹⁰⁸

Időközben a zalai lovasezredhez csatolt vasi század parancsnoka, Kisfaludy Gábor kapitány is több ízben sürgette megyéjénél a ruházati és felszerelésbeli hiányosságok pótlását. Bőnyön, október 1-jén kelt levelében az alábbiakra emlékeztette, illetve kérte Vas vármegye Állandó Deputációját: miután „én az magam századjával magunk vármegyéjének nevét viselő nemes regimentitül nemes Szala lovas ezredjéhez felsőbbségnek rendelése szerént által tetettem, annyira századommal együtt elhagyattam, hogy ámbátor a többi Vas vármegyei nemes lovas felkelőserég (amint nékem értésemre esett) minden szükséges ruházattal és nyereg-szerszámokkal illendőképpen provideáltattak [gondoskodtak róluk, el lettek látva], az én századom mindazonáltal mindeddig anélkül maradt, úgy, hogy ezen csekély ruhájok, mely jobb részt dolmánból és nadrágból állana, ezen reánk következő téli időkben egészen elhanná [értsd: elhagyná őket], noha én ezeknek foltoztatására több réf posztókat vásároltam volna, de mivel a posztó, melyből századom ruhája készült, csak egy kevésse jobb vala az hálónál, már sok az foltot sem állaná meg. Úgy szintén a csizmájok lassanként úgy elhagyják őket, hogy napról napra többen mezítlábra szakadnak. Ami pediglen a nyeregszerszámot illeti, mivel ezek több esztendőig a nemes vármegyeháza padlásán állván, már magában elromlottak, és reparatio [javítás] helyett a szíjjártóktul csak egyedül feketére festettek meg, annyira elszakadoztak, hogy már igazéttatni semmiképpen sem lehetne, hanem egyedül újat várna helyette; hogy pediglen én mindezek helyett újat csináltassak, azon csekély pausquantómból [átalányösszegemből], mely nékem adattatik, minthogy azt a tekintetes nemes vármegye nem is kívánná, alázatosan könyörgök a tekintetes Deputaciónak, méltóztassék ezen feljebb kitett bajaimat hathatós tehetsége által megorvosolni!” Skerlecz József őrnagy, a zalai lovasezred vasi századát is magában foglaló őrnagyi osztály parancsnoka a Kisfaludy kapitány leveléhez fűzött soraival maga is aláírtasztotta, illetve hitelesítette a századparancsnok fogyatékosságokra vonatkozó állításait, és támogatta annak kérését, arra emlékeztetve, hogy korábban ő maga is sürgette a hiányosságok pótlását, melyek azóta még nagyobbak lettek.¹⁰⁹ A vasi Deputáció József nádortól kérhette a hiányok pótlását, mert a főherceg október 15-én arról értesítette Vas vármegyét, hogy intézkedett a zalai ezredhez csatolt vasi század számára igényelt „katonai eszközöknek megadása végett”, s azt kérte, utasítsák a századot, hogy küldje meg hozzá a hiányzó eszközök pontos jegyzékét.¹¹⁰ (A vasi Deputáció egy héttel később a Kisfaludy kapitány által október 15-én kért lovaglónadrágokat is a nádor segítségével tervezte beszerezni.)¹¹¹

¹⁰⁷ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 34. d. 872. sz.

¹⁰⁸ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. október 10. 872. sz. 780–781. o.

¹⁰⁹ MNL VaML kgy. ir. 1809:587. Kisfaludy Gábor kapitány és Skerlecz József őrnagy levele Vas vármegye Állandó Deputációjához, Bőny, 1809. október 1.

¹¹⁰ MNL VaML Rábántúli Dep. jkv. 1809. október 23. 89. sz.

¹¹¹ Uo. 1809. október 30. 98. sz.

Amikor Zala vármegye közgyűlése az inszurgensek tábori szolgálatának végeztével, 1810. január 8-án az Állandó Deputációt bízta meg a nemesi felkelés eloszlásával, valamint a lovak, fegyverek és felszerelések átvételével kapcsolatos teendők intézésével, rendelkezett többek között arról is, hogy az egyenruházat mely darabjai maradjanak meg a további két évig fegyvergyakorlásra kötelezett nemesi felkelők használatában.¹¹² Zala vármegye gyalogoszászlóaljának tényleges eloszlására, illetve a gyalogos felkelők leszerelésére január 11-én, míg a lovasezred feloszlására és a lovas inszurgensek leszerelésére január 17-én került sor. Utóbbi napon a felkelő lovasok megváltak a vármegyétől kapott vagy mások költségén beszerzett lovuktól és nyergüktől, lószerszámaiktól, valamint leadták a fegyvereiket: kardjukat, pisztolyaikat, fokosukat és patrontáskájukat (a gyalogosok korábban a szuronyos puskájukat és patrontáskájukat). A lovasok a nádor által engedélyezett ruhadarabokon kívül megtarthatták még egyenruhájukból a csákójukat, mentéjüket és köpenyüket (a gyalogosok pedig a csákójukat, dolmányukat és köpenyüket), együttvéve gyakorlatilag a teljes felsőruházatukat, azzal a kötelezettséggel, miszerint „ezen ruházatokkal kímélve éljenek, hogy a fegyvergyakorlásra azokban tisztességesen jelenhessenek meg”.¹¹³

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Hadtörténelmi Levéltár
Insz. ir.	Ungarische Insurrection. A magyar nemesi felkelés iratai, 1793–1815
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
N 24. Insurrectionalia	Regnicoláris Levéltár. Archivum palatinale. Archivum palatinale archiducis Josephi. Általános iratok. Insurrectionalia
N 25. 46. köt. Zalai lovasezred ir.	Militär-Kanzlei, Band 46. Geschichte der Regimenter und Bataillone der Insurrection des Adels von Ungarn samt Rangs-Listen und Standes Ausweisen 1809/10. Geschichte des Zalader Cavallerie Regiments (A zalai lovasezred történetére vonatkozó iratok gyűjteménye)
P 313. Hertelendy Károly kézirata	P 313. Hertelendy család iratai. 3. csomó, 1. tétel. XIX. század, év nélkül. Hertelendy Károly százados: Nemes felkelő ezredek az 1809. évi győri csatában. Kézirat

¹¹² MNL ZML kgy. jkv. 1810. január 8. 7–7/4. sz. 8–27. o.

¹¹³ MNL ZML kgy. ir. 1810. január 8. 52/1. sz. „Zala vármegyei felkelő seregnek eloszlásáról tett alázatos jelentése az évégre kiküldött deputatiónak.”

MNL VaML	Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
Áll. Dep. jkv.	Vas vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Insurrekciós iratok, 1809. „Az 1809-dik esztendőben martius hónapnak 5-ik és következő napjain tartott Insurrectionalis Deputatiónak jegyzőkönyve”
Insz. ir.	Vas vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Insurrekciós iratok, 1809–1810.
kgy. ir.	Vas vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Közgyűlési iratok
kgy. jkv.	Vas vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek
Rábántúli Dep. jkv.	Vas vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Insurrekciós iratok, 1809. „Prothocollum Permanentis Deputationis Comitatus Castriferri Trans Arabonem in Possessione Káld convidentis”
MNL ZML	Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
Áll. Dep. ir.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Insurrekciós iratok, 1809. 30–36. doboz
Áll. Dep. jkv.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Insurrekciós iratok, 1809. 28. doboz, 463. sz. Az 1809. évi nemesi felkelés Állandó (Permanens) Deputációjának jegyzőkönyve
Insz. ir.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Insurrekciós iratok, 1809–1810. 14–37. doboz
kgy. ir.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Közgyűlési iratok
kgy. jkv.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek
Vörös István kézirata	Kézirattár 41. doboz, 277. sz. Vörös István: Az 1809. évi nemesi felkelés (insurrectio) története Zalavármegyében. Gépelt kézirat. Hely és év nélkül, 76 o.

BIBLIOGRÁFIA

- Angyal* 1893. Kisfaludy Sándor minden munkái. Kiadja *Angyal Dávid*. Nyolczadik kötet. 4. kiad. Budapest, 1893.
- Balogh* 1885. *Balogh Gyula*: Az 1809. évi insurrectio és francia megszállás Vasmegyében. Szombathely, 1885.
- Bana – Katona* 2010–2012. Franciák Magyarországon, 1809. Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. I–II. k. Budapest–Győr, 2010–2012.
- Bátorfi* 1878. Adatok Zala megye történetéhez. Szerk. *Bátorfi Lajos*. V. k. Nagykánizsa, 1878.

- Domanovszky* 1935. József nádor iratai. III. k. 1807–1809. Kiadta és magyarázatokkal kísérté *Domanovszky Sándor*. (József nádor élete és iratai 4.) Budapest, 1935.
- Domanovszky* 1944. *Domanovszky Sándor*: József nádor élete. 2. r. (József nádor élete és iratai 1.) Budapest, 1944.
- Gálos* 1931. Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Kiadta *Gálos Rezső*. Győr, 1931.
- Gömöry* 1889. *Gömöry Gusztáv*: Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1889) 79–100. o., 233–243. o., 484–501. o.
- Hellebronth* 1939. *Hellebronth Kálmán*: A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1818. [Budapest, 1939.]
- Hertelendy* 1857. Nemes felkelő ezredek az 1809-ik évi győri csatában. Írta *H[ertelendy] K[ároly]* százados. Veszprémben, 1857.
- Jókai* 1994. *Jókai Mór*: Névtelen vár. In: *Jókai Mór* munkái. II. k. Budapest, 1994.
- Kisfaludy* 2004. *Kisfaludy László*: A kisfaludi Kisfaludy család története. Debrecen, 2004.
- Lázár* 2015. *Lázár Balázs*: A Magyar Királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében (1741–1815). In: Magyarország hadtörténete. III. k. Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718–1919. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015. 41–114. o.
- Magyar törvénytár 1740–1835. Magyar törvénytár. 1740–1835. évi törvénczykkek. Budapest, 1901.
- Makai* 1987. *Makai Ágnes*: A Katonai Mária Terézia Rend emlékei múzeumunkban. *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője*, 2. (1987) 193–223. o.
- Nagy – Ódor* 1982. *Nagy Imre – Ódor Imre*: Az 1890-es nemesi felkelés Vas megyében. Szombathely, 1982. (Kézirat Nagy Imre Gábor tulajdonában.)
- Nagy* 2020. *Nagy Ágoston*: A francia háborúk nemesi felkeléseinek tábori lelkészete, különös tekintettel az 1809-es inszurrekcióra. *Egyháztörténelmi Szemle*, 21. (2020) 1. sz. 43–62. o.
- Ódor* 2012. *Ódor Imre*: „Lóra nemes, fegyverre magyar!” Az inszurgensek próbatétele 1809-ben. In: Franciák Magyarországon, 1809. Konferenciaelőadások. II. k. Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. Budapest–Győr, 2012. 219–233. o.

- Pálmány* 2011. *Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. I. k. Budapest, 2011.*
- Pálmány* 2019. *Pálmány Béla: A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja, 1790–1812. I. k. Budapest, 2019.*
- R. Kiss* 1909–1911. *R. Kiss István: Az utolsó nemesi felkelés. I–II. k. Budapest, 1909–1911.*
- Reisz* 2009. *Reisz T. Csaba: Lipszky János jelentése a magyar nemesi felkelésnél történetekről, 1809. Levéltári Közlemények, 80. (2009) 255–298. o.*
- Schematismus 1806. Schematismus der kais. königl. Armée, für das Jahr 1806. Wien, [é. n.]
- Schematismus 1912. Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1912. Wien, 1911.
- Szinnyei* 1896. *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. k. Budapest, 1896.*
- Szluha* 2011–2012. *Szluha Márton: Vas vármegye nemes családjai. I–II. k. Budapest, 2011–2012.*
- Veress D.* 1987. *Veress D. Csaba: Napóleon hadai Magyarországon. Budapest, 1987.*
- Viszota* 1909. *Viszota Gyula: Kisfaludy Sándor és az 1809-iki insurreccio. Akadémiai Értesítő, 20. (1909) 8–9. sz. 405–433. o.*

András Molnár

THE NOBLE LANDWEHR REGIMENT OF ZALA COUNTY IN 1809
PART 1. ORGANISATION, PERSONAL AND FINANCIAL ISSUES

(Abstract)

When in the spring of 1809 an insurrection was ordered against Napoleon's armies, an infantry battalion and a cavalry regiment were organised in Zala county. As there were few people in Zala who were obliged by law to mount a cavalry rebellion, this county, in addition to its legal obligation, raised its cavalry from volunteers to a lesser extent, and predominantly from insurgents transferred from the infantry. Even so, their numbers were still only sufficient to organise five companies, so a company of the insurgent cavalry of Vas county was attached to them as the sixth. The Zala cavalry insurgents had few officers with military experience, and there were only a few experienced insurgents, most of them being of a younger age. The weapons, uniforms and other equipment they needed were scarce in the Zalaegerszeg warehouse of the insurrection, so they tried to get them from military warehouses, which was extremely slow and took about half a year. The equipment needs of the Zala cavalry regiment were finally met to a large extent by using raw materials purchased from military supply commissions and employing Zala craftsmen. The first part of the article on the history of the regiment is based on the sources of the former archives of Zala County, as well as on the documents of the archives of the Palatine (preserved in the National Archives of Hungary or transferred to the

Hungarian Archives of Military History), and on the sources and literature published so far (in German and Hungarian), and it describes the organisation, personal, financial and material affairs of the Zala cavalry regiment from 19 December 1808 to 17 January 1810.

András Molnár

DAS ADELIGE INSURREKTIONS-KAVALLERIEREGIMENT DES KOMITATS ZALA
IM JAHR 1809. TEIL 1.
ORGANISATION, PERSONAL- UND FINANZANGELEGENHEITEN

(Résumé)

Als im Frühjahr 1809 die adelige Insurrektion gegen die Napoleonischen Armeen angeordnet wurde, wurden im Komitat Zala ein Infanteriebataillon und ein Kavallerieregiment aufgestellt. Da es in Zala nur wenige Menschen gab, die gesetzlich verpflichtet waren, eine Kavallerie-Insurrektion zu führen, stellte dieses Komitat zusätzlich zu ihrer gesetzlichen Verpflichtung ihre Kavallerie zu einem geringeren Teil aus Freiwilligen und überwiegend aus Aufständischen auf, die von der Infanterie übernommen wurden. Dennoch reichte ihre Zahl nur aus, um fünf Kompanien zu organisieren, sodass ihnen eine Kompanie der Insurrektions-Kavallerie des Komitats Vas als sechste Kompanie angegliedert wurde. Die Insurrektions-Kavallerie von Zala verfügte nur über wenige Offiziere mit militärischer Erfahrung und wenige erfahrene Aufständische, die meisten von ihnen waren jüngeren Alters. Die benötigten Waffen, Uniformen und sonstigen Ausrüstungsgegenstände waren im Insurrektionslager in Zalaegerszeg knapp, sodass sie versuchten, diese aus den Militärlagern zu beschaffen, was extrem langsam ging und etwa ein halbes Jahr dauerte. Der Ausrüstungsbedarf des Kavallerieregiments von Zala wurde schließlich weitgehend durch die Verwendung von Rohstoffen gedeckt, die von der Militärversorgungs-Kommission gekauft wurden, sowie durch die Beschäftigung von Handwerkern aus Zala. Der erste Teil der Studie über die Geschichte des Regiments stützt sich auf die Quellen des ehemaligen Archivs des Komitats Zala, auf die Dokumente des Palatin-Archivs (die im Nationalarchiv aufbewahrt werden oder in das Militärgeschichtliche Archiv überführt wurden) und auf die bisher veröffentlichten Quellen und Literatur (in deutscher und ungarischer Sprache). Mit der Aufarbeitung dieser werden die Organisation sowie die Personal- und Finanzangelegenheiten des Kavallerieregiments von Zala zwischen dem 19. Dezember 1808 und dem 17. Januar 1810 vorgestellt.

András Molnár

LE RÉGIMENT DE CAVALERIE ISSU D'UNE LEVÉE FÉODALE DU COMITAT DE
ZALA EN 1809, 1ÈRE PARTIE: ORGANISATION, PERSONNEL ET MATÉRIEL

(Résumé)

Lorsqu'au printemps 1809, une levée féodale fut ordonnée contre les troupes de Napoléon, un bataillon d'infanterie et un régiment de cavalerie furent organisés dans le comitat de Zala. Comme il y avait peu de personnes dans ce comitat qui avaient l'obligation légale de lever des unités de cavalerie, celles-ci furent organisés de volontaires et surtout de soldats de l'infanterie, mais leur nombre n'était alors suffisant que pour cinq escadrons. Aussi un sixième escadron issu d'une levée féodale du comitat de Vas leur fut-il rattaché. Parmi les officiers de ces unités de cavalerie de Zala très peu avaient alors une expérience militaire et la plupart d'entre eux faisaient partie de la jeune génération. Peu d'armes, d'uniformes et d'autres matériels nécessaires étaient disponibles dans l'entrepôt de l'*insurrectio* de la ville de Zalaegerszeg, ils ont donc essayé de les obtenir auprès d'entrepôts militaires, ce qui a été

extrêmement lent et duré environ six mois. Les besoins en équipement du régiment de cavalerie de Zala ont finalement été satisfaits en grande partie grâce à l'utilisation de matières premières achetées auprès des commissions d'approvisionnement militaires et au concours des artisans de Zala. Basée sur les sources des anciennes archives du comitat de Zala, les documents des archives du palatin (conservés aux Archives nationales ou transférés aux Archives d'Histoire militaire), ainsi que les sources et la littérature jusqu'alors (en allemand et en hongrois), cette première partie de l'étude présente l'organisation du régiment de cavalerie de Zala du 19 décembre 1808 au 17 janvier 1810 et les questions liées à son personnel et à son matériel.

Андраш Молнар

ДВОРЯНСКИЙ ПОВСТАНЧЕСКИЙ КАВАЛЕРИЙСКИЙ ПОЛК КОМИТАТА ОКРУГА
ЗАЛА В 1809, Г. 1.

ОРГАНИЗАЦИЯ, ЛИЧНЫЕ И МАТЕРИАЛЬНЫЕ ДЕЛА

(Резюме)

Когда весной 1809-ого года поднялось восстание венгерской дворянской знати против армий Наполеона, в уезде Зала были организованы пехотный батальон и кавалерийский полк. Поскольку в округе Зала было мало тех, кто согласно закону должны были участвовать в восстании кавалерии, этот комитат в дополнение к своим законным обязательствам создал свою кавалерию, в меньшей степени за счет добровольцев и преимущественно из благородных аристократических повстанцев (*дворянских инсургентов), переведённых из пехоты. Однако их численность была достаточна только для организации пяти военных рот, поэтому шестой присоединили к ним одну роту из восставшей кавалерии комитата округа Ваш. Среди офицеров кавалерийских повстанцев в округе Зала почти не было военнослужащих, и среди них было мало более опытных дворянских повстанцев, большинство из которых принадлежали к более молодой возрастной группе. Оружие, обмундирование и другое необходимое для них снаряжение имелось в их распоряжении в небольшом количестве на складе знатного, элитного дворянского восстания (*аристократическая инсurreкция) в Залаэгерсеге, поэтому их пытались приобрести на военных складах, что проходило исключительно медленно и длилось почти полгода. В конце концов, потребности Залайского кавалерийского полка в снаряжении удалось в значительной части удовлетворить за счет сырья, закупленного у комиссий по военному снабжению, и принуждения работать мастеров округа Зала. Первая часть изучения истории подразделения опираясь на источники тогдашних письменных архивов округа Зала, а также на документы надорского архива (сохранившиеся в Национальном Письменном Архиве или попавшие в Военно-исторический Архив), обработанные до сих пор опубликованные источники (на немецком и венгерском языке) и спецлитературу, представляет организацию кавалерийского полка округа Зала в период с 19-ого декабря 1808-ого года до 17-ого января 1810-ого года, его персональные и финансовые материальные дела.

HÁROMSZÉKI HATÁRŐRÖK AZ 1813-AS HÁBORÚBAN

A székely határőr gyalogezredek háborús részvételéről, harcairól, áldozatairól alig készült írás. A huszárezred története elkészült és kiadták 1878-ban – ráférne ugyan egy frissítés, korszerűsítés, de mégis rendelkezésre áll. A gyalogezredek megszervezéséről Szádeczky-Kardoss Lajos kimerítő munkát készített és ugyanerről Teleki Domokos is, aki ráadásul még röviden a bajor, a török és a francia háborúkba is elkísérte a székely harcosokat.¹ Teleki ugyan felsorolta azokat a levéltári adatokat, ahol találkozott említésükkel, de részletesen az eseményekről nem írt.

A két székely határőr gyalogezred – 1798-tól 14. (1. székely) és 15. (2. székely) ezred – azokban a francia háborúkban, amelyekben a Habsburg-birodalom hadereje részt vett – az első háborús év kivételével – végig aktívan, de legalábbis a szülőföldjéről kimozdítva, jelen volt. Először a két ezredből összeállított vegyes zászlóaljak indultak a hadszíntérre. Az 1. székely zászlóalj 1793-tól 1796-ig, a 2. zászlóalj 1794-től 1800-ig, a 3. zászlóalj 1796-ban és a következő évben, a 4. és az 5. zászlóalj az 1799–80-as háborúban harcolt.² Ezt követően már ezredenként két tábori zászlóalj vonult háborúba, így 1805-ben és 1809-ben. Az orosz háború alatt ugyancsak két-két zászlóaljnak Galíciában kellett állomásoznia figyelfőlszolgálatban, majd a következő évben innen vonult az 1. ezred, a csíkiak a Duna vidékére, a 2., a háromszéki pedig Észak-Itália felé. Az előbbieik harcát, kiváló szereplésüket a hanaui csatában már bemutattuk,³ a jelen tanulmány az utóbbiakat kíséri el a Dráva és az Etsch (Adige) folyó vidékére, hogy kísérletet tegyünk annak bemutatására, miként használta a császári hadsereg a székelyek képességeit és tudását a hadműveletekben.⁴

„1813-ban az ezred (két zászlóalj) a belső-ausztriai hadseregnél volt, és osztagai kisebb harcokban és az itáliai előrenyomulásban vettek részt, de ütközetbe nem kerültek.”⁵ E sorok a császári és királyi hadsereg történetét feldolgozó munkában olvashatók a háromszéki ezredről. A székely zászlóaljak harcaival nagy csaták leírásaiban valóban ritkán találkozhatunk, többnyire ugyanis arra alkalmazták őket, amire a legfelkészültebbek voltak és amiben járatosnak, ügyesnek bizonyultak. E hadszíntér eseményeit ismertető munkákban alig találkozunk a székely katonákkal, de a napi jelentésekben mindig jelen vannak. Igaz ez általában a többi határőrezredre is. A határszolgálat ugyanis többnyire járőrszolgálatot, figyelfőpontok működtetését, rajtaütést jelentett. Ezek során alig járható utakat használtak, igyekeztek elkerülni, hogy idő előtt észrevegyék őket a csempészek, határsértők, s mivel kis kötelékekben jártak, meg kellett tanulniuk fegyverükkel lehetőleg pontosan célozni. Közepes- vagy

¹ Szádeczky 1908. és Teleki 1877.

² Wrede 1903. 327–328. o.

³ Csikány 2019.

⁴ Uo. 98–115. o.

⁵ Wrede 1898. 153. o.

magashegyi viszonyokhoz pedig leginkább az erdélyi határőrök szoktak. Mindezek mellett a határőröknek ismerniük kellett a zárt harcrendi mozgásokat, oszlopok és sorok alakítását, alakzat- és arcvonalváltásokat is. Ha kellett, képesek voltak ösztüzet adni, s szuronyt szegezve rohamozni is. Az 1788–90-es török háborúban jól begyakorolták a négyszögek és a tömegalakzatok alakítását is. Vagyis a határőrezredek tábori zászlóaljai – kettővel rendelkeztek – mindazt tudták, amit a sorgyalogezred zászlóaljai. Úgy tűnik, hogy nyitott alakzatokban vívott harcban legalább olyan használhatóak voltak, mint az ilyen harcra rendszeresített császári-királyi vadászok.⁶

A nyitott harcrendeket mindenekelőtt olyan területen alkalmazták, ahol nem lehetett zárt rendben menetelni, szétbontakozni és harcolni. A szétszórt alakzatok mindenekelőtt erdős-hegyes vidéken voltak hasznosak és eredményesek, de a francia háborúban már a nyílt területen vívott ütközetekben is gyakran találkozhatunk e megoldással. A harcrend elé küldött csatárláncoknak az volt a rendeltetésük, hogy zavarják az ellenség mozdulatait, akadályozzák könnyűgyalogosainak működését, egyes lövésekkel előkészítsék a saját csapatok rohamát, irányokat zárjanak le stb. Nyitott harcrend alkalmazása gyakran előfordult elő- és utóvédeknel, vagyis a csapatok zömének menetét biztosító kötelékeknel. A terep átfésülése, a felderítés, az ellenség kisebb kötelékeinek meglepése nem is történhetett más-ként. E feladatra először alkalmilag, majd szervezetszerűen alkalmaztak könnyűnek nevezett csapatokat, s rendszerint a határőrök is ilyen feladatot kaptak. Nézzük, mindezen feladatoknak hogyan feleltek meg 1813 őszén a háromszéki határőrök! Az ezred két tábori zászlóalja tizenkét századdal vonult háborúba, négy század maradt otthon.

Ezredparancsnok: Divéky Antal ezredes		
Alezredes: betöltetlen		
Első őrnagy: Riebel, Theodor őrnagy		
Második őrnagy: Benke Zsigmond őrnagy		
Századparancsnokok		
1. (Bölon)	Taborovich, Arsen	alszázados
2. (Köpec)	Móricz József	százados
3. (Telegdibacon)	Bálint (Bálint), ?	százados
4. (Sepsiszentgyörgy)	Herovics, Johann	százados
5. (Nagyborosnyó)	Palugyay Rudolf	százados
6. (Barátos)	Szöts András	alszázados
7. (Dálnok)	Baritz József	alszázados
8. (Zabola)	Ernst, Gregorius	százados
9. (Felsőcernáton)	Csernjantzky, ?	százados
10. (Kézdivásárhely)	Radosavljevich, Abraham	százados
11. (Bereck)	Milasevich, Bazil	százados

⁶Többet erről lásd *Exercier-Reglement für die kaiserliche-königliche Gränz-Infanterie*. Wien, 1808.

12. (Kézdipoján)	üres	
13. (Bölön)	Natali, Josef	alszázados
14. (Páké)	Szék József	alszázados
15. (Dálnok)	üres	
16. (Kézdivásárhely)	Radotsay, ?	alszázados

A 15. (2. székelly) határőr gyalogezred parancsnoki állománya 1813 januárjában⁷

Az említett háborús év eseményei két szakaszra oszthatók. Az első felvonása az 1813-as tavaszi hadjárat, melyet a francia és az orosz–porosz haderő vívott egymással. Ez azonban csupán egy rövid előjátéknak tekinthető, ugyanis a május 20–21-i bautzeni csata után a felek annyira kimerültek, hogy június 4-én hathetes fegyverszünetet kötöttek. Mindkét félnek szüksége volt újabb erősítésre, melyet elsősorban az Osztrák Császárság hadereje jelenthetett. Napóleon azonban nem teljesítette Ferenc császár azon óhaját, hogy a csatlakozásért cserébe kapja vissza összes elvett tartományait, így a bécsi politikának egy útja maradt. A francia-ellenes szövetség ezt követően három jelentős európai hatalom erőforrásait tudhatta maga mögött, és immáron semmi nem állhatott útjába egy újabb hadjárat megindításának, mely őszi hadjáratként vált ismertté.

Karl Philipp zu Schwarzenberg tábornagy vállalta az óriási feladatot és felelősséget, hogy vezesse a szövetségesek haderejét. A fővezér 130 000 emberéhez 50 000 porosz és ugyanannyi orosz csatlakozott, ez képezte a csehországi főerőt. Sziléziában 110 000 porosz és orosz katona gyülekezett Friedrich Wilhelm von Bülow tábornok vezetésével, északon Jean Baptiste Bernadotte korábbi francia marsall – ekkor éppen svéd trónörökös – porosz, svéd és orosz csapatai szintén 110 000 főt számláltak. A tartalékot az oroszok adták az Odera vidékén. A főhadszíntér mellett az osztrák hadvezetés még a franciákkal szövetséges itáliai sereg és Bajorország felé is kénytelen volt csapatokat kiállítani, ez lett a belső-ausztriai hadsereg Johann von Hiller tábornagy parancsnoksága alatt. A fegyverszünetet Napóleon pazarul kihasználta, ekkor már 420 000 embernek parancsolt.

Az eredeti hadművelleti tervtől eltérően a szövetségesek közül először Bülow tábornok támadott, de nem sok sikerrel. Ezt követően Schwarzenberg csapatai indultak meg a cseh Érchegeységen át Drezda felé, de a katonaszerencse, a késlekedő vezetés és a rossz helyzetértékelés megfosztotta őket a sikertől. Napóleonnak két nap, augusztus 26–27-e kellett a szövetséges fősereg legyőzéséhez és visszakényszerítéséhez Csehországba. Az csupán gyógyír lehetett, hogy útközben véletlenül ráakadtak egy francia hadtestre, amelyet sikerült felmorzsolniuk, mert ahol nem volt jelen a zseniális hadvezér, ott kevésbé kísérté szerencse a francia fegyvereket. Napóleon nem tehetett mást, Lipcse környékén összevonta a hadseregét. Ezt viszont immáron a szövetségesek használták ki, és mindenfelől ide vették az irányt.

⁷ÖStA KA ML 6127. Standes-Tabellen. Zweites Szekler G. I. R. Nr. 15. A névalakok bizonytalanok, a keresztnévek meghatározása esztleges, többnyire a *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums*. Wien, 1822. alapján történt. Itt kívánok köszönetet mondani a Hadtörténeti Levéltár bécsi kirendeltsége delegátusainak, akik megkönnyítették a tanulmány forrásainak feltárását.

Az október 16. és 18. közötti „népek csatája” óriási győzelmet hozott a francia császár ellenségeinek.

A belső-ausztriai hadsereg alakulatai 1813. augusztus elején gyülekeztek a Mura völgyében. Amikor az iderendelt csapatok beérkeztek, a megalakuló hadsereghez 32 zászlóalj, 40 lovasszázad, hozzávetőleg 35 000 ember és 120 löveg tartozott. Augusztus közepén a hadsereg a következőképpen helyezkedett el: Radstadt, Bad Ischl és Aussee környékén a bajor sereggel szemben álló dunai hadsereg balszárnyához vezényelve Aaron Stanisavljevich vezérőrnagy dandára 3000 emberrel állt; Klagenfurt környékén gyülekezett a főerő 17 000 emberrel, tőle jobbra Spital és Gmünd in Kärnten felé – a Stanisavljevich-dandárral összeköttetésben – Christoph Ludwig Eckhardt vezérőrnagy dandára 3000 emberrel, míg balra Alsó-Stájerországban Joseph Fölseis vezérőrnagy 3000 emberrel készült a hadműveletek indulására. Zágráb környékén Paul Radivojevich altábornagy 9000 embere állt tartalékul, a főhadiszállás Klagenfurtban volt.⁸

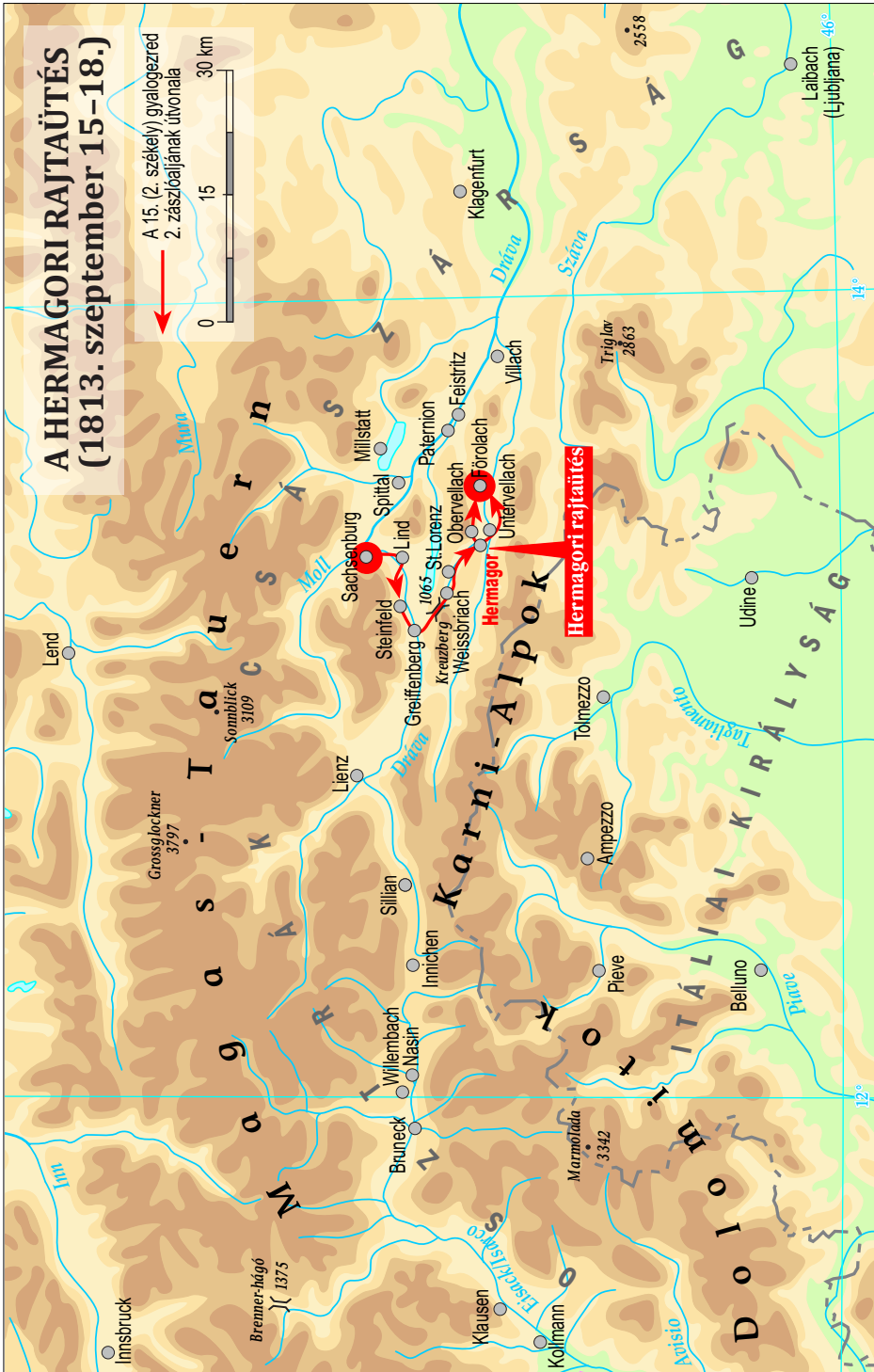
A hadsereg szervezete kezdetben sokszor megváltozott, a 15. (2. székely) határőr gyalogezred két tábori zászlóalja kezdettől más-más dandár kötelékében szolgált. Az 1. zászlóalj a Stanisavljevich-dandárral a dunai hadsereg támogatására indult, a 2. zászlóalj pedig Nieder- és Oberwölz környékén, a Mura felső folyásának völgyében állomásozott. Ez utóbbi a 8. vadászzászlóaljjal, a 9. (Frimont-) huszárezred egy századával és egy fél tüzérúteggel alkotta Eckhardt vezérőrnagy dandárát. A hónap végén a dandár már Spitalban állomásozott.⁹

A belső-ausztriai hadseregnek mindenekelőtt a korábbi békekötések után megmaradt tartományok védelmét kellett ellátnia, de kedvező esetben támadó hadműveletre is vállalkozhatott. Egy korábbi háborús sebesülés miatt az egyik lábára sántító Hiller táborszernagynak mindenesetre Bécsben a lelkére kötötték, hogy kerüljön minden kudarcot, biztosítsa Karl Philipp zu Schwarzenberg tábornagy főhadsergének a hadműveleteit, sikeres működésével segítse elő, hogy a bajorok minél előbb átálljanak a szövetségesek oldalára. Hiller – ahogy ma mondjuk – megosztó személyiség volt, tábornoktársai nemigen kedvelték, beosztott tisztjei azonban igen. Pályafutása elején még támogatta őt Károly főherceg, a hadügyek legelismertebb szereplője, de később már ő sem kedvelte. Még nagyobb gondot jelentett Hiller számára, hogy az Udvari Haditanács elnöke, Heinrich Bellegarde táborszernagy sem szívelte. A táborszernagy csapatait egyelőre a Mura középső folyásánál állomásoztatta, hogy a Bécs felé vezető legrövidebb hadműveleti irányt lezárja, vagy akár Villachon és Tarvison¹⁰ át az Isonzo völgyébe, az alkirály balszárnya felé előrenyomulhasson. Egy dandár Aussee és Salzburg felé tartotta az összeköttetést a dunai hadsereggel.

⁸ *Welden* 1855. 5–6. o. Az itáliai hadjáratához lásd *Uebersicht des Feldzugs im Jahre 1813 zwischen den Allirten und k. Französischen Armeen*. 5. Abtheilung. Feldzug im Italien. Weimar, 1814.

⁹ ÖStA KA AFA K 1579. 1813-8-60h., állománytábla, ÖStA KA AFA K 1580. 1813-8-206e.

¹⁰ Az Osztrák Császársághoz tartozó helységek neveit német alakban közöljük, ahogy a hadműveleti iratokban szerepelnek, kivéve a magyar korona országait, ahol a magyar névalakot tüntetjük fel. Tarvis olasz neve Tarvisio.

1. térkép

A belső-ausztriai hadsereggel szemben álló francia–olasz hadsereg élén Eugène de Beauharnais itáliai alkirály állt, Napóleon mostohafia, akit Jenő alkirályként fogunk emlegetni. Az alkirálynak a fegyverszünet felmondásáig 51 400 embert sikerült összeszednie, s rendelkezett 130 löveggel. Ezzel az erővel kívánta lezárni az Osztrák Császárság déli határait, illetve akarta megvédeni az 1809-ben létrehozott Illír Királyságot. A Villach–Klagenfurt iránynak csekély hadműveleti jelentőséget tulajdonított, vagyis erre nem tervezett támadást. Az alkirály augusztus közepén Udinében hat, zömmel újonc olaszokból álló hadosztályt egyesített. Terve az volt, hogy erejének zömével Laibachba¹¹ vonul, hogy onnan vagy északra, Tarvis és Villach felé, vagy északkeletre, Zágráb felé támogatást adhasson az ott álló seregrészeknek.

Hiller a fegyverszünet felmondása után azonnal, már augusztus 18-án erejének egy részével Villach felé vonult, és 19-én megtámadta a várost. Ezzel egy időben indult az alkirály négy hadosztállyal Laibachba, eggyel pedig Tarvisba. Jenő háromnapi menet után, 21-én kapta a hírt, amikor a főoszlopának ele már elérte Adelsberget¹², a vége pedig Görzöt¹³, hogy az osztrákok Villachnál a francia helyőrséget visszanyomták a Dráva déli partjára. Jenő tehát kénytelen volt északnak fordulni, hogy gátat vessen az osztrákok esetleges további támadásának.

Közben, augusztus 17-én Horvátországban Laval Nugent vezérőrnagy az ott állomásozó Radivojevich altábornagy hadosztályának egy részével a Száván átkelt, és 20-án elérte Károlyvárost¹⁴, ezt követően továbbnyomult Fiume¹⁵ felé, melynek a helyőrsége időközben elvonult.

Augusztus 28-án az alkirály támadást indított Villach visszafoglalásáért, amit a védők először visszavertek ugyan, de egy megkerülő mozdulat miatt az állásaikat mégis kénytelenek voltak feladni. E kudarcukat azonban hamar feledtette, hogy a két nappal később induló osztrák hadművelet oly sikeresnek bizonyult, hogy Laibach francia helyőrsége már komolyan aggódhatott. Ennek híre eljutott az alkirályhoz, aki így kénytelen volt lemondani az elért sikerének továbbfejlesztéséről, sőt – mivel Nugent tábornok 31-én Fiumétől tovább vonulva már délről is fenyegette Laibachot – két hadosztállyal Tarvistól a Száva völgyén át idesietett. Ezen elvonulás fedezésére visszahagyott két dandár egyelőre sikeresen ellenőrizte az egész déli Dráva-partot. Szeptember 11-én Jenő elérte Laibachot, ahonnan indulva ezt követően az időközben elvesztett Isztriai-félszigetet próbálta visszaszerezni, de eredménytelenül.

A háromszékiek mindeközben még mindig a Dráva völgyében állomásoztak, de korántsem tétlenül. Ha a nagyobb hadműveletekben nem is vettek részt, de azokba a feladatokba előszeretettel bevonták őket, amelyekben a korábbi francia háborúkban eddig is kitűntek. Felderítés, meglepő támadások, rajtaütések szinte napirenden voltak. Mint említettük, az Eckardt-dandárban a 8. vadászszázalójjal harcoltak együtt, amelyet helyi, karintiai katonák alkottak. A vadászok azok között a hegyek között, azon a zord vidéken nőttek fel, amelyeken akkor,

¹¹ Szlovénul Ljubjana, ma Szlovénia.

¹² Szlovénul Postojna.

¹³ Olaszul Gorizia.

¹⁴ Horvátul Karlovac.

¹⁵ Horvátul Rijeka.

illetve most is harcolniuk kellett. A háromszékieknek őket kellett követniük, velük kellett helytállniuk. Az erdős-hegyes területen vívott harc mikéntjét jól ismerték, de most sziklás, kopár meredélyeken kellett csúszniuk-mászniuk. Egy közös vállalkozásuk részletes bemutatására is lehetőségünk van, hála egy skiccnak, vagy nevezzük inkább vázlatnak, mely még 1824-ben jelent meg egy osztrák katonaújságban.¹⁶ E műfajt azért találták ki, hogy a háború kisebb, mondjuk, harcászati szintű eseményeit, leginkább hősiek helytállásait bemutassák. Jelen esetben történetünk főhőse Peter Pirquet von Cesenatico százados, a 8. vadászszázlój egyik századparancsnoka. A százados nem akárki, hisz már korábban, 1809-ben kiérdemelte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét, és pályafutását tábornokként fejezte be (1. térkép).

A vázlat szerint Hiller tábornok szeptember 12-én adta ki az utasítást Eckhardt vezérőrnagynak, aki Spitalból irányította a Felső-Dráva vonalának védelmét, hogy induljon el a Gail-völgybe és állítsa fel egy biztosító vadászszázlóját Paternion és Sankt Hermagor között. E manőver célja nem lehetett más, mint hogy az ellenséget félrevezesse és elérje, hogy a franciák a védelmi vonalukat kiszélesítsék, ezáltal gyengüljön a Spital–Villach irány védelme. A vezérőrnagy mindenekelőtt tisztázni kívánta az ellenség helyzetét, ezért Pirquet százados szeptember 14-én azt a feladatot kapta, hogy az ellenség mögötti területen hajtson végre felderítést. A százados és különítménye a Dráva völgyéből, Sachsenburgból indult a Gail-völgyben fekvő Sankt Hermagorba¹⁷, majd onnan vissza Kreuzbergbe. Ezt követően felderítette a Wessensee menti területet egészen Paternion településig, majd visszatért a kiinduló állomásra. Nem tudjuk, kik kísérték a századost, de bizonyosan a vadászai lehettek. Azt talán nem is kell leírunk, hogy ez egy igen veszélyes vállalkozás volt, mely nagy óvatosságot igényelt. A százados nem hibázott, az ellenséges állások között sikerült a feladatot baj nélkül végrehajtania.

Pirquet százados visszaérkezve benyújtotta jelentését. Ennek tartalmát nem ismerjük, de bizonyosan szerepelt benne, hogy a franciák a Villachtól Spittal felé vezető út mentén állásokat foglaltak. Eckhardt tábornok ezért határozhatta el, hogy egy nagyszabású vállalkozással jobbról kerülve, Sankt Hermagor felől fenyegeti az ellenség oldalát. A gondolatot tett követte, és a tábornok kiadta a parancsát, hogy egy különítmény nyomuljon előre az említett városig. A feladat végrehajtására Hieronymus Mumb alezredes, a 8. vadászszázlój parancsnokának vezetésével egy különítmény indult, mely négy vadászszázadból, az 53. (Jellačić-) gyalogezred négy századából, a 15. (2. székely) határőr gyalogezred három századából és a 9. (Frimont-) huszárezredtől egy szárny¹⁸ huszárból állt. Az alezredes Pirquet századost bízta meg, hogy Kreutzberget megkerülve jusson ki az ott lévő ellenség hátába. A százados

¹⁶ ÖMZ 1824/3. Szenen aus den beiden ersten Monaten des Feldzuges 1813 in Italien (Aus den Tagebuche eines österreichische Offiziers). 79–105. o.

¹⁷ Ma Hermagor-Pressegger See, az események nyomán követéséhez javaslok Európa 19. századi térképének használatát <https://maps.arcanum.com/hu/browse/composite/> (A letöltés időpontja: 2021. július 23.)

¹⁸ A huszárszázad fele.

azonban e feladatot nem oldhatta meg, mert a franciák időközben kiürítették a települést. Ezt követően Pirquet emberei a különítmény többi részével szeptember 15-én reggel Sankt Hermagorban találkoztak. Itt egy pillanatra meg kell állnunk. A cikk szerzője aligha nézhette írás közben a térképet, mert a napok megjelölése nem lehet helytálló. Sachsenburg és Sankt Hermagor között a távolság negyven kilométer, így a korábban említett felderítés egy pater-nioni kitérővel legalább 150–160 kilométer volt, amire még lóháton is legkevesebb három-négy nap kellett. Ezután a különítménynek a negyven kilométer megtételéhez pedig legalább másfél napra volt szüksége. A felderítés tehát szeptember 10-én kezdődhetett, a különítménynek pedig 14-én reggel már el kellett indulnia.

Az viszont bizonyos, hogy szeptember 15-én délután egy óra körül a már Sankt Hermagornál álló különítmény járőre ellenséget észlelt az Obervellach felől vezető úton. A kirendelt előőrs valóban látott egy zászlóalj nagyságú köteléket, mely a főúttól jobbra, Untervellach felé eső magaslaton harcrendbe sorakozott. Az ellenség túl erősnek látszott, ezért Mumb alezredes elrendelte a visszavonulást. Pirquet százados azonban arra a következtetésre jutott, hogy ha az ellenség valóban erős lenne, úgy egészen másként viselkedne, vagyis támadna. Elgondolása szerint, mivel a franciák előnytelen állást vettek, ő pedig a területet, a terepet jobban ismeri, mint az ellenség, ezért akár a századával egyedül is sikeres lehet. A százados közölte álláspontját a főnökével, aki megadta az engedélyt a felderítésre és egy esetleges támadásra. Pirquet a saját századának egyik szakaszával és egy székely szakasszal indult a terv végrehajtására. Egy fél szakasz vadászt Koch fővadásszal jobbra kikülönített a feladattal, hogy az erdőn keresztül lopakodjon előre és jusson az ellenség hátába, mialatt ő a többiekkel arcból támad. A franciák nem küldtek ki járőröket, vagy legalábbis ezekkel nem találkoztak, mert semmi nem akadályozta a derék vadászszázados tervének megvalósulását.

Pirquet vadászaival és székelyeivel az ellenséggel szemben, árkon bokron keresztül lopódzott előre. Nagyjából száz lépésre értek az ellenségtől, amikor a franciák észlelték őket, és rögtön az egész arcvonalon elkezdtek löni rájuk. Ez azonban kevés sikert hozott, viszont ezzel felfedték magukat a támadók előtt, „s ezután egy golyó se ment veszendőbe”. A tudósítás szerint alig több mint nyolc perc alatt a védők közül már minden bizonyos jelentős számban haltak vagy sebesültek meg. Közben Koch fővadász kijutott az ellenség hátába, esetleg oldalába, ami végképp teljes káoszt idézett elő amazok soraiban. Ezt kihasználva Pirquet rohamot fúvatott vagy doboltatott, és szuronnyal estek a franciáknak, akik már képtelenek voltak komoly ellenállásra. A százados látta, hogy az ellenség nem kaphat támogatást, ezért elrendelte az üldözést. Az elől harcolókat Mumb alezredes a különítményével követte, majd csatlakozott az üldözőkhöz. A franciákat csak a közelben lévő erdő mentette meg a pusztulástól, melyben szét tudtak széledni. Az ellenség állásában negyven halottat és sebesültet találtak, huszonegy embert pedig elfogtak. Pirquet elveszített kettő vadászt és három székelyt, öten megsebesültek.

Némileg másként írta le az eseményeket Mumb alezredes, akinek a jelentése alapján Eckhardt tábornok összeállította értesítését a hadosztályparancsokának.¹⁹ E szerint az ellenség az obervellachi magaslattól egy 600 fős zászlóaljjal támadott, mire az alezredes elhatározta „az ellenség felé menni és a kitűnő vadászokkal jobbról és balról oldalba venni”. Saját részről egy század vadász, fél század székely és egy szakasz huszár indult el az alezredes akaratát megvalósítani. A jelentés szerint az ellenség kétszázadnyi tartalékkal rendelkezett, a roham mégis olyan jó sikerült, hogy az ellenség egy hídon át Untervellachra menekült. Az alezredes üldözés közben azt figyelte meg, hogy az ellenséges zászlóaljparancsnok az embereit újra „tűzbe akarta hozni”, ezért egy hídon tömeg alakzatba állíttatta őket, hogy egy gyors ellentámadással szembeszálljanak az üldözőkkel. „Ehhez azonban nem volt elég bátorság”, s nem sikerült elég nagyra a tömeg, így egy szuronyroham végleg lemondatta őket az ellenállásról. Az ellenség Förolach faluhoz hátrált, ahová az üldözők „30 lépésig követték”. A jelentés szerint az ellenség húsz halottat és nyolc súlyos sebesültet hagyott hátra. A saját veszteség a vadászoktól egy halott és két sebesült, a székelyektől egy-egy halott és sebesült, egy huszár elesett, egy ló elpusztult, egy pedig megsebesült. Az alezredes mindenkit dicsért a helytállásáért, viszont továbbra is fenyegetve érezte magát, ezért erősítéseket igyekezett magához vonni. Ekkor éppen három és fél század székely határőr volt nála.

Nézzük tovább az eseményeket a vázlat nyomán! Másnap, szeptember 16-án reggel Pirquet százados Eckhardt tábornoktól azt a feladatot kapta, hogy a századával siessen egy Lind nevű települést visszafoglalni, és onnan vezessen egy vállalkozást Paternion felé. Ezek szerint a franciák sem tétlenkedtek, s különítményeket küldtek ki Villachból vállalkozások és felderítés végrehajtására. Lind a Dráva völgyében fekszik, éppen azon az úton, amelyen Mumbék korábban érkeztek. Visszafoglalása, vagyis a visszavonulási út nyitva tartása kulcsfontosságú kérdés volt. Ráadásul Pirquet-ék elvonulása után négy órával Mumb alezredes különítményét az ellenség megtámadta és Kreutzbergig nyomta vissza. Eckhardt tábornok e hírre Pirquet századost a századával, két század székellyel, továbbá két Jellačić-századdal az alezredes segítségére küldte azzal a paranccsal, hogy újra nyomuljanak előre és Sankt Hermagort foglalják vissza. Pirquet 17-én csatlakozott Mumbhoz, ezalatt azonban az ellenség visszavonult és Sankt Hermagor előtt állást foglalt.

A francia Jean-Pierre Piat tábornok három zászlóalj gyalogossal és egy lovasvadász osztállyal igyekezett fedezni Sankt Hermagornál a Villach felé vezető utat. Piat tábornok dandára az alkirály hadseregének balszárnyához tartozott, mely Villach környékét fedezte. A Pierre Guillaume Gratien tábornok vezette hadosztály szeptember 17-én Finkenstein és Paternion között állt, ezen állás bal oldalának biztosítását kellett ellátnia Piat tábornoknak.²⁰ Szeptember 18-án délután egy órakor Mumb alezredes a különítményével Kreutzbergből Weissbriachba menetelt, ahol állást foglalt és felkészült a további előrenyomulásra. Pirquet százados itt kapott parancsot, hogy balra a hegyháton törekedjen az ellen-

¹⁹ ÖStA KA AFA K 1583. 1813-9-309a. Eckhardt vezérőrnagy 1813. szeptember 16-i jelentése.

²⁰ *Welden* 1855. 34. o.

séget oldalt kerülve kijutni egészen Sankt Hermagor magasságáig. Ennek végrehajtásához a századán kívül megkapta az egyik Jellačić-századot, a székelyektől Baritz százados századát, a dálnoki századot és Balgha hadnagy huszárszakaszát. Mumb alezredes a zömmel az úton vonult előre, s amint lehetett, megtámadta az ellenséget. A franciák viszont kitartóan védekeztek és több támadást visszavertek. Az ellenség azonban elkövette azt a hibát, hogy nem figyelt a hegyi ösvényekre, így a megkerülő oszlop észrevétlenül eljutott Radnigig. Piat tábornok erről értesülve azonnal elrendelte az állások elhagyását és sietve visszavonult Hermagorba vagy még tovább. Mumb alezredes az ellenség nyomában maradt.

Pirquet százados – látva, hogy már nincs esélye a franciák visszavonulási útját elvágni – jó vadásztiszthez méltó elhatározásra jutott: a franciáknak Hermagoron keresztül hosszabb az út Villach felé, mint neki a hegyeken át, vagyis megelőzheti őket és elvághatja a visszavonulási lehetőségüket. Szándékának megvalósítása érdekében kiadta a szükséges parancsokat, többek között, hogy az eddig az előőrsét vezető Andel főhadnagy maradjon hátra, és a főoszloppal kapcsolatot tartva kövesse. A huszárszakasz parancsnokát is eligazította, hogy lehetőség szerint igyekezzenek a gyalogság után, majd az oszlop élére állva elindult, hogy teljesítse a lehetetlennek látszó, de önként vállalt feladatát. A kis osztag hegyre fel, hegyről le, erdőn, mezőn, szakadékon, többnyire olyan szűk ösvényen tört előre, hogy gyalogosan is alig lehetett haladni, de másfél óra múlva mégis Untervellach mögé érkeztek. A huszárok nélkül persze, mert egy idő után nekik már lóról szállva sem volt járható az út, így hamar lementek a főútra. Ehhez bizonyosan hozzájárult az is, hogy ekkor már két órája szakadt az eső.

Amikor Pirquet százados az embereivel megközelítette a főutat, akkor éppen ott vonultak az ellenség zárt oszlopai vissza Villach felé. Most jól jött a szakadó eső, mert így észrevétlenül, egy kukoricaföldön keresztül egészen nyolcvanlépésnyire megközelíthették a biztosítás nélkül haladó franciákat. A vadászok, akik a fegyvereiket állandóan jól betakarva tartották, ebből a helyzetből, közvetlen közléről adták le az első s egyetlen összűzüket, majd azonnal szuronyrohamra indultak, s betörték az oszlopok közé. A meglepett ellenség hiába próbálta viszonzozni a tüzet, a vizes fegyvereikből egyetlen lövést se tudtak leadni.

A meglepetés tökéletesre sikerült, „ezután a derekas támadás után az ellenség futásban keresett menedéket úgy, hogy a vadászok már nem érhették el őket”. Pirquet századosnak azonban még kevés volt ez a siker. A küldöncként mellette szolgáló két huszárral, akik eddig vele együtt kantáron vezették a lovukat, lóra ugrottak és vágattak az ellenség után. A százados ráadásul kiszúrt egy zászlót, s elkezdte biztatni a huszárokat, hogy szerezzék meg, „mire azok az oszlopon keresztül nyomulva elértek a zászlóig, és legyőzve a tartóját, saját kezükbe vették azt”. Ezután a huszárok – jó néhány szúrással a lovaikon – szerencsésen visszatértek. Pirquet közben parancsokat osztogatott, a vadászait és székelyeit arra ösztökölte, hogy kövessék az ellenséget, a Jellačić-századdal pedig a Hermagor felől vezető utat figyelte, mert fogalma sem volt, hogy hol van a különítmény zöme.

A szeptember 18-i harcot a csíkpálfalvi Bíró János Frimont-huszárkapitány hőstetteiről szóló leírásban másként olvashatjuk, bár ez lehet, hogy csupán a különítmény főerejének a

harcáról szól.²¹ E szerint az ellenséges Piat-dandár Sankt Hermagornál szeptember 18-án indult támadásra. Az elővéd, mely egy vadászszázadból, egy Jellačić-századból, fél székely századból és tartalékként másfél Jellačić-századból állt, hátrálni kezdett. Erre egy francia–olasz zászlóalj csatárláncba bontakozva és két zászlóalj tömeget formálva, tovább támadott. Erre Bíró parancs nélkül felkiáltott: „Alezredes Úr, én belevágok!”, és egy bizonyos Vozáry főhadnaggyal és az általa vezetett nem egész Frimont-huszárszakasszal az ellenségre rohant, amelyet megállított, legalábbis megtorpanásra késztetett. Ez időt adott a saját csapatoknak, hogy rendbe szedjék magukat és ellentámadásra induljanak. A támadás sikerrel járt, fogásba ejtettek egy francia zászlóaljparancsnokot, tizenegy főtisztet és 500 embert, megszerzték három zászlót, 800 fegyvert és tizenöt dobót. A végeredmény ugyanaz, a császári csapatok győztek. Ezen kis hadművelet leírása talán jól szemlélteti azokat a harcokat, melyeket a háromszéki határőröknek 1813 őszén és telén vívniuk kellett.

Hiller a korábban említett stratégiai mozdulataival egyelőre elérte a célját. A Száva völgyét megszállta, az alkirályt csapatai megosztására készítette, Laibachot három oldalról fenyegette. Ráadásul az alkirály erőinek lekötése szabad utat nyitott számára Tirolon²² át Itáliába. Egyelőre azonban meg kellett várni, hogy a bajorok ki mellé állnak, ezért Hiller csak kisebb erők kiküldését rendelte el Brixen felé. A feladatot Franz Philipp Fenner altábornagy, a hadsereg egyik vadász „fenegyereke”, a belső–ausztriai hadsereg legszélső jobb szárnyi hadosztályának parancsnoka kapta. Az altábornagy feladatát olyan lendülettel hajtotta végre, hogy Sachsenburgból Lienzen át előrenyomulva már szeptember elején élcapataival – a Puster-völgyön keresztül – Brixenig jutott. Ezt a területet Antonio Bonfanti tábornok tartalék gyaloghadosztálya védte, melynek szervezését éppen csak befejezték. A hadosztálytól egy zászlóalj állt Brixenben, melyből kikülönítve egy század őrizte a Mühlbacher Klause nevű kis útélzáró erődöt. Ezt az állást támadták meg szeptember 11-én önkéntes tiroli vadászok egy osztrák előőrsosztállyal és foglalták el, miközben a védők közül vagy száz fő még meg is adta magát. Ezután a franciák vagy francia szolgálatban harcoló olaszok Brixent²³ is kiűritették. Az osztrák csapatok ezt követően Bozenig²⁴ zavartalanul előrenyomulhattak. Bonfanti erre szeptember 15-én még Trientet is elhagyta Verona felé. Az alkirály le is váltotta a nem túl merész olaszt, és helyette egyik adjutánsát, a megbízható Alessandro de Rege conte di Giffenga tábornokot nevezte ki a tartalék hadosztály parancsnokának.

Giffenga tábornok nem sokat tétlenkedett, szeptember 21-én bevonult Trientbe, majd még ezen a napon továbbindult Brixen felé. Az osztrák előőr, mely alig 400 reguláris katonából és önkéntesből állt, a támadó hadosztállyal szemben teljesen esélytelen volt, ezért lehetőleg rendezetten, tervszerűen visszavonult a Puster-völgy keleti felébe, amit azonban már mindenképpen védeni akart. Giffenga tábornok szeptember 28-án az osztrák elővéd csapatait

²¹ *Hirtenfeld* 1857. 1208–1209. o. Később, 1815-ben Bíró is kiérdekelte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét.

²² Ideértjük a későbbi Dél-Tirolt, jelenleg Olaszország Bolzano autonóm megyéjét.

²³ Olaszul Bressanone.

²⁴ Olaszul Bolzano.

Bruneckig²⁵ nyomta vissza. Az itt kialakuló ütközet az osztrákoknak nem hozott szerencsét, s kénytelenek voltak folytatni a visszavonulást Toblachig²⁶. Az viszont már jól jött a hátrálóknak, hogy az ellenség nem üldözte őket, hanem éppen a mostani osztrák határnál megállt.

Talán nem is kell mondanunk, hogy Fenner tábornok megerősítésre szorult, ami e napokban az Eckhardt-dandártól meg is érkezett. Ekkor, a lehető legjobb pillanatban érkezett be a háromszéki 2. zászlóalj és egy Frimont-huszárszásad, hogy megfordítsa az események folyását. Ugyanakkor már közeledett a másik háromszéki zászlóalj is, amely szeptember 29-én még Ranstadtnban, több mint 200 kilométerre volt. Az e napon készült hadrend szerint a két háromszéki zászlóalj a Fenner-hadosztály Stanisavljevich vezérőrnagy vezette dandarába tartozott, immáron ismét együtt, legalábbis papíron.²⁷

Nem sokkal ezután változás történt a 15. (2. székely) határőr gyalogezred vezetésében. Az október 1-jén kelt hadseregpáncsnoksági parancs „felülvizsgálatra” Erdélybe rendelte Divéky ezredest, akinek a parancsnokságot át kellett adnia Benke őrnagynak. Ezzel tulajdonképpen az Udvari Haditanács végzését hajtották végre a kiérdemesült ezredes nyugálományba helyezéséről.²⁸ Divéky Antal az ezred történetének fontos személyisége volt. Papolcon született 1750-ben, sorsa szorosan kötődött a határőrezredhez. Egy rövid időszakot eltekintve, amikor a nemesi felkelés szervezésében vett részt, mindig az ezrednél szolgált, az utóbbi négy évben már parancsnokként.²⁹ Legismertebb hőstette kétségtelenül az austerlitz csatában nyújtott teljesítménye volt. Divéky ezredestől, akit nyugdíjazása után előléptettek vezérőrnaggyá, a parancsnokságot a 13. (román–illír) határőrezredtől áthelyezett Mathias Betzmann alezredes vette át, ugyanekkor Theodor Riebel őrnagyot alezredessé, Benke Zsigmond másodőrnagyot első, Móríc Miklós századost másodőrnaggyá léptették elő.

Fenner altábornagy tehát Toblachnál gyülekeztette csapatait, hogy visszavegye a kezdeményezést. Október 2-án már 1600 embere volt, s nem is várt tovább, hanem másnap hajnalban elindult. Alig húsz kilométer megtétele után Fenner felderítői már jelezték a várható ellenállási helyet. A Rienz folyócska völgyében, Willenbach és Nasen település között egy magaslaton, a mai Vila di Sotto település közelében ugyanis francia–olasz csapatok védelemi állást foglaltak. Reggel nyolc órától kezdődően egészen délig először heves puskatűzzel próbálták a felek megtörni egymást, majd az altábornagy személyesen több rohamot vezetett a székely gyalogosok élén. A sikert végül is a tirolai népfelkelő vadászoknak sikerült kivívniuk azzal, hogy a Rienzen átkelve, a balparton a védők hátába kerültek. A csatát ezt követően megtelt ellenséges futókkal. „A rendkívül kitűnő székely század az ellenség zászlaját elvette,

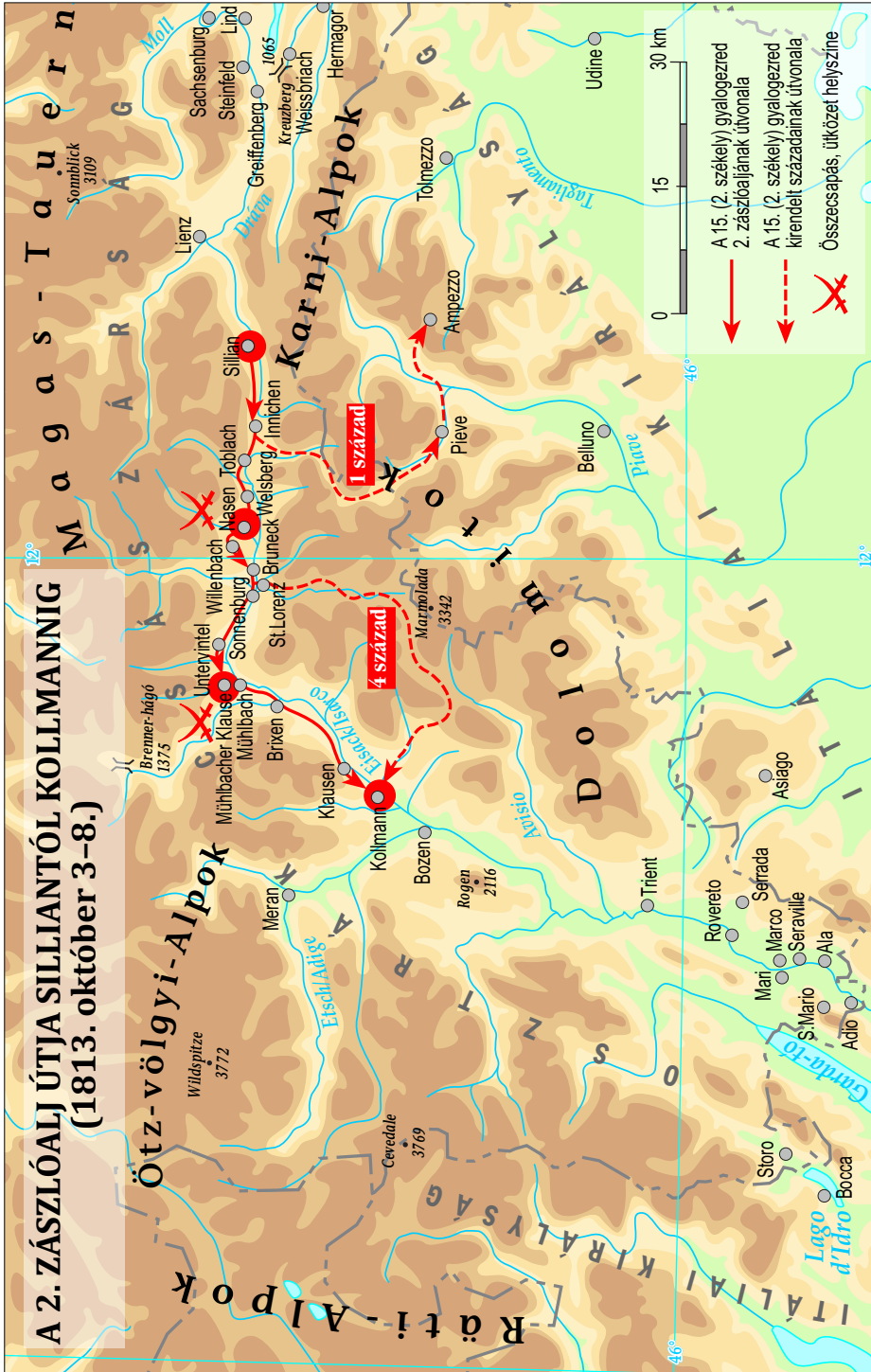
²⁵ Olaszul Brunico.

²⁶ Olaszul Dobbiaco.

²⁷ ÖStA KA AFA K 1583. 1813-9-556.

²⁸ Uo. K 1590. 1813-13-42. Armee Befehles Protokoll 1813. No. 6. Villach, 1813. október 3.

²⁹ Divékyről többet <https://muvelodes.net/enciklopedia/diveky-antal-generalis-az-austerlitz-csata-egyik-magyar-hose> (A letöltés időpontja: 2021. július 23.)

2. térkép

melyet a főhadiszállásra egy futár útján beküldök” – írta október 4-én Fenner tábornok a főparancsnoknak. A Niederdorfból³⁰ írt jelentés szerint a hadosztályparancsnok október 6-ra várta Stanisavljevich tábornok dandárának beérkezését.³¹ A hadosztályparancsnokban mély nyomot hagyhatott csapatainak teljesítménye, mert még egy későbbi jelentésében is dicsérte őket. A székelyeket vezető Benke őrnagyról például az írta, hogy „példamutató bátorsággal és határozottsággal” vezette csapatát. Leírta azt is, hogy Benke a vadászszázad parancsnokával együtt, amikor a csapataikat „pihentetni és visszavonni akartam (mivel már 9 órától délután 4 óráig tűzben voltak), kértek, hogy had maradhassanak egészen az ütközet végéig, majd csak a sorcsapatoktól elvárható tömegalakzatot alakítottak, az ellenség állásának balszárnyát áttörték és menekülésre kényszerítették”.³² Pedig Fenner pályafutása alatt látott már kiváló hegyi csapatokat, hisz a tiroli vadászok emblematikus alakja volt.

Fenner október 5-én Bruneckben kelt jelentéséből tudjuk, hogy hadműveletének biztosítása érdekében egy különítményt küldött ki Toblachtól délre, Ampezzo felé. A háromszéki székelyekből álló különítményt a 12. század parancsnoka, Szék alszázados vezette,³³ aki az említett helységnél 120 főnyi ellenséges reguláris katonaságot talált. A százados nem sokat gondolkodott, hanem megtámadta és Belluno felé üzte a hely varázsát élvező olaszokat és franciákat.³⁴ Talán itt érdemes megemlítenünk, hogy a ma síparadicsomáról híres helyen a székely határőröknek már háromezres hegyek között, kopár, sziklás terepen kellett harcolniuk.

Közben a Stanisavljevich-dandár október 6-án – nem akármilyen menetteljesítménnyel – beérkezett Lienzbe. Innen a dandárparancsnok megírta Fennernek, hogy indul utána, de egy fél század székelyt hátrahagy hadifoglyok, dezertőrök kísérésére és őrzésére, illetve tartja az összeköttetést a Gail folyó völgyében álló csapatokkal. A dandár elindulását Salzburg környékéről az tette lehetővé, hogy megindultak a tárgyalások a szövetségesek és a bajorok között, mely végül október 8-án Riedben egy egyezmény aláírásával végződött. Ennek értelmében az osztrák császári és a bajor királyi csapatok ezentúl együtt igyekeznek Napóleont véglegesen legyőzni. Egyelőre azonban nem ártott a bajorokat Salzach-mentén figyelni³⁵ (2. térkép).

Giffenga tábornok csapatai az október 3-i harcok után a sonnenburgi³⁶ magaslatokig húzódtak vissza, miközben az ottani hidat felégették. Úgy tűnt a tábornok ezt az állást tartani akarja, mivel kis különítményeket küldött ki és állított fel különböző irányokba, hogy a szárnyait megkerülés ellen biztosítsa. Egy magaslaton pedig tartós védelemre rendezkedett be. Fenner tábornok, miután megszállta Brunecket, szintén különítményeket küldött ki felderítésre, illetve az ellenség zaklatása, visszaszorítása érdekében. Ez utóbbi olyan jól si-

³⁰ Olaszul Villabassa.

³¹ ÖStA KA AFA K 1584. 1813-10-62.

³² Uo. K 1584. 1813-10-99.

³³ ÖStA KA ML 6127. Standes-Tabellen. Zweites Szekler G. I. R. Nr. 15., 1813. októberi kimutatás.

³⁴ ÖStA KA AFA K 1584. 1813-10-86.

³⁵ Uo. K 1584. 1813-10-93. Stanisavljevich tábornok október 6-i jelentése.

³⁶ Olaszul San Lorenzo di Sebato.

került, hogy végül a francia–olasz csapatok mégis elálltak a harcától és visszavonultak a Mühlbacher Klauséig, aminek a megerősítését és eltorlaszolását azonnal elkezdték. A császáriak nyomon követték őket, a rombolt hidat helyreállították, hogy a lövegek és szekerek is követhessék a gyalogosokat és a lovasokat. Az ellenség munkálatairól a felderítők hamar jelentetéseket küldtek, ezért Fenner igyekezett gyorsítani az előrenyomulását, hogy mielőtt végeznének, támadni tudjon. Erősítésekre azonban továbbra is szüksége volt, ezért nagyon sürgette a Stanisavljevich-dandár érkezését, mely október 7-én reggel valóban elérte Brunecket. Fenner a beérkező 1. székely zászlóaljtól négy századot azonnal elindított a hegyeken át egy Kollmann³⁷ nevű hely megszállására. Ez a település az ellenség visszavonulási útján feküdt, tehát jó esély mutatkozott a kiserődben lévő védők elfogására. Ehhez azonban a székelyeknek egy hetven kilométeres hegyi utat kellett megtenniük, 1500 méter körüli magasságban, alig járt utakon.³⁸

Az október 7-i események ismertetését átengedjük a hivatalos jelentésnek, ennél jobb összefoglalást magunk sem adhatunk.³⁹

„A Mühlbacher Klausé elfoglalása 1813. október 7-én. (Lienz–Brixeni úton)

Az ellenség 1813. október 6-ról 7-re virradó éjjel a korábban leégett erődöt eltorlaszolással, a híd szétszedésével és sáncokkal jól védhető állapotba hozta. Egy gránátos és egy voltigeur-század⁴⁰ védte a szűk szorost. A szárnyak megkerülés elleni biztosításához a kétoldali magaslatra egy sorzászlóalj állt fel. A tartalék a mühlbacheri magaslatra húzódott vissza.

Amikor Fenner altábornagy még október 6-án este a hírszerzők egybehangzó kijelentése szerint az ellenség ezen állásáról értesült, azonnal arra a meggyőződésre jutott, hogy az ellenség 3000 emberével számolhat, ezért a következő rendelkezést adta ki:

Még 6-án este 11 órakor kiküldönít 1 székely és 3 tioli vadászszázadot az úgynevezett Koglerhöhen át Maranzen felé, egy másik éppen ilyen erős oszlopot pedig a Rodenegerbergre, az ellenség jobb szárnyába indít el. Az egyéb csapatok Ober- és Unter-Vintl között gyülekeztek. A két oldaloszlop azt a parancsot kapta, hogy 7-én reggel 8 órakor gyors támadást intézzenek úgy, hogy a Mühlbacher Klausét, amíg a sajátjaik az ellenséget szemből foglalkoztatják, ők hátulról ériék el.

Az ellenség azonban észrevette, hogy jelentős oldaloszlopokkal a visszavonulási útját szándékoznak fenyegetni, ezért a Mühlbacher Klausén felállított két lövegét a mühlbacheri magaslatra küldte hátra és jelentősen megerősítette az oldaloszlopaik ellen felállított csapatait, miáltal az a cél, hogy a Klausét hátba támadjuk, megghiúsult. Csupán hosszan foglalkoztatni tudtuk.

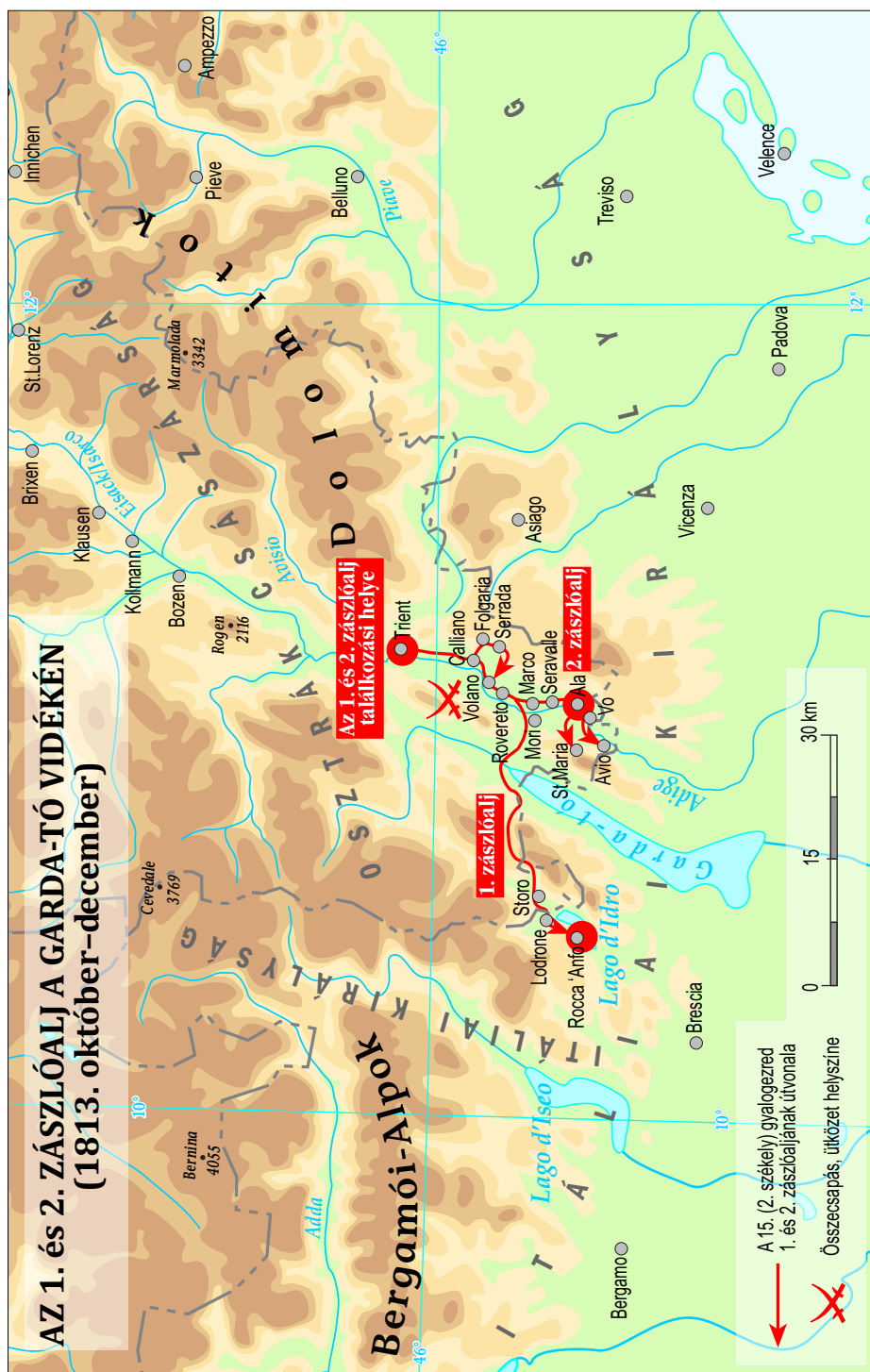
Nem maradt hátra más, mint az erődöt szemből támadni. Ennek elősegítésére két vadász- és egy székely század azt a feladatot kapta, hogy az erőd végéhez, a Marazengebirge egy rendkívül meredek, alig megmászható lejtőjén addig nyomuljon előre, míg az erőd hátát

³⁷ Olaszul Colma.

³⁸ ÖStA KA AFA K 1584. 1813-10-155. Fenner október 9-i jelentése.

³⁹ Relationen 1814. 7–9. o.

⁴⁰ Könnyűgyalogos század.

3. térkép

el nem éri. Délután 2 órakor Nadler százados a vadászokkal és Simon főhadnagy a széke-lyektől minden előforduló nehézséget legyőzve tört előre, amikor a bátor Taris báró százados egy szikláról leesett és meghalt. Ekkor állt Fenner altábornagy a többi csapat élére, és szemből és hátból megtámadta az erődöt, és néhány perc alatt elfoglalta. A védők nem menekülhettek. Sokakat megöltek, 7 főtiszt és több mint 450 ember őrmestertől lefelé fogságba került, ez a szám óránként növekedett.

Az ellenséget az erőd elfoglalása után Mühlbachon át Brixen felé, majd tovább Klausenig üldözték. Ellenállási kísérletei mindenhol eredménytelenek maradtak. A hegyekben lévő különítményeit elvágták tőle. Az ellenség veresége és szétverése annyira teljes volt, hogy győzedelmes fellépésünket, amely már Kollmann és Bozen ellen irányult, semmi sem akadályozhatta.

Fenner altábornagy ebben a helyzetben a csapatai számára bármely irányt adhatott, mely az Itália elleni hadműveleteit kedvezővé teheték.

Az ellenség tartalék hadosztálya olyan gyorsan hátrált, hogy már nem maradt ideje az Eisack hídját lerombolni, amihez pedig már megtette az előkészületeket. Az elvágott különítmények jórészt megadták magukat.

Ferner altábornagy különösen dicsérte a szüntelen hévet és a katonai ismereteket, melyeket Spanochi százados a főszállásmesteri kartól ebben a helyzetben mutatott. Benke őrnagyot a 2. székely ezredtől és Eisenstecken őrnagyot a tiroli vadászoktól az elhatározott és jó csapatvezetésért az erőd elleni rohamnál és a Mülbacher Höhe megrohamozásánál véghezvittekért. Nadler százados a vadászaival és Simon százados a 2. székely [ezred]től elsőként rohant az ellenség hátába az erődbe, amivel megkönnyítette az arctámadását. Milasevich, Baritz és Bálint százados, Suchard főhadnagy, Leopold alhadnagy a 2. székely ezredtől, továbbá Leiß alhadnagy a 8. vadászzászlóaljtól célszerű mozgásával az ellenség balszárnyán, azt a Mülbach előtti állásából elűzte és így hozzájárult a győzelemhez.

Meghalt Taris százados, és 5 ember, 20-an megsebesültek és néhányan eltűntek. A széke-lyektől 4 ember meghalt őrmestertől lefelé és 12 megsebesült.”

E szerint a székelyektől a 3., a 7. és a 11. század vett részt a támadásban, vagyis a telegdi-baconi, a dálnoki és a berecki század. Ez volt talán a legnagyobb visszhangot kiváltó sikere a háromszéki ezrednek a hadjárat alatt, ami persze nem jelenti azt, hogy máskor ne harcoltak volna hasonló odaadással s megbízhatósággal. Több mint ezer kilométerre a hazától. Fenner tábornok személyesen vezetett egy székely gyalogosztályt az erőd ellen.

Az ellenség az erőd bevétele után megállás nélkül menekült, még a hidakat sem volt ideje lerombolni. Brixent ugyan megpróbálta védeni, de sikertelenül. Fenner könyörtelenül üldözött Trientig, ahol a híres Castelvechiót, a püspöki kastélyt is körülfáratta.

A székely zászlóaljak századai október 8-án szétszórva különböző helyeken álltak. Az Etsch völgyében, Kollmannban e napon a 2. zászlóalj három százada volt, az 1. és a 2. zászlóalj hét százada pedig a hadosztályzömmel vonult.⁴¹ Az 1. zászlóalj egy százada tiroli

⁴¹ ÖStA KA AFA K 1584. 1813-10-155b.

vadászokkal a hegyek között lévő Moena, illetve Caprile nevű településnél biztosította az utakat. A 2. zászlóalj egy százada Ampezzónál maradt (3. térkép).

Az ellenség október 16-tól állást épített ki és védelemre készült Calliano település mögött, egy bizonyos Volano nevű helység környékén. Innen fedezte Rovereto városkát. Fenner tábornok október 26-án két oszlopban indult meg az állások felé, az egyik – három századdal a 2. zászlóaljból – egyenesen az Etsch folyó mentén a völgyben, a másik balra kerülve a hegyek között a Folgaria-völgyben Serrada felől közelített. Ennek az oszlopnak az ellenség esetlegesen innen érkező megerősítését is meg kellett akadályoznia. A hét székely századdal kiküldött oszlopnak végül sikerült a völgyet védő csapatok jobbszárnyát fedező ellenséget menekülésre kényszeríteni, így a völgyben támadók dolga is könnyebbé vált. Az ütközetről készült jelentésből idézzük: „Vlasits tábornok úr ekkor egy század székellyel rohamozott a hídon át, a barikádot megnyitotta és elsőként mászott a fleschre⁴². Az ellenséget a tartalékához űzte vissza.” Máshol azt olvashatjuk: „Vlasits tábornok úr éppen egy ágyút a házaktól balra előre állítatott fel, hogy ezzel a hidat oldalról pásztázza, én az erre érdemes tábornokot féltve, egy székely század élére állva az ellenséget a hídról visszavertem.”⁴³ Fenner tábornok írta e sorokat, akinek lábát e támadáskor lövés érte, így kénytelen volt a parancsnokságot átadni Vlasits Ferenc⁴⁴ vezérőrnagynak. A székely veszteség ebben az ütközetben nem ismert. A győzelem után annak gyors kihasználása sem maradt el. A negyvenhét éves dombovári születésű Vlasits tábornok nagy energiával üldözte Giffenga visszavonuló csapatait.

Az ütközet utáni napokban még Marcónál kialakult egy kisebb összecsapás, amelyben ismét szerepet játszottak a székely határőrök. Ennek részleteit a Frimont-huszárezred történetében olvashatjuk.⁴⁵ Anton von Callot huszár őrnagy, az elővéd parancsnoka október 28-án azt a parancsot kapta, hogy Marcónál foglaljon állást. Alig állt neki azonban e feladat végrehajtásának, amikor egy erős ellenséges oszlop tűnt fel és azonnal támadott. Callot a helyzetet értékelve megállapította, hogy az ellenség jelentős erőfölényben van, ami igaznak is bizonyult. A francia Lenot-dandár kétezer emberrel nyomult előre, közte egy dragonyos századdal. Az őrnagy azonban úgy döntött, hogy a székely zászlóaljjal, két vadászszázaddal és egy huszárszázaddal mégis az ellenségre ront. A meginduló harc során a székelyek az előttük fekvő területet Pieve⁴⁶ település házaiig lépésről lépésre birtokba vették. Itt némi támogatást kapva a támadást tovább folytatták. Régi ismerősünk, Bíró kapitány nyitotta az utat, aki egy szakasz huszárral először rárontott az ellenség gyalogságára, majd a dragonyosokra is. „A bátorság legyőzte az erőfölényt.” A dragonyosok hatvan foglyot hátrahagyva Marco felé vonultak vissza. A székelyek ezt követően rajtaütöttek egy dalmát gyalogezreden,

⁴² Ék alakú védmű.

⁴³ ÖStA KA AFA K 1585. 1813-10-370a. Fenner tábornok jelentése a callianói és La Pietra-i állás elleni október 26-i támadásról.

⁴⁴ Vlasits Ferenc Alajos 1832 után a Franz Aloysius Freiherr von Vlasits névalakot használta, lásd Nagy-L. 2020. 405. o.

⁴⁵ Ernst 1862. 154–155. o.

⁴⁶ Ma Rovereto ipari területe.

és azt szét is verték. A támadás lendületét még az sem törte meg, hogy közben elérték és elfoglalták Marco települést. A különítmény folytatta az előrenyomulást, de ekkor ellentámadás érte, melynek során egy székely századot az ellenség „sokszoros támadással nagyon veszélyes helyzetbe juttatott”. Bíró kapitány azonban ismét résen volt, s a támadókat visszaszorította. Az üldözésnek azonban már nem volt helye, Bíróéknak vissza kellett vonulniuk Marcóba, mert az ellenség erősítést kapott.

A francia–olasz csapatok azonban végül Ala települést is elhagyva visszavonultak. Vlasits a Fenner-hadosztállyal, mögötte Hannibal Sommariva altábornagy, márkai a belső–ausztriai hadsereg jobbszárnyai hadtestével, ezt kihasználva birtokba vette a területet. Október 31-én a trienti kastély is megadta magát, így az ott maradt székely század is felszabadult a körülfárás meglehetősen unalmas feladatától.

Közben a hadszíntér középső részén is változások következtek be. Jenő alkirály két és fél hadosztálya számára a villachi állás tarthatatlanná vált, ezért Tarvisba húzódott vissza, de itt sem lehetett sokáig. Egy hadosztály maradt a tarvisi útkereszteződésnél, hogy a visszavonulást fedezze, a többiek október 6-án és másnap már Predilre és Malborghettóra hátráltak. Másnap azonban egy balszárnyai átkarolás a további védelmet itt is lehetetlenné tette.

Az október 8-i riedi szerződés után Hiller új tervet dolgozott ki. E szerint október 10-én a balszárnyai csapatait elindította az ellenség követésére Friuliba, mialatt ő Trient felé vonult. Ezzel egy időben az Eckhardt-dandárt Innichenből⁴⁷ Ampezzonon át Belluno felé küldte. Hiller tábornagy csapataival október 25-én és másnap érkezett Trientbe. Ezalatt Eckhardt közeledett Bassanóhoz, mialatt az alkirály a zömével még csak Sacilén állt. Jenő azonban e kelepceből könnyen kijutott, mert Eckhardt nem kapott támogatást, s mivel egyedül nem volt esélye a győzelemre, néhány napos harc után inkább visszahúzódott. Jenő így Bassanón keresztül elérte Veronát. Egy Felső-Ausztriából érkező hadosztály támogatásával november 10-én Hiller a Valsuganán keresztül a balszárny megerősítésére indult, és Verona, valamint Legnago előtt állást foglalt. Közben az igen tevékeny, de kis létszámú Nugent-dandár október végén a Pó torkolatához áthajózott, és november 18-án elfoglalta Ferrarát, mialatt az alkirály jobbszárnyát nyugtalanította.

A Sommariva-hadtest csapatai időközben a Garda-tó környékén megálltak, a zöm az Etsch-völgyében foglalt állásokat, s a környező völgyeket különítmények, járőrök ellenőrizték. Ez a következő hetekben így is maradt. Az 1. zászlóaljnak – továbbra is a Stanisavljevich-dandár állományában – a Garda-tótól nyugatra, a Lago d’Idro melletti, egyébként gyönyörű fekvésű településekre, Lodronéra és Rocca d’Anfóra kellett átvonulnia, majd innen Bresciáig egy román határőrzászlóaljjal, két és fél Frimont-huszárszázaddal kellett folyamatosan portyáznia, járőröznie. A hely megközelítése okozott némi gondot, hisz alig volt járható út, a számukra biztosított két ágyúval is nagy kerülőt kellett megtenni, mire ideértek. A különítmény vezetésével kapcsolatban volt valamennyi nézeteltérés, mivel a székelyeket Móricz őrnagy vezette, míg a huszárokat a hasonló rangban lévő Rakovszky István kapitány, aki

⁴⁷ Olaszul San Candido.

viszont a portyázás mestere volt, és a jelentéseket is ő írta.⁴⁸ A hely elzártságát mutatja az is, hogy amikor Sommariva tábornok a székely zászlóalj számára Rocca d'Anfóra küldött egy kocsit gyalogsági lőszert, egyúttal azt parancsolta, hogy takarékoskodjanak és inkább „szuronnal szerezzenek érvényt az erejüknek”. Ráadásul ezt a készletet még meg kellett osztaniuk a románokkal is.⁴⁹ A különítmény szinte állandó harcérinkezésben volt a franciákkal, akikkel naponta találkoztak a tónál vagy a hegyi ösvényeken. Időnként lövöldöztek egymásra, s váltakozó sikerrel foglyokat ejtettek. Rakovszky kapitány sűrűn küldte jelentéseit a Brescia környéki változásokról, de a levelek között Móricz őrnagy napi jelentésével is találkozhatunk.⁵⁰

A 2. zászlóalj elvileg kedvezőbb helyzetben volt az Etsch folyó völgyében, de azért a nehézségből nekik is kijutott. A franciák támadása leginkább Verona felől volt várható, tehát előőrsként ők álltak legközelebb az ellenséghez. A zászlóalj századonként szétesztve egy-egy faluban volt elhelyezve, de jutottak századok a Garda-tó és az Etsch közötti Monte Baldo nevű hegységre is.

Az alkirály hadseregének hadosztályai november 6-án Veronától Legnanóig és Bresciáig álltak. Jenő az osztrák főerőt még Tirolban gondolta, a Vicenza felől érkező Radivojevich tábornokkal szembeni védelemhez elegendőnek érezte magát. Annak érdekében, hogy az osztrákok egyesülését késleltesse, szeptember 9-én két hadosztályát az Etsch völgyében Sommariva csapatai ellen indította. Egy dandár Dolce felé menetelt, ahol egyesülnie kellett egy másik dandár részeivel, és így együtt a folyó bal partján vonultak észak felé. Egy hadosztály két oszlopban a folyó jobb oldalán indult el, az egyik a parton Brentinón át, a másik a hegyekben, Ferrarán át Avio és Brentonico ellen nyomult előre.

Sommariva a túlerő elől kiűritette Belluno, Avio és Pilcante helységeket a folyó jobb, valamint Vo és Ala településeket a bal oldalon, és a serravallei megerősített állás felé húzódott vissza. A csapatok csupán késleltető harcot folytattak, komoly ellenállást nem tudtak, de nem is akartak kifejezni. Ez idő tájt történhetett, hogy az előrenyomuló ellenség Rivalta és Belluno között az ott védő székely századokat visszanyomta. „Ekkor Barkóczy László tizedes saját elhatározásából az ott maradt századok támogatásául az ellenség előrenyomulását egy ideig feltartóztatta.”⁵¹ Amikor azonban az alkirály Radivojevich tábornok Verona elleni előrenyomulásáról hírt kapott, a támadását félbeszakította és az egyik hadosztályát Verona felé visszavonta. Sommariva erre szeptember 11-én elhatározta, hogy előrenyomul és elfoglalja az eredeti állásait.

Az osztrák főhadiszállás Trientből – Hiller ide várta a Pflacher-hadosztályt a Duna vidékéről – a Valsuganán keresztül 14-én érkezett Vicenzára. Ugyanezen a napon Radivojevich tábornok hadteste már San Bonifacio magasságában járt, az elővéd dandárai közeledtek Caldieróhoz. November 15-én itt következett be az a kétnapos csata, mely harcászatilag az

⁴⁸ ÖStA KA AFA K 1586. 1813-11-39. Móricz százados november 3-i jelentése Lodronéról.

⁴⁹ Uo. K 1586. 1813-11-45. Sommariva tábornok november 9-i levele Roveretóból Vlasits tábornoknak.

⁵⁰ Uo. K 1586. 1813-11-125b. Móricz százados november 7-i jelentése.

⁵¹ Amon 1892. 278–279. o.

alkirály sikerét hozta, de hadászati szempontból nem döntött el semmit. A következő napokban Hiller fő törekvése arra irányult, hogy az alkirály csapatait kiszorítsa az Etsch völgyéből. Közben Nugent tábornok a Pó torkolatától sikeresen nyomult előre és megszállta Ferrarát. Ekkor adta meg magát Zára vára s több más dalmát vár. E sikerek azonban mégsem nyerték el az uralkodó és az Udvari Haditanács tetszését, mert Hiller táborszernagyot leváltották, és a helyét december 15-én Bellegarde tábornagy vette át.

A caldierói ütközet után komolyabb hadmozdulatokra az év végéig már nem került sor. Ez nem jelenti azt, hogy a katonák unatkoztak volna. Továbbra is intenzív felderítő, járőr és biztosító feladatokat láttak el, időnként némi harccal fűszerezve. A parancsnokok nagy gondot fordítottak a biztonságukra, amelyet csak jól szervezett előőrsi szolgálattal lehetett fenntartani, illetve ily módon lehetett időben hírt szerezni egy esetleges támadásról. Ebben részt kellett venni minden köteléknek, természetesen a székelyeknek is. A megmaradt iratok között fellettünk egy kimutatást, melyet november 21-én Benke őrnagy készített, aki ekkor felelős volt az Etsch folyó jobbparti részein felállított előőrsi szolgálattért.⁵² A megőrzött dokumentum arról tanúskodik, hogy az őrnagy tisztában volt az előőrsi szolgálattal kapcsolatos elméleti tudással, és minden bizonnyal nagy gyakorlattal is rendelkezett benne. Kísérlet tettünk a kimutatásban szereplő helyek azonosítására, de ez megfelelő térkép hiányában nem minden esetben sikerült. Az őrnagy minden bizonnyal végigjárta az általa kiválasztott helyeket, és azokat vagy személyesen megmutatta, vagy vázlatokat készített róluk.

Az őrnagy négy elemből állította fel az előőrsi rendszert. Az első vonal központja Bellunónál⁵³ volt, ahol a 4. vadászszázalóajtól két század és a 10. (Stipsicz-) huszárezred egy szakasza látott el szolgálatot. Egy vadászszázados által irányított különítmény öt előőrsi figyelőpontot működtetett. A legfontosabb Rivalta felé állt fel, a huszárok – vadászok biztosítása mellett – innen indulva járőröztek a folyóvölgyben előre. E mögött az őrnagy még két pontot jelölt ki az elől lévők támogatására. Három szakasz került egy itt lévő sáncokkal védett kápolnához,⁵⁴ amely olyan helyen épült, hogy uralta a Bellunói-szorost. A környező magaslatok mindegyikén egy alvadász vezetésével tizenkét embernek kellett figyelnie, a Belluno előtti magaslatokon pedig egy szakasz kapta a „hálás” feladatot, hogy sáncokat készítsen. Benke őrnagy felhívta a figyelmet arra, hogy az őrsök figyeljenek ne csak a folyóvölgyben futó, hanem a hegyi utak felől érkező minden útra is.

Az első vonal mögött támogatóként áll fel – Belluno mögött háromnegyed órányira, egy Mama⁵⁵ nevű helység előtt – két székely század Benke őrnagy személyes parancsnoksága alatt. A székelyek kilenc pontról ellenőrizték a környék útjait, illetve a település előtt egy szőlőskertben egy szakasz állt készenlétben támogatás nyújtására.

A harmadik vonal, az ún. „felvevő őrs” létesítésének az volt az értelme, hogy egy nagyobb erejű ellenséges támadás esetén az első két vonalból hátrálók itt kapjanak erősítést. Az őrsöt

⁵² ÖStA KA AFA K 1582. 813-9-309a.

⁵³ Ma Belluno-Veronese.

⁵⁴ Valószínűleg a Chiesetta di Sant’Andrea.

⁵⁵ Ma Mama di Sopra.

alkotó század a 26. (Hohenlohe–Bartenstein-) gyalogezredhez tartozott, és még négy figyelpontot is működtetett.

Az előőrsi rendszer utolsó elemét egy székely század alkotta Avio⁵⁶ település mellett. Azonban nekik sem csupán várakozással telt el az idejük, hanem a környék völgyeit, gyalogösvényeit figyelték, hogy az ellenség semerről se juthasson el ideig.

Az év utolsó heteiben jelentős események az észak-itáliai hadszíntéren már nem voltak. Néhány vár és erőd még gazdát cserélt, zajlottak ostromok és kisebb ütközetek, de mindez a főhadszíntér eseményeire nem gyakorolt semmilyen befolyást. Pedig a harc nemcsak fegyverekkel, hanem szavakkal, illetve röplapokkal is zajlott. Egy ilyen érdemesnek tartunk közölni, ha nem is a hamissága miatt, hanem annak az igazolására, hogy a székely név említése milyen nyomatékot adott az egyébként teljesen téves hírnek. Jelen esetben ugyan a huszárokról van szó, de ezt nyugodt szívvel érvényesnek gondoljuk a gyalogosokra is:

„ÉRTESÍTÉS

Napóleon császárt ismét legyőzték Hanau közelében. Wrede tábornok a bajorokkal, és az ausztriai JÓZSEF főherceg- és SZÉKELY huszárezred oldalazva megkerülték, és a francia hadsereg hátában döntő és teljes vereséget mértek rá. Napóleon császárnak a győztesek fogságába kellett esnie. Minden pillanatban várhatók e nagyon fontos ütközet részletei, amely eldönti, megpihenhet-e Európa és nyugalomhoz jutnak-e a Nemzetek.

Vicenza 1813. november 8-án.”⁵⁷

A francia–olasz csapatok Itáliában még tartották az Etsch völgyét, de Schwarzenberg tábornagy és Gebhard Leberecht von Blücher tábornagy porosz serege már felzárkózott a Rajna vonalára. A két székely határőr gyalogezred katonái még nem mehettek haza, mert a következő évben folytatódott a háború.

A császári–királyi hadsereg történet idézett szövege tehát igazat mondott. A háromszéki ezred határőrei valóban nem vettek részt jelentősebb, az események menetét megváltoztató csatában vagy ütközetben, csupán a mindennapos harcokban. Ez azt is jelenti, hogy nagy veszteséget nem egy-egy csatánapon szenvedtek el, hanem szinte folyamatosan kerültek fel a veszteséglistákra. Sajnos ezeket lehetetlen összesíteni, s így nem tudunk beszámolni arról, hogy 1813. szeptembertől az év végéig hány székely harcos veszítette életét a Gail vagy az Etsch folyóvölgyi harcokban, vagy éppen fent a hegyekben felderítés közben a szikláról leesve, illetve a figyelponton megfagyva. E veszteségek nem érték el azt a szintet, hogy bekerüljenek a híradásokba, vagy akár a történeti művekbe. Munkánkkal ezt a hiányt igyekeztünk csökkenteni.

⁵⁶ Ma Avia.

⁵⁷ ÖStA KA AFA K 1584. 1813-11-ad118. Aviso, olaszból Csorba László fordította, amelyet ezúton is köszönök neki.

RÖVIDÍTÉSEK, BIBLIOGRÁFIA

- ÖMZ Österreichische Militärische Zeitschrift
 ÖStA KA Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv
 AFA Alte Feldakten: Armee in Innerösterreich (Hiller) (1813)
 ML Musterlisten
 Amon 1892. *Amon, Gustav Ritter von Treuenfest*: Geschichte des kaiserl. und königl. Husaren-Regiments Nr. 10. Wien, 1892.
 Csikány 2019. *Csikány Tamás*: Csíki gyaloghatárőrök a hanaui csatában. In: Adalékok a Székelyföld történetéhez. Tanulmányok Egyed Ákos 90. születésnapja tiszteletére. Szerk. Benkő Levente – Demeter László. Sepsiszentgyörgy, 2019.
 Ernst 1862. *Ernst, Georg*: Geschichte des k. k. neunten Husaren-Regiments. Wien, 1862.
 Hirtenfeld 1857. *Hirtenfeld, Jaromir*: Der militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857.
 Nagy-L. 2020. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa, 2013.
 Relationen Relationen der bei de k.k. Armee von Italien im October 1813 ausgeführten Bewegungen und der Gefechte bei Tarvis, an der Mühlbacher Klause, bei Bassano, St. Marco, Calliano, Cismone. Wien, 1814.
 Szádeczky 1908. *Szádeczky[-Kardoss] Lajos*: A székely határőrség szervezése 1762–64-ben. Okirattárral (1761–1790). Budapest, 1908.
 Teleki 1877. *Teleki Domokos*: A székely határőrség története. Budapest, 1877.
 Welden 1855. *Welden, Ludwig*: Krieg der Oesterreicher in Italien gegen bei Franzosen in den Jahren 1813 & 1814. Graz, 1855.
 Wrede 1898. *Wrede, Alphons*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. I. Bd. Wien, 1898.
 Wrede 1903. *Wrede, Alphons*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. V. Bd. Wien, 1903.

BORDER GUARDS FROM THE HÁROMSZÉK REGION IN THE WAR OF 1813

(Abstract)

The two battalions of the 15th Infantry (Number 2 „Székely”) Regiment fought through the war of 1813 in the ranks of Field Marshal Johann von Hiller’s Inner Austrian army. Like the battalions of the border regiments of the Royal and Imperial Army, the two battalions were primarily used as both vanguard and rearguard. The soldiers from the Háromszék region had to perform similar tasks to those of the native fighters in unfamiliar terrain and extreme weather conditions. The daily battles resulted in many casualties, but in none of the daily reports may we find that the border guards did not do their duties. The description of the events provides a good opportunity to study the light infantry warfare of the period. The Székely battalions particularly distinguished themselves in the fighting around Hermagor, in the capture of Mühlbacher Klause and in the advance on Rovereto as well.

Tamás Csikány

GRENZWACHEN AUS HÁROMSZÉK IM KRIEG DES JAHRES 1813

(Resümee)

Die beiden Bataillone des 15. (2. Sekler) Infanterieregiments kämpften während des Kriegsjahres 1813 in den Reihen der Innerösterreichischen Armee von Feldmarschallleutnant Johann von Hiller. Wie die Bataillone der Grenzregimenter der kaiserlich-königlichen Armee, wurden die beiden Bataillone vor allem als Vorhut und Nachhut eingesetzt. Die Soldaten aus Háromszék mussten in unbekanntem Terrain und unter extremen Wetterbedingungen ähnliche Aufgaben wie die einheimischen Jäger erfüllen. Die täglichen Kämpfe forderten viele Opfer, aber in keinem der Tagesberichte konnten wir lesen, dass die Grenzsoldaten ihre Pflicht nicht erfüllt hätten. Die Schilderung der Ereignisse bietet eine gute Gelegenheit, den Kampf der leichten Infanterie jener Zeit zu studieren. Die Sekler-Bataillone zeichneten sich besonders bei den Kämpfen um Hermagor, bei der Besetzung der Mühlbacher Klause und beim Vorstoß von Rovereto aus.

Tamás Csikány

DES GARDES-FRONTIÈRES DU DISTRICT DE HÁROMSZÉK
DANS LA GUERRE DE 1813

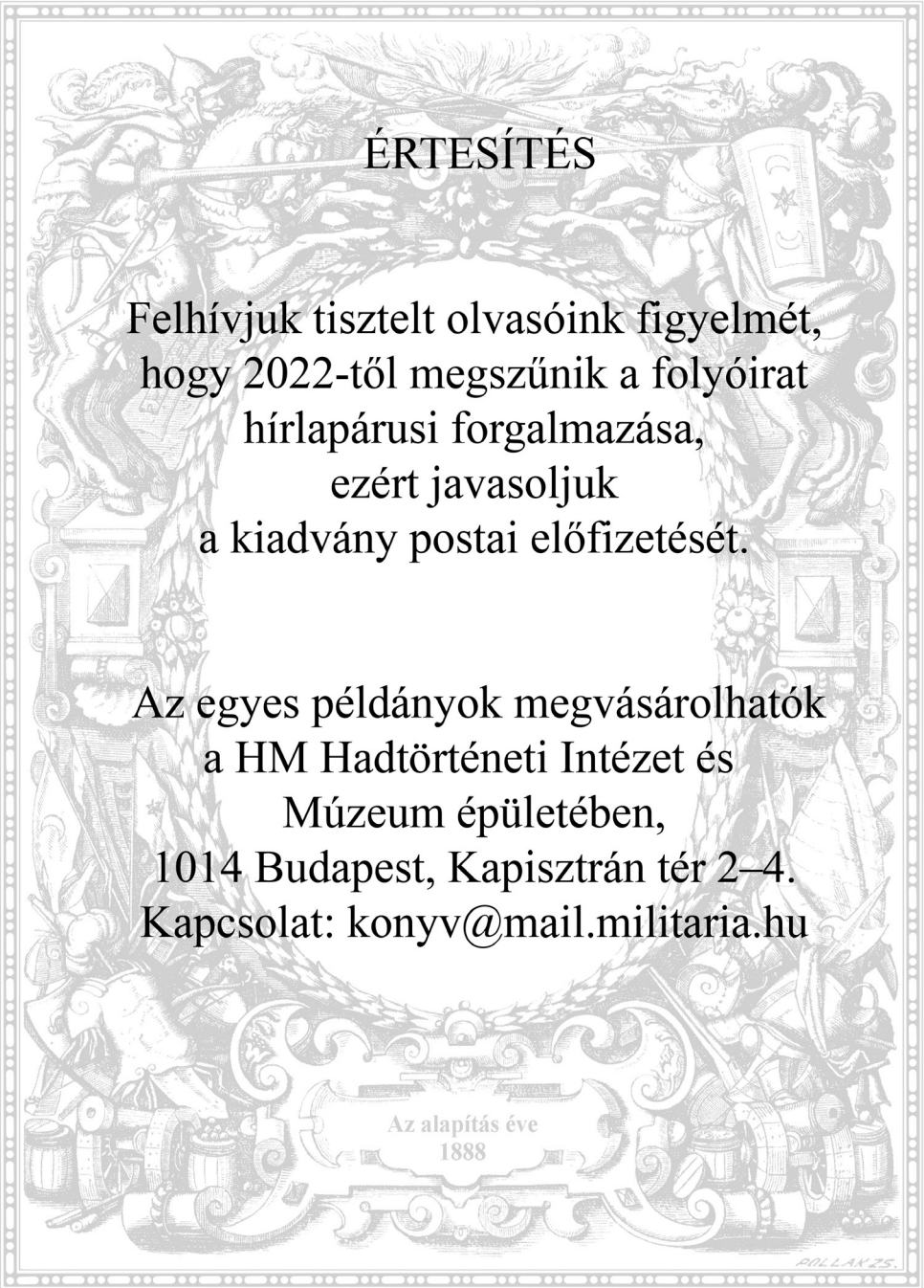
(Résumé)

Au cours de l’année de guerre 1813, les deux bataillons du 15e régiment d’infanterie (2e régiment sicule) ont combattu dans les rangs de l’armée du général de corps d’armée Johann von Hiller en Autriche intérieure. Comme les bataillons des régiments de frontière de l’armée impériale-royale, ces deux bataillons étaient principalement utilisés comme avant-garde ou arrière-garde. Les soldats de Háromszék ont dû accomplir des tâches similaires à celles des chasseurs autochtones et ce, sur un terrain inconnu et dans des conditions climatiques extrêmes. Les combats quotidiens ont fait de nombreuses victimes, mais aucun des rapports quotidiens ne parle de gardes-frontières qui n’avaient pas fait leur devoir. La description des événements offre une bonne occasion d’étudier la tactique de l’infanterie légère de l’époque. Les bataillons sicules se sont particulièrement distingués dans les combats autour de Hermagor, dans la prise de Mühlbacher Klause et dans l’avancée sur Rovereto.

ПОГРАНИЧНИКИ В ХАРОМСЕК В ВОЙНЕ 1813-ОГО ГОДА

(Резюме)

Два батальона 15-ого (2-ого секейского) пехотного полка сражались до конца в военном 1813-ом году в рядах армии генерал-майора Иоганна фон Хиллера во Внутренней Австрии. Два батальона, аналогично батальонам пограничных полков Имперско-Королевской Армии, использовали прежде всего в качестве перед и послезащитников. Воинам Харомсек приходилось решать аналогичные задачи в незнакомой для них местности, в экстремальных погодных условиях, как и родившимся здесь охотникам. Ежедневные бои сопровождались многочисленными жертвами, но ни в одном из ежедневных отчетов мы не обнаружили того, что пограничники не выполняли бы свой долг. Изложение событий обеспечивает хорошую возможность изучения военной тактики легкой пехоты того времени. Секейские батальоны особенно выделились в боях в окрестностях Хермагора, и также при завоевании Мюльбахер-Клаузе и при прорыве вперёд на Роверето.

An ornate, symmetrical border surrounds the text. It features various military and historical motifs: soldiers on horseback, a central figure holding a torch, a shield with a star and crescent, and various weapons and armor. The border is highly detailed with scrollwork and floral elements.

ÉRTESÍTÉS

Felhívjuk tisztelt olvasóink figyelmét,
hogy 2022-től megszűnik a folyóirat
hírlapárusi forgalmazása,
ezért javasoljuk
a kiadvány postai előfizetését.

Az egyes példányok megvásárolhatók
a HM Hadtörténeti Intézet és
Múzeum épületében,
1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4.
Kapcsolat: konyv@mail.militaria.hu

Az alapítás éve
1888

POLLAKZS.

A MAGYARORSZÁG ELLENI STRATÉGIAI BOMBÁZÓHADJÁRATOT TÁMOGATÓ BRIT–AMERIKAI HÍRSZERZÉSI TEVÉKENYSÉG (1943–1945)

A szövetséges légierők hírszerzése a Földközi-tenger térségében

Churchill brit miniszterelnök és Roosevelt amerikai elnök casablanca-i konferenciáján (1943. január 14–24.) – többek között – eldönt, hogy az ún. összehangolt bombázóoffenzíva (*Combined Bomber Offensive* – CBO) részeként a Mediterrán térségben zajló valamennyi légi hadműveletet a továbbiakban közös parancsnokság irányítása alatt folytatják. Ennek eredményeként, 1943. február 18-án – a brit Arthur Tedder légimarsall vezetése alatt – létrejött a Földközi-tengeri Légierő Parancsnokság (*Mediterranean Air Command* – MAC), amely közvetlenül a legfelső szövetséges főparancsnok (*Supreme Allied Commander*), vagyis Dwight D. Eisenhower tábornok irányítása alá tartozott. A földközi-tengeri hadműveletek során egyedinek tekinthető, hogy vegyes, brit–amerikai vezérkari tisztekből álló légi hadseregszerepelt állt fel, amely – később változó elnevezéssel és fokozatosan bővülő szervezeti keretek mellett – integrálta a két nemzet harcászati és hírszerzési képességeit.

Megalakulásakor a MAC-hoz, azaz a Földközi-tengeri Légierő Parancsnoksághoz tartozó, legnagyobb szervezet az Északnyugat-Afrikai Légierő (*Northwest African Air Force* – NAAF) volt. Ennek három, a légierő különböző feladatkörei szerinti parancsnokságot rendeltek alá: a földi csapatokat támogató taktikait, a tengeralattjárók elleni küzdelemben jeleskedő partvédelmit, valamint a hadászati bombázásokért felelős stratégiait. A tanulmány tárgya tekintetében az utóbbi érdemel figyelmet, amely – a szövetségesek észak-afrikai, szicíliai, majd olaszországi térnyerése után – legfelsőbb szinten irányította a német szövetségi rendszer délkelet-európai hátszárnya elleni hadászati bombázóhadműveleteket. Felállításkor, 1943 tavaszán ezt a szervezetet Északnyugat-Afrikai Stratégiai Légierőnek (*Northwest African Strategic Air Force* – NASAF) hívták, parancsnokává azt a James Doolittle vezérőrnagyot nevezték ki, aki a Tokió elleni első (1942. április 18.) – inkább propaganda, semmint katonai értékű –, vakmerő bombatámadás során vált ismertté.

Az angolszász szövetségesek olaszországi térnyerése, majd az olasz fegyverszünet (1943. szeptember 3.) után megnyílt a lehetősége annak, hogy a – Német Birodalom délkeleti iparvidékei (beleértve Ostmark néven Ausztriát és a Lengyel Főkormányzóságot is), valamint az addig korlátozottan elérhető „tengelyszövetséges” államok (mindenekelőtt Románia, Bulgária és Magyarország) ellen intenzív stratégiai bombázóhadműveleteket hajtsanak végre. Miután ennek érdekében fokozatosan tekintélyes mennyiségű repülőcsapatot telepítettek Dél-Olaszországba, átszervezték és megerősítették a Doolittle vezette hadászati légierőt is.

Először 1943. november 1-jével – 15. hadrendi számon – felállítottak egy, a nappali, precíziós légicsapásokra alkalmas újabb amerikai légi hadsereget, amelynek élére szintén Doolittle vezérőrnagyot nevezték ki, aki ezáltal egyúttal a NASAF parancsnoki beosztását

is betöltötte, s így már egyszerre diszponált az amerikai nappali, valamint a brit éjszakai hadászati bombázókontingens (azaz a 205. bombázóezred) felett. (Anélkül, hogy a részletekbe bocsátkoznánk, szükséges megjegyezni, hogy ez a csapásmérő erő már a létrehozásakor is meghaladta a térségben a vadászvédelmi feladatokra rendelkezésre álló német, magyar, bolgár és román légierők együttes állományát. Ráadásul a védelemnek nagy területet kellett lefednie, így a következő hónapokban kialakuló légi harcok során mindig létszámhátrányban küzdöttek.)

A szervezés következő fázisában, 1944 januárjában az amerikai nappali hadászati légierők irányítását – az Egyesült Államok Stratégiai Légierői Európában (*US Strategic Air Forces in Europe* – USSTAFE) elnevezéssel – egységes parancsnokság (pk.: Carl A. Spaatz tábornok) alá szervezték, amellyel a Nagy-Britanniából kiinduló 8., valamint az Olaszországból operáló 15. légi hadseregek nappali hadászati bombázásait kívánták összehangolni. Ez a katonai törzs nem tett mást, mint az Egyesített Szövetséges Vezérkartól (*Combined Chief of Staff* – CCS), valamint az Eisenhower-től származó katonapolitikai direktívákat közvetlen stratégiai utasításokká formálta és meghatározta az aktuálisan rombolandó célpontok körét. A USSTAFE felállítása a második front megnyitásának egyik előkészülete volt, egyúttal jelentős ráhatása volt a földközi-tengeri hadászati légierők tevékenységére is.

Létrehozásával csaknem egy időben – amint 1943 decemberében a parancsnokság Afrikából (Algír) Európába (Caserta, Olaszország) települt át –, mind a NAAF, mind a kötelékébe tartozó repülő seregtestek nevet változtattak, és immár Földközi-tengeri Szövetséges Légierőkként (*Mediterranean Allied Air Forces* – MAAF), valamint ennek alárendeltségében Földközi-tengeri Szövetséges Stratégiai Légierőkként (*Mediterranean Allied Strategic Air Forces* – MASAF) működtek tovább. Parancsnokaikat, Teddert és Doolittle-t ezzel párhuzamosan – a normandiai partraszállást előkészítő személyzeti intézkedések részeként – angliai beosztásokba helyezték át, helyüket a MAAF élén Ira C. Eaker altábornagy, a 8. légi hadsereg korábbi parancsnoka, valamint a MASAF, illetve a 15. légi hadsereg élén Nathan F. Twining vezérőrnagy vette át.

Eaker és Twining vállára komoly súly nehezedett azáltal, hogy – kiegészítve az Angliából felszálló brit–amerikai bombázóerők hadműveleteit – mielőbb megnyissák a német szövetségi rendszer elleni hadászati légi háború második frontját. Sőt – mivel az érintett országok a Földközi-tengeri Szövetséges Légierők hatókörébe estek – rájuk várt a teheráni konferencián (1943. november 28. – december 1.) kinyilvánított azon célkitűzés teljesítése is, hogy a csatlós államokat (beleértve Magyarországot) bombázásokkal kell leválasztani a „tengelyről”. Ezen a ponton érdemes rávilágítani arra, hogy a brit politika döntéseit támogató hírszerző szolgálaton belül a Magyarország tekintetében „iránytűnek” számító Basil Davidson (1939. december – 1941. április között Budapesten rezidens) is azon a véleményen volt, hogy a magyarokra ráférne a bombázás, hogy megértsék végre, ők is hadviselő felei ennek a háborúnak.¹ Miközben a bombázások általános hadászati célja egyértelmű volt az angolszász

¹ Peterecz 2019. 1042–1043. o.

szövetségesek számára – azaz elősegíteni a tengelyhatalmak feletti győzelmet, és előrehozni a háború befejezését –, a módszerekben, vagyis a „hogyan” kérdésben már nem volt teljes egyetértés közöttük. Máshogyan megfogalmazva a korabeli dilemmát: mit kell bombáznuk ahhoz, hogy Magyarországot mielőbb leválasszák a német szövetségi rendszerről?

Ezen a ponton kapott jelentőséget a hírszerzés, amelynek kiemelt szerepe volt abban, hogy rámutasson azokra a katonai és ipari célpontokra, amelyek „kikapcsolása” közvetett hatást gyakorol a németek illetve szövetségesaik háborús teljesítőképességére. A brit válasz erre – jelentősen leegyszerűsítve – az volt, hogy a háborús potenciál szempontjából a legkritikusabb elem a (német) lakosság, ezért a Királyi Légierő (*Royal Air Force* – RAF) Bombázó Parancsnoksága (pk.: Arthur Harris légimarsall) éjszakánként területeket (városokat) bombázott, a pontos (vizuális-optikai) célzás esélye nélkül. Ez egyrészt a RAF részéről nem igényelt szofisztikált hírszerző tevékenységet, másfelől ma már tudjuk: a német lakosság morálját a légicsapásokkal nem tudták a britek megtörni. Érdemes megjegyezni, hogy a korabeli brit hadászati kultúrában az ún. pontcélok megsemmisítése elsősorban szabotázs-csoportok, különlegesen kiképzett katonai alakulatok – mint például a Különleges Műveletek Szolgálat (*Special Operations Executive* – SOE), vagy a később létrehozott Különleges Légi Szolgálat (*Special Air Service* – SAS) – feladata volt, a hadászati szintű célpontfelderítő tevékenység is ennek rendelődték alá.

Az Amerikai Egyesült Államokban ezzel szemben az ún. „bombázólobbi” (más néven „bombázómaffia”)² által, közvetlenül a háború előtt kialakított doktrína az volt, hogy a levegőből, nappali, célzott (ún. precíziós) bombatámadásokkal kell szisztematikusan lerombolni a hadiiparhoz kapcsolódó, létfontosságú üzemeket és rendszereket (napjaink szakkifejezésével élve: a kritikus infrastruktúrákat), amely révén az ellenség fokozatosan megfosztható katonai eszközei gyártásától és a szükséges nyersanyagoktól. A hírszerző-elemzőkre hárult a feladat, hogy megtalálják: az ipar mely szektorának kiiktatásával érhetik el leghamarabb céljukat.³

Számolatlan mennyiségben készültek elméleti elemzések arról, hogy a német hadiipar mely pontja a legsérülékenyebb, hogyan lehet csekély veszteségek mellett a lehető legnagyobb károkat okozni Hitler háborús gépezetének. Az amerikai szárazföldi haderő vezérkara – amelynek alárendeltségébe tartoztak a hadsereg légierői – már 1941 közepén, az Egyesült Államok hadba lépését megelőzően (ABC-1 néven) kidolgozott egy, a tengelyhatalmak

² Lásd erről magyar nyelven bővebben: Miller 2006. 64–69. o.

³ Ennek azonban súlyos ára volt. Az Európa feletti stratégiai légi háború kezdeti szakaszában, 1943 nyarán az amerikai 8. légi hadsereg hírszerzői például tévesen következtettek arra, hogy a leggyorsabban akkor érnek cél, ha lerombolják a németek golyóscsapágy-gyártását. Mindezek mögött az a logika húzódott meg, hogy a csapágyakra valamennyi katonai eszközben (harckocsi, repülő, tengeralattjárók stb.) szükség van, így gyártásuk átmeneti megakasztása közvetve valamennyi hadiipari eszköz előállítására kihathat. A hírszerzők tévedése számos amerikai életet követelt. (A hírhedtté vált schweinfurti golyóscsapágygyár elleni, 1943. augusztus 17-i légítámadás során – amely egy volt a számos hadművelet közül – a 395 amerikai nehézbombázó közül a német légvédelem 60-at lelőtt és legalább 58-at súlyosan megrongált. A személyzetek több száz tagja sérült meg, vesztette életét, illetve esett hadifogságba.)

(beleértve a Japán Császárságot is) elleni hadászati bombázásokról szóló tervet. Ezt több más, részletesebb előterjesztés (pl. az AWPD-1 jelzésű terv) követett, amelyben már azt is megbecsülték, hogy a Németország elleni bombázások eredményességéhez mekkora repülőerők állomásoztatására van szükség a Közel-Keleten, illetve az Egyesült Királyságban.⁴

A háború elején sem a brit, sem az amerikai hírszerzés nem rendelkezett kellő mélységű ismeretekkel Németország ipari infrastruktúrájáról. Márpedig a precíziós légicsapásokhoz nem volt elég azt tudni, hogy a célpont hol található. Ismerni kellett annak termelési adatait (az adott gazdasági szektoron belül mennyire meghatározó), és hogy az üzemi terület mely létesítményét kell eltalálni, mely navigációs pontok segítségével azonosítható a létesítmény a levegőből, milyen vadász- és légvédelmi tevékenységre kell számítani a célpont környezetében stb. Az Európa feletti légi háború kezdetén az Angliába települt 8. légi hadsereg célpontelemzői – leszámítva a meglévő brit hírszerzési adatokat – gyakorlatilag a sötétben tapogatóztak.

A 8. légi hadsereg hírszerzői (azaz a VIII. bombázóparancsnokság A-2 osztálya) a britekkel együttműködve katalogizálni kezdte a lehetséges célpontokat, vagyis az azonosított kritikus létesítmények számára külön dossziét fektettek fel, s abban tárolták az azzal kapcsolatos, valamennyi forrásból elérhető érdemi információt. Az, hogy gondolkodásában mennyire „összforrású” volt már akkor is az angolszász hírszerző tevékenység, kellően érzékelteti, hogy amikor 1943 elején a németek által kisajátított francia hadiiparra akartak légicsapásokat mérni, a Lloyd's biztosító társaság londoni irattárából szereztek be a szükséges információkat (tervjazok, telephelyi leírások, termelési adatok stb.), amely a háború előtt a legtöbb francia céggel, így például a többször bombázott billancourt-i Renault-gyárral is szerződéses kapcsolatban volt.⁵

Mire a Magyarország elleni bombázóhadműveletekre sor került, a háborús angolszász hírszerzési rendszer – beleértve a hadászati bombázásokhoz kapcsolódó, stratégiai információgyűjtést és -elemzést – lényegesen kifinomultabbá vált. A délkelet-európai térséget és Magyarországot érintő hírszerzési feladatok tekintetében a NAAF – illetve később: MAAF – (A-2) hírszerzési igazgatójának hivatala (*MAAF Director of Intelligence*) játszott központi szerepet, amely ugyancsak vegyes – brit és amerikai tisztekből álló – katonai szervezetként működött. Mivel a Földközi-tengeri Légierők első parancsnoka brit (Tedder) volt, az állomány kezdetben főként nemzetközösségi tisztekből tevődött össze.

A NAAF hírszerzésének irányítását ugyanakkor egy amerikai vezérkari tiszt, John C. McDonald ezredesre bízta, aki az A-2 (hírszerző) osztály vezetése mellett egyúttal a NAAF vezérkari főnökének helyettese is volt. McDonald idejekorán felismerte, hogy a NAAF parancsnokságán alkalmazott hírszerzési és analitikai technikák nem elégségesek a nappali stratégiai légi hadviselés súlypontjainak meghatározásához. Eleinte sem a megfelelő információk, sem használható térképek nem álltak rendelkezésre. McDonald irányításával

⁴ Hansell 1986. 43–77. o.

⁵ Kreis 1996. 137. o.

a Földközi-tenger térségében található célpontok katalogizálása az észak-afrikai hadműveletekkel párhuzamosan, 1942 októberében kezdődött meg. Ekkor már – döntően brit információk alapján – 364 stratégiai jelentőségű (elsősorban észak-afrikai és dél-olaszországi) célpontot tartottak nyilván, amely a hadműveletek előrehaladtával folyamatosan bővült.

*Az alapinformációk összegyűjtése – az OSS szerepe
(1943. szeptember – 1944. január)*

A magyar főváros várható angolszász bombázása 1943 nyárutóján már közbeszéd tárgya volt a pesti utcákon. A BBC magyar adása először 1943. július 16-án helyezte kilátásba a légitámadásokat, amit a későbbiekben is rendszeresen megismételt. Ekkoriban kezdődött a NAAF A-2 magyar célpontokkal kapcsolatos módszeres információgyűjtése, amely kezdetben főként az angolszász titkosszolgálatok jelentéseire támaszkodott. A brit közmédia fenyegetésére a Kállay-kormány is reagált, úgy a korabeli sajtóban kialakuló, sajátos „üzenetek” formájában, mint a színpadok mögött zajló fegyverszüneti tárgyalások során. A magyar kormány – amely valójában látta az ország fenyegetéssel szembeni kiszolgáltatottságát – jelezte abbéli igényét, hogy a szövetségesek Budapestet nyilvánítsák nyílt várossá.

Ezzel kapcsolatban keletkezett a NAAF első, az Amerikai Légierő Történelmi Kutató Intézetének (AFHRA) archívumában fellelhető, Magyarországgal kapcsolatos hírszerzési dokumentuma.⁶ Az 1943. augusztus 21-én összeállított (október 20-án leírt) hírszerzési információ mindössze egy mondatot tartalmaz: „Budapest nyílt várossá nyilvánításának szándékával összhangban, a magyar hatóságok nemrégiben érdeklődni kezdtek a hadiipari üzemek fővárosból vidékre történő kitelepítése iránt.” Sem a hírforrás, sem a kiadmányozás részletei nem ismertek, azonban a jelentésre kézírással rávezetett megjegyzések („Problémás!” – majd franciául a válasz – „Igen!”) egyértelműen arra utalnak, hogy a magyar célpontkatalogussal foglalkozó hírszerzők nem örültek az esetleges változásnak, amely – ha az ipar valóban széttelepítésre kerül – bonyolíthatta volna további munkájukat.⁷ A magyar főváros végül – sem ekkor, sem később – nem lett nyílt város, mint ahogyan az ipar széttelepítésére is csak korlátozott lépések történtek.

Eközben Isztambulban a Magyar Királyság képviselőjében Veress László, az 1943. szeptember 9-ről 10-re virradó éjjelen elfogadta a brit kormány előzetes fegyverszüneti feltételeit, ami után a különböző semleges országok fővárosaiban (elsősorban Bern, Isztambul és Stockholm) felgyorsultak a Kállay-kormány és a szövetséges hatalmak közötti titkos tárgyalások. Mindez azonban semmilyen szinten nem változtatott a célpontlista összeállításának lendületén.

⁶ AFHRA MAAF iratai (No. 217): Report – Budapest requests to be open city, MAAF HQ, 20th October 1943. (25204. sz. tek. 0054. sz. felv.)

⁷ A dokumentumot – eltérő értelmezésben – közzétette Oláh András Pál. Lásd Oláh 2018. 157. o.

A NAAF A-2 (hírszerző) osztálya, 1943. szeptember 27-én állította össze első jelentését a magyar fővárosban található célpontokról.⁸ A *Földi Információk – Budapest térsége* (*Ground Information – Budapest Area*) tárgyú irat még nem tartalmazott légi felderítési adatokat, pusztán a nyílt forrásból elérhető, illetve azokat a Magyarország elleni légi háború tekintetében egyáltalán relevanciával bíró információkat összegezte, amelyeket a brit és amerikai hírszerzési archívumokból elő tudtak bányászni. A felszínes, helyenként „turisztikai” információkat tartalmazó jelentés összesen 37 budapesti üzemet és más létfontosságú objektumot emelt ki, köztük azokat (Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt.; Ganz és Társa Villamossági-, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt.), amelyeket többek között Davidson munkája révén korábban a SOE szintén kulcsjelentőségüként azonosított, és a szervezendő szabotázsakciók célpontjaivá nyilvánított.

Három nappal később, 1943. szeptember 30-án – a jelentésben megfogalmazott támpontok alapján – elkészültek Budapestről az első, nagy magasságból készült légi felvételek. A fényképsorozatot a NAAF Fotófelderítő Ezredének (*Northwest African Photographic Reconnaissance Wing – NAPRW*) alárendelt 60. század (Dél-afrikai Légierő) Mosquito PR. IV felderítő repülőgépének személyzete készítette, amely – habár a déli órákban csaknem negyven percet töltött Budapest felett⁹ – megfelelő térképek hiányában később nem tudta pontosan beazonosítani, mit is látott a levegőből. A felderítőszemélyzet által észlelt épületeket és ipari komplexumokat egész egyszerűen nem tudták azonosítani, és képtelenek voltak összekapcsolni a jelentésben megnevezett objektumokat a felvételeken látottakkal.¹⁰ A légi felderítés jelentését elolvasva, a NAAF hírszerzőtisztje (valószínűleg maga McDonald ezredes) rávezette a dokumentumra, hogy a szükséges térképeket megcsinálják helyben, csak ehhez a britek adják át a fényképeket.¹¹

Miközben a Földközi-tengeri Szövetséges Légierők térképészei a magyarországi bombázóhadműveletekhez szükséges topográfiai anyagok összeállításával foglalatoskodtak, folytatódott a célpontokkal kapcsolatos stratégiai adatgyűjtés. Az első Magyarországgal kapcsolatos (3152. számú, DTMH/1 jelölésű) ún. célpontdossziét 1943 szeptemberében nyitották meg. Ebbe a fővárossal kapcsolatos valamennyi, a szövetséges hírszerző szervek birtokában lévő, releváns információt elhelyezték. Az adatok rendszerezésének vezérfonalát a Stratégiai

⁸ AFHRA MAAF iratai (No. 217): *Ground Information – Budapest Area*, NAAF HQ, 27th September 1943. (25204. sz. tek. 0126–0129. sz. felv.)

⁹ Oláh 2018. 148. o.

¹⁰ AFHRA MAAF iratai (No. 217): *Photographic Interpretation Report No. 1121. – Hungary*, NAPRW, 1st October 1943. (25204. sz. tek. 0052–0053. sz. felv.)

¹¹ A térképek problematikájával az amerikaiak már szembesültek akkor, amikor az Angliába települt 8. légi hadsereg 1942 őszén elkezdte bombázni a németországi, valamint a megszállt területeken található hadiipari létesítményeket. A területi (éjszakai) bombázásokhoz készített brit térképek alapján magát a célpontot is nehéz volt megtalálni, a bombaoldás irányának és kezdőpontjának meghatározása pedig csaknem lehetetlen feladat volt. Az amerikaiak a célponttopográfia összeállítása érdekében neves kartográfusokat és grafikusokat vonultattak be. (Lásd *Kreis* 1996. 139. o.) A későbbiekben felállított Északnyugat-Afrikai Szövetséges Légierők működése során a probléma tehát már nem okozott akkora fejtörést az amerikaiak számára.

Szolgálatok Hivatala (*Office of Strategic Services* – OSS) washingtoni elemzőrészlege által készített, Magyarország hadiipari potenciálját összegző, 54 létesítményt tartalmazó alapjelentés képezte, amelyet a NAAF A-2 (hírszerző) osztálya, 1943. október 7-én kapott meg.¹²

A kongresszusi könyvtárban található könyveken és sajtóanyagokon, valamint a magyar emigráció nemritkán felületes értesülésein túl, az OSS washingtoni elemzői e jelentésükben már minden bizonnyal felhasználták azokat az ipari információkat is, amelyek a hadiállapot előtti intenzív magyar–amerikai üzleti kapcsolatok során keletkeztek. Az 1942-es „*homvédségi használatba vétel előtt*” részben vagy egészben amerikai tulajdonú, és/vagy szoros transzatlanti együttműködést folytató vállalatok a jelentésben részletesebb adatokkal szerepeltek. Ilyen volt például a Tungstram Rt., amellyel kapcsolatban az OSS elemzői kifejtették, hogy „az üzem az egyik legjelentősebb rádió-katódcső gyártó Európában, termelése a tengelyhatalmak össz-rádiógyártásának 10–15%-át teszi ki. [...] Jelentések szerint 1939–40-ben 50 000 rádiókészülék és 3–4 millió katódcövet gyártott. Az akkori 5–6000 főnyi munkavállaló mára akár triplájára is nöhetett.”¹³ Végül – a földrajzi adatok (a Váci úton, közvetlenül a Duna-parton található stb.) részletezése mellett a jelentés megjegyzi, hogy fontos célponttá válhat, mivel a Philips eindhoveni üzemének lerombolása után a tengelyhatalmak rádiógyártásának súlypontjai megváltoztak. Habár a Tungstram később önálló célpontazonosítási jelölést (BH 20) és dossziét (3160. sz.) is kapott, célzott bombatámadás végül nem érte a háború során.

A magyar célpontokkal kapcsolatos adatgyűjtésben a washingtoni elemzőknél jelentősebb szerepet játszott az OSS kelet-közép-európai és balkáni térségért felelős isztambuli irodája, amely a „*Cereus-kör*” (*Cereus Circle*) fedőnevű hálózata révén kiterjedt magyar illetve magyarországi kapcsolatokkal rendelkezett. A „*Cereus*”-hálózat rezidense Alfred Schwarz, egy zsidó származású, korábban Prágában, majd Isztambulban élő csehszlovák üzletember volt, aki 1943 tavaszán – egy rövid és laza SOE-együttműködést követően – „*Dogwood*” (Somfa) fedőnéven szegődött végül az OSS szolgálatába. Schwarz – aki egyben a *Palesztináért Zsidó Ügynökség* (*Jewish Agency for Palestine*) isztambuli reprezentánsa is volt – elsősorban a közép-európai zsidóság tagjaival épített ki kapcsolatot.

Magyar vonalon a legfontosabb forrásai György Andor (más néven Grainer, Grósz András/Bandi), azaz „*Trillium*” (Hármasszirom) és Laufer Frigyes, azaz „*Iris*” (Nőszzirom) voltak. Mindketten – kihasználva a fekete piac kínálta lehetőségeket is – kereskedelmi céllal ingáztak rendszeresen Isztambul és Budapest között. Utóbbi a budapesti zsidóság számos

¹² A magyar repüléstörténészek által többször hivatkozott jelentés azzal szövegösszefüggésben kerül elő, hogy az OSS már 1942 őszén megkezdte a magyar célpontokkal kapcsolatos adatgyűjtést. Levéltári hivatkozás azonban egyetlen szerzőnél sem található. A jelentést, mivel szétvágták és a különböző célpontdossziékban elhelyezett papírszeletekre ceruzával csak annyit írtak, hogy „OSS – 7th Oct 1943”, egyben – leszámítva a dokumentumokon belüli szöveges utalásokat – eddig magam sem láttam. (A dokumentum legrészletesebb leírásához lásd *Pataky* 1992. 47. o. További – szintén forráshivatozás nélküli – utalását lásd *Karsai* 1961.)

¹³ AFHRA MAAF iratai (No. 217): Tungstram, Budapest, Hungary (radio tubes), OSS, 7th October 1943 (25204. sz. tek. 0124. sz. felv.)

meghatározó alakjával – többek között Kasztner Rezsővel – is kapcsolatban állt.¹⁴ A hálózathoz tartozott rajtuk kívül Kövess Lothár hosszújratú tengerészkapitány is – „*Jacaranda*” (Zsakaranda) fedőnéven –, aki a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt. (MFTR) törökországi kirendeltségét vezette, egyúttal a Horthy család tagjaival is rendszeresen érintkezett.

A helyzet „pikantériája”, hogy a „*Cereus*”-hálózat több tagja kettős szerepben tevékenykedett, így például György Andor – még az OSS-szel kialakított együttműködését megelőzően – a német katonai titkosszolgálat, azaz az Abwehr tisztjeivel is kapcsolatban állt, míg Kövess feltehetően – habár ez az iratanyag teljes hiánya miatt tényszerűen nem igazolható – a m. kir. Honvéd Vezérkar főnökség 2. (hírszerző és kémelhárító) osztályával működhetett együtt. Az OSS „*Dogwood*”-rezidentúráról készített, 1944. december 5-i összefoglaló jelentéséből kiderül, hogy a hálózati személyek kettős ügynöki mivoltával mindvégig számoltak, ezért a kapcsolattartás során csak a legszükségesebb adatokat osztották meg velük.¹⁵

Mindazonáltal Alfred Schwarz az OSS legértékesebb hírszerző hálózatát építette ki Kelet-Közép-Európában, amely a magyar célpontok tekintetében is számos fontos értesüléssel szolgált. Az OSS – többek között – a „*Cereus*”-hálózattól származó információk alapján készített egy összefoglaló jelentést a legnagyobb magyar hadiipari konszern, a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt.-ről.¹⁶ A jelentésből az üzem termelési adatait (pl. havonta 20 db Turán magyar harckocsi és 200 db német harckocsialváz, valamint repülőgép-alkatrészek gyártása stb.), 1943. szeptember 21-én megkapta a NAAF A-2 (hírszerző) osztálya, amelyet később a konszernre vonatkozó (3163. sz.) célpontdossziében helyezett el.¹⁷ (A WM-konszern körüli hírszerzési tevékenységre a későbbiekben még visszatérünk.)

Az OSS isztambuli irodájától származó értesítéseket McDonald ezredes hírszerző törzse mindig kivonatban kapta meg, a források tekintetében is csak a legszükségesebb, hitelesítő, illetve megbízhatósági ismérveket osztották meg velük. A „*Cereus*”-hálózat mélységét érzékelteti, hogy az isztambuli OSS iroda – brit mintára és némileg „konkurálva” a légierő pontcélok elleni precíziós hadműveleteivel – ekkoriban terjesztett elő egy olyan tervet is, amely szerint magyarul beszélő, és a kultúrát ismerő, 10-12 főből álló diverziós csoportokat küldene Magyarországra. (A terv végül a „nagypolitika” szintjén bukott meg, amelyben közrejátszott, hogy a brit SOE – egy korábbi, Dulles–Menzies megállapodás eredménye-

¹⁴ Aronson 2006. 67. o., valamint Aronson 2004. 214–217. o.

¹⁵ CIA archívum, feloldott iratok: Narrative Account on the Organization and Activities of the Dogwood project, OSS X-2, 5th December 1944. <https://cryptome.org/0003/cia-dogwood.pdf> (A letöltés időpontja: 2020. december 12.)

¹⁶ NARA, 226. levéltári csoport (Records of the Office of Strategic Services 1940–1947), 438. doboz: Production of Aircraft and other military equipment by Manfred Weiss and others (16th October 1943).

¹⁷ AFHRA MAAF iratai (No. 217): Hungary – Tank plant, OSS Istanbul, 21st September 1943. (25204. sz. tek. 0380. sz. felv.)

ként – magának vindikálta a Balkánon folyó különleges műveletek irányítását.)¹⁸ Az OSS, jelen tudásunk szerint, végül egészen 1944 októberéig nem küldött szabotázs csoportokat Magyarországra, aminek – a közelgő precíziós légitámadások tükrében – nem is lett volna értelme.

A „*Cereus*”-hálózat, illetve „*Dogwood*”-rezidentúra legértékesebb hírszerzői 1943 októberétől keletkeztek, amikor György Andor révén az OSS-nek sikerült közvetlen kapcsolatot kiépítenie a Honvéd Vezérkarral. Az amerikai hírszerzéssel folytatott együttműködés kulcsszereplője Hatz Ottó vezérkari ezredes, szófiai, majd – 1944. február 1-jétől – ankarai (székhely: Isztambul) katonai attasé volt, aki a „*Cereus*”-hálózatban később a „*Jasmine*” (Jázmín) fedőnevet kapta. Ezután – részint egy, az amerikaiaktól kapott rádiókészülék révén, részint pedig Hatz, Kövess, illetve az OSS személyes találkozási keretében – rendszeressé vált a kapcsolat a 2. vkf. osztály és az OSS között, amely 1944 februárjáig több száz oldalnyi feljegyzést és információt kapott a Honvéd Vezérkartól.

A kutatás eddig György Andorhoz köthetően négy jelentősebb irategyüttest tárt fel, amelyek 1943 decembere és 1944 januárja között készültek.¹⁹ Hatz valószínűleg személyesen nem írt jelentést az OSS-nek, s valószínűleg nem is volt tisztában azzal, hogy hálózati taggá nyilvánították. Az általa elmondott információkat – több más „laza” hírforrás közléseivel együtt – feltehetően az isztambuli rezidentúra általános, „*Cereus*” fedőnév alatt fellelhető, ugyancsak terjedelmes jelentései tartalmazzák. Anélkül, hogy a béketalapozások bonyolult diplomáciai és hírszerzési műveleteinek részleteibe bocsátkoznánk,²⁰ szükséges rávilágítani arra, hogy a tárgyalások során a Honvéd Vezérkar által megosztott értékes és érzékeny ipari adatok egy része szintén eljutott a magyar célpontkatalógus összeállításával foglalkozó hírszerző törzshöz is. Az OSS – ma már javarészt kutatható – levéltári iratai²¹ egyértelműen arról tanúskodnak, hogy az isztambuli iroda ügyesen kihasználta a magyar fél kiszolgáltatottságát, és fokozatosan elmélyítve az együttműködést, végül jelentős mennyiségű, a hadiiparra illetve a háborús részvételre vonatkozó, stratégiai értékű hírszerzői adatátadást érte el.

Charles Gáti kutatásai szerint a Magyarországra vonatkozó legátfogóbb információk „csoportot” 1944 első napjaiban kapta kézhez az isztambuli OSS. A Honvéd Vezérkar főnöke, Szombathelyi Ferenc vezérezredes által összeállított irategyüttest Bartalis Kálmán vezérkari ezredes, ankarai (székhely: Isztambul) katonai attasé juttatta el az amerikaiakhoz, s mivel

¹⁸ Meszerics 2008. 209. o.

¹⁹ NARA 226. levéltári csoport (Records of the Office of Strategic Services 1940–1947) 438. doboz [Trillium reports]: Status of Michailovich Forces on Axis View (21st December 1943); Conscription of Hungarian Civilians for War Industries (3rd January 1944); Hungarian Defense Precautions (21st December 1943); Hungary Passive in Fight Against Partisans (28th December 1943).

²⁰ A béketalapozások isztambuli színterének legátfogóbb összefoglalásához lásd Joó 2008. és Joó 2020.

²¹ Az OSS magyar vonatkozású dokumentumait először Charles Fenyvesi dolgozta fel, majd megállapításait első alkalommal egy háromrészes cikksorozatban publikálta a *Heti Válasz* című folyóiratban. Lásd Fenyvesi 2001a.; Fenyvesi 2001b.; Fenyvesi 2001c. Később mindezen ismereteket monográfiájában is közzétette, lásd Fenyvesi 2007. 235–255., 387–417. o.

ő maga nem kívánt kompromittálódni, ehhez a lengyel emigráns kormány egyik isztambuli képviselőjének közvetítését kérte. A titkosszolgálati elemzések – köztük Szombathelyi személyes katonapolitikai eszmefuttatása – mellett a „csomag” értékes stratégiai ismereteket tartalmazott a magyar olajtermelésre és -fogyasztásra vonatkozóan, és az OSS kérésére átadták a németeknek termelő magyar hadiipari létesítmények listáját, illetve – egy majdani tárgyalómisszió reményében – részletes tájékoztatást adtak a budaörsi repülőtér elhelyezkedéséről, valamint az oda vezető utak állapotáról.²² A Honvéd Vezérkar valószínűleg – nem csekély naivitásról tanúságot téve – nem számolt azzal, hogy az átadott információkat később épp a Magyarország elleni hadászati bombázóhadjárat tervezésekor használják fel.

Ahogy gyarapodtak az OSS isztambuli szervezete révén keletkezett hálózati információk, úgy bővültek a magyar célpontokkal kapcsolatos adatok is. Az időközben Földközi-tengeri Szövetséges Légierőkké (MAAF) átnevezett parancsnokság hírszerző (A-2) osztálya 1944. január 20-án terjesztette fel Magyarországi célpontokkal kapcsolatos első, átfogó jelentését. Ebben 45, Budapest térségében található stratégiai létesítményt soroltak fel: gyárakat, vasúti hidakat, pályaudvarokat, repülőtereket, valamint közüzemeket, illetve kormányzati létesítményeket. A célpontok ekkoriban kapták meg egyedi azonosító jelzésüket (fedőkódjukat) is, amely a „*Balkan – Hungary*”, azaz „*BH*” betűjelzésből és mögötte egy számból, illetve – amennyiben a dosszié több objektumot tartalmazott – betűkombinációból állt.

A BH-sorszámozású célpontkatalógus – a hírszerzési és légi felderítési adatok beérkezésével párhuzamosan – több hullámban bővült. A javasolt célpontok közül azok, amelyeket a Földközi-tengeri Szövetséges Stratégiai Légierők Célpontelemzési Részlege (*Target Analysis Section*) a bombázandók körébe sorolt, külön dossziét kaptak, amelyben – a hírszerzési adatok mellett – a légi felderítési jelentéseket, sőt számos esetben a bevetéseket és a bombázási eredményeket taglaló kivonatokat is elhelyezték. Tették mindezt annak érdekében, hogy a szükséges információkat egy helyre összeszedve, a lehető legpontosabban tudják meghatározni a nap nap utáni bevetések által rombolandó objektumok körét. A MAAF A-2 (hírszerző) osztálya, amelynek vezetését 1944 januárjában McDonaldtól William F. R. Ballard alezredes vette át, ily módon 1945 elejére már legalább 154 magyarországi célpontot tartott nyilván. (A magyar célpontkatalógushoz lásd részletesen az 1. sz. mellékletet.)

Eközben az OSS központjának kétségei támadtak Hatz megbízhatósága tekintetében, és jelezték az isztambuli irodának, hogy valószínűleg kettős szerepben tevékenykedik.²³ Máig

²² Fenyvesi 2001a. 52. o. Fenyvesi szerint az iratokat 1944. február 23-án adta át Bartalis (akinek nevét – az amerikai forrásokból átvéve – helytelenül Bartolitsnak írta), ám ez valószínűleg a jelentés keletkezésének ideje, s nem az átadásé, mivel Bartalist február 1-jével visszahívták, helyét Hatz vette át. (A dokumentumokat – részleteiben ellenőrizendő a Gáti által leírtakat – egyelőre, részint az előző, majd a következő jegyzetben is hivatkozott iratokkal együtt az amerikai nemzeti levéltártól eddig csak részleteiben kaptam meg, tekintettel a világban tapasztalható járványügyi helyzetre.)

²³ NARA 226. levéltári csoport (Records of the Office of Strategic Services 1940–1947), 433. doboz: No. 1163 – The Hatz Case; No. 1164 – German Conversations with Hungarian Colonel Hatz;

tisztázatlan, hogy a Honvéd Vezérkar tisztje valójában mit és miért osztott meg a németekkel (kapcsolatban állt mind az ankarai német nagykövettel, mind pedig a szófiai német katonai attaséval, valamint a helyi hírszerzési irodák, az ún. Abwehrstellék vezetőivel). Szerepét a háború után – többek között az Abwehr Szófiából, illetve Isztambulból származó titkos táviratainak áttekintésével – még a CIA is tanulmányozta, és megerősítette, hogy az OSS-szel folytatott egyeztetéseiről Hatz folyamatosan és részletesen informálta a német elhárítást.²⁴ A vasfüggöny innenső oldalán is ellenőrizték múltját, hadifogsága alatt előbb a szovjet NKVD-vel, majd szabadulásakor (1955-től) a magyar Államvédelmi Hatósággal működött együtt „Balatoni” fedőnéven, sőt később (1963) a keletnémet Stasi is profitált hírszerző múltjából.²⁵

Az isztambuli OSS iroda – a figyelmeztetések ellenére – végül saját hatáskörében úgy döntött, nem szakítja meg a kapcsolatot Hatzcal, illetve a Honvéd Vezérkarral. Habár a 2. vkf. osztály és az OSS „játszmája” külön tanulmányt érdemelne, érdemes itt is rávilágítani arra, hogy – hírszerzési tekintetben – ez az együttműködés volt a béketapogatózások során kialakított legközvetlenebb kapcsolat az angolszász szövetségesek és a magyar fél között. Korabeli dokumentumok hiányában ma már nem tudjuk megítélni, hogy a magyar fél szemszögéből mindez hogyan nézett ki, de az biztos állítható, hogy az OSS Magyarországgal kapcsolatos tisztánlátásában, közvetve pedig a majdani hadászati bombázóhadműveletek tervezésében a „Cereus”-hálózat révén keletkezett ismeretek rendkívül fontos szerepet töltek be.

A légi felderítési és a hálózati adatok szintézise, a magyar célpontokkal kapcsolatos adatgyűjtés tetőpontja (1944. január–március)

A Magyarországra vonatkozó (főként humán forrású) adatgyűjtés csúcspontja 1944 tavasza volt. A Ballard alezredes vezette MAAF A-2 (hírszerző) osztály – együttműködve a brit SOE-val és az amerikai OSS-szel – rohamtempóban állította össze az immár katalogizált magyar célpontokra vonatkozó stratégiai információkat. A győri Magyar Waggon- és Gépgyár Rt.-vel kapcsolatosan készített, 1944. január 24-i (valószínűleg a Honvéd Vezérkartól

No. 1165 – German Abwehr Report on Colonel Hatz's Activities; No. 1166 – Hungarian-German Collaboration on Hatz Matter; No. 1167 – German Foreign Office Interest in Hatz Affair; No. 1168 – German Reports on the Hungarian Colonel Hatz; No. 1169 – Further Information on Hatz Negotiations.

²⁴ CIA archívum, feloldott iratok: Report – Subject: Col. Otto Hatz, 22nd May 1957. https://www.cia.gov/readingroom/docs/HATZ%2C%20OTTO_0004.pdf (A letöltés időpontja: 2020. december 14.), valamint az említett német táviratok másolatai https://www.cia.gov/readingroom/docs/HATZ-%2C%20OTTO_0001.pdf (A letöltés időpontja: 2020. december 14.), továbbá Hatz 1944. szeptember 12-i beszámolója a brit hírszerzés számára: Statement made by Col. Hatz, https://www.cia.gov/readingroom/docs/HATZ%2C%20OTTO_0003.pdf (A letöltés időpontja: 2020. december 14.)

²⁵ ÁBTL Bt-262 sz. „Balatoni” fn. ügynöki dosszié, 1–4. kötet., valamint bővebben *Tabajdi – Ungváry* 2008. 262–284. o. Valószínűleg a CIA éppen azért tartotta Hatzot még 1957-ben is látókörben, mert maga is számított arra, hogy a magyar államvédelem felhasználhatja – mint ahogy meg is tette – a háború idejére visszavezethető nyugatnémet, angol, illetve amerikai kapcsolatait.

kapott adatokat is felhasználó) jelentésük már meglepő részletességgel tartalmazza nemcsak a gyár historikus és termelési adatait, hanem a fontosabb üzemi épületek leírását is. Idézet a jelentésből: „Megbízható földi információk [utalás az OSS által átadott adatokra – KZA] szerint a németek – más magyar hadiipari üzemekhez hasonlóan – gyártósorokat és képzett munkaerőt küldtek Győrbe, hogy elkerüljék a szövetséges bombatámadásokat. [...] Azt beszélik, hogy a magyar gyártású vadászgépek mintegy fele Németországba kerül, míg a másik felét a magyar légierő kapná. Vagyis Győr legkevesebb 20 Me 109-est gyárt a német légierő számára havonta, ami a teljes repülőgéptertermelésük 30-ad részét teszi ki.²⁶ Amennyiben a többi [németországi] üzem lerombolása sikeres, Győr szerepe felértékelődhet.”²⁷ Vagyis a kisalföldi város repülőgépgyártása nem önmagában vált értékes célponttá az amerikaiak szemében, hanem azért, mert a hírszerzés tartott attól, hogy a termelésben át tudja venni a fokozatosan lerombolt németországi üzemek helyét.

Figyelemre méltó a Danubia Fegyver- és Lőszergyár Rt. tárgyában, 1944. január 29-én készített feljegyzés is, amelynek érdekessége, hogy – a hálózati adatok jellegzetes, „földi információk” (*ground information*) „ködösítése” helyett – ezúttal körülírták a forrást, aki egy 1943 novemberéig Budapesten élő személy volt. Ő arról számolt be, hogy „a barátokkal és az üzem vezetőivel folytatott beszélgetésekből úgy tudja, hogy a Danubia Rt. a németek számára gyárt kézfegyvereket, lőszert és alkatrészeket. Elmondták neki, hogy az üzem három váltásban dolgozik, a munkásoknak meg kellett esküdniük, hogy a gyártási adatokat magukban tartják. 1941-ben a forrás megfigyelte, hogy egy új épület (vagy épületegyüttes) felépítését kezdték meg a Kövér Lajos utcában, az eddigi üzemcsarnoktól északra. Az építkezést 1942-ben fejezték be”.²⁸ Noha a Danubia a célpontlistában a BH 40-es számot kapta, de külön dossziét végül nem hoztak létre a létesítmény tekintetében, az üzemet célzott bombatámadás nem érte a háború során.

Az általában megbízható hálózati adatok mellett akadtak városi legendák is. Talán az egyik legképtelenebb híryanagot 1944. január 28-án, valószínűleg az OSS (a fejléc nélküli irat alapján nem egyértelmű az átadó szerv neve) „*Dustbin*” (Szemetesvödör) fedőnéven, a Vajdaságban foglalkoztatott forrása szolgáltatta. Az egyébként a kartonja szerint „jó” megbízhatóságú informátor, aki nemrég jött vissza Budapestről, a következőkről számolt be:

²⁶ Az 1941. június 6-án kötött német–magyar repülőgépgyártási egyezmény alapján évi 900-900 darab egymotoros vadász- (Me 109), illetve kétmotoros (Me 210) csatarepülőgép és 3600 motor gyártását tervezték, amelynek nem a fele, hanem a kétharmada került volna a Luftwafféhez. A jelentés nem tér ki az üzem katonaijármű-gyártási kapacitásaira azért, mert a hadászati bombázásokról szóló központi direktíva 1944 tavaszára a német légierő megtörését és a légi fölény kivívását tekintette prioritásnak. Az üzemet később az első magyar célpontok között, 1944. április 13-án bombázták le az amerikaiak, de a várost később több bombatámadás érte. A termelés azonban nem szakadt meg, s végül 1944 novemberéig 481 Me 109-est gyártottak Győrben, ezek 70%-át áadták a németeknek.

²⁷ AFHRA MAAF iratai (No. 217): Hungarian Car and Machinery Works – Győr, Hungary, MAAF, 24th January 1944. (25204. sz. tek. 0540–0543. sz. felv.)

²⁸ AFHRA MAAF iratai (No. 217): Hungary Economic – Industry up to Summer 1942, MAAF, 29th January 1944. (25204. sz. tek. 0066. sz. felv.)

„A budapesti Városligetben egy földalatti repülőgépgyár működik és kizárólag a németeknek termel. 4–6000 válogatott német munkás dolgozik ott. A biztonsági rezsim szigorú, a munkások normál esetben nem hagyhatják el a gyár környezetét.”²⁹ (A hírforrás korábban egy, a honvédség számára termelő elektronikai üzemben dolgozott, de a gyár nevét a tartótiszt nem tudta rendesen leírni, így nem azonosítható.) Kézhezvételekor a MAAF kétkedő elemzőtisztje kézzel azonnal ráírta a jelentésre, hogy a légi felderítés vessen egy pillantást a környékre. Erre 1944. február 2-án került sor, amikor a 60. század Mosquitoja lefényképezte a Hősök tere környékét és megállapította, hogy nincs semmiféle bizonyíték földalatti hadiüzem(ek) létezésére.³⁰

Legkésőbb 1943 decemberére általános gyakorlattá vált, hogy – a fentihez hasonló módon – a releváns hálózati információkat a MAAF A-2 elemzői rendre összevetették a Magyarországról készített légi felvételekkel, illetve az időközben elkészült térképészeti adatokkal. Rendszerint a „földi információkat” ellenőriztették a levegőből, de akadt, hogy fordítva történt és hálózati személyeket kértek meg arra, hogy segítsenek a felvételeken látható objektumok azonosításában. Így jártak el például 1943 decemberében, amikor a brit hírszerzés (*Secret Intelligence Service* – SIS) három olyan szakértőt kutatott fel Londonban, akik közvetlenül a hadiállapot beállta előtt egy angol cég megbízásából szemlélőként a Ganz és Társa Rt., valamint a MÁVAG Rt. Kőbányai úti üzemében jártak. A szakértők nagyjából azonosították a felvételeken látható épületeket, illetve felidéztek a rendelkezésükre bocsátott ipari adatokat is. Nem mulasztották el megjegyezni azt sem, hogy akkoriban még a kormányzó időközben repülőbalesetben elhunyt fia, Horthy István volt a MÁVAG (egyik) vezérigazgatója.³¹

A Földközi-tengeri Szövetséges Légierők (MAAF) parancsnokságának közvetlen alárendeltségében egy önálló, a hagyományos repülőezred méreteinél nagyobb kötelék gondoskodott a Mediterrán térségben található célterületek folyamatos légi felderítéséről. Az északnyugat-afrikai, majd a légi hadseregcsoport, 1943. december 10-i Európába települése és névváltoztatása után Földközi-tengeri Szövetséges Fotófelderítő Ezred (*Northwest African*, majd *Mediterranean Allied Photographic Reconnaissance Wing* – MAPRW) elnevezésű szervezet a legnagyobb szövetséges hadászati légi felderítő alakulat volt, amely egyébként egyúttal – a Casablancában hozott politikai döntés nyomán – az első, 1943. február 18-án felállított brit–amerikai vegyes állományú harcoló repülőalakulat is volt.

Az MAPRW alárendeltségébe 1943 októberében – a teljeskörű hadtörténeti bemutatás nélkül – az amerikai 3. fotófelderítő osztály (*3rd Photographic Group*) négy százada (5., 12., 13., 15.), valamint négy brit (540., 680., 682., 683.), egy dél-afrikai (60.) és egy szabad francia

²⁹ AFHRA MAAF iratai (No. 217): Source Sheet – Report No. 529/1, MAAF, 30th January 1944 (25204. sz. tek. 0067–0068. sz. felv.)

³⁰ Uo. (No. 217): Reported Underground A/C Factory at Budapest/Varosliget, MAPRW, 25th March 1944 (25204. sz. tek. 0071. sz. felv.) A jelentésen olvasható kiegészítés: „Have MAPRW take a look...”

³¹ Uo. (No. 217): A.D.I.(X) – Industrial report No. 1436/1943. Factories in Budapest, MAAF, 19th December 1943. (25204. sz. tek. 0057–0060. sz. felv.)

(2/33.) felderítő repülőszázad tartozott. A légi felderítő ezred összetétele később számos változáson ment keresztül, többek között az amerikai 12. légi hadsereg megerősítésével, illetve a 15. légi hadsereg felállításával, majd később a normandiai partraszállás előkészítésével összefüggő átcsoportosítások következtében. A felderítőpilóták nap nap után a légvédelmi tüzéség és a vadászvédelem által el nem érhető magasságokban, különlegesen felkészített repülőgépekkel hatoltak be az MAAF hírszerzése által meghatározott célterületek légterébe. A légi felvételeket az MAPRW saját központja (*Mediterranean Photo Interpretation Centre*) dolgozta fel, majd az adatokat ún. értelmező jelentések (*Photo Interpretation Report*) formájában továbbította az A-2 (hírszerző) osztály számára.

Az MAPRW első parancsnoka az Amerikai Egyesült Államok elnökének fia, Elliot Roosevelt ezredes volt. Vele kapcsolatban egyetlen (közvetett) magyar vonatkozású esemény említhető, mégpedig az, hogy amikor apját elkísérte Teheránba, sikerült meggyőznie a gyanakvó Sztálint arról, hogy tegye lehetővé amerikai bombázók leszállását a Szovjetunióban.³² Az ötlet mintájául az 1943 őszen megkezdett, ún. ingabombázások (*shuttle bombing*) szolgáltak, amely során az angliai támaszpontokról felszálló amerikai bombázók nem saját támaszpontjaikra tértek vissza, hanem észak-afrikai, később pedig olaszországi repülőtereken szálltak le. Mindezzel a bombázók ellenséges légterben töltött idejét, s ezáltal a veszteségeket kívánták csökkenteni.

Noha Roosevelt ezredes végül meg tudta győzni Sztálint, az oroszok mindvégig lassították az ingabombázások előkészítését, amely csak 1944 nyarán kezdődhetett meg. Az első célpont Debrecen pályaudvara volt, amelyet június 2-án romboltak le.³³ (A „*Frantic*” fedőnevű hadműveletsorozat keretében, a Szovjetunióból felszálló amerikai négymotorosok később további három alkalommal bombáztak magyar célpontokat: Budapestet, Diósgyőrt és Szolnokot.) Elliot Rooseveltet, a normandiai partraszállás előkészítése jegyében, 1943 októberében megbízták az amerikai 325. fotófelderítő ezred (*325th Photographic Wing*) felállításával, helyét az MAPRW élén Karl Polifka ezredes vette át, aki a távolkeleti hadszínterről érkezett Európába. (Az MAPRW kapcsán nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy a szabad francia század kötelékében repült Antoine de Saint-Exupéry, a *Kis herceg* szerzője is. Az író az 1944. július 31-i bevetéséről sajnálatos módon nem tért vissza.)

Az MAPRW 1943 szeptembere és 1945 márciusa között legalább 150 bevetést repült Magyarország felett. Legtöbbször a Weiss Manfréd Acél- és Féművek Rt. telephelyeit fényképezték le, 1943. szeptember 30. és 1944. szeptember 21. között legalább 12-szer.³⁴ A „mamutvállalatot” az 1930-as évek óta a brit és amerikai hírszerzés kiemelt érdeklődése övezte, azonban a célpontkatalogizálás elején még csak homályos ismeretekkel rendelkeztek

³² Craven – Cate 1983. 309. o.

³³ A köztudatban sokáig élt, hogy az amerikai légicsapások magyarországi történetében az 1944. június 2-i, Debrecen elleni bombatámadás követelte a legtöbb áldozatot (1200–1400 fő). Ezt a későbbi helytörténeti kutatások pontosították, és 509 főben (ebből 49 német és 10 magyar katona) állapították meg az áldozatok számát, cáfolva a legtöbb áldozatról szóló állításokat. A város bombázásának feldolgozásához lásd Horváth 2014.

³⁴ Oláh 2018. 149. o.

arról, hogy pontosan mit és mennyit gyártanak ott. A szövetséges vezérkar napi hírszerzési összefoglalójában, 1943. augusztus 16-án még olyan valótlan állítások szerepeltek, minthogy „a brémai Focke-Wulf gyár berendezéseit a Weiss Manfréd csepeli üzemébe kívánják áttelepíteni, amely már – viszonylag nagy számban – meg is kezdte a termelést. A vállalat egyúttal Tigris harckocsikat, lövegeket, géppuskákat, gyalogsági fegyvereket és mindenféle lőszert is gyárt. A gyár – vegyesen magyar és német állományból álló – légvédelme rendkívül erős, a személyzet hosszabb ideig a keleti fronton szolgált, ezért jelentős tapasztalatokkal rendelkezik.”³⁵

Lehetséges, hogy pusztán a londoni elemzőközpont szándékos túlzásairól van szó, ugyanis a pár soros jelentésben módszeresen helyet kaptak azok a „hívószavak” (az üzem a németeknek gyárt, Focke-Wulf vadászpilóta, Tigris harckocsi), amelyek a szövetséges katonai döntéshozók figyelmét felkelthették.

A Weiss Manfréd konszernnel kapcsolatos adatok később – ahogy korábban jeleztük, főként az OSS törökországi kapcsolatrendszere révén – jelentős mértékben bővültek és megbízhatóbbakká váltak. Az MAAF-nak átadott egyik, 1943 decemberi, isztambuli forrásra hivatkozó hírszerzési összefoglalóban már pontosabb információk olvashatók. Eszerint a csepeli Weiss Manfréd-gyárban 1943 szeptemberében 88 darab DB 605 típusú repülőgépmotort (a német vadászpilóta és romboló alaptípusa) gyártottak, amelyek tesztelése éppen befejeződött. A motorokat – folytatódik a jelentés – a Dunai Repülőgépgyárba továbbítják, ahol azokat kétmotoros vadászpilóták (tévesen Me 110-eseket említenek, Me 210-esek helyett) összeszereléséhez használják fel. A gyártott repülőgépek havi mennyiségéről ekkor még nem rendelkeztek pontos adatokkal.³⁶ Erről csak később, 1944 januárjában kaptak információkat, amikor a szabad francia hírszerzés (*Direction générale des services spéciaux* – DGSS) egyik, korábban feltehetően az üzemben dolgozó forrása arról tett említést, hogy a gyárban havonta legfeljebb 25 repülőgép készül. Hozzátette, hogy 1943 novemberében az üzem átváltozott 10 órás munkanapra, és körülbelül 20 000 ember megélhetését biztosítja. Ismeretei szerint a képzetlen munkások 0,8 pengőt kerestek óránként, míg a képzettek bére elérhette a napi 12 pengőt is.³⁷

Az angolszász hírszerző közösség valószínűleg ennél sokkal többet tudott a konszernről, de mivel 1943–44 fordulóján az összehangolt bombázóoffenzíva (CBO) elsődleges célkitűzése a Luftwaffe megtörése és a német repülőgépgyártás megsemmisítése volt, az MAAF hírszerzőtisztjeit elsősorban az ezekkel kapcsolatos, specifikus információk érdekelték. A termelési adatok alapján prioritizálták a célpontokat, és mivel – egyébként helyesen – úgy értékelték, hogy a magyar repülőgépgyártás központja a csepeli Dunai

³⁵ AFHRA MAAF iratai (No. 217): PO447 – Hungary, New Plane Manufacturing, MAAF, 16th August 1943. (25204. sz. tek. 0395. sz. felv.)

³⁶ Uo. (No. 217): Notes of Economic Intelligence – For the Week ending 31st December 1943, MAAF, 17th January 1944. (25204. sz. tek. 0396–0398. sz. felv.)

³⁷ Uo. (No. 217): Industrie de Guerre – Hongrie, 30 Janvier 1944, DGSS/MAAF, 16th February 1944. (25204. sz. tek. 0399. sz. felv.)

Repülőgépgyár Rt., illetve az ahhoz tartozó Horthy-ligeti (tököli) repülőtér, a hírszerzés javaslatára alapján a Magyarország elleni első légitámadás célpontjaivá is ezen létesítmények váltak. Nathan Twining vezérőrnagy, a Földközi-tengeri Szövetséges Stratégiai Légierők, egyben az amerikai 15. légi hadsereg parancsnoka, 1944. február 1-jén jóváhagyta a Bécs és Budapest környéki repülőgépgyárak párhuzamos bombázására vonatkozó hadműveleti tervet.³⁸ Másnap hajnalban 122 nehézbombázó szállt fel Olaszországból, hogy megtámadják a WM-konzern csepeli repülőgépgyártási létesítményeit, s ha a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt a gépeket végül nem hívták volna vissza, 1944. február 2-a lett volna az első alkalom, hogy az amerikai légierők magyarországi célpontokra mértek volna légitámadást.³⁹

Mielőtt a 15. légi hadsereg további támadásokat tervezett volna Magyarország ellen, Charles Portal, a légierők tábornagya, a brit Királyi Légierő vezérkari főnöke – egyúttal az összehangolt bombázóoffenzíváért (CBO) felelős szövetséges főparancsnok – jelezte Spaatznak, hogy Magyarországot átmenetileg kímélik meg a nappali bombatámadásoktól. Portal – aki amúgy Churchill egyik bizalmasa volt – mindössze annyit közölt az amerikaiakkal, hogy kormánya kapcsolatban áll egyes „németellenes” magyar körökkel, és a britek nem akarják az ország elleni légitámadásokkal kockára tenni egy – ahogy fogalmazott – esetleges németek elleni felkelés bekövetkeztét.⁴⁰ Az ezután átmenetileg bevezetett bombázási moratórium híre – ha másképpen nem, az 1944. február 22-én Csáktornyanál kényszerleszálló Liberátor személyzetének kihallgatása révén – eljuthatott a magyar kormányhoz is. A regensburgi repülőgépgyár megtámadásából hazafelé tartó B-24-es (460. bombázóosztály) Lispe felett kapott légvédelmi találatot, és az első volt, amely viszonylag épen került a honvédség birtokába.⁴¹ A személyzet valamennyi tagja hadifogságba esett, s mielőtt átadták volna őket a németeknek, az egyikük állítólag elmondta, hogy a parancs szerint „Magyarországra nem szabad bombát dobni”.⁴²

Máig tisztázatlan kérdés, hogy vajon az angolszász szövetségesek szintjén a különböző vonalakon folytatott titkos fegyverszüneti tárgyalások számai mennyire és milyen szinteken futottak össze. A levéltári iratok azt tükrözik, hogy a britek és az amerikaiak a magyar kérdésben – legalábbis titkosszolgálati tekintetben – meglepően kevés gyakorlati koordinációt folytattak egymással, és nem igazán tájékoztatták a másikat arról, hogy „itt-ott” a magyarok „bejelentkeztek” és kifejezték fegyverszüneti tárgyalások iránti igényüket. Hogy ez a források és a keletkezett információk védelme miatt történt-e, vagy csak érdektelenségből

³⁸ AFHRA 15th AAF iratai: Operations Order for 2nd February 1944, 47th / 5th BW HQ, 1st February 1944. (A-6442. sz. tek. 1267–1273. sz. felv.)

³⁹ Kovács 2020. 6-7. o.

⁴⁰ Davis 1993. 387. o.

⁴¹ NARA MACR 3161, 28th February 1944. (M1380. sz. levéltári csoport, 1077. sz. Mikorfiche, 1–9.)

⁴² Shvoy 1983. 275. o. Szükséges megjegyezni, hogy Shvoy Kálmán feljegyzéseinek megbízhatósága számos tekintetben megkérdőjelezhető, így ez esetben sem tiszta, hogy az eseményektől akkor viszonylag távoli emlékező miképpen jutott ezen információk birtokába.

származott (hisz Teheránban Magyarország sorsa eldőlt), a végeredményt tekintve csaknem mellékes.

Érdemes megjegyezni, hogy – miközben a „nyers” hírszerzési információkat megosztották egymással, az aktív hírszerzési műveletek (pl. missziók és diverziók csoportok alkalmazása) összehangolását gátolta az SOE és az OSS, illetve a vezetőik közötti csendes rivalizálás. Valószínűleg ennek következménye lett – érzékeltetve egyúttal az angolszász hírszerzés műveleti szintű összehangolatlanlanságát – az, hogy a magyar békekeresés „finisében”, 1944 elején mind az SOE, mind pedig az OSS külön-külön szervezett tárgyalómissziót Magyarországra. Az SOE e célból a „Sandy” (Homokos), míg az OSS a „Sparrow” (Veréb) fedőnevű csoport útba indítását készítette elő. Mindkettő fogadásával Szombathelyi vezérrezdes, a Honvéd Vezérkar főnöke Ujszászy vezérőrnagyot, az Állambiztonsági Központ, valamint Kádár Gyula vk. alezredest, a 2. vkf. osztály vezetőjét bízta meg, akik valószínűleg nem is feltételezték, hogy a britek és az amerikaiak gyakorlatilag nem egyeztettek a „békeküldöttségek” kérdésében. (Sőt, a britek a Veress Lászlóval 1943. szeptember 9–10-én elfogadott egyezményben ki is kötötték, hogy az egyezmény feltételeinek elfogadása esetén más helyeken a magyarok nem kezdeményeznek fegyverszüneti tárgyalásokat, de ennek a magyar kormány nem tett eleget.)

Még napjainkban is zajlik a történészek között a vita a „Sparrow”-misszió szerepéről és háttéréről⁴³ úgy, hogy egyébként az azzal kapcsolatos operatív iratok jelenleg nem ismertek és csak közvetett, döntően az emlékezetre hagyatkozó információk állnak rendelkezésre.⁴⁴ Az SOE-féle „Sandy” kapcsán – amelynek dokumentumai viszont részben kutathatók – meg kell jegyezni, hogy mivel Magyarország Teherán után szovjet érdekszférába került, a küldetés célját a britek átvértékelték, és a politikai helyett a közvetlen hírszerzési műveleti érdekek kerültek előtérbe. Végül a német megszállás miatt a „Sandy”-t elhalasztották és tagjait ké-

⁴³ Vö. *Borhi László*: A szövetségesek provokálták ki a német megszállást, nem törődve a magyar zsidókkal. https://index.hu/techtud/tortenelem/2019/03/18/nemet_megszallas_1944_angolszasz_felelosseg_borhi_laszlo/ (A letöltés időpontja 2020. december 18.); *Gellért Ádám*: Sikertelen amerikai hírszerzési akció Magyarországon: a Veréb Misszió. https://index.hu/techtud/tortenelem/2019/03/26/nemet_megszallas_vereb-misszio_gellert_adam_valasz_borhi_laszlonak/ (A letöltés időpontja: 2020. december 18.); *Laczó Ferenc*: Nem a szövetségesek provokálták ki a népiirtást Magyarországon. https://index.hu/techtud/tortenelem/2019/03/20/laczó_ferenc_kiprovokalt_nepirtas_magyarorszagon_nemet_megszallas_valasz_borhi_laszlonak/ (A letöltés időpontja: 2020. december 18.), valamint *Ungváry Krisztián*: Amerika tudta, hogy a magyar zsidóság nem számíthat a többségi társadalomra. https://index.hu/techtud/tortenelem/2019/03/21/ungvary_nem_igaz_hogy_a_nemet_megszallast_amerika_provokalta_ki/ (A letöltés időpontja: 2020. december 18.)

⁴⁴ A „Veréb”-misszió részleteihez lásd *Kovács* 2007. 72–155. o. és *Peterecz* 2021. 241–260. o. A fontosabb szereplők visszaemlékezéseihez lásd *Duke – Swaart* 1969.; *Kádár* 1978.; *Kovács* 1990. Mindezeket túl az *Új látóhatár* c. folyóiratban több, részint egykori visszaemlékezőkre támaszkodó munkát publikáltak (Jobbágy Domokos, Kovács Imre és Pogány András) 1969 és 1970 között, de sajnos ki kell jelenteni, hogy sokkal többet a misszió okairól és műveleti háttéréről ma sem tudunk.

sőbb – immár „*Fettes*” fedőnéven – 1944 májusában vetették be. (Az év végéig további kilenc, hasonló SOE-művelet vált ismertté.)⁴⁵

A Florimond Duke ezredes vezette „*Sparrow*”-csoport néhány nappal az ország megszállása előtt, 1944. március 16-án érkezett meg a Muraközbe, de tagjai – átmeneti magyar őrizetet követően – csakhamar német fogságba kerültek. Mivel a missziót az OSS berni rezidentúráján keresztül egyeztette Bakách-Bessenyei György rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, valamint Allen Dulles, az OSS főnöke, az isztambuli iroda semmit sem tudott az akcióról, amelyet egyébként később sem onnan, hanem az OSS földközi-tengeri főhadiszállásáról (Algír) irányítottak. A szövetséges légierők térségi hírszerzése (MAAF A-2) szintén nem értesült Duke-ék bevetéséről, noha az amerikaiak végül nem a Jugoszlávia felőli beszivárgás, hanem az ejtőernyős ledobás mellett döntöttek, amelyet valószínűleg épp az MASAF-nak alárendelt 2641. különleges repülőosztály (Bari) hajtott végre. Ezt az alakulatot a diverziós műveletek, elsősorban az ugyancsak az olaszországi Bariba települt 2677. (ideiglenes) ezred – az OSS különleges alakulata – támogatására hozták létre.

*Magyarország német megszállása és a bombázóhadjárat kezdete
(1944. március–április)*

Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után a szövetséges hírszerzés humán információszerező lehetőségei átrendeződtek, átmenetileg részint beszűkültek. Az isztambuli OSS iroda és más hálózatok által közvetve, vagy közvetlenül elért magyar tisztet, politikusokat és diplomátakat a németek letartóztatták. Ezután a brit és amerikai hírszerzés a Magyarországról elmenekült személyek körében igyekezett hasznosítható információkat szerezni. A légierő hírszerzése (MAAF A-2) mindössze annyiban foglalkozott a megszállással, hogy „társszolgálataitól” (OSS, SOE) mielőbb megkapja a megszálló német csapatok és a parancsnokságok elhelyezésére vonatkozó információkat, s ezek alapján „frissíteni” tudja a magyar célpontkatalógust. A szemükben nem változott az ország megítélése, amely továbbra is egyike volt a csatlós, a Német Birodalom katonai gépezetét támogató államoknak.

A német megszállás tekintetében a MAAF A-2 először 1944. május 25-én kapott részletesebb információkat. Forrása a „*Mazeppa*” fedőnevű titkos kapcsolat volt (rőla mindössze annyit lehet tudni, hogy a lengyel emigráns katonatisztek révén foglalkoztatták), aki pár nappal a megszállás után, 1944. április 5-én osztotta meg ismereteit a brit hírszerzéssel. Információi alapján a következő kivonatot továbbították a Földközi-tengeri Szövetséges Légierők hírszerzése számára: „Magyarország németek általi megszállása március 18-a, szombat éjjel vette kezdetét, azután, hogy az előző hetekben fokozatos csapatösszevonások történtek Felső-Szilézia és Ausztria területén. A megszállás március 21-én fejeződött be. A Margit-szigeti Palatinus Szállodát a Wehrmacht főparancsnokság vette igénybe, míg az

⁴⁵ *Peterecz* 2019. 1053–1054. o.

SS és Gestapo-parancsnokságok az Astoria, illetve Gellért Szállókban rendezkedtek be. Amikor a forrás 26-án elhagyta Budapestet, az utcákon még automata fegyverekkel felszerelt, háromfős SS-osztagok járőröztek, a Várban a hagyományos Honvéd őrizetet SS őrséggel egészítették ki, a budapesti rendőrpáncsnokságot pedig a reguláris hadsereg tagjai vigyázták. Az informátornak egy német elmondta, hogy a megszállás azért vált stratégiai szükségé, mivel biztosítani kívánták a német csapatmozgásokhoz és az utánpótlásukhoz nélkülözhetetlen magyar vasúthálózatot. A hivatalos verzióban hangsúlyozzák, hogy a manőverre Horthy kormányzó és a magyar vezérkar belegyezésével került sor.⁴⁶

A szövetséges hírszerzés a későbbiekben is élénk figyelemmel kísérte a német parancsnokságok magyarországi elhelyezését. Így kerültek lehetséges célpontként látókörbe azok az egykori budapesti szállók, amelyekben a megszállás után a különböző német rendőri és katonai hatóságok rendezkedtek be. A szövetséges hírszerzés 1944 július–augusztusára már tudta, hogy mi történik ezekben az épületekben. A MAAF A-2 (hírszerző) osztály ekkoriban kapott egy ún. „Q” forrásból⁴⁷ származó feljegyzést (dátum nem szerepel az iraton), amelyben Budapest kapcsán – többek között – a következőkről tájékoztatták: „Az alábbi épületekről úgy tudni, hogy a Gestapo hivatali célokra foglalta le: Hotel Majestic (német) – a zsidó és lengyel menekültügyekkel foglalkozó hivatalnokok; Mirabelle-ház (magyar) – foglyok kihallgatására használják; Lomnic Szálló – a magyar Gestapo-parancsnokság és [nem olvasható – KZA]; Melinda-ház – német Gestapo-parancsnokság.”⁴⁸

Az információ pontos volt. Az említett svábhegyi hotelekben valóban a német SS biztonsági szolgálata (*Sicherheitsdienst* – SD) és a hírhedt Gestapo, valamint az újonnan létesült, „magyar Gestapóként” hírhedté vált szervezet, az Állambiztonsági Rendészet (Hain Péter detektív főfelügyelő) irodái rendezkedtek be. A környékbeli villákat pedig azok a német parancsnokok – Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer, Herman Krumei SS-Sturmabführer és Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführer – foglalták le, akik e szervezetek révén irányították a politikai leszámolásokat és a magyarországi zsidóság deportálását.⁴⁹ A Budapesti kormányzati objektumok és német parancsnokságok célpontlistája 1944 augusztusára állt össze, de végül nem merült fel, hogy ezek ellen célzott bombatámadásokat hajtsanak végre. A magyar honvédségi és kormányzati objektumok feltérképezése mellett

⁴⁶ AFHRA MAAF iratai (No. 217): First Stage of German Occupation of Hungary, MAAF HQ/A-2, 25th May 1944. (25204. sz. tek. 0073–0074. sz. felv.)

⁴⁷ Sajnos hosszú hónapok után sem tudtam megállapítani, hogy a „Q” forrás (*Q-Source*) pontosan mit takar. A brit SIS módszereinek ismerete alapján annyi bizonyos, hogy a fedőnév nem egyetlen személyt, hanem egy titkosszolgálati módszert vagy egy komplett hálózatot takar. Amennyiben módszer, nem kizárt, hogy a brit „Ultra” révén megfejtett német rádióadások egyik fedőneve, amelyhez csak az MAAF legfelsőbb szintjein – köztük az A-2 vezetője számára – engedtek hozzáférést. Ha a „Q” mégsem egy hírszerzési eszközt, hanem hálózatot (személyi kört) fed, nagy valószínűséggel azokat a megszállás után elmenekült magyar politikusokat, zsidó származású állampolgárokat vagy bűjtött lengyeleket takarja, akikkel a brit hírszerző szolgálat együttműködött. (Magyar vonatkozásban – a légiérő iratai között – jelenleg ez az egyetlen ismert Q-forrású információ.)

⁴⁸ AFHRA MAAF iratai (No. 217): Weekly Letter No. 35., MAAF [keletkezése nem ismert] (25204. sz. tek. 0132–0133. sz. felv.)

⁴⁹ Lásd erről bővebben: *Tabajdi – Ungváry* 2013. és *Kalakán* 2004.

a német vezetési pontok közül csak az Astoria szálló (német SS- és SD-parancsnokságok), valamint a Bellevue Hotel (a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz tartozó parancsnoksága) kapott később önálló célpontazonosító kódot.⁵⁰

Ekkor már javában zajlott a Magyarország elleni brit–amerikai stratégiai bombázóhadjárat, amely végül – ahogy korábban említettük – nem február elején, hanem két hónappal később, 1944. április 3-án vette kezdetét. A célpontelemzők ezúttal is ugyanazon létesítmények bombázására tettek javaslatot, mint februárban, vagyis az MASAF (azaz az amerikai 15. légi hadsereg és a brit 205. bombázóezred) első alkalommal a WM-konzern gyárát, a Dunai Repülőgépgyár Rt.-t, valamint a hozzá tartozó Horthy-ligeti repülőteret és a Ferencvárosi rendezőpályaudvart bombázta. Ezen a ponton – a bombatámadások mélyebb elemzése és bemutatása nélkül – indokolt bemutatni azt a mechanizmust, ahogyan a célpontokhoz kapcsolódó, az MAAF, illetve MASAF A-2 által összegzett információkat a bombázóalakulatok szintjein felhasználták, és amely révén a hírszerzési információk az angol–amerikai bombázóhadműveletek rutinszerű kellékeivé váltak.

A hírszerzési adatok alapján az MAAF A-2 az egyes objektumokhoz kapcsolódóan ún. célpontadatlapokat (*Target Information Sheet*) állított össze, amelyek strukturáltan tartalmazták az adott létesítménnyel kapcsolatos legfontosabb információkat (elhelyezkedés, megtámadása miért fontos, mivel foglalkozik a létesítmény, ismert termelési adatok stb.). Ezeket – a konspirációs szabályoknak megfelelően – már csak a legszükségesebb adatokat összegezték, és e szűkített tartalmú adatlapot megosztották az MASAF-nak alárendelt bombázó-, illetve vadászrepülőezred-parancsnokságok hírszerző (A-2) osztályaival. Mivel a célpontadatlapok csak általános ismeretanyagot tartalmaztak (ennek ellenére jól láthatóan feltüntették az úrlapon, hogy tilos a fedélzetre vinni), az aktuális információkat – mint például az útvonalon várható légvédelmi erőket, korábbi bevetési tapasztalatokat, ha volt ilyen stb. – a bevetési parancsok ún. hírszerzési mellékletei (*Intelligence Annex*) foglalták össze.

A bombázóhadműveletek napi célpontjaira – figyelembe véve a CBO keretében kiadmányozott aktuális bombázási prioritási listát – a Földközi-tengeri Szövetséges Stratégiai Légierő hírszerző (A-2) és hadműveleti (A-3) osztályának vezetői közösen tettek előterjesztést. Előző nap délutánra általában kettő hadműveleti tervet (*Plan Able* és *Plan Baker*) dolgoztak ki, majd terjesztettek fel azért, hogy a bevetések előtt felderített időjárási viszonyok vagy más okok miatt lehetőség legyen a változtatásra. A körülmények ismeretében legkésőbb hajnalra az egyik változatot jóváhagyta a MASAF vezetője (Nathan F. Twining vezérőrnagy), majd a parancsokat (futárral és/vagy telexen) továbbították a bevetésre kijelölt bombázóezred-, majd -osztály-parancsnokságokra.

Mialatt a személyzetek készülődtek, a törzsek már lázas munkát folytattak és – a szükséges papírmunka elvégzése mellett – előkészítették a tiszti állomány eligazítását. A térképeken fonszálakkal felrajzolták a repülés útvonalát, felírták a meteorológiai adatokat, illetve az

⁵⁰ AFHRA MAAF iratai (No. 217): [...] Key to Buda, MAAF, 22nd August 1944. (25204. sz. tek. 0143–0145. sz. felv.)

írásvetítőhöz előkészítették a célpontot ábrázoló légi felvételeket és alaprajzokat. A hadműveleti törzstiszt (A-3) által ismertetett bevetési parancs mellett fontos szerep hárult az alakulat hírszerző tisztjére (A-2), aki válaszolt a célponttal kapcsolatos legfontosabb információkat (hadászati jelentősége, várható vadász- és légvédelmi erők, környező létesítmények stb.). A személyzetek parancsnokai (pilóta), helyettesei (másodpilóta), valamint a navigációs és bombázótisztek lejegyzetelték a számukra releváns adatokat, majd elindultak a bevetésre.

Leszállás után – némi frissítő ital és étel elfogyasztása után – a repülőosztályok hírszerző tisztjei (stábjuk általában 3-4 főből állt, az irodai állományt leszámítva a törzstisztek is részt vettek bevetéseken) beszámoltatták a tiszteket a releváns információkról (légvédelmi erők, útvonalon megfigyelt fontosabb objektumok stb.), amihez egy szabvány űrlapot (*Briefing Sheet*) használtak. Kiemelt szerepe volt az elvesztett személyzetekkel kapcsolatos adatok gyűjtésének, amelyeket külön – szintén szabványosított – jelentésben (*Missing Air Crew Report* – MACR) összegezték. Az amerikai hajózó állomány pontos felkészítést kapott abban a tekintetben, hogy az útvonalon érintett fontosabb létesítmények koordinátáit jegyzetelje le, fordítson figyelmet a repülőterekre, gyárakra, valamint a vasúti és folyami forgalom intenzitására. Ezeket az információkat a bombázóosztályoknak a bevetések után jelentéseikben (*Narrative Mission Report*) külön pont alatt kellett összegezniük.

A beszámolók, valamint a bevetés során készített légi felvételek alapján az ezredparancsnokságok ún. bombakár-elemzéseket (*Navigation & Bombing Analysis Report*) készítettek, amelyeket továbbítottak az MAAF célpontelemző részlege (*Target Analysis Section*) számára. Az MAAF A-2 folyamatosan figyelemmel kísérte az objektumok állapotát, amely során elsősorban az MAPRW által a bevetések után készített légi felvételekre támaszkodott. Ritkán fordult elő, hogy „földi forrásból” is kaptak adatokat egy-egy célpont aktuális állapotára vonatkozóan, de például a győri Messerschmitt-összeszerelő üzemmel kapcsolatosan az alábbi, humán forrásból származó (a forrás fedőneve és a pontos dátum nem ismert) visszacsatolás jutott el az elemzőkhöz, valószínűleg 1944 májusában: „Győr esetében az informátor azt állítja, hogy miközben a polgári repülőgépeket gyártó üzem súlyos károkat szenvedett, a szomszédos hadianyaggyár [1943-tól Vitéz Horthy István M. Kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak Rt. – KZA] épen maradt. Úgy véljük, hogy az általa *polgári* [sic!] repülőgépgyárként említett üzem a célpontösszesítőnkben [*Target Information Sheet* – KZA] „C”, míg a hadianyaggyár „A” jelöléssel szerepel.”⁵¹ Amennyiben a bombázás pontosságát a kiértékelést végző törzstisztek nem találták kielégítőnek, a támadást később megismételték.

⁵¹ AFHRA MAAF iratai (No. 217): Weekly Letter No. 35., MAAF (keletkezésének ideje nem ismert) (25204. sz. tek. 0132–0133. sz. felv.) A győri célpontokat BH 43 szám alatt összegezték. A BH 43A a MÁVAG hadiüzemeit, míg a BH 43C a repülőgépgyártási létesítményeit takarta. Nem tudni, hogy a forrás miért mondta, hogy a létesítmény polgári repülőgépeket gyárt. A város ún. célpont-adatlapja fennmaradt, lásd AFHRA MAAF irata (No. 217): BH 43 – Target Information Sheet, MAAF A-2, 4th January 1944. (25204. sz. tek. 0536–0537. sz. felv.)

A Magyarország elleni első amerikai hadművelet során a személyzetek nem kaptak a többi bevetéshez képest más vagy bővebb tájékoztatást az országról, amelyet addig még nem bombáztak. A bevetési parancs 1944. április 2-án kelt hírszerzési melléklete elsősorban a magyar vasúti hálózatnak a keleti front ellátásában betöltött fontos szerepét, valamint a Dunai Repülőgépgyár Rt. jelentőségét hangsúlyozta. A m. kir. honvéd légierők erejét az amerikai hírszerzők túlértékelték, s mint indokolták „[a 150–200 vadászipülőre vonatkozó becslés] szórása abból adódik, hogy a Magyar Légierő [sic!] vadászainak valószínűsíthető reagálása bizonytalan értékelésen alapul. Lehetséges, hogy ezt az erőt a németek átvették, de a *kiszámíthatatlan politikai helyzetből adódóan nem ismert*, hogy a magyar repülőszemélyzetek repülőképes állapotát a Luftwaffe megőrizte-e?”⁵² (E mondat egyúttal azt is érzékelteti, hogy az amerikai hírszerzésnek fogalma sem volt arról, hogy a Honvédség hogyan reagál a német megszállásra, illetve a németek megőrzik-e hadrafoghatóságát?)

Nem tudni, hogy a „kiszámíthatatlan politikai helyzetről” a szóbeli eligazítás során bővebb tájékoztatást kaptak-e a személyzetek, mert ennél több információ az ország megszállásáról és általában Magyarországról a bombázócsapatok hírszerzési célú felkészítő-jelentéseiben később sem olvasható. A csapatok számára az egyes célpontok tekintetében sem cizellálták túl az azok stratégiai jelentőségéről szóló részeket, amelyek fő üzenete minden esetben (még a megszállás előtt keletkezett anyagokban is) az volt, hogy a magyar ipar a németeknek termel, ezért közvetve vagy közvetlenül a hitleri hadigépezetet segíti. (Érdemes megjegyezni, hogy habár ezen érvelési logikába illeszkedett volna, a legnagyobb hadi üzem – azaz a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt. – esetében meglepő módon az MAAF hírszerző osztálya nem kapott tájékoztatást arról, hogy az SS 1944 áprilisában kisajátította a konszernt, miközben ezzel valószínűleg a szövetséges hírszerzés tisztában volt, hiszen június 30-án a Kasztner–Becher megállapodás révén 1685, többnyire neves és jómódú magyar zsidó hagyhatta el az országot⁵³, akik a magyar viszonyokról különböző csatornákon keresztül informálhatták az angolszász hírszerzést.)

A kutatás eddig sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudta, hogy az SS-szel kötött alku fejében elmenekült magyar zsidók közül kerültek-e ki az 1944 nyarától, „*Redcap*” (Hordár) fedőnéven említett hálózat tagjai, akiknek egyes információit az MAAF A-2 (hírszerző) osztálya is megkapta. A Magyarországról „disszidált”, a célpontok tekintetében értékes információkkal szolgáló személyeket a brit hadügyminisztérium összevont kihallgatási központjának (*Combined Services Detailed Interrogation Centre* – CSDIC) illetékes osztálya (*CSDIC West – Air Section*, pk.: Matthew M. Sommer őrnagy) hallgatta meg, amelynek feladata az ellenséges területekről menekült személyek, hadifoglyok részletes beszámoltatása volt. A központtal az MAAF hírszerzése részéről elsősorban a vezető kihallgatótiszt (*Chief Interrogation Officer* – CIO) hivatala tartotta a kapcsolatot, amely maga is végezte az elfogott,

⁵² AFHRA 15th AAF iratai: Tactical Mission Report – Monograph, Operation 3rd April 1944. (A-6442. sz. tek. 1060–1061. sz. felv.)

⁵³ *Braham* 1997. 532. o.

illetve ellenséges területekről származó, feltételezhetően értékes információkkal rendelkező hadifoglyok helybeni kihallgatását.

A CSDIC Weiss Manfréd-konzernnel kapcsolatos jelentésében az szerepel, hogy a „Redcap”-hálózat forrása „két prominens magyar zsidó gyáros”, akik július–augusztus folyamán a WM-konzern helyzetéről és az üzem 1944. július 27-i bombatámadás utáni állapotáról szolgáltatott információkat (német nyelven), egyúttal felhívták a figyelmet a Hofherr–Schrantz–Clayton–Shuttleworth Magyar Gépgyári Művek Rt.-re. A két forrás azt állította, hogy az üzemben könnyű harcjárműveket és vasúti berendezéseket gyártanak, ezért az MAAF A-2 (hírszerző) osztály, amint kézhez kapta a jelentés kivonatát, azonnal intézkedett az állítások légi felderítés általi ellenőrzésére. Az MAPRW 1944. július 30-án készült felvételei alapján az üzem katonai felhasználását nem tudták igazolni, ezért a gyárat végül nem vették fel a célpontkatalogusba.⁵⁴

A CSDIC szintén kapcsolatba került egy volt magyar minisztériumi tisztviselővel (neve nem derül ki az iratokból, de nem volt az említett „Redcap”-hálózat tagja), aki 1944 júliusában hagyta el Magyarországot és előzőleg a M. Kir. Fölmívelődésügyi Minisztériumban dolgozott. A britek ezt írták róla: „Nagyon intelligens és tájékozott, megbízhatóságát számos tekintetben ellenőriztük. Tisztán látható, hogy nagyon aggódik amiatt, hogy bármely módon segítséget nyújtson a szövetséges hírszerzés számára. Magyarországi társadalmi és politikai kapcsolatai miatt [...] rendkívül járatos az ország politikai és gazdasági helyzete tekintetében. Ez a tény megerősíti azon képességeit, hogy felismerje a Budapesten található német és magyar intézményeket, valamint egyéb fontos létesítményeket.”⁵⁵ Fokozatosan rábírták az együttműködésre, majd megmutatták neki a Budapestről készített légi felvételeket, amelyen számos – eladdig nem azonosított – létesítményt, elsősorban laktanyákat, német és magyar parancsnoksági épületeket és néhány gyárat azonosított. A CSDIC nyugati részlege az általa átadott adatokról 1944. október 5-én tájékoztatta a Földközi-tengeri Szövetséges Légierők hírszerző szolgálatát, ám – mint korábban említettük – végül nem került sor sem német, sem magyar katonai és rendvédelmi parancsnokságok bombázására, sőt tervek sem készültek azok megtámadására.

Hasonlóan nem került sor végül a magyar közművek elleni célzott bombatámadásokra sem, noha az áram- és gázellátási infrastruktúrát az elemzők élénk figyelme övezte. A budapesti közműveket (két áram- és két gázelosztó központ) már 1944 tavaszán feltették a célpontlistára, de végül csak összesen és csak elméleti szinten foglalkoztak a magyar áramellátás kikapcsolásával. Ennek apropóját a brit hírszerzés egyik, Buenos Airesben élő, megbízhatóként kategorizált forrása adta, aki 1940-ben hagyta el Magyarországot (kiléte ezúttal sem állapítható meg). Arról számolt be, hogy Magyarország ipari áramellátásának 70%-a kiiktatható a Magyar Dunántúli Villamossági Rt. bányászati erőműve, valamint a Déli

⁵⁴ AFHRA MAAF iratai (No. 217): Hungary – Economic – Air Raid Damage, CSDIC West – Air Section, 15th October 1944. (25204. sz. tek. 0193–0196. sz. felv.)

⁵⁵ Uo. (No. 217): Target Notes A/10, CSDIC West – Air Section, 5th October 1944 (25204. sz. tek. 0154–0156. sz. felv.)

összekötő vasúti híd lerombolásával, amely mintegy 30 000 V-nyi áram átviteléről gondoskodik. A brit hírszerzés a jelentésben megjegyezte, hogy korábban a bánhidai erőműhöz kapcsolódó, Győr, Mosonmagyaróvár és Budapest közötti hálózatfejlesztésekben angol cégek is részt vettek (*English Electric Co., Callender Cable Co.*), így amennyiben az erőmű elleni bombatámadás tervezése konkrét formát ölt, a vállalatoknál rendelkezésre álló dokumentációk beszerzésével további, részletesebb információkkal is szolgálhatnak az MAAF A-2 számára.⁵⁶ Habár BH 27 számon felvették a célpontok közé, a bánhidai erőművet végül nem bombázták.

Az olajháborúhoz kapcsolódó hírszerzési műveletek (1944. május–július)

Carl A. Spaatz vezérőrnagy vezetésével 1944 januárjában felállt az Európában állomásozó amerikai hadászati bombázóerőket irányító parancsnokság, amely hírszerző szolgálatának létrehozásában (*USSTAFE Intelligence Division*) a NAAF A-2 éléről érkezett John C. McDonald ezredes jelentős szerepet játszott. A szervezet csakhamar fontos szerepre tett szert a Német Birodalom elleni stratégiai légi háború irányításában, amelynek prioritásait addig – az ún. összehangolt bombázóoffenzíva (CBO) direktívái szerint – elsősorban az egyesített vezérkar határozta meg. Az USSTAFE hírszerző részlegének munkatársai – egyetértésben a brit hadigazdasági elemzőkkel (*Intelligence for Economic Warfare*) – 1944 februárjától mind gyakrabban hangoztatták, hogy a német háborús potenciál megtörésének kulcsa az üzemanyagellátási rendszerben rejlik.

Elemzésüket Spaatz is magáévá tette, azonban Eisenhower tábornok – a franciaországi partraszállás előkészítésének elsőbbsége miatt – egyelőre nem támogatta a tengelyhatalmak olajipari létesítményei elleni, átfogó bombázóoffenzíva megindítását. Spaatz végül két nappal a D-nap után, 1944. június 8-án kapta meg az engedélyt, majd kiadta történelmi direktíváját arról, hogy „a hadászati bombázások elsődleges célja a tengelyhatalmi erők megfosztása az üzemanyagtól”.⁵⁷ A háború végéig érvényben maradt doktrína a 15. légi hadsereg számára előírányozta a Ploiești, Bécs és Budapest körüli nyersolajfinomítók, továbbá a dél-németországi (Blechhammer, Odertal, Auschwitz – ma Oświęcim, Lengyelország, Brűx – ma Most, Csehország) szintetikusüzemanyag-gyárak bombázását.

Twining vezérőrnagy megnyugvással vette tudomásul Spaatz erről szóló táviratát, hiszen a 15. légi hadsereg – szemben az Angliában állomásozó 8. légi hadsereggel, amely hetek óta a normandiai hadművelet előkészítésével volt elfoglalva – lépéselőnyben volt az elérhető olajipari célpontok rombolása tekintetében. A Ploiești környéki román finomítók ellen 1944. április 5-étől kezdve már hét alkalommal hajtottak végre kisebb-nagyobb bombatámadásokat, illetve addigra már egyes osztrák (akkor a Német Birodalom része) és olasz olajipari

⁵⁶ AFHRA MAAF iratai (No. 217): Target Intelligence – Hungary, Air Ministry AI 30, 22nd September 1944 (25204. sz. tek. 0112–0114. sz. felv.)

⁵⁷ Craven – Cate 1983. 281. o.

létesítményeket is bombáztak. A MASAF hírszerző (A-2) osztálya – a Spaatz-táviratra reflektáló jelentésében – megállapította, hogy az új CBO-direktíváig bezárólag (1944. június 8.) 29 olajüzemben okoztak kisebb-nagyobb károkat, illetve hatótávolságukon belül (Foggiától 700 mérföldes, azaz 1126 km-es sugárban) 60-nál több ásványipari létesítményt tartanak nyilván és végeznek rendszeres felderítő repüléseket.

A Németország elleni amerikai nappali hadászati bombázóhadjárat hírszerzési feladatainak koordinációja eddigre teljes egészében Spaatz törzséhez került, vagyis az azzal kapcsolatos elemzési, majd célpontkijelölési feladatokat Londonban az USSTAFE A-2 (pk.: Richard D. Hughes ezredes) hírszerzési divíziója vette kézbe (mai szakkifejezéssel: fuzionálta). Valamennyi felderítési, légi fényképészeti információ, illetve a bevetések eredményeiről szóló jelentések ott futottak össze, amelyeket felhasználva központi célpontnyilvántartásokat vezettek, és igyekeztek naprakészen számon tartani a német szövetségi rendszer hadiiparának állapotát és aktuális teljesítményét. Mivel 1944 tavaszán – egy-egy bombatámadást leszámítva – a partraszállásig az olajcélpontok nem élveztek kiemelt prioritást (az előző CBO-direktívában a német repülőgépgyártási üzemek szerepeltek az első helyen), bőven volt idő arra, hogy a tervezett olajhadjáratot információszerzési és elemzési oldalon aprólékosan előkészítsék.

Ennek részeként – a brit légügyi minisztérium és az USSTAFE (Spaatz vezérőrnagy) javaslatára – 1944 márciusában civil–katonai vegyes bizottságot hoztak létre Londonban, amelynek feladata az volt, hogy a meglévő hírszerzési és közgazdaságtudományi ismeretek alapján a lehető legpontosabban felmérjék Németország és szövetségesei olajipari létesítményeinek állapotát és termelési kapacitásait. Az ún. Ellenséges Olajbizottság (*Enemy Oil [Intelligence] Committee*) országról országra összeállította a szükséges adatsorokat, katalogizálta és rangsorolta az üzemanyagtermelő létesítményeket. A bizottság a *Magyarország Olajipari Létesítményei* című, fényképekkel, térképekkel és alaprajzokkal illusztrált tanulmányát 1944 májusában állította össze, amelyet – több más parancsnokság mellett – megküldtek a Földközi-tengeri Szövetséges Légierők (MAAF), illetve a 15. légi hadsereg számára is.⁵⁸

Mivel a magyar ásványipar – a szövetséges elemzők álláspontja szerint (is) – eltorpult a román, német és osztrák jelentősége mellett, ezért a Földközi-tengeri Szövetséges Légierők hírszerzése eddig különösebb figyelmet nem szentelt az ország olajipari létesítményeinek, helyette – amint azt az előzőekben kifejtettük – főleg a hadiiparra és a repülőgépgyártásra fókuszált. Június elején – a bombázóoffenzíva módosított doktrínája, illetve a Londonból kapott „ösztönzések” hatására – mindez megváltozott, és a MAAF A-2 végül 10 magyar finomítónak adott önálló célpontazonosító számot, vagyis kezdte meg a bombázásukhoz

⁵⁸ AFHRA EOC iratai: The Petroleum Facilities of Hungary, EOC, 1st May 1944 (3598 [B-1870] sz. tek. 1351–1463. sz. felvétel). A jelentés – a készítés hátterének és az összefüggések bemutatása nélküli – ismertetéséhez lásd *Cseh* 2020. 120–124. o.

szükséges adatok rendszerezését és összegyűjtését, illetve a csapatok számára fokozatosan összeállította a célpontadatlapokat is.⁵⁹

Ezzel párhuzamosan az olajhadjárat műveleteinek irányítására Londonban, 1944 júniusában Egyesített Olajcélpont Bizottság (*Joint Oil Target Committee* – JOTC) néven felállítottak egy civil tisztviselőkből és katonatisztekből álló „ad hoc” szervezetet, amely legfelsőbb szinten koordinálta a tengelyhatalmak ásványipara elleni szövetséges bombázóoffenzívát. A bizottság elnöke (*Chairman*) a brit Sidney Osborne Bufton vezérőrnagy lett, akit a RAF Bombázó Parancsnoksága (azaz Harris személyesen) delegált a testületbe, és korábban jelentős szerepe volt a Királyi Légierő éjszakai bombázóhadműveleteihez kapcsolódó célpontfelderítési, illetve -kijelölési feladatok fejlesztésében.

Alelnökét (*Vice-Chairman*) az európai hadszíntér amerikai hadászati bombázóerőinek hírszerzési osztályát (USSTAFE A-2) vezető Richard D. Hughes ezredes személyében vizsont Spaatz jelölte. Hughes korábban a 8. légi hadsereg hadműveleteinek tervezését irányította, és jelentős szerepe volt abban, hogy 1942 őszén – személyesen felvéve a kapcsolatot Allen Dullesszal – kialakította a légi hadsereg és az OSS közötti rendszeres hírszerzési együttműködést, vagyis a hagyományos hírszerzési módszereket beillesztette a légierő célpontfelderítési munkájába. A bizottságba bevonták a Földközi-tengeri Szövetséges Légierők hírszerzésének (MAAF A-2) vezetőjét, Ballard alezredest is, aki – többek között – a magyar olajipar tekintetében (is) rendszeresen tájékoztatta a jelenlévőket.

A bizottság hetente ülésezett a brit Légügyi Minisztérium Whitehall-beli épületében. Első, 1944. július 5-i tanácskozásán a résztvevők létesítményről létesítményre áttekintették a német szövetségi rendszer számára termelő finomítók kapacitását és állapotát, majd – ezen adatok birtokában – meghatározták a bombázási prioritásokat. Úgy becsülték, hogy a tengelyhatalmak, beleértve a szintetikus és hagyományos lepárlókat, havonta maximum 1 276 000 tonna üzemanyagot képesek előállítani (ebből Magyarország mindössze 60–67 000 tonnányit⁶⁰), ami a bizottság szerint a tervezett bombázásokkal augusztusra a felére, azaz 626 000 tonnára csökkenthető.

Később ezt az optimista augusztusi célszámot több alkalommal módosították, mert kezdetben az elemzők jócskán alábecsülték a helyreállítási munkálatok ütemét. A jegyzőkönyv szerint az első ülésen a magyar finomítók nem kerültek szóba, és egyiket sem sorolták

⁵⁹ A következő magyar olajcélok kaptak 1944 júniusa és augusztusa között egyedi fedőszámot és önálló célpontdossziét: Magyar Petróleumipar Rt., Budapest (BH 5B); Shell Kőolaj Rt., Csepel (BH 22C); Fanto Egyesült Ásványolaj Gyárak Rt., Budapest (BH 5C); Nyírbogdányi Petróleumgyár Rt., Nyíregyháza (BH 70); Vacuum Oil Company Rt., Almásfüzitő (BH 71A); Hazai Kőolajipar Rt., Pestszentlőrinc (BH 73); Péti Nitrogén Műtrágyagyár Rt., Pét (BH 75); Magyar–Amerikai Olajipari Rt., Szőny (BH 103); Szőregi Petróleumipar Rt., Szőreg (BH 104); Délkárpati Kőolajfinomító és Kereskedelmi Rt., Munkács (GQ 1656). Az előzőeken túl, habár a Lispe–Budafapuszta környéki olajmezőkkel kapcsolatos adatokat (3244/3245 számon) önálló dossziékba rendezték, azok később nem kaptak fedőszámot, vagyis bombázásukra nem történtek gyakorlati lépések. (Lásd bővebben a mellékletet.)

⁶⁰ A szövetséges hírszerzés pontosan becsülte meg a magyar olajtermelésre vonatkozó adatokat, amely 1943-ban – egyes magyar forrású adatok alapján – összesen 715 000 tonna (kb. havi 60 000 tonna) volt. Vö. *Cseh* 2020. 230. o.

be a fontosnak értékelt 48 olajcélpont közé.⁶¹ Mindennek részint az volt az oka, hogy mire a bizottság összeült, a Földközi-tengeri Szövetséges Stratégiai Légierők már négy hadművelet keretében (1944. június 13–14. éjszaka, június 14. nappal, június 25–26. éjszaka, valamint július 2. nappal) mért súlyos légicsapásokat a magyar olajiparra.⁶² Annak pedig, hogy a MASAF hamarabb tudott eleget tenni Spaatz olajdoktrínájának, az volt az oka, hogy erőit nem kötötték le a D-napot előkészítő bombázó-hadműveletek, s kapacitásait már azt megelőzően is a délkelet-európai olajcélpontokra tudta összpontosítani.

A Magyar Királyság először a bizottság második, július 11-i ülésén került szóba, mely során a résztvevők elégségesnek értékelték az ottani olajcélok addigi rombolásának mértékét és ütemét, majd konklúzióként megállapították, hogy a „10 magyar finomítóból – beleértve a múlt héten [1944. július 8. – KZA] megtámadott két üzemet – hatot már bombáztak. Három ezek közül – a csepeli Shell, a budapesti Fanto, valamint Szőny – valószínűleg júliusban már kiesik, és csak augusztusban tudja folytatni a termelést. Úgy véljük, hogy két üzem – Almásfüzitő és Pétfürdő – részlegesen, míg további négy teljes kapacitással termel. A finomítók kiesése azt is jelentheti, hogy jelentős nyersolajkészletek halmozódnak fel, ám jelenleg nem tudni, hogy ezek feldolgozását miképpen oldják meg.”⁶³ A hírszerzési adatok alapján egyelőre a bizottság úgy döntött, hogy továbbra sem tesz a prioritási listára magyar olajcélokat, amelynek rombolása egyébként július hónap folyamán (14-én és 27-én) is folytatódott.

Augusztus 1-jén az Egyesített Olajcélpont Bizottság (JOTC) – elsősorban a légi fényképészeti adatok alapján – áttekintette az olajhadjárat két hónapja alatt elért eredményeket. Továbbra is a délnémet és román olajcélpontokat tartották elsődlegesnek, és a bombázások üteme kapcsán megállapították, hogy az előzetes várakozásokkal ellentétben a tengelyhatalmak üzemanyagtermelése legfeljebb a harmadával csökkent, az augusztusban várható termelést havi 1 008 500 tonnára becsülték. Magyarország kapcsán megjegyezték, hogy – mivel nem állnak rendelkezésre megfelelő légi felvételek – képtelenek megállapítani a helyreállítási munkálatok ütemét, ezáltal a termelési adatokra vonatkozóan sincsenek pontos becsléseik. A szőnyi, pétfürdői és almásfüzitői finomítókat vélték a legüzemképesebbnek, utóbbi kettőt feltették az aktuális bombázások prioritási listájára, a 64 soros jegyzék 48. és 49. helyén.⁶⁴

Az elsőbbségi listát – a heti ülések emlékeztetőinek mellékleteiként – valamennyi alkalommal továbbították a hadászati bombázóparancsnokságok számára, amelyek a napi hadműveleti tervezések során figyelembe vették azokat. A MASAF ennek megfelelően augusz-

⁶¹ AFHRA JOTC iratai: Joint Oil Target Committee – Working Committee – Weekly Bulletin No. 1., JOTC, 5th July 1944 (25219. sz. tek. felv. sz. nélkül)

⁶² A hadműveleteket lásd részletesen *Pataky – Rozsos – Sárhidai* 1991. 39–109. o. és *Cseh* 2020. 155–172. o.

⁶³ AFHRA JOTC iratai: Joint Oil Target Committee – Working Committee – Weekly Bulletin No. 2., JOTC, 11th July 1944 (25219. sz. tek. felv. sz. nélkül)

⁶⁴ Uo. Joint Oil Target Committee – Working Committee – Weekly Bulletin No. 5., JOTC, 1st August 1944 (25219. sz. tek. felv. sz. nélkül)

tus 9-én, majd 21-én és 28-án bombázta Szőnyt és Almásfüzitőt. Az olajcélpont-bizottság 15-i és 22-i heti tanácskozásán az elemzők megállapították, hogy a Vacuum Oil Company Rt. almásfüzitői üzemében jelentős károkat okoztak, és azt hetekre „kikapcsolták” a forgalomból. Szintén átmeneti üzemképtelenséget állapítottak meg a három csepeli és budapesti finomító tekintetében, míg Pétfürdő és Szőny esetében az időközben végrehajtott légi feldeírítés észlelte a folyamatban lévő helyreállítási munkálatokat és úgy vélte, hogy csakhamar újraindulhat a termelés. Mindössze három magyar olajipari létesítményt – Nyírbogdány, Munkács és Szőreg – nyilvánítottak 100%-ig üzemképesnek.⁶⁵

Románia 1944. augusztus 28-i kiválása a német szövetségi rendszerből lényegesen nagyobb csapást jelentett a tengelyhatalmak üzemanyag-ellátására, mint az addigi bombázások összesen. A bizottság épp a román fegyverszünet másnapján ülésezett, és kénytelen volt sebtében módosítani a „tengely” olajtermelésére vonatkozó becsléseit. Míg a hírszerzés korábban úgy kalkulált, hogy – a bombázások jelenlegi ütemében – szeptember végére az olajhadjárat előtti szint 70%-ára (958 000 tonna/hó) képesek visszavetni a termelést, addig ezt az adatot a román szénhidrogénipar kiesésével csakhamar 46%-ra (614 000 tonna/hó) módosították. Az átállás kapcsán a bizottság megjegyezte, hogy úgy vélik, augusztusban a románok még 141 000 tonnányi üzemanyagot szállítottak a tengelyhatalmak számára, ugyanakkor reményüket fejezték ki abban a tekintetben, hogy új szövetségükkel a termelési adatokat pontosítani tudják.⁶⁶

A Magyarország elleni olajhadjárat „dinamikájában” az Egyesített Olajcélpont Bizottság fontosabb szerepet játszott, mint a helyben illetékes parancsnokság, azaz a Földközi-tengeri Szövetséges Légierők hírszerző szolgálata (MAAF A-2), és jól látható, hogy a célpontok ismételt bombázására abban az ütemben került sor, ahogyan a londoni elemzők a helyreállítási munkálatokat kellően előrehaladottnak értékelték. A bizottság gyakorlatilag már első ülésén, 1944 júliusában „elintéztnek” értékelte a főbb magyar szénhidrogénipari létesítményeket, amelyek ellen a MASAF a háború befejezéséig összesen 16 éjszakai illetve nappali bombatámadást hajtott végre. A szövetséges hírszerzési elemzők – Hitlerrel ellentétben, aki 1945 tavaszán a magyar olajmezők megtartására vetette be utolsó tartalékait – a román kiugrás után sem tulajdonítottak a magyar olajmezőknek illetve a feldolgozóüzemeknek komolyabb jelentőséget.

⁶⁵ AFHRA JOTC iratai: Joint Oil Target Committee – Working Committee – Weekly Bulletin No. 7., JOTC, 15th August 1944 (25219. sz. tek. felv. sz. nélkül) és Joint Oil Target Committee – Working Committee – Weekly Bulletin No. 8., JOTC, 22nd August 1944 (25219. sz. tek. felv. sz. nélkül)

⁶⁶ Uo. Joint Oil Target Committee – Working Committee – Weekly Bulletin No. 9., JOTC, 29th August 1944 (25219. sz. tek. felv. sz. nélkül)

*Amikor a légierő hírszerzése téved. A közlekedési infrastruktúra elleni
légitámadások időszaka (1944. szeptember – 1945. március)*

Szeptember elején a Földközi-tengeri Szövetséges Stratégiai Légierőket (MASAF) irányító Twining vezérőrnagy stratégiát váltott és Magyarország tekintetében a logisztikai célpontok, azaz a magyar vasúthálózat rombolását helyezte előtérbe. Habár a magyar pályaudvarokat és vasúti hidakat korábban is érték bombatámadások, az 1944 őszi meginduló „vasútháború” során keletkezett veszteségek – lévén a pályaudvarok többsége lakóövezetek közelében helyezkedett el – többszöröse volt az előző hónapok során okozottnál. Csaknem valamennyi esetben a bevetési parancsok hírszerzési mellékleteiben a célpontok jelentősége tekintetében azt hangsúlyozták, hogy az adott magyarországi pályaudvar jelentős szerepet tölt be a keleti front ellátásában, kikapcsolásával ezért közvetve a szovjet szövetségesek hadműveleteit támogatják.

Lényegét tekintve ezek a „sablonos” indoklások szerepeltek a bombázások kezdeti szakaszában (pl. az 1944. április 3-i hírszerzési összefoglalóban, amikor az egyik célpont a ferencvárosi rendezőpályaudvar volt), majd később akkor is, amikor már a szovjet csapatok az ország határain, illetve azon belül folytatták hadműveleteiket és a logisztikai rendszerek bombázása ekkor már ténylegesen is közvetlen hatást gyakorolhatott a harcok menetére. A Magyarország elleni hadászati légi háború 1944. őszi „felfutása” tekintetében szükséges megjegyezni, hogy Románia és Bulgária kiválásával, illetve a görög és jugoszláv területek fokozatos visszafoglalásával jelentős mennyiségű célpont esett ki a MASAF „katalógusából”, ebből adódóan több erőforrást tudtak összpontosítani a megmaradt tengelyhatalmi országokra, köztük a Magyar Királyságra is.

A MAAF A-2 hírszerzőtisztjei azonban tévesen mérték fel a helyzetet és nem számoltak a MÁV, illetve a M. Kir. Honvédség helyreállítási kapacitásaival. Habár az amerikai bombázótiszteknek az eligazításokon következetesen elmondták, hogy a pályaudvar ki- és belépő vágányait célozzák, a későbbi hullámok pedig a közéjük szorult gördülőállományt pusztítják el, a magyar vasútépítő századok, munkaszolgálatosok, illetve a MÁV javító szolgálatai legfeljebb 1–3 napon belül kijavították az okozott károkat, vagy kerülőútvonalon szervezték meg a szerelvények célba juttatását. Ráadásul számos esetben a légiriadó hírére a vonatok sikertelenül a várható bombázás előtt idejében kivontatni az állomásokról.

A légi hadsereg hírszerzése is felismerte, hogy nemritkán „üres” pályaudvarokat bombáztak. Ezért – mivel a Luftwaffe és a magyar királyi honvéd légierők ellenállása eddigre csaknem megszűnt – a kísérő vadászatok (azaz a XV. vadászrepülő parancsnokság hét vadászosztályát) egyre nagyobb arányban vethették be mozgó földi célpontok (vasúti szerelvények, katonai szállítmányok) ellen – vagy önálló bevetés (portya) keretében, vagy engedélyezték számukra, hogy a visszaúton leváljanak a bombázókról és alacsonytámadásokat hajtsanak végre. Mind az amerikai vadászrepülő-csapatok bevetés utáni jelentései, mind pedig a HM Központi Szállítás Vezetőségének naplója azt tükrözi, hogy az egyre zavarta-

lanabbul portyázó vadászok általában komolyabb károkat tudtak okozni a csapatok ellátásában, mint a hadászati bombázók.

A „vasútháború” helytálló értékelését adta Sárhidai Gyula, amikor témában írott tanulmányában rámutatott arra, hogy a hidak és átkelőhelyek jelentőségét az amerikai hírszerzés nem ismerte fel, hiszen azok helyreállítása lényegesen hosszabb időt igényelt volna, és ki-kapcsolásukkal távlatilag akadályozhatták volna a vasúti közlekedést.⁶⁷ A korabeli technológia azonban – beleértve az optikai célzást és a kezdetleges, távirányítású ejtőlőszereket (ún. AZON-kötélék) is – behatárolta az ún. pontcélok elleni bombatámadások sikerességét. A hidak elleni támadások többnyire eredménytelenek voltak, s rendszerint a személyzetekkel meg kellett ismételteni a bevetéseket. Így például a Szob melletti Ipoly átkelőt (Sávoly híd), az újvidéki Dráva-hidat (1918-ig Ferenc József híd), a szolnoki vasúti hidat, valamint a budapesti Északi és Déli összekötő vasúti hidakat két-három alkalommal is bombázták, számottevő eredmény nélkül, míg végül azokat a visszavonuló német és magyar csapatok robbantották fel. Az Északi összekötő vasúti híd esetében további érdekesség, hogy szerkezetét egy véletlen sorozat már 1944 augusztusában eltalálta, amely következtében az megrogyott és azon keresztül megszűnt a vasúti forgalom. Ezt azonban az amerikai hírszerzés a légi felvételek alapján nem észlelte, és az átkelő ellen, 1944 szeptembere folyamán – déli „párjával” együtt – további három alkalommal javasolt bombatámadást.

A MASAF – miközben a német–magyar vadászvédelem ereje csökkent – 1944 szeptemberében jelentős előnyre tett szert azzal, hogy a két ország háborúból való kiválása révén, elszállíthatta a Romániában, illetve Bulgáriában fogságban tartott amerikai pilótákat. A „*Reunion*” (Újraegyesülés) hadművelet keretében 1944. augusztus 31. és szeptember 3. között Romániából 1132, majd a „*Freedom*” (Szabadság) hadművelet során Bulgáriából, szeptember 7-én további 303 brit és amerikai hajózót repatriáltak.⁶⁸ Mivel Olaszországban nem volt elegendő teherszállító gép – azok döntően a nyugati hadszíntéren tartózkodtak és a két héttel későbbi, Arnheim–Nijmegen–Eindhoven elleni szövetséges offenzívában („*Market-Garden*” – Veteményeskert – hadművelet) vettek részt –, a személyzetek hazahozatalát a hadászati bombázóosztályoknak kellett megoldaniuk.

A hírszerzés feladata volt a korábbi ellenséges országokba vezető „légi hidak” megtervezése, beleértve azt is, hogy a gyártókkal együttműködve pontosan kiszámolják, hogy a hatótávhoz szükséges üzemanyag tömege és a gép súlypontjának megőrzése mellett hány fő és hol helyezhető el a nehézbombázók fedélzetén. (Ez az együttműködés már 1944 nyarán megszületett, amikor megkezdtek a volt Jugoszlávia területéről hazaszállítani a hadifoglyokat, illetve megindultak a Tito csapatait támogató légi szállítási műveletek. A karbantartók számára készített grafika, illetve táblázatok alapján a B-17-esekben – a szükséges személyzettel együtt – legfeljebb 31, míg a B-24-esekben 27 főt lehetett szállítani.)⁶⁹

⁶⁷ Sárhidai 1994. 15. o.

⁶⁸ Mahoney 2013. 223. o. és Tilmann 2014. 144–147. o.

⁶⁹ AFHRA MASAF iratai: Loading drill – B-17 and B-24 type aircraft, MAAF A-2, [dátum nélkül] (25261. sz. tek. 1000–1007. sz. felv.)

A román kiugrásra, majd a Lakatos-kormány kinevezésére reagálva a brit Királyi Légierő „*Haven*” (Menedék) fedőnéven egy Magyarországra küldendő katonai misszió előkészítését kezdte meg Bariban. A bukaresti küldöttség mintájára elkészítettek egy állománytábla-tervezetet is, amelyben – többek között – a vezetésére egy vezérőrnagyi rendfokozatú személyt javasoltak, a tagjai között pedig a brit külügy által delegált konzuli rangú diplomata, továbbá politikai és gazdasági elemzők szerepeltek volna. A Földközi-tengeri Szövetséges Stratégiai Légierő hírszerzésének (MASAF A-2) a feladata az volt, hogy egy esetleges újabb magyarországi fordulat esetén gondoskodjon a misszió gyors célba juttatásáról.

Az előkészületek lassan haladtak. Október elején a szovjetektől értesültek a magyarok újabb fegyverszüneti tárgyalásáról, és Sztálin – Eden brit külügyminiszteren keresztül – kifejezte érdeklődését aziránt, hogy az olaszországi hadászati légierők, akár német célpontok bombázásával, akár éjtőrnnyós csapatok bevetésével mennyiben lennének képesek támogatni egy magyar fordulatot. Még válaszra sem volt idő, nemhogy a misszió elindítására, mivel 1944. október 15-én a magyar kiugrási kísérlet hamar elbukott.⁷⁰ Habár egészen 1945 januárjáig napirenden tartották, a „*Haven*”-missziót sohasem valósították meg. Az utolsó, Magyarországot is érintő különleges műveletre 1944. szeptember 17-én és október 7-én, a szlovák nemzeti felkelés idején került sor. Az OSS megszervezte, hogy a felkelők elengedjék a fogságban tartott amerikai pilótákat. Az erős vadászbiztosítással repülő B-17-esek az oda úton löszert és diverziós csoportokat szállítottak a szlovákokhoz, míg a visszaúton Olaszországba összesen 42 főnyi személyzetet szállítottak. (A repülőgépek a felkelők által birtokba vett, Zólyomtól [ma: Szlovákia] északra található Tri Duby repülőterén szálltak le.)⁷¹

Amellett, hogy az amerikai személyzetek visszatérése alakulataikhoz – együtt a tengerentúlról érkező utánpótlással – megnövelte a 15. légi hadsereg hadrafoghatóságát (szeptember 1-jén 1432, 30-án 1527 főnyi nehézbombázó-személyzet volt bevethető⁷²), a légierő hírszerzése is értékes információkhoz jutott a hadifogságból szabadult tisztek meghallgatása révén. Ezt a bombázó- és vadászosztályok A-2 hírszerzőtisztjei hajtották végre, szokás szerint a légi hadseregcsoport hírszerzése (MAAF A-2) által, előre összeállított kérdéssorok alapján. A kérdések elsősorban az ellenséges légierők harcértékére, harceljárására, a fogságba esés során látott helyszínekre vonatkoztak, s nem utolsósorban kikérdezték őket az elvesztettnek jelentett személyzetek tekintetében is, hátha volt információjuk arról, hogy az érintettek életben vannak-e vagy sem.

A nappali bombatámadások során 1944 őszére már általános gyakorlattá vált, hogy a bevetésre küldött amerikai bombázóosztályok néhány gépén (a személyzet 11. tagjaként) helyet foglaltak az alakulat hírszerző osztályának tagjai, akik a nehézbombázók oldalsó

⁷⁰ AFHRA MASAF irata: Operations No. 422 – Haven, Hungary, 28th August 1944 – 6th January 1945 (25261. sz. tek. 1761–1796. sz. felv.)

⁷¹ Kassák 2007. 82–88. o.

⁷² AFHRA USSTAFE iratai: Daily Operations Report 8th and 15th Air Forces, USSTAF HQ, 1st September 1944 (A-5613. sz. tek. 0412. sz. felv.) és Daily Operations Report 8th and 15th Air Forces, USSTAF HQ, 30th September 1944 (A-5613. sz. tek. 0379. sz. felv.)

nyílásain át, „végigfényképezték” az út során látottakat. Nemcsak a célpont légterében készítettek – a bombázás hatékonyságát értékelendő – légi felvételeket, hanem feljegyezték minden egyes, a támadás útvonalán megfigyelt fontosabb létesítményt, a pályaudvarokon látható szerelvényeket, vagy éppen az ellenséges repülőtereken észlelt forgalmat. A személyzetek által lejegyzetelt, illetve lefényképezett létesítmények tekintetében nemegyszer fordult elő, hogy a következő napokban légingsapást szenvedtek.⁷³

A hírszerzők nemcsak kamerát vihettek magukkal, hanem speciális rádiókészüléket is, amellyel a levegőben, a bevetések alatt rögzítették a német–magyar vadászpilóták egymás közti, illetve a vadász-irányítóközponttal folytatott kommunikációját. A hanganyagot a visszatérés után leírták, majd lefordították. Az amerikaiak – többek között – ezekből is értesülhettek arról, hogy a németek „*Dicke Autos*” (Kövér Autók) fedőnévvel illeték a nehézbombázókat, de ennél fontosabb, hogy pontos képet alkothattak az ellenséges vadászró aktuális taktikájáról. Számos, a német–magyar rádióforgalmazást rögzítő leirat maradt fenn. A 450. bombázóosztály (*Bomber Group*) egyik Liberátorán például a Bánhida elleni bombatámadás során, 1944. október 13-án is rögzítették a vadászvédelem kommunikációját. A leirat percről percre tartalmazza a forgalmazást, és habár a német szöveget le tudták fordítani, a magyart már nem, ott csak annyi szerepel: „a vadászgép magyarul kommunikál”.

Ebből a jegyzőkönyvből⁷⁴ az is kiderül, hogy az amerikaiak értelmezni tudták a Luftwaffe-térképek négyzetrácsos kódjait, amelyekkel a vadászvédelem az adott légteret jelölte. Ezekkel a kódokkal adták meg a bombázók irányát, valamint koordinálták a levegőben lévő német–magyar vadászrók mozgását és jelölték meg számukra a támadás előtti gyülekezési légteret. Az amerikaiak egy idő után rájöttek arra, hogy rendszerint hol gyülekeznek az ellenséges vadász- és rombolórók (Magyarország esetében ez általában a Győr–Pozsony közötti légtér volt, ahonnan mind Bécs, mind Budapest percek alatt elérhető), ezért később a nehézbombázók előtt ezekbe a térségekbe saját vadászókat küldtek (ún. *Penetration Escort*), hogy megakadályozzák a nagyobb védekező kötelékek (ún. *Gefechtsverband*) összeállását, és mielőtt egyáltalán a bombázók ellen fordultak volna, szétszórják az oda érkező repülőcsapatokat.

1944 őszére a 15. légi hadsereg gyakorlatilag korlátlan ura volt a magyar légtérnek. A megmaradt német–magyar vadászókat novembertől már csak a szovjet frontrepülők ellen vetették be, jószerivel csak a légvédelmi tüzéség jelentett veszélyt – a balesetek mellett – a

⁷³ Kellően példázza a bevetések hírszerzési célú felhasználását a kecskeméti repülőtér elleni, 1944. június 14-i rajtaütés. Előzőleg a június 2-i támadásban részt vevő személyzetek jelentették, hogy nagyszámú ellenséges nehéz-szállítógép található a repülőtéren, amely alapján a hírszerzés – további légi felvételekkel pontosítva az információt – arra következtetett, hogy Kecskemétet a Románia irányába történő légi szállításokra használják, odafelé hadianyagot, visszafelé pedig üzemanyagot szállítanak. A támadásra a 82. vadászosztály P-38-asait jelölték ki, amelyek – német adatok szerint – az I./5. szállítóosztály 5 darab Me 323 Gigant típusú hatmotoros, valamint egy Junkers Ju 52-es hárommotoros szállítógépét semmisítették meg. *Dabrowski* 2002. 158. o.

⁷⁴ AFHRA 15th AAF iratai: Radio Observer's Log, 450th BG HQ A-2, 13th October 1944 (A-6481. sz. tek. 1031–1032. sz. felv.)

nehézbombázók számára. A légi hadsereg hírszerzése mindig is fokozott figyelmet szentelt a várható légvédelmi tüzéségnek, amelyet általában két forrásból becsült meg. Egyrészt rendelkezésre álltak a légi felvételek, amelyek révén azonosítani tudták az ütegek elhelyezkedését, illetve a bevetések során a személyzeteknek háromfokozatú skálákon kellett meghatározniuk a célpont térségében tapasztalt légvédelmi tüzéség erejét (gyenge–közepes–erős), határosságát (pontos–mérsékelt–pontatlan) és az eszközök kaliberét (könnyű–közepes–nehéz). A bevetések tervezése során igyekeztek úgy kijelölni a bombázók útvonalát, hogy a tüzéségi eszközök által erősebben védett zónákat elkerüljék.

Szintén a hírszerzés feladata volt meghatározni azt is, hogy a célpont térségében vannak-e radarirányzású ütegek, amelyek létezéséről a szövetséges titkosszolgálatok már tudtak, sőt a technológiai háború keretében eddigre a német radartechnika ellenszerét is kidolgozták. A berendezés hullámhosszának megfelelő méretű dipólsíkokat szórtak le a célpont felett, amely többszörözte a szerkezet által érzékelt, köztük valós és valótlán célpontokat. A bevetések tervezése során a dipóltartályok szükségességét illetve mennyiségét a kötelékek összeállítása során a hadművelleti (A-3) és hírszerző (A-2) tiszt együttesen határozta meg aszerint, hogy a célpont légterében értékelésük szerint számítani lehetett-e radarirányzású légvédelemre. Magyarország tekintetében a jelenleg rendelkezésre álló ismereteink szerint Budapest körül mindössze három ilyen üteg elhelyezéséről tudunk.⁷⁵ A fővárosi célpontok elleni bombázóhadműveletek során mindenesetre – inkább elővigyázatosságból (ugyanis nincs nyoma annak, hogy az amerikaiak konkrétan tudtak volna e három ütegről) – általános gyakorlat volt, hogy a bombázóosztályok egy-egy gépét dipóltartályokkal töltötték fel.

A háború utolsó hónapjaiban a szövetséges légierők hírszerzését elsősorban a Luftwaffe sugárhajtású technológiával felszerelt repülőalakulatai érdekelték, és heti rendszerességgel összegezték a légi felderítés (MAPRW) által az adott időszakban lefotózott repülőtereken látható eszközöket. Magyarországon ilyen alakulatok nem állomásoztak, sőt a magyar légterben a háború alatt nem repültek gázturbinával felszerelt vadászgépek. A légi háború arculatát az utolsó, a szombathelyi vasútállomás elleni, 1945. március 26-i bombatámadásig bezárólag a közlekedési (angol terminológiával a kommunikációs) rendszerek elleni hadműveletek határozták meg.

A második világháború során szerzett tapasztalatok később jelentős mértékben rányomták bélyegüket a hidegháború első évtizedeire, amikor az immár önálló haderőnemmé szervezett amerikai légierő intenzív adatgyűjtésbe kezdett egy lehetséges világégés szovjet célpontjai tekintetében. Ugyanezek a hírszerzési módszerek köszöntek vissza a Korea, majd a Vietnám ellen folytatott amerikai hadászati bombázóhadműveletek során is.

⁷⁵ Barczy 1977. 222–241. o.

Melléklet: A Földközi-tengeri Szövetséges Légierő hírszerzése (MAAF A-2) által azonosított magyarországi célpontok listája (1943–1945)

	Csoport	Azonosító	Célpont	Helyszín	Dosszié száma
-	DTM H/1	-	Budapest gyűjtődosszié [Általános ipari célpontok.]	Budapest	3152
-	DTM H/2	-	Budapest gyűjtődosszié [Buda, kormányzati objektumok.]	Budapest	3153
1.	BH 2	BH 2	Budapest Székesfőváros Elektromos Művei Rt. (Kárpát utca) ⁷⁶	Budapest	- ⁷⁷
2.	BH 3	BH 3A	Kelenföldi áramszolgáltató	Budapest	3154
3.		BH 3B	Déli összekötő vasúti híd	Budapest	
4.		BH 3C	Felten és Guillaume Kábel-, Sodrony- és Sodronykötélgár Rt.	Budapest	
5.	BH 4	BH 4	Budapest Székesfőváros Elektromos Művei Rt. (Váci út)	Budapest	-
6.	BH 5	BH 5A	Ferencváros rendező pályaudvar	Budapest	3155 [3172]
7.		BH 5D	Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt. (Pesterzsébet)	Budapest	
8.		BH 5B	Magyar Petróleumipar Rt.	Budapest	3156
9.		BH 5C	Fanto Egyesült Ásványolaj Gyárak Rt.	Budapest	3157
10.	BH 7	BH 7	Óbuda vasútállomás	Budapest	-
11.	BH 8	BH 8	Kelenföldi pályaudvar	Budapest	-
12.	BH 9	BH 9	Angyalföld vasútállomás	Budapest	-
13.	BH 11	BH 11	Lipótvárosi teherpályaudvar	Budapest	-
14.	BH 12	BH 12	M. Kir. Belügyminisztérium	Budapest	-
15.	BH 13	BH 13	M. Kir. Pénzügyminisztérium	Budapest	-
16.	BH 14	BH 14	M. Kir. Honvédelmi Minisztérium	Budapest	-
17.	BH 15	BH 15	M. Kir. Miniszterelnökség	Budapest	-
18.	BH 16	BH 16	M. Kir. Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium	Budapest	-
19.	BH 17	BH 17	M. Kir. Ipari és Anyaghivatal	Budapest	-

⁷⁶ A szövetséges jelentésekben a célpontok általában nem a korabeli, hivatalos elnevezéssel szerepeltek, ezeket a táblázatban – amennyiben az információk alapján azonosítható volt – korrigáltuk.

⁷⁷ Néhány, az SOE, illetve az OSS információi alapján célpontazonosító számot kapott létesítmény a későbbiekben – valószínűleg azért, mert célzott bombázásukat időközben elvetették, vagy eredetileg sem tervezték – nem került külön dossziéba.

20.	BH 18	BH 18A	Ganz és Társa Villamossági-, Gép-, Wagon- és Hajógyár Rt.	Újpest	3159
21.		BH 18B	Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak Rt.	Budapest	
22.		BH 18C	M. Kir. Államvasutak Északi Főműhely	Budapest	
23.		BH 18D	Józsefvárosi pályaudvar	Budapest	
24.	BH 20	BH 20A	Tungsram Rt. [Később a BH 20D-vel összevonják.]	Újpest	3160
25.		BH 20B	Északi összekötő vasúti híd	Újpest	
26.		BH 20C	Fővárosi Gázművek Rt. (Angyalföld)	Újpest	
27.		BH 20D	Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.	Újpest	
28.	BH 22	BH 22A	Weiss Manfréd Acél- és Féművek Rt.	Csepel	3163
29.		BH 22B	Csepeli szabadkikötő	Csepel	3161
-		BH 22D	Dunai Repülőgépgyár Rt. [Később BH 93. számon részletezik.]	Csepel	
30.		BH 22C	Shell Kőolaj Rt.	Csepel	3162
31.	BH 23	BH 23A	Déli pályaudvar	Budapest	-
32.		BH 23B	M. Kir. Államvasutak déli üzletvezetőség	Budapest	
33.	BH 24	BH 24	Péti Nitrogén Műtrágyagyár Rt. (üzemek)	Pét	3164
34.	BH 26	BH 26	M. Kir. Vas- és Acélgépgyár Diósgyőr	Diósgyőr	3165
35.	BH 27	BH 27	Magyar Dunántúli Villamossági Rt. bányái erőmű	Bánhida	3166
36.	BH 28	BH 28	M. Kir. Államvasutak Igazgatósága	Budapest	-
37.	BH 29	BH 29	Ganz és Társa Rt. [Buda, Lövház utcai üzem.]	Budapest	3167
38.	BH 31	BH 31	Fővárosi Gázművek Rt. (Margit körút)	Budapest	-
39.	BH 38	BH 38A	vasúti csomópont	Szeged	3168
40.		BH 38B	Szegedi pályaudvar	Szeged	
41.		BH 38C	Szegedi vasúti Tisza-híd	Szeged	
42.	BH 40	BH 40	Danubia Fegyver- és Gépgyár Rt.	Budapest	-
43.	BH 42	BH 42A	vasúti csomópont és karbantartó épületek	Szolnok	3169 / 3275
44.		BH 42B	Szolnoki pályaudvar	Szolnok	
45.		BH 42C	Szolnoki vasúti Tisza-híd	Szolnok	
46.		-	Szolnok (Rákóczipfalva) repülőtér	Szolnok	

47.	BH 43	BH 43A	Vitéz Horthy István M. Kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak Rt.	Győr	3170
48.		BH 43B	Győri Ipartelepek Rt.	Győr	
49.		BH 43D	Magyar Waggon- és Gépgyár Rt. gyári repülőtér	Győr	
50.		BH 43C	Magyar Waggon- és Gépgyár Rt. repülőgépgyártási üzemei	Győr	3171
51.	BH 44	BH 44	Neuschloss–Lichtig Repülőgépgyár és Faipari Rt.	Albertfalva	
52.	BH 48	BH 48	Phöbus Rt. Újpesti Erőmű	Budapest	-
53.	BH 52	BH 52	Komáromi pályaudvar	Komárom	3173 / 3241
54.	BH 53	BH 53	Győri pályaudvar	Győr	3174
55.	BH 54	BH 54	Magyar Bauxitbánya Rt.	Ajka	3175 / 3280
56.	BH 55	BH 55	Dr. Wander Gyógyszer- és Tápszergyár Rt. (Kőbánya)	Budapest	-
57.	BH 56	BH 56	Debreceni nagyállomás	Debrecen	3176
58.	BH 57	BH 57	Soproni pályaudvar [A dossziében albán és bolgár célpontok.]	Sopron	3177
59.	BH 58	BH 58	Szombathelyi pályaudvar	Szombat- hely	3178
60.	BH 60	BH 60	Székesfehérvári pályaudvar	Székesfe- hérvár	3179
61.	BH 61	BH 61	Kecskeméti vasútállomás	Kecskemét	3180
62.	BH 65	BH 65	Hatvani vasútállomás	Hatvan	3181 / 3233
63.	BH 68	BH 68	Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt.	Ózd	3182
64.	BH 69	BH 69	Kecskeméti repülőtér	Kecskemét	3183 / 3232
65.	BH 70	BH 70	Nyírbogdányi Petróleumgyár Rt.	Nyíregy- háza	3184
66.	BH 71	BH 71A	Vacuum Oil Company Rt.	Almásfüzitő	3185
67.		BH 71B	Dunavölgyi Timföldipari Rt.	Almásfüzitő	
68.	BH 73	BH 73A	Hazai Kőolajipar Rt.	Pestszent- lőrinc	3186
69.		BH 73B	Ungarische Siemens–Schuckert Elektronikai Művek Rt.	Pestszent- lőrinc	
70.	BH 75	BH 75	Péti Nitrogén Műtrágyagyár Rt. (olajfinomító)	Pétfürdő	3187 / 3259
71.	BH 76	BH 76	Mátyásföldi repülőtér	Budapest	3188
72.	BH 77	BH 77	Budaörsi repülőtér	Budaörs	3189
73.	BH 78	BH 78	Szegedi repülőtér	Szeged	3190 / 3267
74.	BH 80	BH 80	Kaposvári repülőtér	Kaposvár	3191 / 3235
75.	BH 81	BH 81	Börgöndi repülőtér	Székesfe- hérvár	3192 / 3269
76.	BH 83	BH 83	Szombathelyi repülőtér	Szombat- hely	3193

77.	BH 87	BH 87	Magyar Általános Köszénbánya Rt.	Gánt	3194
78.	BH 88	BH 88	Szentendrei repülőtér [Megállapították, hogy nem létezik.]	Szentendre	3195
79.	BH 89	BH 89	M. Kir. Ferencz József laktanya	Budapest	-
80.	BH 90	BH 90A	Rákosi vasútállomás	Budapest	3196
81.		BH 90B	Magyar Királyi Államvasutak Istvánfelki Főműhelye	Budapest	
82.	BH 91	BH 91	Debreceni repülőtér	Debrecen	3197
83.	BH 92	BH 92	Magyar Királyi Államvasutak Dunakeszi Főműhelye	Dunakeszi	-
84.	BH 93	BH 93A	Dunai Repülőgépgyár Rt. Horthyligeti repülőtér	Sziget-szentmiklós	3198 / 3214
85.		BH 93B	Dunai Repülőgépgyár Rt. gyárterület	Sziget-szentmiklós	3199 / 3215
86.	BH 94	BH 94	Érdi sportrepülőtér	Érd	3200
87.	BH 95	BH 95	Vecsési (Ferihegyi) repülőtér	Vecsés	3201
88.	BH 96	BH 96	Nagyváradai repülőtér	Nagyvárad	3202 / 3230
89.	BH 97	BH 97	Kolozsvári repülőtér	Kolozsvár	3203
90.	BH 98	BH 98	Tapolcai repülőtér	Tapolca	3204 / 3278
91.	BH 99	BH 99	Pestszentlőrinci Ipartelepek Rt. (PIRT)	Pestszentlőrinc	3205
92.	BH 102	BH 102	Veszprém-Jutasi repülőtér	Veszprém	3206
93.	BH 103	BH 103	Magyar–Amerikai Olajipari Rt. (olajfinomító)	Szőny	3276
94.	BH 104	BH 104	Szőregi Petróleumipar Rt.	Szőreg	3207 / 3268
95.	BH 113	BH 113	M. Kir. Mária Terézia-laktanya	Budapest	-
96.	BH 114	BH 114	M. Kir. Ludovika Akadémia	Budapest	-
97.	BH 117	BH 117	M. Kir. Hadik-laktanya	Budapest	-
98.	BH 118	BH 118	M. Kir. Honvéd Légvédelmi Erők Parancsnoksága (Sziklaközpont)	Budapest	-
99.	BH -	-	Ajkai repülőtér	Ajka	3208
100.	BH -	-	Bajai vasúti Duna-híd	Baja	3209
101.	BH -	-	Bánhidai vasútállomás	Bánhida	3210
102.	BH -	-	Barcs közúti Dráva-híd	Barcs	3211
103.	BH -	-	Békéscsabai vasútállomás	Békéscsaba	3212
104.	BH -	-	Budafapuszta környéki olajmező	Budafapuszta	3213
105.	BH -	-	Csákvári repülőtér	Csákvár	3217
106.	BH -	-	Csapi vasútállomás	Csap	3218
107.	BH -	-	Csapodi repülőtér	Csapod	3219 / 3220

108.	BH -	-	Ceglédi vasútállomás	Cegléd	3222
109.	BH -	-	Nyíregyházi [a dossziében tévesen Debreceni] repülőtér	Nyíregyháza	3223 / 3256
110.	BH -	-	Nyíregyháza [a dossziében tévesen Debreceni] pályaudvar	Nyíregyháza	3224 / 3256
111.	BH -	-	[Feltételezett] magyar légvédelmi tűzérési parancsnokság	Dobogókő	3226
112.	BH -	-	Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.	Dorog	3227
113.	BH -	-	Gödöllői repülőtér	Gödöllő	3228
114.	BH -	-	Nagycenki szükségrepülőtér	Nagycenk	3229 / 3250
115.	BH -	-	Hajdúböszörményi repülőtér	Hajdúböszörmény	3232
116.	BH -	-	Kalocsai szükségrepülőtér	Kalocsa	3234
117.	BH -	-	Kenyeri repülőtér	Kenyeri	3238
118.	BH -	-	Kiskőrei Tisza-híd	Kisköre	3239
119.	BH -	-	Kiskunlacházi repülőtér	Kiskunlacháza	3240
120.	BH -	-	Kassai repülőtér	Kassa	3242
121.	BH -	-	Kunmadarasi repülőtér	Kunmadaras	3243
122.	BH -	-	Lispe környéki olajmező	Lispe	3244 / 3245
123.	BH -	-	Mosonmagyaróvári Timföld- és Műkorundgyár Zrt. (MOTIM)	Mosonmagyaróvár	3246
124.	BH -	-	Makói vasútállomás	Makó	3247
125.	BH -	-	Marosvásárhelyi repülőtér	Marosvásárhely	3248
126.	BH -	-	Miskolci repülőtér	Miskolc	3249
127.		-	Miskolci vasútállomás		
128.	BH -	-	Nagybányai leszállópálya	Nagybánya	3250
129.	BH -	-	Nagykanizsai vasútállomás	Nagykanizsa	3252
130.	BH -	-	Nagykárolyi szükségrepülőtér	Nagykároly	3253
131.	BH -	-	[Feltételezett] golyóscsapágygyár	Érsekújvár	3254
132.	BH -	-	Magyar Viscosa Rt.	Nyergesújfalu	3255
133.	BH -	-	Pápai (vaszari) repülőtér	Pápa	3257 / 3285
134.		-	Pápai vasútállomás	Pápa	
135.	BH -	-	Pécsi repülőtér	Pécs	3258
136.		-	Pécsi vasútállomás	Pécs	
137.	BH -	-	Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt.	Salgótarján	3260
138.	BH -	-	Seregélyesi repülőtér	Seregélyes	3261
139.	BH -	-	Soproni repülőtér	Sopron	3263
140.	BH -	-	Szajoli repülőtér	Szajol	3264
141.	BH -	-	Szászrégeni repülőtér	Szászrégen	3265

142.	BH -	-	Szalmárnémeti repülőtér	Szalmár-németi	3266
143.	BH -	-	Szentesi repülőtér	Szentes	3270
144.	BH -	-	Sepsiszentgyörgy	Sepsiszentgyörgy	3271
145.	BH -	-	Szilágynagyfalui repülőtér	Szilágynagyfalu	3272
146.	BH -	-	Szilágy-somlyói repülőtér	Szilágy-somlyó	3273
147.	BH -	-	Sávoly híd (Ipoly)	Szob	3274
148.	BH -	-	Szovátai repülőtér	Szováta	3277
149.	BH -	-	Tatabányai Alumíniumkohó Rt.	Tatabánya	3279
150.	BH -	-	Tótvázsonyi repülőtér	Tótvázsony	3281
151.	BH -	-	Ungvári repülőtér	Ungvár	3282
152.	BH -	-	Vágfarkasdi leszállóhely	Vágfarkasd	3283
153.	BH -	-	Várpalotai repülőtér	Várpalota	3284
154.	BH -	-	Váti repülőtér	Vát	3286

RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
AFHRA	Air Force Historical Research Agency
CSDIC	Combined Services Detailed Interrogation Centre
DGSS	Direction générale des services spéciaux
EOC	Enemy Oil Committee
JOTC	Joint Oil Target Committee
MAAF	Mediterranean Allied Air Force
MACR	Missing Air Crew Report
MAPRW	Mediterranean Allied Photographic Reconnaissance Wing
MASAF	Mediterranean Allied Strategic Air Force
NAPRW	Northwest African Photographic Reconnaissance Wing
NARA	National Archives and Research Administration
OSS	Office of Strategic Services
USSTAFE	United States Strategic Air Forces in Europe

BIBLIOGRÁFIA

- Aronson* 2004. *Aronson, Shlomo*: Hitler, the Allies, and the Jews. Cambridge, 2004.
- Aronson* 2006. *Aronson, Shlomo*: OSS X-2 and Rescue Efforts During the Holocaust. In: Secret Intelligence and the Holocaust. Ed. *David Bankier*. Jerusalem, 2006.
- Barczy* 1977. *Barczy Zoltán*: A magyar légvédelmi tüzérség 1943-ban, a radar bevezetése idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 24. (1977) 2. sz. 222–241. o.
- Braham* 1997. *Braham, Randolph L.*: A népiirtás politikája. A holocaust Magyarországon. 1. köt. Budapest, 1997.
- Craven – Cate* 1983. *Craven, Wesley F. – Cate, James L.*: The Army Air Forces in World War II. Vol. 3. Argument to V-E Day, January 1944 – May 1945. Washington, D. C., 1983.
- Cseh* 2020. *Cseh Valentin*: Olajháború. Angolszász légitámadások a magyar olajipar ellen 1944–45-ben. Budapest, 2020.
- Dabrowski* 2002. *Dabrowski, Hans-Peter*: Messerschmitt Me 321/323. The Luftwaffe's „Gigant” in World War II. Atglen, 2002.
- Davis* 1993. *Davis, Richard G.*: Carl A. Spaatz and the Air War in Europe. Washington, D. C., 1993.
- Duke – Swaart* 1969. *Duke, Florimond – Swaart, Charles M.*: Name, Rank, and Serial Number. New York, 1969.
- Fenyvesi* 2001a. *Fenyvesi, Charles*: Szolgálat jutalom nélkül. *Heti Válasz*, 1. (2001) 3. sz. 51–53. o.
- Fenyvesi* 2001b. *Fenyvesi, Charles*: Sürgető üzenetváltások. *Heti Válasz*, 1. (2001) 4. sz. 51–53. o.
- Fenyvesi* 2001c. *Fenyvesi, Charles*: Rafinált tervek, nagy mesterkedések. *Heti Válasz*, 1. (2001) 5. sz. 59–61. o.
- Fenyvesi* 2007. *Fenyvesi, Charles*: Három összeesküvés. Rundstedt tábornagy, Canaris tengernagy és a zsidó mérnök, aki megmenthette volna Európát. Budapest, 2007.
- Hansell* 1986. *Hansell, Haywood S.*: The Strategic Air War Against Germany and Japan: a Memoir. Washington, D. C., 1986.
- Horváth* 2014. *Horváth Attila*: Magyarország amerikai bombázása a II. világháborúban. A Debrecen elleni első amerikai légitámadás, 1944. június 2. Debrecen, 2014.
- Joó* 2008. *Joó András*: Világháborús intrikák. A magyar béketa-pogatózások és az isztambuli színtér fontos mozzanatai 1942–1944. *Századok*, 142. (2008) 6. sz. 1421–1464. o.
- Joó* 2020. *Joó András*: Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944. Budapest, 2020.

- Kádár 1978. *Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronköhidáig. 2. köt. Budapest, 1978.*
- Kalakán 2004. *Kalakán László: A Svábhegy és környéke története 1944–45-ben. Budapest, 2004.*
- Karsai 1961. *Karsai Elek: A berchtesgadener sasfészekről a berlini bunkerig. Budapest, 1961.*
- Kassák 2007. *Kassák, Peter: Cover for Secret Missions. Flight Journal Special Issue, 2. (2007) 4. sz. 82–88. o.*
- Kovács 1990. *Kovács Imre: Magyarország megszállása. Budapest, 1990.*
- Kovács 2007. *Kovács Zoltán András: A Janus-arcú tábornok. Adalékok Ujszászy István vezérőrnagy pályaképehez. In: Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerk. Haraszti György. Budapest, 2007. 72–155. o.*
- Kovács 2020. *Kovács Zoltán András: Stratégiai légi hadjárat Magyarország ellen. Az amerikai légierő Magyarországi hadműveletei (1944. április – 1945. március). Rubicon, 23. (2020) 9. sz. 4–16. o.*
- Kreis 1996. *Piercing the Fog. Intelligence and Army Air Force Operations in World War II. Ed. John F. Kreis. Washington, 1996.*
- Mahoney 2013. *Mahoney, Kevin A.: Fifteenth Air Force against the Axis. Combat Missions Over Europe during World War II. Lanham, 2013.*
- Meszerics 2008. *Meszerics Tamás: Undermine or Bring Them Over: SOE and OSS Plans for Hungary in 1943. Journal of Contemporary History, 2. (2008) 43. sz. 195–216. o.*
- Miller 2006. *Miller, Donald L.: A levegő urai. Amerikai bombázók a náci Németország ellen. Budapest, 2006.*
- Oláh 2018. *Oláh András Pál: A Földközi-tengeri Szövetséges Légierő Magyarországra vonatkozó felderítése, valamint a szövetséges légitámadások általános fotókiértékelése a II. világháború idején. Belvedere Meridionale, 12. (2018) 1. sz. 146–168. o.*
- Pataky 1992. *Pataky Iván: Magyarország bombázása a második világháborúban. Honvédségi Szemle, 120. (1994) 2. sz. 45–52. o.*
- Pataky – Rozsos – Sárhidai 1991. *Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: Légi háború Magyarország felett. 2. köt. Budapest, 1991.*
- Peterecz 2019. *Peterecz Zoltán: A brit titkosszolgálat magyarországi tevékenysége a második világháborúban. Századok, 153. (2019) 5. sz. 1042–1043. o.*

- Peterecz* 2021. *Peterecz Zoltán: Sparrow Mission. A US Intelligence Failure in World War II. Intelligence and National Security*, 32. (2012) 2. sz. 241–260. o.
- Sárhidai* 1994. *Sárhidai Gyula: Újabb adalékok Magyarország vasúti hídjainak bombázásához 1944-ben. Levéltári Szemle*, 44. (1994) 4. sz. 14–23. o.
- Shvoy* 1983. *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918–1945. S. a. r., bev. és jegyz. Perneki Mihály. Budapest, 1983.*
- Tabajdi – Ungváry* 2008. *Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990. Budapest, 2008.*
- Tabajdi – Ungváry* 2013. *Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Budapest a diktatúrák árnyékában. Budapest, 2013.*
- Tilman* 2014. *Tilman, Barrett: Forgotten Fifteenth. The Daring Airman Who Crippled Hitler's War Machine. Washington D. C., 2014.*

Zoltán András Kovács

BRITISH-AMERICAN INTELLIGENCE ACTIVITIES IN SUPPORT OF THE STRATEGIC BOMBING CAMPAIGN AGAINST HUNGARY (1943–1945)

(Abstract)

The Allied military bombing offensive against Hungary between April 1944 and March 1945 was based on a significant intelligence gathering activity, the primary aim of which was to select targets. The bombing was planned to cause as much damage as possible with as little loss of life as possible. This goal required detailed reconnaissance of key elements of the Hungarian industrial and military infrastructure. The present research, based mainly on American archival documents, aims to illustrate this process.

The Allied intelligence began to systematically collect data on Hungarian targets in the early autumn of 1943 at the latest, when the occupation of airfields in southern Italy made it possible to reach Hungary, among other places. It is a good example of the total-source approach of Anglo-Saxon intelligence that the local air force intelligence services received all the data from the British, American and even the Free French intelligence services which they could later use in target planning. For example, they could rely on network information (mainly from OSS sources in Istanbul) as well as top secret Ultra (radio detection) data. However, aerial photographic information and later, after the start of the bombing campaign, air photograph reports were always of key importance. To the best of our knowledge, the air force intelligence agencies had catalogued 154 targets in Hungary by the end of the war.

Although the special peace-seeking manoeuvres of the Kállay Government at the highest political level slowed down the start of the bombing offensive (which thus took place only two weeks after the German invasion, in April 1944), at the level of military planning and intelligence officers, and the momentum of data collection, almost none of this was noticeable. Priorities were aligned with the overall Allied objectives. Accordingly, the military planners' attention was focused on airfields and aircraft production plants at the beginning of the bombing campaign in Hungary (April-

June 1944), later (June–August 1944) on oil facilities, and finally, in the final phase of the war (September 1944 – March 1945), in connection with the Soviet Allied advance, on communication infrastructure.

Of all the countries accessible from Italian military bases, the bombing of Hungary was not a priority, even regardless of political events. The intelligence services knew well that the country's aircraft and munitions production was no match for the production capabilities of the Austrian (then part of the German Reich) industrial centres or the Romanian oil fields. After Romania and then Bulgaria left the German alliance system, the importance of Hungarian targets increased.

What is striking about the intelligence documents of the period is the diversity of sources used (from network data to technical information such as photo analysis and radio reconnaissance), but also the fact that while the exchange of raw intelligence was uninterrupted, there was more superficial coordination between British and American intelligence in active operations. While the majority of the information was surprisingly accurate, analysts were wrong on several occasions about the actual production capabilities of the facilities. They also made a strategic error when they began the systematic destruction of the Hungarian railway network in the autumn of 1944. Because they grossly underestimated the restoration capabilities, they were unable to halt traffic in any meaningful and long-term way. At the same time, with many residential areas close to the stations, countless civilians (and dozens of US personnel in the air) lost their lives.

Zoltán András Kovács

DIE TÄTIGKEIT DES DEN STRATEGISCHEN BOMBARDIERUNGSFELDZUG GEGEN
UNGARN UNTERSTÜTZENDEN BRITISCH-AMERIKANISCHEN
NACHRICHTEN-DIENSTES (1943–1945)

(Résumé)

Die militärische Bombenoffensive der Alliierten gegen Ungarn zwischen April 1944 und März 1945 stützte sich auf eine umfangreiche nachrichtendienstliche Tätigkeit, deren grundlegende Zielsetzung die Auswahl von Zielen war. Die Bombardierung war so geplant, dass sie so viel Schaden wie möglich anrichtete und so wenig Menschenleben wie möglich kostete. Dies erforderte eine detaillierte Aufklärung der wichtigsten Elemente der ungarischen Industrie- und Militärfrastruktur. Die vorliegende Studie soll diesen Prozess veranschaulichen und stützt sich dabei hauptsächlich auf amerikanische Archivdokumente.

Spätestens im Frühherbst 1943, als durch die Besetzung von Flughäfen in Süditalien unter anderem auch Ungarn erreicht werden konnte, begannen die alliierten Nachrichtendienste systematisch Daten über ungarische Ziele zu sammeln. Es ist ein gutes Beispiel für den Gesamtquellenansatz des angelsächsischen Nachrichtendienstes, dass die lokalen Nachrichtendienste der Luftwaffe von den britischen, amerikanischen und sogar den freien französischen Nachrichtendiensten alle Daten erhielten, die sie später bei der Zielplanung verwenden konnten. So konnten sie sich beispielsweise auf Netzinformationen (hauptsächlich von den Quellen der OSS in Istanbul) sowie auf streng geheime Ultra-Daten (Funkortung) stützen. Die Luftbildinformationen und später, nach Beginn der Bombardierung, die Berichte der Flugzeugbesatzungen waren jedoch stets von entscheidender Bedeutung. Soweit wir wissen, hat der Nachrichtendienst der Luftwaffe bis Kriegsende 154 Ziele in Ungarn katalogisiert.

Obwohl die friedensstiftenden Maßnahmen der Regierung Kállay auf höchster politischer Ebene den Beginn der Bombenoffensive verlangsamt (die somit nur zwei Wochen nach dem deutschen Einmarsch, im April 1944 stattfand), war davon auf der Ebene der militärischen Planer und

Nachrichtendienstler sowie in der Dynamik der Datenerfassung fast nichts zu spüren. Die Prioritäten wurden auf die allgemeinen Ziele der Alliierten abgestimmt. Dementsprechend konzentrierte sich die Aufmerksamkeit der Militärplaner zu Beginn des Bombenangriffs auf Ungarn (April – Juni 1944) auf Flugplätze und Flugzeugproduktionsanlagen, später auf Erdölanlagen (Juni – August 1944) und schließlich in der Endphase des Krieges (September 1944 – März 1945) – in Zusammenhang mit dem Vormarsch der verbündeten Sowjettruppen – auf die Verkehrsinfrastruktur.

Von allen Ländern, die von italienischen Stützpunkten aus erreichbar waren, hatte die Bombardierung Ungarns keine Priorität, unabhängig von den politischen Ereignissen. Die Geheimdienste wussten sehr wohl, dass die Flugzeug- und Munitionsproduktion des Landes nicht mit den Industriezentren Österreichs (damals Teil des Deutschen Reiches) oder den rumänischen Ölfeldern mithalten konnte. Nachdem Rumänien und später auch Bulgarien aus dem deutschen Bündnis ausgetreten waren, nahm die Bedeutung ungarischer Ziele zu.

Auffallend an den nachrichtendienstlichen Dokumenten dieser Zeit ist die Vielfalt der genutzten Quellen (von Netzwerkdaten bis hin zu technischen Informationen wie Fotoanalysen und Funkaufklärung), aber auch die Tatsache, dass der Austausch von Rohdaten zwar ununterbrochen stattfand, die Koordinierung zwischen dem britischen und dem amerikanischen Nachrichtendienst bei aktiven Operationen jedoch eher oberflächlich war. Während die meisten Informationen erstaunlich genau waren, irrten sich die Analysten in mehreren Fällen in Bezug auf die tatsächlichen Produktionskapazitäten der Anlagen. Sie begingen auch einen strategischen Fehler, als sie im Herbst 1944 mit der systematischen Zerstörung des ungarischen Eisenbahnnetzes begannen. Da sie die Wiederherstellungskapazitäten grob unterschätzt hatten, konnten sie den Verkehr nicht sinnvoll und langfristig aufhalten. Da sich viele Wohngebiete in der Nähe der Bahnhöfe befanden, verloren zahlreiche Zivilisten (und Dutzende von US-Angehörigen in der Luft) ihr Leben.

Zoltán András Kovács

ACTIVITÉS DE RENSEIGNEMENT BRITANNICO-AMÉRICAINES À L'APPUI DE LA
CAMPAGNE DE BOMBARDEMENT STRATÉGIQUE CONTRE
LA HONGRIE (1943–1945)

(Résumé)

L'offensive de bombardement stratégique alliée contre la Hongrie entre avril 1944 et mars 1945 s'est appuyée sur une importante activité de renseignements qui devait désigner les cibles. Le bombardement a été planifié de manière à causer le plus de dommages possible avec le moins de pertes possible. Cela a nécessité une reconnaissance approfondie quant aux éléments clés de l'infrastructure industrielle et militaire hongroise. Cette étude cherche à présenter ce processus en s'appuyant principalement sur des documents d'archives américains.

La collecte de données méthodiques sur les cibles hongroises fut engagée au plus tard au début de l'automne 1943 par les services de renseignement alliés, lorsque l'occupation des aérodromes du sud de l'Italie a permis d'atteindre la Hongrie, entre autres. Le fait que les services de renseignement de l'armée de l'air de cette zone aient reçu toutes les données des services de renseignement britanniques, américains et même français, qu'ils pouvaient ensuite utiliser pour planifier leurs cibles, est un bon exemple de l'approche globale du renseignement anglo-saxon. Par exemple, ils pouvaient s'appuyer sur des informations de réseau (provenant principalement de sources de l'OSS à Istanbul) ainsi que sur des données ultra secrètes (détection radio). Cependant, les informations photographiques aériennes et, plus tard, après le début de la campagne de bombardement, les rapports des équipages, ont

toujours été d'une importance capitale. À notre connaissance, les services de renseignement de l'armée de l'air ont répertorié 154 cibles en Hongrie jusqu'à la fin de la guerre.

Même si les tractations engagées par le gouvernement Kállay au plus haut niveau politique en vue d'une paix séparée ont retardé l'offensive de bombardement (qui n'a donc eu lieu que deux semaines après l'occupation allemande, en avril 1944), les planificateurs militaires, les agents de renseignement n'en ont presque rien remarqué et ce retard n'a donc pas freiné l'élan de la collecte de données. Les priorités étaient alignées sur les objectifs globaux des Alliés. Ainsi, l'attention des planificateurs militaires s'est portée sur les aérodromes et les usines de production d'avions au début de la campagne de bombardement en Hongrie (avril–juin 1944), puis sur les installations pétrolières (juin–août 1944) et enfin, dans la phase finale de la guerre (septembre 1944 – mars 1945), sur les infrastructures de transport dans le contexte de l'avancée de l'Allié soviétique.

Parmi les pays accessibles depuis les bases italiennes, la Hongrie n'était pas une cible prioritaire et ce, indépendamment des événements politiques. Les services de renseignement savaient pertinemment que la capacité de production d'avions et de matériel de guerre de Hongrie n'était pas comparable à celle des centres industriels d'Autriche (qui faisait alors partie du Reich allemand) ou des champs pétrolifères roumains. Après la sortie de la Roumanie et ensuite de la Bulgarie de l'alliance allemande, les cibles hongroises ont gagné de l'importance.

Ce qui est frappant dans les documents de renseignement de cette période, c'est la diversité des sources utilisées (des données de réseau aux informations techniques telles que l'analyse de photos et la reconnaissance radio), mais aussi le fait que si l'échange de renseignements bruts fonctionnait bien, la coordination entre les services de renseignement britanniques et américains était plus superficielle lors des opérations actives. Si la majorité des informations étaient étonnamment précises, les analystes se sont trompés à plusieurs reprises sur les capacités de production réelles des installations. Engager la destruction systématique du réseau ferroviaire hongrois à l'automne 1944 fut aussi une erreur stratégique. Comme les capacités de restauration étaient largement sous-estimées par les analystes, le trafic n'a pas pu être entravé de manière significative et à long terme. Puisque beaucoup de zones d'habitation se trouvaient à proximité des gares, de nombreux civils (et une dizaine d'Américains dans l'air) ont perdu la vie dans les bombardements.

Золтан Андраш Ковач

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БРИТАНО-АМЕРИКАНСКОЙ РАЗВЕДКИ ПОДДЕРЖИВАЮЩАЯ СТРАТЕГИЧЕСКУЮ БОМБАРДИРОВКУ ПРОТИВ ВЕНГРИИ (1943–1945)

(Резюме)

На заднем плане военного наступления союзников в бомбардировке против Венгрии, происходящем в период с апреля 1944-ого года по март 1945-ого года, сопровождается значительной разведывательной деятельностью, первичной целью которой было определение целей. Бомбардировки происходили планомерно, они хотели нанести как можно больший ущерб с минимально возможными потерями. Для этого было необходимо детально выяснить ключевые элементы венгерской промышленной и военной инфраструктуры. Это исследование призвано представить этот процесс, опираясь в первую очередь на американские письменные архивные записи.

Разведка союзников, связанная с венгерскими целевыми объектами начала систематический сбор данных самое позднее в начале осени 1943-его года, когда захват аэропортов на юге Италии позволил достичь, среди других и Венгрию. Хорошим примером общего подхода источников англосаксонской разведки является то, что разведчики местных

воздушных сил получили все те данные от британских, американских и даже от свободных французских секретных спецслужб, которые они впоследствии в дальнейшем могли использовать при планировке целевых точек. Таким образом они например, могли опираться на сетевые информации (в основном на источники стамбульского Управления Стратегических Служб ОСС) также, как и на строго сверхсекретные данные Ультра (радиоразведки). При всем этом, до самого конца ключевое значение имели информации воздушных аэрофотоснимков, а также позднее отчеты летного экипажа после начала военных бомбардировок. Согласно нашим знаниями, известными до сих пор, к концу войны разведчики воздушных сил внесли в каталог 154 целевых точек на территории Венгрии.

Хотя манёвры правительства Каллая по поиску сепараторного мира на высшем политическом уровне замедляли начало наступления бомбардировок (которое произошло только через две недели после немецкой оккупации, в апреле 1944-ого года), на размахе сбора данных, на уровне военных плановиков и офицеров разведчиков почти ничего не чувствовался. Приоритеты соответствовали всеобщим задачам союзников. Соответственно этому, в начале бомбардировки Венгрии (апрель-июнь 1944-ого года) военные плановики заострили своё внимание на аэропорты, авиастроительные заводы, позже (июнь-август 1944-ого года) на нефтяные объекты и, наконец, на завершающей фазе этапе войны (сентябрь 1944-ого года – март 1945-ого года) – в связи с завоеванием позиции советского союзника – на транспортную инфраструктуру.

Из всех стран, доступных с итальянских авиабаз, бомбардировка Венгрии независимо от политических событий не являлась приоритетом. Разведка точно знала, что производство самолетов и военных боеприпасов в стране несопоставимо с производственными возможностями промышленных центров Австрии (тогда входивших в состав Немецкой Империи) или с производственными мощностями румынских нефтяных месторождений. После того, как Румыния, а затем и Болгария вышли из федеральной системы Германии, значимость венгерских направлений возросла.

В документах разведки того времени поразительна многоцветность использованных источников (от сетевых данных, до технического – фотоанализа, информации – радиоразведки), в то время как обмен сырыми материалами разведки был бесперебойным в активных операциях был более поверхностным согласованием между британскими и американскими секретными разведывательными службами. Хотя большая часть информации свидетельствовало об удивительной точности, аналитики несколько раз ошибались относительно фактических производственных мощностей предприятий. Они совершили стратегическую ошибку и тогда, когда с осени 1944-ого года начали планомерное методичное разрушение венгерской железнодорожной сети. Поскольку способности восстановления были основательно недооценены, движение нельзя было по сути прекратить и прервать его в долгосрочной перспективе. В то же время, поскольку многие жилые районы находились вблизи вокзалов, бесчисленное количество мирных жителей, граждан (и десятки американских экипажей в воздухе) погибло.

KÖZLEMÉNYEK

NAGY-L. ISTVÁN

A FRANCIA HÁBORÚK MAGYARORSZÁGI TÁBORNOKAINAK CSAPATNEMI HÁTTERE

A hadsereg elitjének meghatározásakor a társadalomtudományos definícióból indulhatunk ki, mely szerint az elit tagjai a hatalmi pozíciók elfoglalói, vagy a hatalom közelségében lévő személyek, definíció szerint pedig azok, akik rendszeresen és hosszabb időn át részt vesznek az egész társadalomra kiható döntések meghozatalában.¹ Ha ezt a meghatározást a 18–19. század fordulójának császári–királyi hadserege² tekintetében alkalmazzuk, akkor valószínűleg nagyon kevesen tartoznának ebbe bele. A döntéseket maga az uralkodó hozta, nominális tekintetben a döntések elsőpró többségének előkészítését pedig nem is mindig katonai személyekből álló hivatali apparátus végezte.³ Rendkívül önkényes lenne azonban a döntések körének szűkítése és az azok előkészítésében résztvevők körének kiválasztása, mivel az egyes döntések egyediségük mellett összességében is egyfajta szokássá, szokásjoggá alakultak, gyakran kodifikáció hiányában is.

A császári–királyi hadsereg elitjének meghatározásához érdekesebb a hatalom kérdésköréhez nyúlni. Ebben a tekintetben a tábornoki rangot elérők rendelkeztek egy olyan jellegű általános hatalommal, amely a tábornoki ranghoz kötődött, alacsonyabb rangú személyek ilyen legfeljebb csak időlegesen kaphattak meg, utólagos jóváhagyás mellett. Ez a hatalom pedig a vezérletet jelentette, ami magában foglalta a parancsnoksága alá helyezett egységek, csapatok feletti utasítási jogkört.⁴ Az egyes egységek parancsnokai csak ideiglenesen kaphattak ilyen jellegű jogkört, alapesetben csak saját egységük vezényletét látták el.⁵ Tehát az archontológiai szempont érvényesült az elit meghatározása tekintetében.

A hatalom, illetve a katonai döntéshozatal befolyásolására tábornoki rang alatti tiszték vagy nem katonai politikusok számára is adódhatott lehetőség. A tábornoki tisztjei voltak felelősek a hadműveletek tervezéséért és kivitelezéséért, erődök tervezői, építői is befolyással voltak az erőd védhetőségére, de csak közvetett módon. A hadügyeket befolyásoló politikusok jelensége általános a történelemben, de a befolyás ebben az esetben sokkal inkább az összbírói, összhatalmi jellegben, mintsem pusztán katonai értelemben mutatkozott meg.

¹ Kristóf 2019. 38. o.

² A hadsereg egészének története szempontjából továbbra is alapmű az Alphons Wrede által megkezdett sorozat: *Wrede – Sremek* 1898–1905 és *Brouček – Zivkovic* 1988.

³ Lázár 2021. 100–118. o.

⁴ *Generals-Reglement* 1769. 64–74. o.

⁵ A lovassági törzstisztekről lásd Réfi 2014.; Réfi 2015–2018.; Réfi 2016.

A tábornoki kar összetétele⁶ a birodalom katonai teljesítménye szempontjából kulcsfontosságúnak tekinthető. A Habsburg Monarchia esetében az 1788-as hadiév⁷től 1815 végéig (1788. november 1-től 1815. december 31-ig) 880 tábornok szolgálata mutatható ki, melyből 215 személy esetében bizonyítható a magyarországi⁸ kötődés, legalább 184 esetben pedig a magyar honosság is.⁹ A tábornokok pályaképét és társadalmi háttérét tartalmazó életrajzi vázlatokat önálló kötet formájában adtam közre.¹⁰ Tanulmányomban ezt a 215, illetve 184 főt vizsgálok meg a domináns csapatnemi háttér szempontjából.¹¹

A tábornokok vezérleti szolgálatában meghatározó szerepet töltött be a tábornoki rang elérése előtti szolgálat csapatnemi háttére. Természetesen tábornokként, különösen dandárparancsnokként is főként olyan csapatok kerültek vezetésük alá, ahol korábban szolgáltak. A könnyűlovasságtól érkezett tábornokok szinte kizárólag könnyűcsapatok élére kerültek, míg a műszaki háttérrel rendelkezőket előszeretettel helyezték erődök élére. Magasabb parancsnoki beosztásban ehhez már kevésbé lehetett ragaszkodni, de például a tartalék nehézlovassági, vagy az 1809-es és 1813-as könnyűhadosztályok élén is ennek megfelelő csapatnemi háttérű parancsnokokat találunk.¹² A tábornokok szolgálatának specifikációját tehát a korábbi csapatnemi háttér alapvetően határozta meg, ezért érdemes megvizsgálni a kérdést alaposabban, nem csupán katonai, de társadalmi szempontrendszer szerint is.

A 18–19. század fordulójának hadseregei fegyvernemeik és csapatnemeik rendszerét tekintve meglehetősen differenciáltak voltak. A szárazföldi haderőnemen belül a harcoló állományban három fő fegyvernem létezett: gyalogság, lovasság és tüzérség. A műszaki alakulatok még nem tekinthetők önálló fegyvernemnek, inkább még szakcsapat szinten álltak. A nem harcolónak tekintett állomány legnagyobb részét a szekereszkar tette ki.

A császári-királyi hadsereg fegyver- és csapatnemeinek szervezete

A legnépesebb fegyvernemet a hadsereg harcoló állománya összlétszámának mintegy 70%-át kitevő gyalogság alkotta. Legnagyobb erejét, egyben a hadsereg gerincét a sorgyalogság¹³ képezte, így a tábornokok is legnagyobb számban ebből a csapatnemből verbuválódtak. A sorgyalogos-ezredekben belül a gránátos csapatnem egy-egy osztályként létezett, amelyeket önálló zászlóaljakra vontak össze.¹⁴ Mivel a gránátososztályok állománya a sorgyalogos-

⁶ A tábornoki karról Mária Terézia korában: Duffy 2010. 34–44. o. és Hochedlinger 2003. 303–308. o.

⁷ A háború eseményeinek rövid magyar összefoglalója: Lázár 2015. 95–100. o.

⁸ Magyarország és a francia háborúk kérdésköréhez lásd Vizi 2012. és Vizi 2014.

⁹ A kutatásról és kutatástörténetéről lásd Nagy-L. 2019. 179–209. o.

¹⁰ Nagy-L. 2020. A tanulmány elemzett adatai az életrajzi vázlatokból származnak, ezeket külön nem jegyzetem. A tábornokokot illető részletes forrásjegyzéket és bibliográfiát az életrajzok tartalmazzák.

¹¹ A tanulmány fogalomhasználati háttéréhez lásd Nagy-L. 2020.

¹² Mayerhoffer – Criste 1907. 655–663. o. és Horstenau 1913. 337–368. o.

¹³ Nagy-L. 2013. 32–87. o.

¹⁴ Uo. 112–122. o.

ezredek kebelében maradt, így a gránátosok önállóan nem adtak tábornokokat a hadseregnek, de a sorgyalogságnál szolgáló későbbi tábornokok szinte kivétel nélkül szolgáltak a gránátosoknál is rövidebb-hosszabb ideig.

A gyalogság reguláris alakulatainak másik lényeges összetevői a határőr gyalogezredek voltak.¹⁵ Ők alapvetően már a könnyűgyalogosághoz tartoztak. A hadseregben reguláris alakulatként 1801-ben jelent meg a vadász csapatnem, rajtuk kívül a reguláris haderőben léteztek még rövid ideig könnyűgyalogos-zászlóaljok is.¹⁶ Speciális csapatnemet alkottak a helyőrségi ezredek, majd feloszlásuk után az ezekből szervezett zászlóaljok,¹⁷ valamint a törzsgyalogosok, akiket a törzsek védelmére és kiszolgálására állítottak fel.¹⁸

A háború idejére felállított szabadcsapatok között természetesen gyalogos alakulatokkal is találkozunk a hadsereg könnyűgyalogosságának fontos elemeként. Három típust különböztethetünk meg: a határőrvidéki, a vadász és a „német”¹⁹ gyalogosokat.

A lovasság – létszámát tekintve – a hadsereg egyhatodát alkotta. A nehézlovassághoz a vértések és a dragonyosok, a könnyűlovassághoz a huszárok, ulánusok és sivalizserek tartoztak. Rövid ideig állt fenn a sivalizsér- és dragonyosezredekkel szervezett könnyűdragonyos csapatnem. A szabadcsapatok között is léteztek lovas alakulatok, nevezetesen huszár, dragonyos és ulánus csapatnemben.²⁰

A harmadik fegyvernem, a tüzérség nem volt egységes szervezetű. A mezei- és ostromtüzérség gerincét a tüzérezredek alkották, rövid ideig álltak fenn tüzérlövész alakulatok is, melyek a lövegek védelmét látták el. A várvédő tüzérség szervezete előbbiektől függetlenül működött, erődtüzér-igazgatóságokba osztva.²¹

A műszaki szakcsapatoknak sem volt teljesen egységes szervezetük. Csapatnemi szinten árkász, aknász, utász és pontonos alakulatok mellett a Határőrvidéken szervezték meg a sajkás zászlóaljat. Önálló csapatként létezett a mérnökkar, amely kis létszámú volt ugyan, de a legképzettebb tiszteket fogta össze.²²

A csapatszolgálat mellett számos más szolgálati ág és hely is létezett. Az egyik legfontosabb a táborkar²³ volt, amely jellemzően nem teljes életutat, hanem inkább rövidebb-hosszabb időszakokat jelentett a pályafutásokban. A másik hasonló szolgálati hely az adjutánsi (parancsőrtsízt, hadsegéd), tábornokok melletti bizalmi pozíció volt.

¹⁵ Nagy-L. 2013. 87–112. o.

¹⁶ Uo. 150–153. o.

¹⁷ Uo. 122–125. o.

¹⁸ Uo. 125–129. o.

¹⁹ Valójában minden olyan egységet ebbe a kategóriába soroltak, amely nem vadászalakulatként és nem a Határőrvidéken került megszervezésre. Nagy-L. 2013. 129–150. o.

²⁰ Uo. 158–218. o.

²¹ Uo. 219–236. o.

²² Uo. 237–244. o.

²³ Generals-Reglement 1769. 61–88. o.

A hadsereg adminisztrációjában, illetve képzési helyein is lehetőség volt karriert építeni. Ezek közül a pótlóvázás, szekereszet, oktatás területéről került ki tábornok, de megfordultak még az inszurgens alakulatokban és a rendészet (térparancsnokság) soraiban is néhányan.

Végezetül meg kell említeni egy alapvetően nem katonai, hanem udvari intézményt, a testőrséget mint katonai karrierlehetőséget. A különböző testőralakulatok vezető beosztásba jellemzően kiemelkedő arisztokrata családok sarjait, illetve harctéri szolgálatban megsebesült, további csapatszolgálatra alkalmatlan érdemes tiszteket neveztek ki. Esetenként az alkalmas testőrtisztek harctéri katonai szolgálatot is elláttak.²⁴

A domináns csapatnem háttér

A magyar tábornoki kar csapatnem vizsgálatát is érdemes az összkép felől indítani. A tábornokok csapatszolgálat, tehát a tábornoki rang elérése előtti szolgálat vizsgálatának első feladata a domináns csapatnem meghatározása, tehát annak megállapítása, hogy melyik csapatnem gyakorolta a legnagyobb hatást a tábornok karrierjére. Mivel a 215 főből mindössze 81 teljesített szolgálatot életében csak egyetlen csapatnemnél, a fennmaradó 134 tábornok esetében a teljes katonai pályafutás vizsgálatával kellett meghatározni, hogy melyik csapatnem nevezhető esetében dominánsnak. Itt nem egyszerűen a leghosszabb eltöltött időt vettem számításba, hanem elsősorban a tisztként, különösen törzstisztként eltöltött időt, hiszen a tábornoki szolgálatot leginkább ez az időszak határozta meg.

A legtöbb, összesen öt csapatnemben Franz Fröhlich szolgált. Megfordult gyalogos és lovas szabadsapatnál, huszároknál, ulánusoknál és dragonyosoknál. Mivel egyiknél sem töltött hosszú időt, így az ő esetében összefoglalóan a könnyűlovast alkalmaztam a domináns csapatnem megjelölésére. Nem ritka, hogy a könnyűcsapatok egyes csapatnemei között, különösen a gyorsabb előléptetést kínáló szabadsapatok miatt sok váltást találunk. Hasonló a helyzet műszaki területen is, az árkász-, aknász-, utász- és mérnökharcos esetében is. A legnehezebben meghatározható Jeney Lajos Mihály esete volt. Huszárként szolgált a császári seregben, majd előbb francia, később porosz szolgálatba állt, ahol huszárként, parancsőtisztként és mérnökként is alkalmazták. Visszatérve a császári-királyi hadseregbe, hivatalosan a tábornok kötelékébe került, de térképészeti, majd erődparancsnoki feladatot látott el. Ezért esetében a „műszaki” megjelölést használtam.

Az egyes fegyvernemek csapatnemei között meglehetősen sok mozgással találkozunk. A határőrök közül sokan szolgáltak a sorsgyalogosoknál, illetve szabadsapatoknál is, vagy éppen eltöltöttek egy rövid időt a tábornokban, esetleg adjutánsként. Szinte természetesnek mondható, hogy a könnyűlovasság csapatnemei között is széles átjárást figyelhetünk meg. A különlegesnek számító csapatnem háttérű tábornokok (oktató, pótlóvázás, szekereszet, testőr) jellemzően normál csapattiszti szolgálatot követően – esetleg sebesülés miatt harctéri szolgálatra való alkalmatlanság okán – kerültek az adott pozícióba. Ugyanakkor nem várt

²⁴ A Magyar Nemzeti Testőrségről lásd Hellebronth 1939.

módon a lovasságnál a könnyű és nehéz csapatnemek között is elég nagy átjárást találhatunk. Nyolc fő esetében tapasztalhatjuk, hogy huszároknál és vérteseknél is szolgált, ami kifejezetten magas szám a két csapatnem jelentősen eltérő alkalmazását tekintve. Hasonlóan meglepő, hogy 13 dominánsan huszár hátterű tábornok a sörghalogságnál is megfordult.

A 18–19. század fordulóján katonai elitjének tehát széles tapasztalata volt az egyes csapatnemeket illetően. Nem lehet egységes képet kialakítani ebben a tekintetben, mert bár a tábornokok bő harmada, 81 fő egyetlen csapatnemnél teljesített csapatszolgálatot, de majdnem ekkora arányban, 60 fővel megtalálhatóak azok is, akik legalább három csapatnemnél szolgáltak. A fegyvernemek és nagyon eltérő feladatú csapatnemek között is széles átjárást regisztrálhatunk, nem feltétlenül determinálta a pályafutást a pályakezdet csapatneme.

A teljes, 215 fős vizsgált csoportban a domináns csapatnemek, illetve a két fő fegyvernemen belül elkülöníthető könnyű és nehéz csapatnemű típusok aránya az alábbi képet mutatja:

Csapatnem	Egy csapatnem a pályafutás során	Több csapatnem a pályafutás során	Összesen	Arány
Huszár	17	34	51	23,72%
Svalizsér	1	7	8	3,72%
Ulánus		1	1	0,47%
Könnyűlovás		1	1	0,47%
Vértés	1	6	7	3,26%
Karabélyos		1	1	0,47%
Dragonyos	1		1	0,47%
Határőr	15	32	47	21,86%
Sörghalagos	37	33	70	32,56%
Tüzér	3		3	1,4%
Akadémia		1	1	0,47%
Aknász		1	1	0,47%
Árkász		1	1	0,47%
Mérnök	5	5	10	4,65%
Műszaki		1	1	0,47%
Pontonos	1		1	0,47%
Sajkás		1	1	0,47%
Táborkar		5	5	2,33%
Oktató		1	1	0,47%
Pótlóvadás		1	1	0,47%
Szekerész		1	1	0,47%
Testőr		1	1	0,47%
Összesen	81	134	215	100%

1. táblázat: A domináns csapatnemek száma és aránya a magyar tábornokok esetében

Csapatnemtípus	Egy csapatnem a pályafutás során	Több csapatnem a pályafutás során	Összesen	Arány
Könnyűlovas	18	43	61	28,37%
Nehézlovas	2	7	9	4,19%
Lovas	20	50	70	32,56%
Könnyűgyalogos	15	32	47	21,86%
Sorgyalogos	37	33	70	32,56%
Gyalogos	52	65	117	54,42%
Tüzér	3		3	1,4%
Képzett	6	15	21	9,77%
Egyéb		4	4	1,86%
Összesen	81	134	215	100%

2. táblázat: A domináns csapatnemtípusok száma és aránya a magyar tábornokok esetében

Az adatok az ismert sztereotípiákkal ellentétben a huszárság dominanciájával szemben a gyalogos csapatnemek nagy arányát mutatják. A sorgyalogság messze megelőzi, a határőrgyalogság pedig erősen megközelíti a huszárok arányát. Már önmagában ez az adat megerősíteni látszik azt a feltételezést, miszerint a 18. századi magyar társadalom sokkal összetettebb, mint azt különösen a korabeli megnyilatkozások sejtetni engedik, a hadseregbe érkezők sokfélék voltak. A társadalmi sokszínűség a csapatnemek széles skáláján tükröződik, hiszen a hadsereg minden egyes csapatneme megjelenik a domináns csapatnemek között is.

A huszár csapatnem jelentőségét azonban ennek ellenére is komoly hiba lenne lebecsülni. A tábornokok csaknem negyede a huszárok soraiból került ki, ami a csapatnem magyar nemzeti jellegének fontos részét képezte. A huszárság erős nemzeti jellegét érzékelteti az integráló, sőt asszimiláló hatása, amit a soraiban szolgáló idegen tisztek egy részének magyarrá válása jelez. A másik oldalon hangsúlyoznunk kell a huszárság csapatnemének egész hadseregben betöltött kiemelkedő szerepét. A 18. században a magyar huszár rendkívül rövid idő alatt a hadsereg pótolhatatlan részévé vált. A kisháborús műveletek fontossága a nyugati harctereken is megkérdőjelezhetetlenné vált. Hadik András személyében pedig a huszárság mint „alma mater” azt is megmutatta, hogy a legfelső katonai vezetés élére is lehetett kerülni a magyar nemzeti csapatnemből. Ez önmagában a teljes integrációt mutatja, hiszen Hadik messze nem egyedüli huszárként ért el rendkívül magas rangot és beosztást. A huszárság fontosságát tovább erősíti az a tény, hogy az 51 dominánsan huszár háttérű tábornok mellett további 20 esetben mutatható ki huszárszolgálat, tehát a tábornokok közel harmada viselt huszáruniformist katonai pályafutása során, ami önmagában is tekintélyes szám.

A könnyűlovasság másik fontos csapatnemét a „német” könnyűlovasok, a svalizserek alkották. Eredményességben nem tudták megközelíteni a huszárok teljesítményét, viszont a hadvezetés mégis fenntartotta a csapatnemet, mert egyrészt nem volt elegendő huszár,

másrészt a hadművészet – éppen a huszárok sikerei által előidézett változások hatására – egyre nagyobb könnyűlovas-tömegeket igényelt, így szükség volt a német lovasságon belül is könnyűlovasságra. A helyzetet úgy próbálták javítani, hogy magyar tiszteket vezényeltek svalizsérevezredekbe. A nyolc dominánsan svalizsér háttérű tábornok mellett tizenegy fő esetében regisztrálhatunk még rövidebb szolgálatot a német könnyűlovasság soraiban. A cél ezzel egyértelműen a magyar könnyűlovas-mentalitás elterjesztése volt a kisháborúban kevésbé jártas németek körében. Ennek ellenére a svalizsér csapatnem korántsem nevezhető sikertörténetnek. Nem véletlen, hogy 1798-ban megpróbálkoztak a dragonyosokkal összevonva egy könnyűdragonyos csapatnem kialakításával, de ezt a második koalíciós háború tapasztalatai alapján visszavonták, és a svalizserek egészen 1850-ig önálló csapatnemként léteztek.

A magyar tábornokok között a huszárhagyományok erőteljes kidomborodása mellett jelen volt a nehézlovassági szolgálati háttér is. Önmagában a kilenc nehézlovas háttérű tábornok még nem lenne túlságosan jelentős, de ha figyelembe vesszük, hogy további 21 fő esetében figyelhetünk meg nehézlovas szolgálatot más domináns csapatnem mellett, akkor már figyelemre méltó számot kapunk. Ezek szerint a magyar tisztek korántsem csak könnyűlovassági szolgálatra voltak alkalmasak, hanem a nehézlovasságnál is komoly hasznukat lehetett venni. A német nehézlovasság, különösen annak tisztikara egyfajta elitként működött a hadseregen belül. A vértéseken belül a karabélyosok viszont kimondott elitegységnek számítottak, így már önmagában az is meglepőnek számít, hogy a 2. karabélyosezred (a későbbi 1. vértés-, majd 1. dragonyosezred) története szerint 1792-ben a tisztek és a légénység körében is egyaránt 17%-ot tett ki a magyarországi származásúak aránya.²⁵ Ebben az adatban ismét egy integrációs mozzanatot figyelhetünk meg.

A legnépesebb csapatnemi háttér a sorgyalogság jelenti. A hadsereg messze legnagyobb létszámú csapatnemében a magyar gyalogság növekvő aránya nyitotta meg tömegesen a felemelkedési lehetőséget. Az első tartósan fennmaradt magyar gyalogezredet – még hajdúezred megnevezéssel – 1703-ban alapították, amit 1733–1734 folyamán további kettő követett. A magyar gyalogság száma az osztrák örökösödési háború idején ugrott meg, amikor az országgyűlés felajánlásából hat új gyalogezredet állítottak fel, amit a szlavóniai pandúrok 1745-ös ezreddé fejlesztése növelt további eggyel. A következő alapítás 1756-ban történt, majd a század végén, 1798-ban meglévő egységekből további négy magyar gyalogezred megszervezése zárta le a korszakot. A magyar sorgyalogság aránya a hadseregen belül még így is alatta maradt az ország birodalmon belüli lakosságszám-arányának, de a huszárok létszámát messze megelőzte, így az sem meglepő, hogy a soraik közül kiemelkedő tábornokok aránya magasabb, mint a huszár háttérűeké. Az sem véletlen, hogy a sorgyalogos tábornokok között a legmagasabb azoknak az aránya, akik csak ebben a csapatnemben szolgáltak, mert ez volt a hadsereg legfontosabb és legnépesebb csapatneme, és kevésbé volt szükséges más csapatnemeknél szolgálni.

²⁵ *Wenke* 1896. 57. o.

A Katonai határőrvidék területén a 18. század 40-es éveiben szervezték meg a reguláris alakulatokat. Ekkor ez még csak 11 gyalogezredet és négy huszárezredet jelentett, az Adriai-tengertől Szlavóniáig. A rendszert az 1760-as években kiterjesztették a Bánátra, illetve Erdélyre is, így a gyalogezredek száma 17-re, a lovasság száma öt huszár- és egy dragonyos-ezredre nőtt, illetve 1764-ben a titeli sajkás zászlóalj megszervezésével egy speciális alakulattal gazdagodott. A lovasságot az 1780-as években egyetlen huszárezredre mérsékeltek. A tiszti állományt kezdetben jelentős számú idegennel egészítették ki azzal a céllal, hogy a határőrcsapatokat integrálják a hadsereg egészébe, növeljék a katonai fegyelmet és korszerű harceljárások átvételét elősegítsék, de arányuk folyamatosan csökkent, mert a határőrség soraiból sokan kiemelkedtek és elindulhattak a magas karrier útján. A regularizált határőrezredek helyi tisztjei a 18. század utolsó harmadában érkeztek el nagy számban a törzstiszti rangokig, így ekkor vált lehetővé, hogy a tábornoki karba is nagyobb létszámban jussanak el. Számukra az 1788–1791-es török háború hozta el a kitörés lehetőségét. Határőregységek nagy számban vettek részt az összecsapásokban, illetve népes területvédelmi egységeket is megszerveztek. A török hadviselési mód igényelte a könnyűcsapatokat vezényelni tudó parancsnokokat. A háború elején mindössze két határőr háttérű tábornok viselt aktív szolgálatot. A tábornoki karba ebben az időszakban ugyan csak négyen kerültek be, de ezt az évszázad végéig további 17, 1800-ban még három fő követte. A határőr tábornokok ebben a jól kitapintható időszakban váltak a tábornoki kar elengedhetetlen részévé, amit jól mutat, hogy a korszak végéig további 21 tábornoki előléptetést regisztrálhatunk ebben a csapatnemben.

Ebben a folyamatban a határőrezredek mellett a határőr huszárezredeknek, illetve a szabadcsapatoknak is fontos szerep jutott. A hétéves háborúban a határőr huszárok kiváló teljesítményt nyújtottak, sok tiszt emelkedett fel a soraikból, akik az 1780-as években ezen ezredek feloszlásakor a határőr gyalogezredek állományába kerültek át, mivel a huszárezredek ugyan megszüntették, de a gyalogezredek kötelékében egy ideig maradtak még huszárszvadronok. Ezek a tisztek érdekes módon többségében nem kerültek át a magyar huszárezredekhez, hanem magasabb rangban is megmaradtak a határőrcsapatok kötelékében – gyalogsági szolgálatban. Nem kevesebb, mint nyolc tábornok teljesített szolgálatot pályafutása során a feloszlott határőr huszárezredek valamelyikében, de a Knesevich-testvérek apja, Knesevich Márton a károlyvárosi határőr huszárezred élén tudta megalapozni a család felemelkedését, ami a következő generációban öt fia tábornoki előléptetésében, közülük három aktív tábornoki szolgálatában teljesedett ki. A fenti okok miatt a határőr huszárezredek önállóan nem jelennek meg domináns csapatnemként, de jelentőségük sokkal nagyobb a vártnál.

A tüzérség ebben az időszakban a magyarságtól talán legtávolabb álló fegyvernem volt. Ennek ellenére három tábornok mégis a itt szolgálva érte el a rangját. Ez azonban ekkor még inkább kivételnek számított, továbbra sem volt jellemző, hogy a magyarok nagyobb számban léptek volna be a tüzérség kötelékébe.

Csapatnem	Fő	Arány
Huszár	1	3,23%
Svalizsér	1	3,23%
Vértes	3	9,68%
Határőr	3	9,68%
Sorgyalogos	16	51,61%
Árkász	1	3,23%
Mérnök	2	6,45%
Pontonos	1	3,23%
Táborkar	1	3,23%
Oktató	1	3,23%
Szekerész	1	3,23%
Összesen	31	100%

3. táblázat: A domináns csapatnemek száma és aránya
a Magyarországon született idegen tábornokok esetében

A három nagy fegyvernem mellett ki kell emelnünk a negyedik területet, amit összefoglalóan speciális képzettséget igénylő csoportnak nevezhetünk. Ebbe a kategóriába a műszaki és táborkari területen működő tábornokokat soroltam. Különösen figyelemreméltó, hogy a mérnökkar milyen nagy számban jelent meg domináns csapatnemként. A mérnökkarba csak a legkiemelkedőbb képességű és magasán képzett tisztek kerülhettek be, nem hiába tartották Európa legjobb hadi mérnökei gyűjtőhelyének a testületet. A táborkarban is megjelentek magyarok, ami szintén az integráció jelentős fokát mutatja. A képzettség ebben az esetben is kiemelkedően fontos volt, mert a táborkar szerepe egyre növekedett, ahogyan a hadsereg létszáma nőtt, egyre nagyobb szervezési és tervezési munkát kellett elvégezni.

Csapatnemtípus	Fő	Arány
Könnyűlovas	2	6,45%
Nehézlovas	3	9,68%
Lovas	5	16,13%
Könnyűgyalogos	3	9,68%
Sorgyalogos	16	51,61%
Gyalogos	19	61,29%
Képzett	5	16,13%
Egyéb	2	6,45%
Összesen	31	100%

4. táblázat: A domináns csapatnemtípusok száma és aránya
a Magyarországon született idegen tábornokok esetében

Végezetül szót kell ejteni az egyéb kategóriába sorolt négy tábornokról is. Mindegyikük a pályafutásuk elején rövidebb ideig harcoló csapatnemnél teljesített szolgálatot, majd ezt követően került olyan beosztásba, amelyben hosszú időt szolgálva érdemelte ki az előléptetést. Meg kell jegyezni, hogy az oktatóként feltüntetett Baudisch és az akadémiai háttérű Zach azért került különböző kategóriákba, mert Baudisch a bécsújhelyi akadémia lovasoktatójaként szolgált, míg Zach katonai tudományos tárgyakat tanított a hallgatóknak, ráadásul az ő esetében hosszabb mérnökkari és utász szolgálatot is láthatunk; Zach valójában a hadsereg egyik legképzettebb tisztjének számított.

A teljes vizsgált csoporton belül elsőként a Magyarországon született, de nem magyar honos csoportot kiemelve célszerű részletes elemzést végezni.

A meglehetősen kis minta ellenére több fontos jelenséget figyelhetünk meg. A teljes, 215 fős csoporthoz képest a könnyűlovasságból jelentősen kisebb arányban kerültek ki tábornokok, közel egynolcaduk, míg a nehézlovasságból ennek a duplája. A kis számok ugyan jelentősen nem módosították a nagy minta arányait, de a kilenc nehézlovas harmada idegen származású tábornok volt. Hasonlóan alacsony a határőrök aránya is, ugyanakkor ebben az adatban megfigyelhetjük, hogy a határőrezredekben szolgáltak idegenek, akiknek fiai is ennél a csapatnemnél maradtak és magasra tudtak emelkedni.

A leginkább jelentős aránykülönbség a sorgyalogság esetében figyelhető meg. Mivel a Magyarországon született nem magyar honos tábornokok jellemzően vagy katonatisztek, vagy hivatalnokok fiai voltak, esetükben az egész hadsereg arányai meghatározóbban jelentkeztek. A sorgyalogság aránya elsősorban nem a lovasság, hanem a határőrgyalogság ellenében ilyen magas. A fegyvernemi arányok közötti eltérést inkább az idegenek kis száma miatti nominális eltérés, mint lényegi különbség. Ez alól egyedül a lovasság képez kivételt, amelynek magyarázata a magyar területről kiállított katonaság összetételében keresendő. Ezzel át is térhetünk a magyar honos tábornokok csapatnemi jellemzőire.

A magyar honos tábornokok csapatnemi jellemzői nem mutatnak jelentős eltérést a teljes vizsgált csoporthoz viszonyítva. Az egyetlen értelmezhető jelentéssel bíró különbség, hogy a huszár csapatnem aránya némileg magasabb a magyarok körében, az idegenek között egyetlen huszárt találhattunk. Ez természetszerűleg hatással van a könnyűlovasság arányára is, ami ismét csak hatott a lovas fegyvernem arányára, különösen úgy, hogy a nehézlovasoké valamivel kisebb. A lovas fegyvernemi háttérű tábornokok aránya ezekkel átlépi az egyharmados határt.

A gyalogságnál a különbség minimális, a csapatnemek aránya viszont érdekes. A magyar honosok között a gyalogság aránya alig egy százalékkal alacsonyabb az idegenekénél. A két gyalogos csapatnem közötti megoszlásban viszont a sorgyalogság aránya három százalékkal kisebb, a könnyűgyalogságé pedig két százalékkal nagyobb, ami leginkább az idegenek körében nagyobb arányú sorgyalagos csapatnemi háttér miatt lehet így.

Csapatnem	Fő	Arány
Huszár	50	27,17%
Svalizsér	7	3,8%
Ulánus	1	0,54%
Könnyűlovas	1	0,54%
Karabélyos	1	0,54%
Dragonyos	1	0,54%
Vértés	4	2,17%
Határőr	44	23,91%
Sorgyalogos	54	29,35%
Tüzér	3	1,63%
Akadémia	1	0,54%
Aknász	1	0,54%
Mérnök	8	4,35%
Műszaki	1	0,54%
Sajkás	1	0,54%
Táborkar	4	2,17%
Pótlovazás	1	0,54%
Testőr	1	0,54%
Összesen	184	100%

5. táblázat: A domináns csapatnemek száma és aránya a Magyarországon honos tábornokok esetében

Csapatnemtípus	Fő	Arány
Könnyűlovas	59	32,07%
Nehézlovas	6	3,26%
Lovas	65	35,33%
Könnyűgyalogos	44	23,91%
Sorgyalogos	54	29,35%
Gyalogos	98	53,26%
Tüzér	3	1,63%
Képzett	16	8,70%
Egyéb	2	1,09%
Összesen	184	100%

6. táblázat: A domináns csapatnemtípusok száma és aránya a Magyarországon honos tábornokok esetében

A magyar honosok körében a határőr és a sorgyalogos csapatnemi háttér aránya összességében jól tükrözi a két csapatnem létszámának arányát, ugyanez a huszárok esetében már korántsem mondható el. A korszakban a magyar területekről kiállított katonaság aránya viszonylag állandó értéket mutatott, ezt csak a sorgyalogság 1798-es megnövelése változtatta

meg. A sorgyalogság a teljes létszám 40–50%-át, a határőrgyalogság 35–40%-át, a huszárság 15–20%-át tette ki. Más csapatnemekben, idegen ezredekben is szolgáltak magyarok, de ezek száma nem jelenthetett többet 1–5%-nál.

Csapatnem			1787–1798		1798–1815	
	Fő	Arány	Ezred	Arány	Ezred	Arány
Huszár	50	33,78%	9	24,32%	12	27,27%
Határőr	44	29,73%	17	45,95%	17	38,64%
Sorgyalogos	54	36,49%	11	29,73%	15	34,09%
Összesen	148	100%	37	100%	44	100%

7. táblázat: A három fő csapatnem száma és aránya
a Magyarországon honos tábornokok esetében

Összehasonlítva a teljes adatsorból kiemelt három fő csapatnemű háttérű tábornokok arányát a csapatnemek létszámainak átlagos arányával, a legszembetűnőbb jelenség a huszárok jelentős, létszámarányuk dupláját jelentő felülreprezentáltsága. Érdemes az ezredek számával is összevetni ezt az arányt, mivel az egyes ezredek élén álló ezredeseket léptették elő tábornokokká, tehát a meritési lehetőség száma is lehetett meghatározó.

Az összevetés eredménye azt mutatja, hogy a tábornoki előléptetés semmiképpen sem pusztán a rangidősség elvén működött, tehát nem automatikusan a legrégebben szolgáló ezredeseket léptették elő tábornokokká, amennyiben a hadseregnek új tábornokokra volt szüksége. A kiválasztás elve – és ez különösen a csapatnemű létszámokkal történt összevetésből látszik – a hadsereg csapatnemű igényeinek felelt meg. A kialakuló magasabbegység-szervezetben az egyes csapatnemek szerepe és aránya különböző számú tábornokot igényelt. Ez a sorgyalogságnál alacsonyabb tábornoki arányt jelentett a létszámhoz képest, a könnyűcsapatoknál, különösen a könnyűlovasságnál sokkal magasabbat. Ez már indokolja a sorgyalogos háttérű tábornokok alacsonyabb arányát, de a határőrök alacsonyabb arányát nem.

Időszak	Huszárok	Határőrök
1787 előtt	6	2
1787–1791	9	4
1792–1800	14	19
1801–1815	21	19
Összesen	50	44

8. táblázat: Huszár és határőr háttérű tábornokok előléptetési ideje

A határőrök esetében másban kell keresni az indokot. Az első koalíciós háborúban a határőr-csapatokat nem ezredkötelekben, hanem összevont zászlóaljokban vetették be. A könnyűgyalogságon belül hozzájuk hasonló nagyságrendű létszámot képviseltek a szabadcsapatok, de soraikban sok határőrtiszt szolgált. A francia hadviselési mód, a nyitott harcrend fokozott

alkalmazása felértékelte a könnyűcsapatokat és természetesen az őket vezető tábornokokat is a hadseregen belül. Az 1790-es évtizedben ez jelentős számú huszár és határőr háttérű tábornoki előléptetést jelentett. Bár a gyalogos háttérű tábornokok száma nominálisan némileg több, a két csapatnem létszámának aránya – a határőrök két és félszer nagyobb erőt képviseltek – messze nem tükröződik. A könnyűlovas törzstisztek tehát sokkal nagyobb eséllyel nyertek tábornoki előléptetést. A harcoló hadsereg elővédjeibe rendszerint dandárszinten már vegyesen osztottak be gyalogos- és lovascsapatokat, de a dandárok élére sokkal gyakrabban kerültek lovas háttérű tábornok, mint gyalogosok. Különösen igaz ez a megállapítás, ha számításba vesszük, hogy a Katonai határőrvidék hátországi szervezetének élére is kellett nyolc vezérőrnagy.

A 19. század első másfél évtizedében a huszár és határőr háttérű tábornoki előléptetések számában a huszárok már többségbe is kerültek, ami megerősíti a megfigyelést, hogy a hadvezetés a könnyűcsapatok, könnyűdandárok vezetését alapvetően huszár háttérű tábornokok kezébe adta. Ez alól az 1813–1814-es felszabadító háború horvátországi, belső-ausztriai és itáliai hadszíntere képezett kivételt, ahol a határőr háttérű tábornokok nagyobb arányban kerültek alkalmazásra. Ez az adat furcsának tűnhet, de valójában a hadsereg átalakulásának egy érdekes elemét figyelhetjük meg benne, az önálló könnyűgyalogság szerepének csökkenését.

A századelő hadseregreformjai átalakították a gyalogság harcászataát, mert a sorgyalogságot is felkészítették a nyitott rendben való harcra, csatárláncok alkalmazására. Az általános hadkötelezettség bevezetése és a jakobinusok szükségintézkedései miatt hatalmas létszámmúra duzzadt hadsereg katonatömegeinek kiképzésére sem idő, sem elegendő tiszt és altiszt nem állt rendelkezésre, ezért terjedhetett el a nyitott harcrend tömeges alkalmazása. A francia gyalogság a második koalíciós háborúban már sokkal kisebb mértékben vetette be nagy gyalogos tömegeit nyitott harcrendben, különösen az 1793–1794-es évekhez hasonlítva. A gyakorlat megmutatta, hogy a rosszul kiképzett csapatoknak kevés esélye lehet a sikerre, ezért a francia gyalogság is visszatért a zárt harcrend alkalmazására, ami mellett a könnyűgyalogság kiegészítő jellegű maradt ugyan, de még sokáig fontos szerepet játszott. A franciák ellenségeinek alkalmazkodniuk kellett a körülményekhez, így a császári-királyi hadseregben ez az 1790-es években számos szabadcsapat felállítását, a századvégen ezekből reguláris könnyűgyalogság szervezését, a második koalíciós háborút követően ezek feloszlását és a sorgyalogság harcászataiba a csatárharc beillesztését eredményezte. A hadsereg vezénylésének szintjén ez a könnyűgyalogos háttérű tábornokok arányának jelzett csökkenését eredményezte.

A három legfontosabb, Magyarországról kiegészített csapatnem közül tehát messze létszamarányát meghaladó módon részesültek a huszártisztek tábornoki kinevezésben, ami elsősorban a huszár csapatnem kiugró sikerességének köszönhető. A területi bontásban végzett csapatnem szerinti vizsgálat tovább árnyalja az eddigi megfigyeléseket.

A csapatnem és a születési hely

A vizsgálat első szembetűnő eredménye igazolta az előzetes várakozást, hogy a Délvidéken születettek között rendkívül magas, kétharmadot meghaladó a határőr csapatnemű háttérűek aránya. Ezzel szemben a könnyűlovasság aránya alig haladja meg a tíz százalékot, a sorgyalogság aránya jelentéktelen. A határőrezredek szívóhatása ezek szerint a környező polgári területekre is komoly hatást gyakorolt, a Horvát Királyságot leszámítva a területek amúgy is kisszámú nemessége nem volt aktív katonailag, vagy határőregységekben teljesített szolgálatot.

Csapatnem	Bánát	Horvát-ország	Szlavónia	Magyar-ország	Erdély	Külhon	Összesen
Huszár		3	1	39	3	4	50
Svalizsér		1		5		1	7
Ulánus				1			1
Könnyűlovas		1					1
Karabélyos				1			1
Dragonyos				1			1
Vértés				2		2	4
Határőr	1	19	13	5	6		44
Sorgyalogos		1	2	36	9	6	54
Tüzér		1		1		1	3
Akadémia				1			1
Aknász				1			1
Mérnök			1	5	1	1	8
Műszaki					1		1
Sajkás			1				1
Táborkar		1	3				4
Pótlovazás				1			1
Testőr						1	1
Összesen	1	27	21	99	20	16	184

9. táblázat: A domináns csapatnemek száma és aránya a Magyarországon honos tábornokok esetében születési hely szerint

Feltűnő viszont, hogy az országos átlag feletti, egészen pontosan annak csaknem másfélszerese (12,24%) a képzettséget igénylő területéről érkezett tábornokok aránya. Ennek oka a meritokratikus alapú tisztképzési elvben keresendő. A katonai iskolákba elsősorban arra érdemes katonatisztek fiait vették fel és képezték. A határőrtisztek fiai is nagy számban kerültek be a bécsújhelyi és bécsi iskolák diákjai közé, mivel a határőrcsapatok tisztikarának

képzését, ezáltal a határőrcsapatok minőségének növelését egyértelmű célként fogalmazta meg a hadvezetés. Az uralkodó iránt elkötelezett, ugyanakkor tehetséges és szorgalmas hallgatók előtt nyitva állt a tábornoki és a katonai műszaki pálya akár még formális katonai képzettség nélkül is.

Csapatnem-típus	Bánát	Horvát-ország	Szlavónia	Magyar-ország	Erdély	Külhon	Összesen
Könnyűlovas		5	1	45	3	5	59
Nehézlovas				4		2	6
Lovas		5	1	49	3	7	65
Könnyűgys	1	19	13	5	6		44
Sorgyalogos		1	2	36	9	6	54
Gyalogos	1	20	15	41	15	6	98
Tüzér		1		1		1	3
Képzett		1	5	7	2	1	16
Egyéb				1		1	2
Összesen	1	27	21	99	20	16	184

10. táblázat: A domináns csapatnem-típusok száma és aránya a Magyarországon honos tábornokok esetében születési hely szerint

A könnyűlovas-karrier alacsony aránya a határőrezredek – fentebb említett – felszívó hatásával magyarázható. A határőrhuszárok megszüntetése természetesen visszavetette a huszártiszti pálya választását még a nem délvidéki horvát nemesség körében is. Érdekes, hogy az egyik legnagyobb társadalmi emelkedést eredményező pályafutás mégis a könnyűlovassághoz kapcsolódik. Karacsay András karrierje nagy részét szaliszermundérban töltötte, így érdemelte ki bizonytalan nemesi címének újraadományozását, a bárói, majd később a grófi rangot is. De jó példa Gvozdanovich Péter Vitus is, aki határőr huszárként töltötte tiszti pályafutásának zömét és altábornagyi rangig, illetve hadtestparancsnoki beosztásig jutott. Fia, Károly Pál jó példa a második generáció képzettséggel történő érvényesülésére is, mivel a tábornokban töltötte tiszti pályafutásának jelentős részét, és csak megromló egészsége és korai halála akadályozta meg apja pályafutásának túlszárnyalásában.

Érdekesen alakul az erdélyi tábornokok összetétele. A sorgyalogság aránya csaknem eléri az 50%-ot, de még a határőrök száma is kétszerese a huszároknak, és találunk egy műszaki háttérű tábornokot is. Összességében a gyalogság háromnegyedes arányt képviselt, ami egyértelműen a századok, illetve németek magas számának következménye. A másik fontos összetevő a határőrezredek nagy tisztigénye. Az erdélyi hadkiegészítésű ezredek közül négy volt határőr, kettő (1798-tól három) sorgyalogos és kettő huszár, így szinte természetes az ezt tükröző tábornoki arány is. A határőrök között csak egyetlen tisztán határőr pályafutás található, a többi öt során sorgyalogosi szolgálat is megfigyelhető. A három huszár háttérű tábornok mindegyike birtokos magyar, illetve székely család sarja volt. A műszaki háttér

nem jellemző az erdélyi származású tisztekre, ugyanakkor az egyetlen ilyen háttérű tábornok, a marosszéki székely eredetű Szereday Antal a birodalom műszaki katonai elitjének legfelsőbb csoportjához tartozott.

A külföldön született magyar tábornokok társadalmi összetétele részben meg is határozta a csapatnemi összetételüket. Mivel mindegyikük családja a szűken vett Magyarországról származott, így mintázatuk ehhez igazodik leginkább, a kis számokból adódó nominális torzítás okozta eltéréssel. A torzítás főként a két Pálffy-sarj vértess háttéréből adódik. A Pálffy-családot hagyományosan erős kötelék fűzte a vértess csapatnemhez, Pálffy János Károly 1672 és 1694 között, János, a későbbi nádor 1700 és 1751 között, Károly Pál 1734 és 1774 között volt vértesszred tulajdonosa, így nem csoda, ha a család sarjai vértesszredekben szolgáltak.

A szűken vett Magyarország, tehát a Magyar Királyság saját igazgatása alatt lévő területeiről származó tábornokok között a legnagyobb csoportot a huszár háttérűek képezik. A közel 40%-os arány kiválóan mutatja a magyar társadalom vezető elemeinek irányultságát, a huszár csapatnem népszerűségét és jelentőségét. Ezt egészíti ki további 5% könnyűlovas, valamint a magyar honosok átlagával nagyságrendileg megegyező 4% nehézlovas, ami együtt a lovasság arányát 49,5%-ra emeli.

A magyar társadalom története, a törökök elleni harcok ismét a magyar hadművészet középpontjába emelték a középkor végére már szunnyadni látszó könnyűlovas hadviselési módot. A közel két évszázados törökök elleni élet-halál harc során a védelemben a magyarok szerepe elsősorban a könnyűlovas harc lett, miközben a gyalogság főként a várvédelemben, részben puskás könnyűgyalogságként azon kívül kapott szerepet. A kiváló magyar könnyűlovasság már a 16. században megjelent a nyugat-európai harctereken. A 17. század végén a törökök kiűzésével a huszár csapatnem beépült a császári állandó hadsereg regularizált keretei közé. A 18. század elején a spanyol örökösödési háborúban elért sikerek arra ösztönözték a hadvezetést, hogy létszámukat folyamatosan növeljék, ami fokozott tisztszükségletet vont maga után. A század derekán vívott két nagy háború, az osztrák örökösödési és a hétéves háború a huszárok jelentős sikereit hozta, létszámuk dinamikus növekedése olyannyira nem mérséklődött, hogy a hadsereg könnyűlovas-szükségletét Magyarország már nem is tudta kielégíteni, így született meg a német könnyűlovas csapatnem, a sva-lizsér. A magyar nemesség, különösen annak gazdagabb csoportja szívesen adta gyerekeit huszárszolgálatra. A huszárezredek tisztí állományában mindvégig erős magyar dominancia uralkodott, így a huszár háttérűek között éppen a magyar nemzetiségű nemesség domináns szerepe mutatható ki, ami egyben a huszárok nagy arányának okaként is megnevezhető.

A sorgyalogság történelmi előzményei nem nyúltak vissza túlságosan régre. A késő középkori magyar hadszervezetben a gyalogságnak alárendelt szerep jutott, a Mohács utáni időkben pedig a helyzet tovább romlott. A magyar területek nem tudtak elegendő katonát szolgáltatni a törökök elleni harchoz, ezért a mezei hadseregben a császár német, itáliai, spanyol és vallon gyalogsága gyorsan vezető szerepre tett szert. Ennek másik fontos oka, hogy fegyverzete, felszereltsége és harcmódja – a nehézfegyverzetűek nagyobb aránya

miatt – sikeresebbé tette őket. A hadseregnek ezen eleme, tehát a vegyes fegyverzetű, fegyelmezett, zárt rendben harcoló gyalogság fejlődött a 17. században olyan sikeressé, ami meghatározó jelentőségű lett a török elleni felszabadító háborúkban. Ezek mellett a könnyebb magyar gyalogságnak csak kiegészítő szerep jutott. Nem véletlen, hogy a törökök kiűzése utáni időszakban a császári reguláris hadseregbe a magyar gyalogság is a nyugati szervezeti és harcászati alapon került beillesztésre. A helyzetet könnyítette, hogy a nyugati típusú gyalogság ekkorra már elhagyta a pikát, így harceljárása közeledett a hagyományos magyar puskás hajdúgyalogságéhoz. A 18. század első harmadában ennek ellenére csupán egyetlen magyar gyalogezred maradt meg tartósan a hadsereg szervezetében. Ez a lengyel örökösödési háború idején, 1733–1734-ben szervezett két ezreddel bővült. Az osztrák örökösödési háború elején az ismert felajánlás hattal bővítette a magyar ezredek számát, illetve a háború folyamán Szlavóniában felállított pandüregységből további egy ezredet szerveztek meg. A hétéves háború elején további egy magyar gyalogezred került felállításra. A tizenegy ezredből azonban kettő kiegészítését Erdélybe, egyét pedig horvát és szlavón területre helyezték át. A század végén, 1798-ban további négy ezredet szerveztek meg, ebből három hadkiegészítése esett a szűken vett Magyarország területére.

A reguláris magyar gyalogezrekben meglehetősen sok idegen tiszt szolgált. A helyzet hasonló a határőrezrekéhez, tehát a hadvezetés a magyar gyalogság minőségét szerette volna növelni a főként német tisztek beosztásával. A másik oldalon magyar tiszteket viszont idegen ezrekbe osztottak be, hogy ott megtanulják a reguláris hadviselés és fegyelem alapjait, amit adaptálhattak később a magyar hadügybe. Mindezek mellett a magyar egységekben – elsősorban a gyalogezrekben – szolgáló idegenek száma az országgyűléseken is megjelenő sérelmet okozott. A sérelmek között megjelent az az érzet, hogy az idegen tisztek az előmenetel során kivételezett helyzetben vannak a magyar nemességgel szemben. Ilyen körülmények között azt gondolhatnánk, hogy a gyalogság nem jelenthetett karrierálapot a magyarság számára. A kutatás azonban ezzel ellentétes eredményt hozott. A szűken vett Magyarországról származó tábornokok között a sorgyalagsági háttérűek száma csak hárommal marad el a huszár háttérűeké mögött, aránya meghaladja az összes tábornok harmadát. A határőr háttér természetesen ritka volt, így a gyalagsági háttér aránya együttesen 40%-ot tesz ki.

A képzettséget igénylő csapatnemű tábornokainak száma nagyságrendileg megegyezik a teljes vizsgált csoport átlagával, attól csak minimális mértékben marad el. Az egyetlen feltűnő jelenség, hogy rövidebb szolgálati időt ugyan regisztrálhatunk néhány esetben, de egyáltalán nem találhatunk tábornoki domináns háttérrel a magyar tábornokok körében. Anton von Zach karrierje esetében azonban mégis jelentős tábornoki teljesítmény állt a háttérben. A kiválóan képzett Zach csapattiszti tapasztalatszerzés után békeidőben, az 1780-as években a bécsi helyi akadémia oktatójaként szolgált, amit utász és tábornoki beosztások követtek. Igazán ismertté a nevét az 1799-es itáliai hadjárat tette, mivel kulcsszerepet játszott az Itáliában elért sikerekben.

A nemzetiség és a csapatnemi háttér

A tábornoki kar nemzetiségi összetételét az idegenek és magyar honosok szétválasztásával érdemes vizsgálni.

Csapatnem	Ausztriai német	Birodalmi német	Német katona	Cseh	Morva	Francia	Itáliai	Spanyol	Sziléziai	Összesen
Huszár				1						1
Svalizsér				1						1
Vértes	1			1			1			3
Határőr	1		1					1		3
Sorgyalogos	2	1	3		4	3		1	2	16
Árkász	1									1
Mérnök	1						1			2
Pontonos	1									1
Táborkar	1									1
Oktató			1							1
Szekerész			1							1
Összesen	8	1	6	3	4	3	2	2	2	31

11. táblázat: A Magyarországon született idegen tábornokok nemzetisége csapatnemek szerint

Csapatnem-típus	Ausztriai német	Birodalmi német	Német katona	Cseh	Morva	Francia	Itáliai	Spanyol	Sziléziai	Összesen
Könnyűlovas				2						2
Nehézlovas	1			1			1			3
Lovas	1			3			1			5
Könnyűgys	1		1					1		3
Sorgyalogos	2	1	3		4	3		1	2	16
Gyalogos	3	1	4		4	3		2	2	19
Képzett	4						1			5
Egyéb			2							2
Összesen	8	1	6	3	4	3	2	2	2	31

12. táblázat: A Magyarországon született idegen tábornokok nemzetisége csapatnem típusok szerint

A Magyarországon született idegen tábornokok összetétele jól képezi le a császári-királyi hadsereg egésze tekintetében a jellemző csapatnemeket. A gyalogság dominanciája erős, ezen belül a sorgyalogosság elsöprő többségben volt, de a határőrgyalogság is megjelent, ahol szolgáltak idegen tisztek. A lovasság aránya a 20%-ot éri el, ami megfelel a hadseregen belüli létszámarányának. Megjelent a huszárság integráló hatása egy tábornok esetében, illetve a német könnyűlovasság is. A lovasságon belül a nehézlovasságnál szolgáltak száma a legmagasabb.

Csapatnem	Magyar	Magyarországi német	Ausztriai német	Német katoná	Erdélyi szász	Horvát	Szerb	Itáliai	Spanyol	Összesen
Huszár	39	5		2		3			1	50
Svalizsér	5	1				1				7
Ulánus	1									1
Könnyűlovas			1							1
Karabélyos		1								1
Dragonos		1								1
Vértess	2	2								4
Határőr	4				2	27	10	1		44
Sorgyalogos	31	9		4	4	3	2	1		54
Tüzér	2		1							3
Akadémia		1								1
Árkász	1									1
Mérnök	6					2				8
Műszaki	1									1
Sajkás							1			1
Táborkar						3	1			4
Pótlovazás	1									1
Testőr	1									1
Összesen	93	21	2	6	6	39	14	2	1	184

13. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok nemzetisége csapatnemek szerint

Az egyetlen kiugró adat a képzettséget igénylő csapatnemek tábornokainak nagy száma, azonban ebben is megjelenik a császári-királyi hadsereg néhány jellemzője. Ebben a csoportban a magyarok aránya alacsony maradt a korszak folyamán, a képzettséget igénylő feladatokat természetesen Magyarországon is el kellett látni. Az ezen kategóriába tartozó tábornokok többsége apja nyomdokain haladt, találhatunk egy apa-fiú párost is a két Bechard de Rochepine személyében. Helyhez kötött feladatellátás is megfigyelhető. Joseph Schwäger

tábornok apja a pontonos csapat állandó pozsonyi kirendeltségének tisztjeként szolgált, a fiú is itt kezdte a szolgálatát, és egész életében a kar, majd ennek felettes szerve, a Hajóhivatal kötelékébe tartozott.

A magyar honos tábornokok esetében az adatok összegzése az alábbi eredményt mutatja:

Csapatnem-típus	Magyar	Magyarországi-német	Ausztriai-német	Német katona	Erdélyi szász	Horvát	Szerb	Itáliai	Spanyol	Összesen
Könnyűlovas	45	6	1	2		4				58
Nehézlovas	2	4							1	7
Lovas	47	10	1	2		4			1	65
Könnyűgys	4				2	27	10	1		44
Sorgyalogos	31	9		4	4	3	2	1		54
Gyalogos	35	9		4	6	30	12	2		98
Tüzér	2		1							3
Képzett	8	1				5	2			16
Egyéb	2									2
Összesen	93	21	2	6	6	39	14	2	1	184

14. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok nemzetisége csapatnemtípusok szerint

Az egyes nemzetiségek adatai megfelelnek az előzetes várakozásoknak. A magyar tábornokok között a huszárok aránya a legmagasabb, néhányan a német könnyűlovasságnál szolgáltak, de a korszak új könnyűlovas csapatneme, az ulánus is megjelent a magyarok körében, miközben a nehézlovasság aránya rendkívül alacsony, mindössze a két Pálffy domináns csapatnemeként mutatható ki. A sorgyalogosok száma megközelítette a huszárokat, de néhány határőr is található a magyarok között. A képzettséget igénylő csapatnemek tábornokainak aránya nem várt módon magas, különösen a mérnökök tekintetében. Talán még meglepőbb, hogy a magyar mérnökök – egy polgári származású kivétellel – mind született nemesek voltak, viszont csak két római katolikus található közöttük.

A magyar nemzetiségűek sorában a legnépesebb csapatnem természetesen a huszárság, ami egyben a magyar nemesség körében legnépszerűbb csapatnem volt. A 42%-os aránya azonban korántsem olyan magas, mint amilyet várni lehetne. A sorgyalogosok egyharmados aránya azt mutatja, hogy a magyar hadügyben a gyalogság szerepe a 18. század végére már megközelítette a huszárságét, tehát alapvető átalakulás figyelhető meg ezen a területen. A gyalogság a magyar hadügy olyan természetes és magától értetődő részévé vált, amire addig még nem volt példa. Ezt támasztja alá a magyar sorgyalogosok társadalmi összetétele

is, mivel egyetlen kivétellel minden sorgyalogos háttérű tábornok legalább nemesként látta meg a napvilágot, de egy herceg, öt gróf és két báró személyében az arisztokrácia közel egyharmadnyi aránnyal szerepelt, tehát egy született arisztokrata számára sem jelentett már problémát gyalogosként szolgálni, nem sérült a társadalmi presztízis.

A négy német nemzetiségű csoport vizsgálata érdekes adalékot adhat a társadalmi integráció és attitűd tekintetében még a kis számok általi torzulás ellenére is. A legnagyobb számú, a magyarországi németeket magában foglaló csoport felénél lovassági domináns csapatnem figyelhető meg. Ezen belül a huszárok elsöprő többséget képviseltek. Ez azt mutatja, hogy a magyarországi németek adatai a magyar nemzetiségűek mintázatát követik, igazán lényeges különbség nem látható a kettő között, ami az integráció teljességét jelzi számunkra. Az egyetlen eltérés a lovasságon belüli csapatnemarányokban tapasztalható. A lovasság magas presztízse a magyarországi németek esetében a nehézlovassági háttér nagy arányában mutatható ki. A nyelvtudás lehetővé tette, hogy idegen ezredben szolgáljanak, a nehézlovasságot pedig magas presztízse tehetné nyilvánvalóan vonzóvá számukra.

A gyalogságon belüli összetétel tekintetében szintén a magyar mintázathoz közelítő eredményt kapunk, egyetlen magyarországi német esetében sem mutatható ki domináns határőrszolgálat, a 21 főből mindössze hárman szolgáltak rövidebb ideig határőralakulatban. A képzettséget igénylő és szakcsapat háttér egy-egy fő esetében érhető tetten, ami szintén megfelel a magyar nemzetiség arányainak.

Az erdélyi szászok esetében viszont csak gyalogsági szolgálat mutatható ki, kétharmad arányban a sorgyalogos, egyharmad arányban a határőr csapatnemnél. Az erdélyiek között a lovasság aránya a teljes minta tekintetében alacsony, mindössze 15%-os, de még az erdélyi magyarokhoz képest is jóval alacsonyabb (27,27%), ahol az átlag 41,94%-os. Ez azt mutatja, hogy Erdélyben a gyalogság sokkal magasabb arányban volt jelen, ami feltehetően a földrajzi tényezőkkel magyarázható, mivel az erdélyi magyarok esetében is a tizenegy tábornokból három-három sorgyalogos, határőr és huszár, két fő pedig képzett háttérű. Ilyen erdélyi magyar mintázat mellett a hat szász megoszlása magyarázható a kis számok okozta lehetséges torzítással, de valószínűbb, hogy az erdélyi szászok magyaroktól eltérő hagyománya és attitűdje figyelhető meg benne, hiszen a szász városok tradicionálisan gyalogosokat állítottak ki a vajda, a király, illetve a fejedelem seregébe.

Az idegen származású, de a korszakban integrálódó németek összesen nyolcfős csoportjában jól példázza az integrációs modellt a két huszár és egy vegyes könnyűlovás dominanciájú háttér. A magyar huszárok tisztjeik egy részével megkedveltették a magyar nemzetet, akik akár egy generáció alatt is identitást váltottak, így a hivatalnoki, kézműves, kereskedő és értelmiségi modell mellett a társadalom középrétegeinek integrációs, vagy inkább asszimilációs útjai közé a katonait is fel kell vennünk. Ugyanez elmondható a gyalogság tekintetében is, különösen német nyelvi közegben, tehát a nagyobb német polgársággal rendelkező városokban és a nyugat-magyarországi, vagyis a Bécshöz közelebb eső területeken.

A délszláv származásúak esetében a határőrgyalogság dominanciája egyértelmű. A horvátok között három huszár és egy szvaliszér, tehát 10%-os könnyűlovassági arányt mutatja,

hogy a horvát vármegyei nemesség egy része a magyarhoz hasonló attitűdöt mutat. Ez azonban nem túlságosan erős, mert a 27 határőr közül mindössze négyen szolgáltak rövidebb ideig huszároknál. A határőr csapatnem annyira erős vonzást gyakorolt a horvátokra, hogy a 27-ből 12 esetben kizárólag határőrszolgálatot regisztrálhatunk, ami kiemelkedően magas arány. A horvátok esetében a komoly képzettséget igénylő csapatnemű háttérrel rendelkező tábornokok magas, 12,82%-os aránya mellett maga a három tábornoki karrier is kiemelendő. Két esetben legalább másodgenerációs katonáról van szó, viszont közvetlen katonai képzettség egyikük esetében sem ismert. A tábornoki szolgálat bizonyára nem a véletlen műve, hiszen a négy magyar honos tábornoki karrierből három horvát, egy pedig szerb. Azonban nem tekinthetjük a tábornoki szolgálatot délszláv specifikumnak, mert a magyar nemzetségek közül öten is szolgáltak a tábornoknál. A magyarázat talán abban rejlik, hogy a tábornoki szolgálat kevésbé illett a magyar nemesség attitűdjéhez, mint az esetleg szintén nemes, de társadalmi állását a katonaságnak köszönhető, így talán elkötelezettebb délszláv határőrökhöz.

A szerbek esetében az egyetlen tábornoki csapatnemű háttér mellett két sorgyalogost találunk, egyikük azonban nem délvidéki, hanem magyarországi, szentendrei szerb volt. A szerbek által lakott délvidéki területekről a lovasság hadkiegészítése teljesen hiányzott, ezért nem véletlen, hogy a szerbek körében egyetlen lovassal sem találkozunk. A képzettséget igénylő csapatnemű kis aránya a szerbek integrációs folyamatának a horvátokhoz viszonyított megkésettiségről tanúskodik.

A magyar honosok utolsó csoportját a mindössze három nyugati származású és a magyar közegbe asszimilálódó tábornok²⁶ alkotja. Két itáliai gyalogos (egy határőr és egy sorgyalogos) mellett egy spanyol huszárt találunk. Bár a kis számok megtévesztők lehetnek, de az idegen származású németek esetében megfigyelt kétharmad-egyharmad gyalogos-lovas arány itt is regisztrálható.

²⁶ Az asszimiláció Soro esetében magyar (Nagy-L. 2020. 354. o.), Barco esetében erdélyi (Uo. 66. o.) honfűsítést jelentett. Martini 1804-ben birodalmi nemességet kapott, 1808 elején bekövetkezett haláláig viszont magyar nemességet nem nyert el. Az ő esetében asszimilációról beszélni magyar egységekben töltött hosszú szolgálati ideje és helye miatt látom indokoltnak. (Uo. 240. o.)

A társadalmi helyzet és a csapatnemi háttér

A csapatnemi háttér és a rendi társadalomban születéskor elfoglalt hely összefüggéseire világít rá a vizsgálat következő témája.

Csapatnem	Nem nemes	Nemes	Báró	Gróf	Összesen
Huszár				1	1
Svalizsér			1		1
Vértes		1	2		3
Határőr		2	1		3
Sorgyalogos	2	8	4	2	16
Árkász		1			1
Mérnök		2			2
Pontonos	1				1
Táborkar			1		1
Oktató		1			1
Szekerész	1				1
Összesen	4	15	9	3	31

15. táblázat: A Magyarországon született idegen tábornokok születéskor aktuális társadalmi helye csapatnemek szerint

Csapatnemtípus	Nem nemes	Nemes	Báró	Gróf	Összesen
Könnyűlovás			1	1	2
Nehézlovás		1	2		3
Lovas		1	3	1	5
Könnyűgyalogos		2	1		3
Sorgyalogos	2	8	4	2	16
Gyalogos	2	10	5	2	19
Képzett	1	3	1		5
Egyéb	1	1			2
Összesen	4	15	9	3	31

16. táblázat: A Magyarországon született idegen tábornokok születéskor aktuális társadalmi helye csapatnemtípusok szerint

A Magyarországon született idegen tábornokok társadalmi összetételének csapatnemi háttere alapvetően a Magyarországon állomásozó idegen ezredek összetételétől függött, az egyes társadalmi csoportok között csak árnyalatnyi különbségek figyelhetők meg. Az egyetlen különbség, hogy a magasabb társadalmi státuszúak körében nagyobb a lovasság aránya.

Érdekes módon azonban nem a gyalogság aránya csökken, hanem a képzettséget igénylő, illetve az egyéb kategóriába sorolt csapatnemeké. A sorgyalogság szinte a teljes adatsorban a tábornokok felénél jellemző.

Csapatnem	Határőr	Polgár	Nem nemes	Nemes	Báró	Gróf	Herceg	Összesen
Huszár	1	1	1	35	7	5		50
Svalizsér	1			4	1	1		7
Ulánus				1				1
Könnyűlovás					1			1
Karabélyos		1						1
Dragonyos			1					1
Vértes				2		2		4
Határőr	15	3	2	22	1	1		44
Sorgyalogos	2	2	2	36	4	7	1	54
Tüzér			1	2				3
Akadémia		1						1
Aknász				1				1
Mérnök		1		7				8
Műszaki				1				1
Sajkás	1							1
Táborkar	1	1		2				4
Pótlovazás				1				1
Testőr							1	1
Összesen	21	10	7	114	14	16	2	184

17. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok születéskor aktuális társadalmi helye csapatnemek szerint

A nem nemesek körében egyetlen lovast sem találhatunk, a nemesek esetében az arány 20%, az arisztokraták esetén pedig már 33,33%. A lovasokon belül a nehézlovasság nagyobb arányt képvisel, de egy huszár is akad közöttük, ami a huszárezredek presztízsének emelkedését mutatja – tehát idegenek is vállaltak szolgálatot a huszároknál. A nehézlovasság súlya mögött feltehetően az a tény áll, hogy ezredeiket nagy számban helyezték el Magyarországon, mivel itt a jobb adottságoknak köszönhetően jelentősen olcsóbban lehetett eltartani őket, mint a birodalom más területein.

A képzettséget igénylő csapatnemű háttérű tábornokok aránya a társadalmi szint emelkedésével csökken. A nem nemesek között még 25%, a nemesek esetén 20%, az arisztokratáknál már csak 8,33%. Ez jól mutatja az egyes csapatnemek társadalmi presztízsét. Ennek

csúcán a nehézlovasság állt, majd a többi lovas, középen a gyalogság helyezkedett el, míg a tüzérek, műszakiak és egyéb szakcsapatok a régi arisztokrácia számára egyáltalán nem voltak vonzóak. Ugyanakkor mindig akadt a magas arisztokrácián belül egy-két specialista (pl. Joseph Maria Graf von Colloredo-Mels und Wallsee, Karl Clemens Graf von Pellegrini), akik ezen szakcsapatok legfelsőbb vezetését magukhoz ragadták.

Csapatnemtípus	Határőr	Polgár	Nem nemes	Nemes	Báró	Gróf	Herceg	Összesen
Könnyűlovas	2	1	1	40	9	6		59
Nehézlovas		1	1	2		2		6
Lovas	2	2	2	42	9	8		65
Könnyűgyalogos	15	3	2	22	1	1		44
Sorgyalogos	2	2	2	36	4	7	1	54
Gyalogos	17	5	4	58	5	8	1	98
Tüzér			1	2				3
Képzett	2	3		11				16
Egyéb	0			1			1	2
Összesen	21	10	7	114	14	16	2	184

18. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok születéskor
aktuális társadalmi helye csapatnemtípusok szerint

A Magyarországon honos tábornokok csapatnemi hátterének társadalmi státusz szerinti vizsgálata több szempontból más képet mutat, mint az idegenek esetében. A legnagyobb különbséget a Magyarország déli határai mentén húzódó Katonai határőrvidék sajátos társadalmi szerkezete és földrajzi egységként (Horvátország, Szlavónia, Bánát, Erdély) és nemzetiségként (horvát, szerb, német, román, magyar) eltérő integrációs állapota jelenti. A nemességgel nem rendelkező, határőr társadalmi státuszából származó tábornokok közül a várakozással ellentétben nem mindenki határőrgyalogsági domináns háttérrel érte el a tábornoki rangot. A jelenség mögött azonban ott rejtőzik az a tény, hogy egyetlen kivétellel mégis mindannyian szolgáltak határőregységben, még akkor is, ha nem ez lett a domináns csapatnem az esetükben, tehát a határőrgyalogság szerepe kimagasló. Az egy kivétel, Winczian Timót határőrtiszt fiaként került be a bécsújhelyi akadémiára, onnan a sorgyalogsághoz, ahol nyolcévi tábornoki szolgálatot leszámítva tiszti pályafutását töltötte.

A tizenöt dominánsan határőr háttérű tábornok közül hatan csak ebben a csapatnemben szolgáltak, hárman a sorgyalogságnál is, miközben két példát találunk a határőr-husár-szolgálatra. Érdekes a két könnyűlovas háttérű tábornok esete. Quosdanovich Péter Vitus

28 évig a határőrhuszároknál szolgált, de ezek feloszlását követően ezredesként nyolc évig állt egy határőrezred élén, mielőtt megkapta a tábornoki előléptetését. Karacsay András pályaképe mást mutat. Egy határőrgyalogezredben kezdte a szolgálatát, ahol maga Lacy tábornok figyelt fel rá. Elérte, hogy gyors nemesítést követően felvegyék a Nemesi Testőrségbe, ahonnan – egy rövid vértesi kitérőt követően – rangvásárlással került sivalizserezzredbe, ahol 21 éven keresztül szolgált.

Csapatnem	Magyar honos	Nemes alatti	Nemes	Arisztokrata
Husár	27,17%	7,89%	30,7%	37,5%
Svalizsér	3,8%	2,63%	3,51%	6,25%
Ulánus	0,54%		0,88%	
Könnyűlovás	0,54%			3,13%
Karabélyos	0,54%	2,63%		
Dragonyos	0,54%	2,63%		
Vértesi	2,17%		1,75%	6,25%
Határőr	23,91%	52,63%	19,3%	6,25%
Sorgyalogos	29,35%	15,79%	31,58%	37,5%
Tüzér	1,63%	2,63%	1,75%	
Akadémia	0,54%	2,63%		
Aknász	0,54%		0,88%	
Mérnök	4,35%	2,63%	6,14%	
Műszaki	0,54%		0,88%	
Sajkás	0,54%	2,63%		
Táborkar	2,17%	5,26%	1,75%	
Pótlóvadás	0,54%		0,88%	
Testőr	0,54%			3,13%
Összesen	100%	100%	100%	100%

19. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok születéskor aktuális társadalmi státuszának aránya csapatnemek szerint

A tíz polgári származású tábornok között egy magyart találhatunk, így érthető, hogy közöttük a lovasság aránya alacsony. A soproni evangélikus polgár, Georg Karl Kroyherr nehézlovasszolgálat mellett mindössze egy huszárkariert találunk. A bécsi származású, de Pozsonyban letelepedett zenész fia, Karl von Fincke határőrhuszárként töltötte tiszti pályafutása nagyobb részét, 27 évet, amit a határőrhuszár-ezredek feloszlását követően még 14 év gyalogos határőrszolgálat követett a tábornoki előléptetés előtt.

A gyalogosok a csoport felét alkotják. Érdekes módon közöttük több a határőr, mint a sorgyalogos, pedig a tíz polgár között egy horvátot és egy szerbet találunk, utóbbi azonban dominánsan nem határőrszolgálatot tudhatott maga mögött. Kiugróan magas a képzettséget igénylő csapatnemek képviselőinek aránya, ami talán a polgárságnak a tanuláshoz való hozzáállásáról tanúskodik. A legérdekesebb közülük egy eszéki szerb kereskedőcsalád sarja,

Duka Péter, aki 22 éves csapatszolgálatából 13 évet a táborkarban töltött, és Károly főherceg bizalmasaként négy éven keresztül a Főszállásmesteri Törzs élén állt.

Az ismeretlen társadalmi státuszú, de nemességgel nem rendelkezők kis csoportjának jellemzői a polgárokéval mutatnak rokonságot. Feltehetően többségük polgárjoggal, vagy a személyes szabadság valamilyen formájával (pl. értelmiségi) rendelkezett, így nem véletlen a hasonlóság. Társadalmi hátterük bizonytalansága és a csoport kis mérete miatt további következtetések levonása nem lehetséges.

A kiemelkedően nagyszámú nemesi csoport általános jellemzői alapvetően eltérnek az alacsonyabb társadalmi státuszú csoportokétól és hasonlóságot mutatnak a teljes magyar honos tábornoki csoport adataival.

Csapatnemtípus	Magyar honos	Nemes alatti	Nemes	Arisztokrata
Könnyűlovas	32,07%	10,53%	35,09%	46,88%
Nehézlovas	3,26%	5,26%	1,75%	6,25%
Lovas	35,33%	15,79%	36,84%	53,13%
Könnyűgyalogos	23,91%	52,63%	19,3%	6,25%
Sorgyalogos	29,35%	15,79%	31,58%	37,5%
Gyalogos	53,26%	68,42%	50,88%	43,75%
Tüzér	1,63%	2,63%	1,75%	
Képzett	8,7%	13,16%	9,65%	
Egyéb	1,09%		0,88%	3,13%
Összesen	100%	100%	100%	100%

20. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok születéskor aktuális társadalmi státuszának aránya csapatnemtípusok szerint

A született nemesek között a három legnagyobb domináns csapatnem sorrendje és aránya is alig mutat eltérést a magyar honos tábornokok teljes csoportjától. A sorgyalogosok és huszárok 30%-ot alig meghaladó aránya mellett a határőr háttér közel 20%-ot tesz ki. A két fő fegyvernem arányának eltérése a teljes mintához képest 3%-on belül marad. A nemesek a társadalmi hierarchia közepén foglaltak helyet, a tábornokok között a legnépesebb csoportot képezték, a tábornoki kar egyik legfontosabb bázisát, egyben a legjellemzőbb típusát is jelentették.

A nemesség belső tagolódása a jelek szerint korántsem egységes attitűdöt takart a karrier tekintetében. A sztereotípiák – a magyar nemes mint huszártiszt ideálja – kétségkívül jelen volt a hadseregben és a magyar társadalomban is, de nem képezi le a teljes spektrumot. A gyalogság a vizsgált korszakra teljesen elfogadottá vált, és a nemesi társadalom különböző rétegeiből származók nagy számban választották karrierjük meghatározó elemének az országot minden részéből. Jó példa erre a Felvidék egyik meghatározó jelentőségű családjának tagja, Máriássy András, aki teljes karrierét a gyalogságnál töltötte, előléptetéseiben családi kapcsolatai és vagyoni helyzete is fontos szerepet játszottak, tehát a kapcsolati hálót és az

anyagi lehetőségeket nem a sorgyalogos-karrier huszárrá transzformálására használta fel, hanem a gyalogságon belüli előlépésre. Ugyanakkor a nemességen belül kimutatható a határőr katonacsapadok csoportja, akik több generáció együttes szorgosságával érték el a nemességet. Számukra a katonai karrierlehetőséget elsősorban a határőrezredek jelentették, itt széles terük nyílt a kiemelkedő pályához.

A magyar nemes idealizált képének megfelelő huszártiszti (29 fő) karriert tehát legalább két elemmel, a sorgyalogos nemessel (22 fő) és a délszláv határőrtiszti nemessel (17 horvát és 4 szerb) ki kell egészítenünk. A képet tovább gazdagítja a magyarországi németek nemességet elért csoportja (18 fő), akik főként sorgyalogusként (13 fő), kisebb arányban huszárként (4 fő) érték el tábornoki rangot.

A nemesek körében a képzettséget igénylő csapatnemi háttér aránya nagyságrendileg megegyezik a magyar honosok teljes csoportjában mérttel, némileg még meg is haladja azt. Ez megint csak szembemegy az általános képpel, amely szerint a nemesség legfeljebb jogi tanulmányokat folytatott. Nem túl jelentős számban, de a nemes tábornokok között közel 10% arányban a komoly képzettséget feltételező csapatnemek is jelen voltak. A tizenegy fő között hét magyar és négy horvát nemest találhatunk. A horvátok közül hárman nem kimondott határőrkatonacsapadból származtak, így a képzettség attitűdjét a polgári életből hozták magukkal. A képzettség elsajátítása nem feltétlenül a katonai képzőintézményekben történt. Egy jó középiskolát követően rövidebb-hosszabb egyetemlátogatás, ismeretség vagy rokon révén a Mérnökakadémia előadásain való részvétel mellett az önképzés is nagy szerepet játszott. Petrich András a szegedi piaristáknál tanult, majd a Mérnökakadémiát látogatta egy ideig, ami a tábornoki szolgálathoz elegendő háttérrel adott. A mérnökkari karrierhez viszont, úgy tűnik, hogy elengedhetetlen volt a Mérnökakadémia elvégzése: mind a hét mérnök háttérű tábornok esetében az alap az adta az eredményes karrierhez.

A született arisztokrata tábornokok csapatnemi tagozódása más képet mutat. A lovasság dominanciája jelentős, 50%-ot meghaladó arányú, ezen belül is a husárok esetében különösen magas volt. A hadsereg csapatnemein belüli presztízs az arisztokratákat nagyobb arányban sarkallta lovassági szolgálatra. Az ő választási lehetőségeik nyilvánvalóan szélesebbek lehettek, hiszen kapcsolati hálójukon keresztül könnyen szerezhettek helyet szinte bármelyik csapatnemnél. A sorgyalogosok husárokkal megegyező száma és a két határőr azt mutatja, hogy a presztízs szerepe nem kizárólagos. Herceg Esterházy Pál Antal, „Fényes” Miklós fia és örököse, az ország legnagyobb tekintélyű és legnagyobb vagyonú családjának tagjaként sorgyalogos szolgálatot követően lett tábornok.

Az arisztokraták esetében a legfeltűnőbb jelenség a képzettséget igénylő csapatnemi háttér teljes hiánya. Ez bizonyosan nem a tudás, a képességek vagy az iskolázottság hiányának tudható be, hiszen az arisztokrata családok sarjait kiváló magántanárok tanították, de gyakori volt közöttük a lovagi iskolák és egyetemek látogatása is, még ha ez formális végzettséget nem is adott. Az önképzés szerepét is meg kell említeni. Ennek ellenére mégsem találunk közöttük egyetlen mérnököt vagy tábornoki tisztet sem. Pedig nem lehet azt állítani, hogy lenézett dolog lett volna mérnökként szolgálni, vagy éppen ne lehetett volna magas pozíciót

elérni ezáltal. Az arisztokraták egy része katonai érdemei alapján kapta a címét a 18. században, tehát elkötelezettek voltak a szolgálat mellett, de mégsem tért egyikük sem ilyen pályára.

Csapatnem	Reprezentatív		Nem reprezentatív		Összesen	
Huszár	39	43,33%	11	11,7%	50	27,17%
Svalizsér	5	5,56%	2	2,13%	7	3,8%
Ulánus	1	1,11%			1	0,54%
Könnyűlovas			1	1,06%	1	0,54%
Karabélyos			1	1,06%	1	0,54%
Dragonyos			1	1,06%	1	0,54%
Vértess	2	2,22%	2	2,13%	4	2,17%
Határőr	3	3,33%	41	43,62%	44	23,91%
Sorgyalogos	30	33,33%	24	25,53%	54	29,35%
Tüzér	1	1,11%	2	2,13%	3	1,63%
Akadémia			1	1,06%	1	0,54%
Aknász	1	1,11%			1	0,54%
Mérnök	5	5,56%	3	3,19%	8	4,35%
Műszaki	1	1,11%			1	0,54%
Sajkás			1	1,06%	1	0,54%
Táborkar			4	4,26%	4	2,17%
Pótlovazás	1	1,11%			1	0,54%
Testőr	1	1,11%			1	0,54%
Összesen	90	100%	94	100%	184	100%

21. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok csapatnemi összetétele társadalmi reprezentativitás szempontjából

A fentiekben a 18. századi magyar rendi társadalom összetett világába kaptunk bepillantást. A társadalom hierarchizáltsága eltérő politikai érdekérvényesítési képességet, de hasonlóan eltérő politikai képviselést is rejtett. Egy gondolat kísérlet erejéig meg lehet próbálni a magyar politikában erőteljesen képviselt csoportokat és a sokkal kisebb politikai szerepet kapott csoportokat szétválasztva is megvizsgálni a katonai érvényesülést. A politikai képviselést értékmérőjeül a diétát kell választanunk, mivel itt koncentrált a rendi társadalom és az uralkodó központosítási törekvései közötti küzdelem. A reprezentatív csoportba ezért azokat soroltam, akik az országgyűlésen a legnagyobb szerepet kapták, biztosítani tudták a legmagasabb politikai fórumon a legerősebb képviselést – akár az országgyűlésen résztvevő bizonyos más csoportok ellenében is. Ilyen alapon a reprezentatív csoportba személyes megjelenési kötelezettségük révén az arisztokratákat, valamint a magyar vármegyei nemességet soroltam be. A nem reprezentatívok közé számítottam így a nemesség alatti teljes

társadalmi spektrumot,²⁷ a Magyarországon kívüli nemesség egészét,²⁸ de a magyarországi nem magyarokat is.²⁹

Csapatnemtípus	Reprezentatív		Nem reprezentatív		Összesen	
Könnyűlovás	45	50%	14	14,89%	59	32,07%
Nehézlovás	2	2,22%	4	4,26%	6	3,26%
Lovas	47	52,22%	18	19,15%	65	35,33%
Könnyűgyalogos	3	3,33%	41	43,62%	44	23,91%
Sorgyalogos	30	33,33%	24	25,53%	54	29,35%
Gyalogos	33	36,67%	65	69,15%	98	53,26%
Tüzér	1	1,11%	2	2,13%	3	1,63%
Képzett	7	7,78%	9	9,57%	16	8,7%
Egyéb	2	2,22%			2	1,09%
Összesen	90	100%	94	100%	184	100%

22. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok csapatnemtípusainak összetétele társadalmi reprezentativitás szempontjából

A két csoport csapatnemi tagolódása között alapvető strukturális eltérés mutatkozik. A reprezentatív csoportban a huszárok dominanciája rendkívül erősen jelentkezik, közel négyszeres az arányuk a másik csoporthoz képest. Összességében a könnyűlovasság a reprezentatív csoport felét alkotja. Úgy vélem, hogy önmagában ez az adat rendkívül beszédes a korabeli hadügyi közbeszéd, de még az utókor emlékezete szempontjából is. A politikai porondon többségben voltak azok, akik számára a katonai szolgálat a könnyűlovasságot jelentette, így az természetesen hangsúlyosabban jelent meg a politikai térben. A sorgyalogság egyharmados aránya is magasabb, mint a nem reprezentatív csoport esetében. A politikai döntéshozók körében a magyar sorgyalogság számontartott tényező volt, amit bizonyít, hogy a magyar tisztikar előmeneteléről szóló országgyűlési felirat koronatanácsi tárgyalásán elsősorban a magyar gyalogezredekéről folyt a vita. A huszárok esetében a kép sokkal egyértelműbb magyar dominanciát mutatott, a sorgyalogságnál viszont a magyar tisztek kisebb, az idegenek nagyobb száma miatt merült fel az előmenetel prioritásának kérdésköre.

A nem reprezentatív csoporton belül a határőrök száma kiugróan magas. A magyar politikai közgondolkodásban a határőrkatonaság szinte egyáltalán nem volt jelen. Ennek azonban csak egyik oka, hogy a politikailag reprezentatív társadalmi csoportokból kevesen szolgáltak

²⁷ A polgárság rendelkezett országgyűlési képvisellel, de a városi követek száma és tekintélye messze elmaradt a vármegyei követekétől.

²⁸ Az erdélyi országgyűlés politikai súlya meg sem közelítette a magyarországiét, így nem tekinthető a vizsgálati kritériumok szempontjából megfelelőnek.

²⁹ Itt elsősorban a németeket kell kiemelni, mivel többségük polgári, vagy külföldi származású, újonnan nemességet szerzett személy volt, így a vármegyei követek számára az ő képviselőségük nem lehetett fontos.

ott. A másik, talán még fontosabb tényező, hogy a Katonai határőrvidék igazgatása nem a magyar rendek kezében volt, így a meglévő – amúgy is általában erősen korlátozott – politikai mozgásterük horizontjába nem fért bele a határőrkatonaság ügye.

A szintén népes sorgyalogos csoporttal együtt a gyalogos fegyvernem aránya meghaladta a kétharmadot. Ha ezt összevetjük a reprezentatív csoport arányaival, akkor egyértelműen bizonyosságot nyer, hogy a lovasság a magasabb társadalmi státuszúak mellett a magasabb reprezentativitású társadalmi csoportok fegyverneme. Tovább bontva a megfigyelést, a magyarok esetében a lovasságon belül a huszárság a társadalmilag reprezentatívabb csoportok csapatneme volt.

Csapat-nem	Semmi		Egy lépcső		Két lépcső		Három lépcső		Össz.
Huszár	27	54%	19	38%	4	8%			50
Svalizsér	3	42,86%	3	42,86%			1	14,3%	7
Ulánus			1	100%					1
Könnyű-lovas	1	100%							1
Karabélyos					1	100%			1
Dragonyos			1	100%					1
Vértes	4	100%							4
Határőr	12	27,27%	28	63,64%	4	9,09%			44
Sorgyalogos	37	68,52%	15	27,78%	2	3,7%			54
Tüzér	1	33,33%	1	33,33%	1	33,33%			3
Akadémia					1	100%			1
Aknász	1	100%							1
Mérnök	3	37,5%	4	50%	1	12,50%			8
Műszaki	1	100%							1
Sajkás					1	100%			1
Táborkar	1	25%	1	25%	2	50%			4
Pótlovazás	1	100%							1
Testőr	1	100%							1
Összesen	93	50,54%	73	39,67%	17	9,24%	1	0,54%	184

23. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok társadalmi mobilitása csapatnemek szerint

Kis különbséget regisztrálhatunk a képzettséget igénylő csapatnemek tekintetében. Itt a reprezentatív csoport aránya némileg alacsonyabb a másik csoportban megfigyelhetőnél, de ez a különbség egyáltalán nem jelentős, két százalékon belül maradt.

A társadalmi rétegződés vizsgálatának lezárásaképpen a társadalmi mobilitásra is érdemes egy pillantást vetnünk. A tábornokok majdnem felénél tapasztalhatunk társadalmi emelke-

dést, de a csapatnemek szerint ez a szám eltérő. Arra azonban ügyelnünk kell az adatok vizsgálatakor, hogy a kiindulási arány változó, tehát a tábornokok születéskori társadalmi állapota nem ugyanolyan arányú az egyes csapatnemeknél.

Csapatnem-típus	Semmi		Egy		Kettő		Három		Össz.
Könnyűlovas	31	52,54%	23	38,98%	4	6,78%	1	1,69%	59
Nehézlovas	4	66,67%	1	16,67%	1	16,67%			6
Lovas	35	53,85%	24	36,92%	5	7,69%	1	1,54%	65
Könnyűgys	12	27,27%	28	63,64%	4	9,09%			44
Sorgyalogos	37	68,52%	15	27,78%	2	3,7%			54
Gyalogos	49	50%	43	43,88%	6	6,12%			98
Tüzér	1	33,33%	1	33,33%	1	33,33%			3
Képzett	6	37,5%	5	31,25%	5	31,25%			16
Egyéb	2	100%							2
Összesen	93	50,54%	73	39,67%	17	9,24%	1	0,54%	184

24. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok társadalmi mobilitása csapatnemtípusok szerint

A csapatnemek közül a három nagyszámút érdemes alaposabban megvizsgálnunk, mert ott, ahol csak néhány fő volt, túl nagy az esetlegesség és az ebből adódó lehetséges torzítás. A kiemelkedően nagy emelkedési arányt a határőrgyalogság produkálta, ami abból adódik, hogy a tábornokok születéskori társadalmi státusza ezen csapatnem esetében volt a legalacsonyabb átlagú. A határőr társadalmi állapotból minden tábornok legalább a nemesi szintre eljutott. Több esetben ez nem saját, hanem apai érdemnek volt köszönhető, mivel a hosszan és jól szolgáló csapattisztek számára nemesi címet adományoztak. Közel kétharmad az aránya az egy társadalmi rangot emelkedőknek, ami rendkívül magas. Szintén a határőrgyalogság esetében találkozunk a legmagasabb arányban a két társadalmi rangot emelkedőkkel is. Ez minden esetben határőrből bárói címre jutást jelentett, és a Mária Terézia Katonai Rend elnyerésének következménye volt.

A második legnagyobb társadalmi mobilitást mutató csapatnemnek a huszár bizonyult. A magasabb kiinduló társadalmi státusz miatt kisebb arányra számítanánk, ennek ellenére a huszároknak is közel a fele legalább egy szintet emelkedett a társadalmi ranglétrán. A legnagyobb részt nemes huszártisztek számára ez főként a Mária Terézia Katonai Rend révén a bárói cím megszerzését jelentette. Négy esetben találkozunk két társadalmi rangnyi emelkedéssel, ebből ketten nemesi cím alatti helyzetből emelkedtek báróvá, a fennmaradó két eset pedig az idősebb Hadik András és fia, Károly József, akik a tábornagy érdemei révén nemesből gróffá emelkedtek.

A sorgyalogos csapatnem esetében kisebb társadalmi mobilitást figyelhetünk meg, a tábornokok kétharmada nem lépett előre. Ezt főként a viszonylag magas bázis, tehát a sorgyalogos csapatnemi háttérű tábornokok születéskor érvényes magasabb társadalmi státusza

magyarázza. Míg a határőrök közel fele nemes alatti státusszal született, addig a sorgyalogosoknál ez az arány alig haladta meg a 10%-ot. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi emelkedéshez a sorgyalogosok közel 90%-ának csak a Mária Terézia Katonai Rend elnyerésével lehetett esélye, míg a határőrök közel felének esetében ehhez a hosszú és jó szolgálat elegendő volt.

Ugyan kis számokról van szó, de mégis figyelemre méltó a műszaki terület tábornokainak nagy mobilitása. Mivel a terület tábornokai közül egy fő polgári származású volt, a rangemelések fő oka a kitüntetések magas száma.

Ezzel át is térhetünk a katonai teljesítmény értékeléséhez. Ennek egyik fontos mutatója a birodalmi katonai rend elnyerésének mértéke. A kapcsolati háló működésének jeleit sem a Rend elnyerésének tendenciáiban, sem egyes eseteiben nem fedezhetjük fel. Ennek alapvető oka, hogy azok a családok, amelyek rendelkeztek akkora kapcsolati tőkével, amivel befolyásolhatták volna a választást, nem voltak ebben motiváltak, mivel számukra társadalmi többletprésztízt a Rend nem hozott.

Hangsúlyozni kell, hogy a vizsgálat nem reprezentatív a Mária Terézia Katonai Rend teljes egészére, csupán a Rendet elnyert, tábornoki rangot elért katonákra szorítkozik. Tekintsük át elsőként az idegen tábornokok adatait:

Csapatnem	Lovagkereszt
Huszár	1
Határőr	1
Sorgyalogos	4
Árkász	1
Mérnök	2
Összesen	9

25. táblázat: A Magyarországon született idegen tábornokok által elnyert Mária Terézia Katonai Rend kitüntetések csapatnemek szerint

Csapatnemtípus	Lovagkereszt
Könnyűlovás	1
Lovas	1
Könnyűgyalogos	1
Sorgyalogos	4
Gyalogos	5
Képzett	3
Összesen	9

26. táblázat: A Magyarországon született idegen tábornokok által elnyert Mária Terézia Katonai Rend kitüntetések csapatnemtípusok szerint

A kis létszámú idegen csoport esetében alapvető következtetéseket nem lehet levonni. A lovagkeresztek száma nagyságrendileg igazodik a csapatnemi arányokhoz, csupán a műszaki terület mutat némi többletet.

Csapatnem	Lovagkereszt	Parancsnoki kereszt	Nagykereszt	Összesen
Huszár	31	7	1	39
Svalizsér	4	1		5
Ulánus	1			1
Könnyűlovas	1			1
Határőr	11			11
Sorgyalogos	18	6	1	25
Tüzér	2			2
Akadémia	1			1
Aknász	1			1
Mérnök	5	2		7
Táborkar	3	1		4
Összesen	78	17	2	97

27. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok által elnyert Mária Terézia Katonai Rend kitüntetések csapatnemek szerint

Csapatnem-típus	Lovagkereszt	Parancsnoki kereszt	Nagykereszt	Összesen
Könnyűlovas	37	8	1	46
Lovas	37	8	1	46
Könnyűgyalogos	11			11
Sorgyalogos	18	6	1	25
Gyalogos	29	6	1	36
Tüzér	2			2
Képzett	10	3		13
Összesen	78	17	2	97

28. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok által elnyert Mária Terézia Katonai Rend kitüntetések csapatnem típusok szerint

A magyar honos tábornokok esetében szembeűnő adat, hogy a 184 tábornok 97 rendi keresztet nyert el, tehát az arány 52,72%. A 31 idegen tábornokra jutó kilenc kereszt 29,03%-os arányt mutat, tehát jelentősen alacsonyabb ennél. A honos és idegen tábornokok csapatnemi összetétele alapvető eltérést mutat, ezért érdemes megvizsgálni, hogy az egyes csapatnemek és az elnyert rendi keresztetek száma hogyan aránylik egymáshoz.

Csapatnem	Tábornokok száma	Rendi kereszték száma	Arány
Huszár	50	39	78%
Svalizsér	7	5	71,43%
Ulánus	1	1	100%
Könnyűlovas	1	1	100%
Karabélyos	1		0%
Dragonyos	1		0%
Vértés	4		0%
Határőr	44	11	25%
Sorgyalogos	54	25	46,3%
Tüzér	3	2	66,67%
Akadémia	1	1	100%
Aknász	1	1	100%
Mérnök	8	7	87,5%
Műszaki	1		0%
Sajkás	1		0%
Táborkar	4	4	100%
Pótlovazás	1		0%
Testőr	1		0%
Összesen	184	97	52,72%

29. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok száma és az általuk elnyert rendi kereszték aránya csapatnemek szerint

Csapatneműtípus	Tábornokok száma	Rendi kereszték száma	Arány
Könnyűlovas	59	46	77,97%
Nehézlovas	6		0%
Lovas	65	46	70,77%
Könnyűgyalogos	44	11	25%
Sorgyalogos	54	25	46,3%
Gyalogos	98	36	36,73%
Tüzér	3	2	66,67%
Képzett	16	13	81,25%
Egyéb	2		0%
Összesen	184	97	52,72%

30. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok száma és az általuk elnyert rendi kereszték aránya csapatneműtípusok szerint

Az adatok alapján egyértelműen körvonalazódnak azok a csapatnemek, amelyek képviselői nagyobb arányban nyerték el a rendi keresztéket. A lista élén különösen érdekes módon a képzettséget igénylő csapatnemek állnak. A mérnöki és táborkari háttér négyötödöt meghaladó aránya azt mutatja, hogy ezen a területen nemcsak a képzettség, hanem a személyes

bátorság is sokat számított. Bár a korszak elsősorban nem a várostromokról vagy várvédelemről híres, ezek mégis fontos szerepet játszottak. A németalföldi és Rajna menti erődök az első koalíciós háborúban kulcsszerepet kaptak, míg Itáliában Mantova erődje került középpontba. A tábornokariak az ütközetekben, csatákban mutathatták meg rátermettségüket, mert gyakran egy-egy sordöntő mozdulatot személyesen vezettek.

A könnyűlovasság esetében az arány megközelíti a négyötödöt. Ez a rendkívül magas szám a könnyűlovasság természetéből adódik. Mivel ők látták el a hadsereg előőrs- és elővédszolgálatát, az ellenséggel ők álltak a legtöbbet harcérintkezésben, így kimagasló hadított végrehajtására is nekik adódott a legtöbb alkalmuk. Ez a magas arány egybecseng a reprezentatív társadalmi csoportba tartozók legmagasabb arányával is, tehát a magyar nemes származású tábornokokkal. A könnyűlovasság, a huszárság sztereotípiájának kialakulásában kulcsfontosságú a teljesítményük ilyen típusú elismerése is.

A sorgyalogos csapatnemi háttérű tábornokok rendi keresztjeinek aránya már viszont az 50%-ot sem éri el. Valójában ezt tekinthetjük mértékadónak, középértéknek. A hadsereg legnépesebb csapatnemének szereplése döntött a csaták, hadjáratok, háborúk kimeneteléről, viszont az ellenséggel jellemzően a nagyobb összecsapások alkalmával találkoztak. Az adatsor legérdekesebb része a könnyűgyalogosági háttérű tábornokok által elnyert rendi kereszték kis aránya. A könnyűgyalogoságot rendszerint a könnyűlovasság mellé, a hadsereg elővédjébe osztották be, és szintén nagyon sok harcérintkezésben vett részt. Ennek ellenére mégis nagyon kevés elismerést kaptak a tisztjeik. A magyarázat talán az lehet, hogy a könnyűcsapatok több csapatnemet magában foglaló különítményei felett általában a lovasság tisztjei kapták meg a parancsnokságot, a könnyűgyalogos tisztiek beosztott szerepben maradtak. Mivel a kisháborús műveleteket kisebb csapatokban vívták, ezek parancsnokai pályázhattak kitüntetésre.

Az idegen és magyar honos tábornokok által elnyert rendi kereszték aránya közötti eltérést tehát elsősorban nem feltétlenül a személyekben és a magyar honosok nagyobb rátermettségében, képességében kell keresnünk, hanem a csapatnemi háttér összetételében. A magyar honosok közötti huszárok nagy aránya hozta magával a sok rendi keresztet, ami a teljes minta arányát is jelentősen emelte.

A katonai teljesítmény elismerésének másik fontos módja az előléptetés volt. A hadseregben nem létezett semmiféle kötelező érvényű rendelkezés az előléptetések rendjére, azonban ez nem jelenti azt, hogy teljesen önkényesen léptették volna elő a tiszteket. Az előléptetés alapjának az adott rangban töltött szolgálati idő számított. Ezt a főtisztek esetében az ezredekben belül, törzstisztek és tábornokok esetében az egész hadsereget illetően vették alapul. Utóbbi esetben számított a fegyver- és csapatnem is, mivel magasabb rangokban az előléptetés leggyakrabban egy ellátandó feladattal került összekapcsolásra, tehát ha például felmerült, hogy szüksége van a hadsereg elővédjének új tábornokra, akkor a könnyűcsapatok ezredesei közül választottak. Az előléptetések azonban korántsem mindig csak pusztán katonai érdemek vagy a szolgálati idő miatt történtek, a kapcsolati hálónak egyre csökkenő mértékben ugyan, de még mindig fontos szerep jutott.

Csapatnem	Vezérőrnagy	Altábornagy	Táborszernagy	Lovassági tábornok
Huszár				1
Svalizsér	1			
Vértés	1	1		1
Határőr	1	1	1	
Sorgyalogos	11	4	1	
Árkász		1		
Mérnök	1	1		
Pontonos		1		
Táborkar		1		
Oktató	1			
Szekerész	1			
Összesen	17	10	2	2

31. táblázat: A Magyarországon született idegen tábornokok legmagasabb rangja csapatnemek szerint

Csapatnemtípus	Vezérőrnagy	Altábornagy	Táborszernagy	Lovassági tábornok
Könnyűlovas	1			1
Nehézlovas	1	1		1
Lovas	2	1		2
Könnyűgyalogos	1	1	1	
Sorgyalogos	11	4	1	
Gyalogos	12	5	2	
Képzett	1	4		
Egyéb	2			
Összesen	17	10	2	2

32. táblázat: A Magyarországon született idegen tábornokok legmagasabb rangja csapatnemtípusok szerint

Az idegen tábornokok száma túlságosan alacsony ahhoz, hogy alapvető következtetéseket vonhatnánk le belőle. Egyedül a sorgyalogos csapatnem esetében érdemes megjegyeznünk, hogy kétharmaduk legmagasabb rangja vezérőrnagy, negyedük altábornagy, a fennmaradó hat százalék pedig ennél magasabb. Összeségében vezérőrnagyi rangig a felénél kicsivel több, altábornagyig negyedük, ennél magasabbra nyolcaduk jutott.

A vizsgálat alapját a pályafutás alatt elért legmagasabb rang képezi. Összehasonlítva a Magyarországon honos és az idegen tábornokok arányát, az utóbbi kategóriában alacsonyabb rangátlagot tapasztalunk. A teljes hadsereg tekintetében nem állnak rendelkezésre adatok, de feltételezhetjük, hogy a magyar honosok rangja átlagban némileg magasabb lehetett. Ennek okát a csapatnemek eltérő arányában találhatjuk meg.

Csapatnem	Vezér- őrnagy	Altábor- nagy	Tábor- szernagy	Lovassági tábornok	Tábor- nagy
Huszár	21	19		9	1
Svalizsér	3	2		2	
Ulánus		1			
Könnyűlovas	1				
Karabélyos				1	
Dragonyos	1				
Vértés	2	2			
Határőr	30	12	2		
Sorgyalogos	28	18	6	1	1
Tüzér	1	2			
Akadémia			1		
Aknász	1				
Mérnök	3	4	1		
Műszaki	1				
Sajkás	1				
Táborkar	1	1	2		
Pótlovazás	1				
Testőr			1		
Összesen	95	61	13	13	2

33. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok legmagasabb rangja csapatnemek szerint

Csapatnemtípus	Vezér- őrnagy	Altábor- nagy	Tábor- szernagy	Lovassági tábornok	Tábor- nagy
Könnyűlovas	25	22		11	1
Nehézlovas	3	2		1	
Lovas	28	24		12	1
Könnyűgyalogos	30	12	2		
Sorgyalogos	28	18	6	1	1
Gyalogos	58	30	8	1	1
Tüzér	1	2			
Képzett	7	5	4		
Egyéb	1		1		
Összesen	95	61	13	13	2

34. táblázat: A Magyarországon honos tábornokok legmagasabb rangja csapatnemtípusok szerint

A magyar honos tábornokok között a legmagasabb rangként vezérőrnagyi rangot elérték 51,63%-ot tesznek ki, az altábornagyok 33,15%-ot, az ennél magasabb rangúak 15,22%-ot. Ehhez a középértékhez képest a domináns csapatnemek között jelentős eltérést tapasztalhatunk a magyar honos tábornokok körében. A legalacsonyabb rangon megragadt tábornokok aránya kiemelkedően nagy a határőrök esetében (68,18%), míg a huszároknál kisebb mértékben ugyan, de kiugróan alacsony (42%). Érdekes módon a teljes minta tekintetében érvényes középértéket a sorgyalogság 0,4%-os eltéréssel hozza.

Ez alapvetően megerősíti a korábbi megállapítást, amely szerint a könnyűlovasság előléptetési lehetőségei jelentősen magasabbak voltak az átlagnál, elsősorban a könnyűgyalogság kárára. Az okot alapvetően eddig a harcászaton és alkalmazásban kerestük, de érdemes beemlíteni a lehetséges okok körébe egy másik szempontot is, amely befolyásolhatta az előléptetést, így alapvetően a katonai karrier abszolút sikerességét.

A társadalmi összetétel vizsgálatánál kiemelkedően magas arányt képviseltek a reprezentatív társadalmi körből érkezettek a huszárság esetében, ez az 50 huszár háttérű tábornok 78%-a, ami 39 főt jelentett. Az adat a határőrök esetében rendkívül alacsony, mindössze 3,33%, a sorgyalogosok esetében 55,55%, a teljes minta tekintetében pedig 48,91%. A társadalmi reprezentativitás nem pusztán politikai érdekképviselést jelentett, hanem kapcsolatrendszerét is. Az alapvetően jelentősen magasabb társadalmi státuszú tisztek a kapcsolatrendszerükön keresztül is nyilván sokkal hatékonyabban befolyásolhatták az előléptetéseket, mint az ilyenekkel sokkal kisebb mértékben rendelkező nem reprezentatív társadalmi hátterűek. A „vármegyei” nemesség soraiból származó Máriássy András édesanyjához írott leveleiben tisztán kirajzolódik előttünk ez a világ. Egy tehetős felvidéki köznemes rendelkezett olyan kapcsolatokkal, amelyek segítségével saját katonai előléptetéseit gyorsítani tudta.³⁰

A határőrök esetében ilyen, karriert segítő tényező nem állt rendelkezésre. Hiába szolgált sok határőr apja a hadseregben, legtöbb esetben az alacsony rangjuk miatt legfeljebb csak a főtisztek esetében jelenthetett ez némi támogatást, de ott is csak korlátozottan, mert számos többgenerációs határőrtiszti család is rendelkezett hasonló adottságokkal, akik mégsem jutottak tábornoki rangra.

A harmadik tényező a huszárok magas rangját illetően maga a csapatnem, illetve annak belső összetétele. A könnyűlovasságon belül a huszárok aránya a korszak nagyobb részében kétharmad körül mozgott, de az 50%-ot végig meghaladta. Az új ulánus csapatnemből még kevesen tudtak tábornoki rangot szerezni, így a könnyűlovas tábornokok nagyobb része a huszárok közül került ki. A korábban említett okokból pedig a gyalogos és lovas könnyűcsapatok élén magasabb szinten is nagyobb arányban találunk lovasokat, így huszárokat is. A huszár csapatnem teljes elfogadottságát és integráltságát jelzi, hogy ennek megfelelően a belső katonai elit körébe, tehát a felső két tábornoki rangba is a legnagyobb arányban kerültek be.

³⁰ *Iványi* 1936. 75–112., 203–270. o. és *Iványi* 1937. 97–120., 235–260. o.

A negyedik vizsgálandó csoport, a képzettséget igénylő csapatnemek vezetői között a huszárság karrierarányához közelítő értékeket találunk. Ez ismét csak a korábbi tapasztalatot erősíti, amely szerint a nagy szaktudást igénylő szakcsapatok vezetői kevesen voltak, de jelentőségük messze túlmutatott létszámukon.

Összegzés

A tábornokok domináns csapatnemének alapos vizsgálata fontos adatokkal gazdagítja ismereteinket. Ezek már részben a korábbi eredmények megerősítését, alátámasztását jelentik, de sok új információ is napvilágot láthatott. A csapatnemi háttér erősen kötődött a tábornokok nemzetiségéhez, társadalmi helyzetéhez, ezekhez kapcsolódóan még a szülőföldjének földrajzi helyéhez is. A magyar földön született idegen tábornokok alacsony száma esetükben nem ad lehetőséget mélyebb elemzésre, de a sorgyalogság esetében némi kontrollt és összevetést lehetővé tesz.

Az egyes csapatnemek tábornoki igénye eltérő volt. A gyalogság, különösen a sorgyalogság jellemzően kevesebb tábornokkal rendelkezett, míg a lovasság létszámához mérten többel. Ezzel magyarázható a magyar honosok között a huszár csapatnemi háttér nagy száma, ami azonban korántsem annyira magas, mint amit a „magyar huszár” sztereotípiája alapján feltételeznénk. A sztereotípiája okai között bizonyára kiemelt helyet kap, hogy a reprezentatív társadalmi csoportok között a huszárok aránya viszont rendkívül magas.

Nemzetiségek, vallások társadalmi integrációja, asszimilációja tekintetében is érdekes megfigyeléseket tehetünk. A magyarországi németiség szinte teljesen a magyar nemzetiségükre jellemző adatokat hozza, csakúgy, mint a horvátok, de ők annyi különbséggel, hogy természetesen a sorgyalogság helyét a határőrgyalogság tölti be. A délszlávok esetében a vallási-nemzetiségi különbség erőteljesen érzékelhető, a szerbeknél azonban az integráció egyértelműen sokkal erősebb, mint a románok esetében. A csonka társadalmú vagy kis lélekszámú közösségek képviselői közül a tábornoki rangot senki sem érte el.

A katonai előmenetelt a csapatnem egyértelműen befolyásolta. A könnyűlovasságnál szolgálók karrierje átlagosan a legmagasabb, amit erőteljes társadalmi beágyazottságukkal, kapcsolatrendszerükkel tovább erősítettek – jellemzően a határőrgyalogság kárára.

BIBLIOGRÁFIA

<i>Duffy</i> 2010.	<i>Duffy, Christopher</i> : Maria Theresia und ihre Armee. Stuttgart, 2010.
Generals-Reglement 1769.	Generals-Reglement. Wien, 1769.
<i>Hellebronth</i> 1939.	<i>Hellebronth Kálmán</i> : A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1918. Budapest, [1939.]

- Hochedlinger* 2003. *Hochedlinger, Michael*: Austria's Wars of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683–1797. London–New York, 2003.
- Horstenau* 1913. *Horstenau, Edmund Glaise von*: Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. Einzeldarstellungen der entscheidenden Kriegsereignisse. III. Bd. Feldzug von Dresden. Wien, 1913.
- Iványi* 1936. *Iványi Béla*: Márkus- és Batizfalvi báró Máriássy András tábornok, a Mária Terézia rend lovagja. 1757–1846. *Hadtörténelmi Közlemények*, 37. (1936) 1. sz. 75–112., 2. sz. 203–270. o.
- Iványi* 1937. *Iványi Béla*: Márkus- és Batizfalvi báró Máriássy András tábornok, a Mária Terézia rend lovagja. 1757–1846. *Hadtörténelmi Közlemények*, 38. (1937) 1. sz. 97–120., 2. sz. 235–260. o.
- Kristóf* 2019. *Kristóf Luca*: Szelekció, defenzivitás, pozicionalitás. Az elit, mint nehezen elérhető társadalmi csoport kutatásának módszertani problémáiról. *Politikatudományi Szemle*, XXVIII. (2019) 2. sz. 37–58. o.
- Lázár* 2015. *Lázár Balázs*: A Magyar Királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében (1741–1815). In: Magyarország hadtörténete. III. k. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015. 41–114. o.
- Lázár* 2021. *Lázár Balázs*: Az Udvari Haditanács és a Habsburg Birodalom katonai irányítási rendszere (1556–1848). In: A magyar hadügyi igazgatás története (1526–1990). Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2021. 89–128. o.
- Mayerhoffer – Criste* 1907. *Mayerhoffer von Vedropolje, Eberhard – Criste, Oskar*: Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg 1809. I. Bd. Regensburg–Wien, 1907.
- Nagy-L.* 2013. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg, 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa, 2013.
- Nagy-L.* 2019. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg magyar tábornokainak kutatásáról, 1787–1815. *Századok*, 153. (2019) 1. sz. 179–209. o.
- Nagy-L.* 2020. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg magyarországi tábornokai, 1787–1815. Budapest, 2020.
- Réfi* 2014. *Réfi Attila*: A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815). Budapest–Sárvár, 2014.
- Réfi* 2015–2018. *Réfi Attila*: Császári-királyi karabélyos és vértess törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon. I–II. k. Pápa, 2015–2018.

- Réfi* 2016. *Réfi Attila*: A császári-királyi ulánusezredek törzstisztjei a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon. Pápa, 2016.
- Vizi* 2012. *Vizi László Tamás*: Magyarország és a francia háborúk. In: Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. II. k. Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. Budapest–Győr, 2012. 261–277. o.
- Vizi* 2014. *Vizi László Tamás*: „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye szerepére. Székesfehérvár, 2014.
- Wenke* 1896. *Wenke, Ernst*: Geschichte des K. u. K. 1. Böhmischen Dragoner-Regimentes Kaiser Franz. Prag, 1896.
- Wrede – Semek* 1898–1905. *Wrede, Alphons Freiherr von – Semek, Anton*: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Die Regimenten, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. I–V. Bd. Wien, 1898–1905.
- Zivkovic – Broucek* 1988. *Zivkovic, Georg – Broucek, Peter*: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Die Regimenten, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. VI. Bd. Allerhöchste Oberbefehl. Die Garden. Wien, 1988.

István Nagy-L.

THE BRANCH BACKGROUND OF THE HUNGARIAN GENERALS OF THE FRENCH WARS

(Abstract)

The training, courage, military knowledge and leadership abilities of generals, the composition of the general staff can be seen as key factor as for the military performance of an army. In the case of the Habsburg Monarchy, the service of 880 generals from the war year 1788 to the end of 1815 (1 November 1788 to 31 December 1815) can be traced, of which 215 can be shown to have Hungarian ties, and at least 184 of them was of Hungarian nationality. The present research article examines this group in terms of dominant branch background, which adds important data to our knowledge.

The branch background was strongly linked to the nationality and social status of the generals, and even to the geographical location of their homeland. The requirements of becoming a general of the different service branches of the military varied. The infantry, especially the conscripted infantry, typically had fewer generals, while the cavalry had more in proportion to their numbers. This may explain the high number of Hussar branch backgrounds among Hungarian natives, although it is by no means as high as the Hungarian Hussar stereotypes would suggest. Among the reasons for this

stereotype, the fact that the proportion of Hussars among the representative social groups is extremely high is certainly a prominent one.

We may also make interesting observations on the social integration and assimilation of nationalities and religions. The German ethnic group in Hungary shows nearly the same data as the Hungarian ethnic group, and the situation in the case of the Croats is the same, but with the difference that in their case the border guard infantry played the same role as the conscripted infantry for Hungarians. As for the Southern Slavs, the religious-ethnic differences are very marked, but as for the Serbs integration is clearly much stronger than in the case of the Romanians. None of the representatives of communities with a truncated society or small population reached the rank of general.

Military advancement was clearly influenced by the service branch of the given soldier. Those who served in the light cavalry had the highest average career progression, which was further enhanced by their strong social embeddedness and network, typically at the expense of the border guard infantry.

István Nagy-L.

HINTERGRUND DER TRUPPENGATTUNGEN DER AUS UNGARN STAMMENDEN GENERÄLE DER FRANZÖSISCHEN KRIEGE

(Resümee)

Die Ausbildung, der Mut, das militärische Wissen und die Führung der Generäle sowie die Zusammensetzung des Generalstabs können als Schlüssel für die militärische Leistungsfähigkeit einer Armee angesehen werden. Für die Habsburgermonarchie lassen sich die Dienste von 880 Generälen vom Kriegsjahr 1788 bis Ende 1815 (1. November 1788 bis 31. Dezember 1815) nachweisen, davon 215 mit ungarischer Bindung und mindestens 184 mit ungarischer Staatsbürgerschaft. Die Studie untersucht diese letztgenannte Gruppe aus Sicht des Hintergrundes der dominanten Truppengattung, was unsere Kenntnisse um wichtige Daten erweitert.

Der Hintergrund der Truppengattung war eng mit der Nationalität und dem sozialen Status der Generäle und sogar mit der geografischen Lage ihres Heimatlandes verbunden. Der Bedarf an Generälen bei den verschiedenen Truppengattungen war unterschiedlich: Die Infanterie, insbesondere die Linieninfanterie, hatte in der Regel weniger Generäle, während die Kavallerie im Verhältnis zu ihrer Zahl mehr Generäle hatte. Dies könnte die hohe Zahl von Husaren unter den ungarischen Staatsbürgern erklären, auch wenn sie bei weitem nicht so hoch ist, wie es das Klischee der ungarischen Husaren vermuten ließe. Einer der Gründe für dieses Stereotyp ist sicherlich die Tatsache, dass der Anteil der Husaren unter den repräsentativen Gesellschaftsgruppen extrem hoch ist.

Wir haben auch interessante Beobachtungen in Bezug auf die soziale Integration und Assimilation von Nationalitäten und Religionen gemacht. Die Deutschen in Ungarn weisen fast dieselben Daten wie die ungarische Nationalität auf, ebenso die Kroaten, nur mit dem Unterschied, dass die Grenzinfanterie natürlich an die Stelle der Linieninfanterie tritt. Bei den Südslawen ist der religiös-ethnische Unterschied sehr ausgeprägt, aber bei den Serben ist die Integration eindeutig viel stärker als bei den Rumänen. Keiner der Vertreter von Gemeinschaften mit einer Rumpfgesellschaft oder einer geringen Bevölkerung erreichte den Rang eines Generals.

Die militärische Beförderung wurde eindeutig von der Truppengattung beeinflusst. Diejenigen, die in der leichten Kavallerie dienten, hatten im Durchschnitt die höchsten Karrieren, die durch ihre starke soziale Einbettung und ihr Netzwerk noch verstärkt wurden, was in der Regel zu Lasten der Grenzinfanterie ging.

István Nagy-L.

L'ARME D'APPARTENANCE DES GÉNÉRAUX DE HONGRIE DES GUERRES FRANÇAISES

(Résumé)

La formation, la bravoure, les connaissances militaires et l'autorité des généraux, ainsi que la composition du corps des officiers généraux peuvent être considérées comme la clé des performances militaires d'une armée. Dans le cas de la monarchie des Habsbourg, 880 généraux ont été répertoriés de l'année de guerre 1788 à la fin de 1815 (du 1er novembre 1788 au 31 décembre 1815) dont 215 avaient des liens avec la Hongrie et au moins 184 étaient de nationalité hongroise.

L'arme d'appartenance était fortement liée à la nationalité et au statut social des généraux, voire à la situation géographique de leur région d'origine. Les différentes armes n'avaient pas besoin du même nombre de généraux. L'infanterie, en particulier l'infanterie de ligne, avait moins de généraux, tandis que la cavalerie en avait davantage par rapport à son effectif. Cela explique le nombre élevé de Hongrois dans les troupes de hussards, bien qu'il ne soit en aucun cas aussi élevé que le stéréotype hussard hongrois le suggère. Ce stéréotype s'explique principalement par le fait que la proportion des hussards dans les groupes sociaux représentatifs soit extrêmement élevée.

Nous avons également fait des observations intéressantes concernant l'intégration sociale et l'assimilation des nationalités et des religions. Les données de la minorité allemande en Hongrie sont presque les mêmes que celles caractérisant la nationalité hongroise. Il en va de même pour les Croates à la différence près que les gardes-frontières remplacent évidemment l'infanterie de ligne. Pour les Slaves du Sud, le clivage religieux et ethnique est très marqué, mais pour les Serbes l'intégration est beaucoup plus forte que pour les Roumains. Aucune personne issue d'une communauté « tronquée » ou peu nombreuses n'a atteint le rang de général.

L'arme avait un impact évident sur la carrière militaire. Ceux qui ont servi dans la cavalerie légère ont eu une carrière plus importante en moyenne que ceux de l'infanterie de frontière et ce phénomène fut encore renforcé par leur forte intégration sociale et leur réseau.

Иштван Надь-Л.

ЗАДНИЙ ПЛАН РОДА ВОЙСК ВЕНГЕРСКИХ ГЕНЕРАЛОВ ФРАНЦУЗСКИХ ВОЙН

(Резюме)

Подготовленность и отвага генералов, их лидерские качества в области военных знаний и состав генеральского состава могут считаться ключевой важностью с точки зрения боевых мощностей армии. В случае Габсбургской Монархии с военного 1788-ого года до конца 1815-ого года (с 1-ого ноября 1788-ого года по 31-ое декабря 1815-ого года) можно продемонстрировать службу 880-и генералов, из которых в случае 215-и личностей доказуема их принадлежность к Венгрии, и, по крайней мере, в 184-ёх случаях венгерское подданство, исследование рассматривает эту группу с точки зрения доминирующего рода войск заднего плана, что обогащает наши знания важными данными.

Задний план рода войск был сильно связан с национальностью генералов, их общественным положением, в связи с этим также и с географическим положением местом их рождения. Эти отдельные требования рода войск генералов были различными. Пехота, особенно рядовая пехота, характерно имела меньше генералов, в то время как кавалерия имела больше из них,

относительно численности кавалерии. Этим объясняется большое число заднего плана гусарского рода войск среди венгерских поданных, что отнюдь не так высоко, как можно предположить, на основе венгерско-гусарского стереотипа. Среди причин стереотипа безусловно выдающее место занимает то, что пропорция гусаров среди социальных групп исключительно высока.

Нам удалось сделать интересные наблюдения относительно ассимиляции, социальной интеграции, национальностей и религий. Немецкая национальность в Венгрии публикует почти полностью данные, характерные для венгерской национальности, также как и хорватской, но с той разницей, что у них, конечно, вместо рядовой пехоты действует пехотная пограничная охрана. В случае южных славян религиозно-этническое различие сильно чувствуется, но однако в случае сербов интеграция однозначно намного сильнее, чем в случае румын. Ни один из представителей с ограниченными и малочисленными обществами не достиг звания генерала.

Продвижение в военной службе однозначно зависело от рода войск. Карьера военнослужащих в легкой кавалерии, в среднем самая высокозначимая, которую они укрепляли в дальнейшем своей сильной социальной принадлежностью и сетью контактов - как правило, характерно в ущерб пограничной охранной пехоте.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KEMÉNY KRISZTIÁN

A SZOLNOKI ÜTKÖZET

1849. MÁRCIUS 5.

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

A GYŐRI HÍDFŐ KIÉPÍTÉSE ÉS VÉDELME, 1944–1945

A győri hídfő kiépítése

A győri hídfő arcvonalát a német 6. hadsereg utászparancsnoksága 1944. december 5-ig szemrevételezte, és az állások vonalát kijelölte.¹ A Győr környéki tábori erődítések a „Zsuzsanna” állás szerves részét alkották. Ezt a Felvidéken és az Északnyugat-Dunántúlon kiépített ellenállási övet a bécsi hadászati irány lezárására tervezték a Rába folyó mentén. Jelleget tekintve a Dunántúlon tábori erődítési elemekkel kombinált folyóvédelem volt Győr, Rábaszentmihály, Mórchida, Rábaszentandrás, Sárvár, Rábahídvég és Körmend fő védelmi támpontokkal, az átkelési pontok védelmére összpontosítva.

A hídfő kiépítésének munkálataival a m. kir. 202. honvéd munkásdandárt bízták meg, amelynek parancsnoka vitéz nemes székelyudvarhelyi Kassay-Farkas László címzetes altábornagy² volt.

A dandár szűkebb törzse 1944. december 12-én indult útnak Bicskéről a kijelölt új álláspontjára, Győrszentmártonba. Az alárendelt munkasalakulatok ezzel egy időben megkezdtek menetüket Győrbe és a város déli előterébe, egy menetvonalon, alakulatonként egy-egy oszlopban. A dandártörzs gépkocsioszlopa a hideg időben a sok motorhiba és defekt miatt csak késő éjjel ért Győrszentmártonba.³

Másnap kiderült, hogy Győrszentmárton és a 202. honvéd munkásdandár tervezett elhelyezési körlete tele volt német csapatokkal, valamint magyar újoncokkal. Itt rendezkedett be a német Dél Hadseregcsoport (*Heeresgruppe Süd*) parancsnokságának egy része is. Emiatt a 202. honvéd munkásdandár parancsnoka intézkedett, hogy a dandár törzse, az ezzel korábban összevont 122. erődítési kirendeltség és a munkasalakulatok Győr nyugati részén helyezkedjenek el. Kassay-Farkas altábornagy aznap Ajkán térképre rajzolva megkapta a győri szűkebb és tágabb hídfő kijelölt arcvonalát.⁴

December 14-én megszületett az elképzelés a munkásdandár erőinek alkalmazásáról. Eszerint a kijelölt védelmi terepszakasz déli részén a dandár egy munkásezredének állománya fog dolgozni. A középső és északi szakaszt (utóbbi volt a tényleges hídfő) egy-egy

¹ A német 6. hadsereg szákmányolt iratai az orosz Védelmi Minisztérium Központi Irattárában (Podolszk) (a továbbiakban: CAMO) f. 500, op. 12472, gy. 380, li. 114.

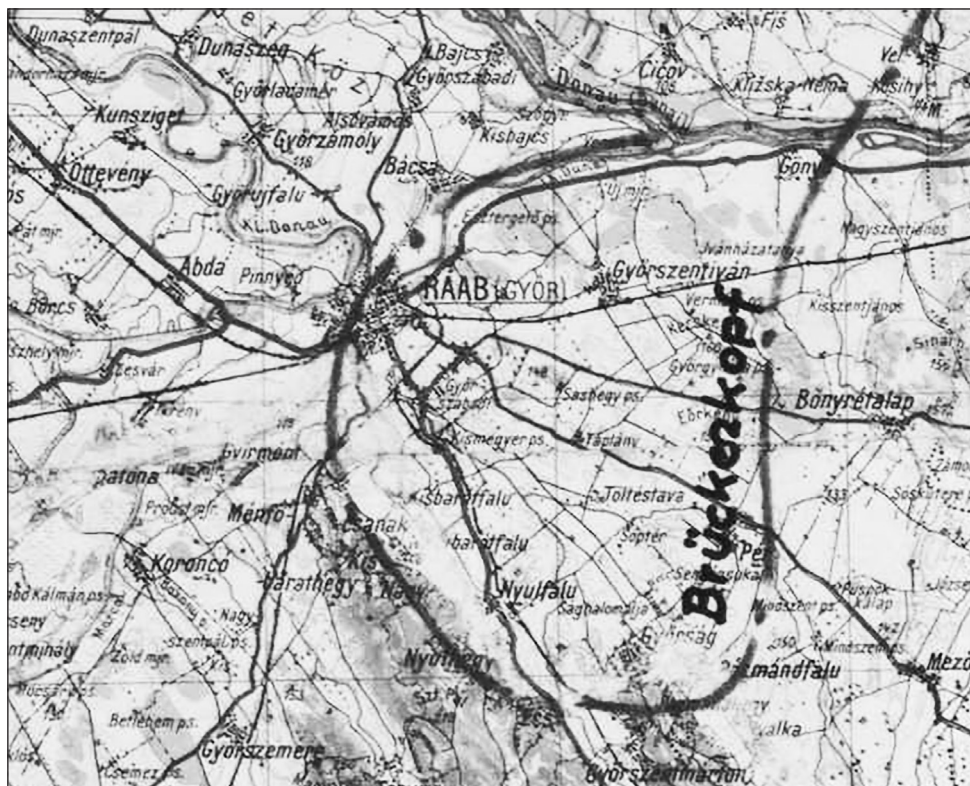
² Vitéz székelyudvarhelyi Kassay-Farkas Lászlót (1889–1950) vezérőrnagyként 1943. május 1-jével nyugállományba helyezték, majd reaktiválták. 1943. szeptember 27-én címzetes altábornagy lett. Utolsó aktív beosztása 1942. október 1. és 1943. február 1. között volt, mint a honvédség műszaki felügyelője.

³ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1944. december 12.

⁴ Uo. 1944. december 13. Legjobb tudomásunk szerint ez a vázlat sajnos nem maradt fenn, ahogy a munkásdandár hadinaplójának egyéb mellékletei sem.

munkásezred törzsének irányításával, de a helyi polgári lakosság munkaerejével tervezték elkészíteni.⁵

December 15-én délután Győrben értekezletet tartottak, ahol Kassay-Farkas altábornagy előadta Magyarffy Gyula győri kormánybiztosnak (egyben főispánnak) és dr. Karsay Árpád polgármesternek, hogy a védelmi munkálatok elvégzéséhez naponta 2700 főnyi polgári munkaerőre lesz szükség. A tervek szerint a már létező – páncéllhárításra is alkalmas – légvédelmi tüzelőállásokat és az addig már elvégzett helyi erősítési munkákat kapcsolják be a hídő kiépítésébe.⁶

1. kép: A győri hídő vonalvezetése német térképvázlaton

December 16-án a 202. honvéd munkásdandár parancsnoka ismét tárgyalt a polgármesterrel és a Nyilaskeresztes Párt helyi vezetőjével a polgári lakosság erősítési munkára való alkalmazásáról. Kassay-Farkas altábornagy felszólította a nyilas párt helyi vezetőjét, hogy „erő-

⁵ HL m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1944. december 14.

⁶ Ou. 1944. december 15.

teljesen vegyen részt a győri hídő építési munkálatainak megszervezésében és vezetésében”⁷

December 17-én a dandár parancsnoka szemrevételezte a győri szűkebb hídő védelmi állásait. Mivel a már korábban elkészített légvédelmi tüzelőállásokat is be kellett vonni szűkebb hídő arcvonalába, annak kiépítendő vonala mintegy 6 km-rel meghosszabbodott.⁸

December 18-án a 202. honvéd munkásdandár parancsnoka kiadta a hídő állásainak kiépítésére vonatkozó parancsát, s ezzel kezdetét vette a tényleges erődítési munka. Mivel a tervek szerint naponta 2700 főnyi polgári személy dolgozott volna a hídőn, a dandár parancsnoka az ő élelmezésükre aznap 35 nagy üstöt és 70 vödört szerzett.⁹

December 19-én a dandárparancsnok megbeszélést folytatott az Országos Erődítési Parancsnokság egyik tisztjével a hídő kiépítéséhez szükséges mintegy 15 tonna szögesdrót, 15 000 négyzetméter kátránypapír és 1-2 tonna szeg biztosításáról.¹⁰

December 20-án megindultak a szűkebb hídő építési munkálatai. Ugyanakkor a tervezett 2700 főnyi polgári munkaerő helyett már az első nap is mindössze 1000 ember állt munkába. A 202. honvéd munkásdandár parancsnoka magához kérte a kormánybiztos főispánt és Győr polgármesterét, majd felszólította őket, hogy a polgári lakosságra erősebb nyomást gyakoroljanak, és az utcákon razziákkal ellenőrizték a férfilakosságot.¹¹

December 21-én Kassay-Farkas altábornagy megtekintette a szűkebb hídő építési munkálatait, amelyeken még mindig csupán körülbelül 1000 fő polgári egyén dolgozott. Néhány munkahelyet leszámítva az ő meleg étkeztetésük sem volt megoldott. A munkavégzésben jó példával jártak elől az első munkaütembe beosztott bencés rendház tagjai.¹²

December 22-én a 202. honvéd munkásdandár parancsnoka a szűkebb hídő déli területét látogatta meg, ahol a munkások között jelentősebb létszámban bírakat és protestáns lelkészeket talált. Aznap már mintegy 2100 főnyi polgári személy dolgozott az erődítéseken. Az ő napi egyszeri meleg étkeztetésük már megoldódott, ami az egyre hidegebbre forduló időjárás miatt rendkívül fontos volt. Kassay-Farkas altábornagy este megbeszélést folytatott dr. Kollár Károly alezredessel, a győri magyar légvédelmi tüzelőalakulatok parancsnokával arról, hogyan állítsák be az ütegeket a hídő páncélelhárító tűzrendszerébe.¹³

December 23-án a Győrsziget-hídőben már csak 276 polgári személy vette fel a munkát. Kassay-Farkas altábornagy a győri polgármesterrel és a kormánybiztossal ismét a razziák bevezetéséről tárgyalt.¹⁴

⁷ HL m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1944. december 16.

⁸ Uo. 1944. december 17.

⁹ Uo. 1944. december 18.

¹⁰ Uo. 1944. december 19.

¹¹ Uo. 1944. december 20.

¹² Uo. 1944. december 21.

¹³ Uo. 1944. december 22.

¹⁴ Uo. 1944. december 23.

A munkálatokat lassította, hogy a hideg időjárás következtében erősen (30 cm mélyen) fagyott talajt főleg csákánnyal próbálták feltörni, ami viszont hiánycikk volt ekkoriban.

December 27-én a 202. honvéd munkásdandár parancsnoka Alsópátyon tárgyalt az Országos Erődítési Parancsnokság parancsnokával, vitéz Solymossy Ulászló vezérőrnaggyal és vezérkari főnökével, ahol ismét kért a győri hídfő számára 15 tonna szögesdrótot, 2000 négyzetméter kátránypapírt, másfél tonna szeget és 5-6000 földszerszámot (főleg csákányt).¹⁵

December 28-án Kassay-Farkas altábornagy arról intézkedett, hogy a győri tágabb hídfőt a továbbiakban a 807. munkásezred négy zászlóalja, a szűkebb hídfőt a 806. munkásezred négy zászlóalja, a Rába-állást a győri húrállással és a Kis-Duna-állással együtt a 212. erődítési csoport három zászlóalja építi.¹⁶

December 30-án Győr lakosságából mintegy 600 fő végzett munkát a hídfő kiépítésével összefüggésben. Az ismét szorgalmazott razziákba bevonták a 202. honvéd munkásdandár saját karhatalmi századát is.¹⁷

1945. január első napjaiban a munkára jelentkezett polgári személyek létszáma 150–200 főre csökkent. A dandárnál újabb intézkedéseket foganatosítottak a városi szervekkel közösen annak érdekében, hogy január 9-től naponta három helyszínen összesen 1500 polgári személy dolgozzon az erődítéseken.¹⁸

Január 6-án az Országos Erődítési Parancsnokság rendeletére a győri hídfőben munkát végzett alakulatok közül Kőszegre, a 126. erődítési kirendeltség számára útba indították az alábbi (idősebb, 35 év feletti sorköteles évfolyamokból és leventékből szervezett) munkásszázadokat:

- a 100/123. [idősebb állományú] munkásszázadot 128 fővel;
- a 100/410. [levente] munkásszázadot 116 fővel;
- a 100/414. [levente] munkásszázadot 123 fővel;
- a 100/416. [levente] munkásszázadot 125 fővel;
- a 100/418. [levente] munkásszázadot 106 fővel;
- a 100/419. [levente] munkásszázadot 122 fővel;
- a 100/510. [levente] munkásszázadot 125 fővel;
- és a 100/514. [levente] munkásszázadot 127 fővel.¹⁹

Január 7-én a munka műszaki kivitelezésében is gondok adódtak, ugyanis az Országos Erődítési Parancsnokság új rendeletet adott ki a védelmi létesítmények kiépítésének utólagos szabályozására. Eszerint az egyes védőállások második harckocsiárkát az első harckocsiárkától nem az eddigi 150–200 méteres távolságban, hanem 600–800 méterre kellett léte-

¹⁵ HL m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1944. december 27.

¹⁶ Uo. 1944. december 28.

¹⁷ Uo. 1944. december 31.

¹⁸ Uo. 1945. január 6.

¹⁹ Uo. 1945. január 6.

síteni. Az elvégzett munka és a már elkészített erődelemek tükrében ezt a rendeletet a legtöbb terepszakaszon már nem lehetett végrehajtani.²⁰

Január 8-án megegyezés született arról, hogy a Győrben és környékén állomásozó honvédalakulatok és intézetek állománya bekapcsolódik a hídfő építési munkálataiba. Ennek eredményeképpen a 202. honvéd munkásdandár parancsnoka az alábbi alakulatokat vehette igénybe:

1. tüzér kiképző és felszerelő központ (Nyúlfa) 1000 fővel;
2. tüzér kiképző és felszerelő központ egyéb erői 1500 fővel;
3. a Fegyveres Nemzetbiztonsági győri létszámának 50%-a;
4. Győr őrszázad 40 fővel;
5. Csapatgyűjtő tábor (Győr) állománya.²¹

Január 9-én a dandár kézhez kapta a Fővezérség újabb utasítását, miszerint a győri hídfőben az egyes hídfőállásokban a harckocsiárkokat ne az egymás mögött kiásott harcárkok vonala mögé helyezték, hanem a két harcárk közé. Ez újabb kellemetlen meglepetést jelentett, amely miatt a dandártörzs dolgozhatta át a munkatervet. Ahogy az a dandár hadinaplójában olvasható: „Az új rendszer a külső hídfőnél még nehézségek nélkül alkalmazható lesz, de a szűkebb hídfőnél nehézségekbe fog kerülni. Nehézséget fog okozni az a körülmény, hogy a szűkebb [hídfőben] két harcárk vonala egymáshoz a régi rendszer alapján közel van telepítve, és kérdéses, hogy itt harcászatiilag helyesen telepíthető lesz-e egy átfutó harcárk; kérdéses lesz, hogy az így jó egynéhány 100 m-re előre telepített harckocsiárkot [a] már beépített nagyszámú légvédelmi tüzérség a földi harcra előkészített állásából hatásosan tűz alá tudja-e venni, és végül, hogy a belső hídfő harckocsiárka már ki van tűzve, és ezt két-három nap múlva [a] dandár munkaterve szerint több ezer emberrel munkába kellene venni, mely tömeg munkelő[t], ha egy új harckocsiárkot kell kitűzni, a kitűzés befejeztéig alkalmazni nem tudjuk.”²²

Január 12-i adatok szerint a 202. honvéd munkásdandár 917., 921., 922., 923., 925., 927., 928., 929. és 980. munkásszázalójának alárendeltségében az alábbi századok²³ dolgoztak Győr körzetében:

- a 100/512. [levente] munkásszázad 66 fővel;
- a 202/7. kisegítő munkásszázad 111 fővel;
- a 100/415. [levente] munkásszázad 106 fővel;
- a 206/1. kisegítő munkásszázad 43 fővel;
- a 122/4. kisegítő munkásszázad 123 fővel;
- a 9046. katonai munkásszázad (létszámára nincs adat);
- a 109/121. kisegítő munkásszázad 128 fővel;

²⁰ HL m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1945. január 7.

²¹ Uo. 1945. január 8.

²² Uo. 1945. január 9.

²³ A katonai munkásszázadok túlkoros és/vagy nemzetiségi (szerb, ruszin, román) sorköteles katonákból, a kisegítő munkásszázadok (a kereten kívül) zsidó származású hadkötelesekből álltak.

a 206/2. kiegészítő munkásszázaad 91 fővel;
a 202/2. kiegészítő munkásszázaad 116 fővel;
a 202/?. kiegészítő munkásszázaad 50 fővel;
a 203/5. kiegészítő munkásszázaad 36 fővel;
a 111. vasútépítő százaad (létszámára nincs adat);
a 625/104. kiegészítő munkásszázaad 98 fővel;
a 100/417. [levente] munkásszázaad 116 fővel;
a 122/3. kiegészítő munkásszázaad 127 fővel;
a 211/1. kiegészítő munkásszázaad 174 fővel;
a 211/2. kiegészítő munkásszázaad 48 fővel;
az 5006. katonai munkásszázaad (létszámára nincs adat);
a 203/1. kiegészítő munkásszázaad 97 fővel;
az 5046. katonai munkásszázaad 111 fővel;
a 8102. katonai munkásszázaad 140 fővel;
a 203/2. kiegészítő munkásszázaad 57 fővel;
a 8024. katonai munkásszázaad 153 fővel;
a 625/45. kiegészítő munkásszázaad 138 fővel;
a 215/2. kiegészítő munkásszázaad (létszámára nincs adat);
a 203/6. kiegészítő munkásszázaad 123 fővel;
a 122/1. kiegészítő munkásszázaad 74 fővel;
a 625/26. kiegészítő munkásszázaad 70 fővel;
a 222/10. kiegészítő munkásszázaad 48 fővel;
a 222/7. kiegészítő munkásszázaad 74 fővel;
a 217/1. kiegészítő munkásszázaad 40 fővel;
a 100/309. munkásszázaad 72 fővel;
a 600/10. kiegészítő munkásszázaad 105 fővel;
a 8023. katonai munkásszázaad 62 fővel;
a 202/6. kiegészítő munkásszázaad 100 fővel;
a 100/400. [levente] munkásszázaad 177 fővel;
a 222/8. kiegészítő munkásszázaad 58 fővel;
a 222/9. kiegészítő munkásszázaad 48 fővel;
a 202/3. kiegészítő munkásszázaad 134 fővel;
a 625/105. kiegészítő munkásszázaad 195 fővel.²⁴

Január 14-én a 202. honvéd munkásdandár parancsnoka utasította az arra kijelölt magyar és német tiszteket, hogy a győri szűkebb hídfő első harcárkában jelöljék ki a golyószórók és géppuskák tüzelőállásait, és tervezzék meg a Rába-hidak meglepetésszerű szovjet páncé-

²⁴ HL m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1945. január 12.

lostámadás elleni védelmét. Ezt páncéltörő ágyúkkal és harcoksi elleni aknákkal tervezték.²⁵

A munkaerő terén nem jelentett különösebb segítséget a Győr környéki alakulatok korábbi bevonása sem, mivel a tüzerkiképző és -felszerelő központ mintegy 2500 katonája még január 16-án sem vonult ki munkára.²⁶

Másnap, január 17-én újabb megegyezés született a dandár, valamint a tüzerkiképző és -felszerelő központ között, miszerint utóbbi január 18-tól naponta 300 főt ad az erődítési munkákra, a Ménfőcsanakon állomásozó m. kir. 8. tábori tüzérosztály pedig 90 főt.²⁷ E létszám január 18-tól valóban fel is vette a munkát.

Január 22-én Walther Krause altábornagy²⁸, a német 6. hadsereg mögöttes seregterület-parancsnoka, valamint Schmidt ezredes, Győr akkori német harcparancsnoka (*Kampfkommandant*) tisztelgő látogatást tettek Kassay-Farkas altábornagnál. Ahogy a 202. honvéd munkásdandár parancsnoka a hadinaplóban megjegyezte: „Most már nemcsak a győri kampfkommandant, hanem a német 6. hadsereg kettős ellenőrzése alá kerültünk. Krause német altábornagy nehéz (passzív) ember benyomását kelti.”²⁹

Január 23-án a 202. honvéd munkásdandár parancsnoka megbeszéléseket folytatott többek között Kubányi László ezredessel, Győr város magyar katonai parancsnokával arról, hogy a győri lakosság munkától való igazolatlan távolmaradása miatt január 21-től 50 fő csendőr és 20 rendőr, valamint detektívek bevonásával gyűjtik össze a szükséges munkaerőt.³⁰

A munkálatokat azonban nemcsak a munkaerő hiánya, de a rendkívül hideg időjárás is hátráltatta: „a már napok óta tartó kemény hideg és az ezt fokozó északi szél a talajt annyira átfagyasztotta, hogy a csákányok szikrát vetve szinte visszapattannak a fagyott földről.”³¹

Január 28-án a 202. honvéd munkásdandár új hadrendje lépett életbe, amelyben a 806. és 807. munkásezred és a XIV. erődítési csoport mellett megjelent a Győri munkásezred is, állományában az 5., 927. és 980. munkászázlójával (ezek mindegyike négy-négy munkás-és/vagy erőd-munkásszázaddal rendelkezett).³²

Január 25-én a tüzerkiképző és -felszerelő központ értesítette a dandárt, hogy ettől kezdve további 350 főnyi legénységet vezényel naponta erődítési munkára.

Az 50–60 cm mélyen átfagyot talajba csak a legnagyobb nehézségek árán lehetett kiásni a 2 m mély harcoksiárkokat.³³

²⁵ 1945. január 15-én a német 541. utász anyagi zászlóalj 160 darab faláda-aknát (*Holzkasten-Mine*) bocsátott e célra a magyar 202. munkásdandár rendelkezésére.

²⁶ HL m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1945. január 14.

²⁷ Uo. 1945. január 17.

²⁸ Walther Krause (1890–1960) altábornagy a német 6. hadsereg 593. mögöttes seregterület-parancsnokságának élén állt 1944. október 15-től. A 170. gyaloghadosztály parancsnokaként 1943 júniusában megkapta a német Vaskereszt lovagkeresztjét is.

²⁹ HL m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1945. január 22.

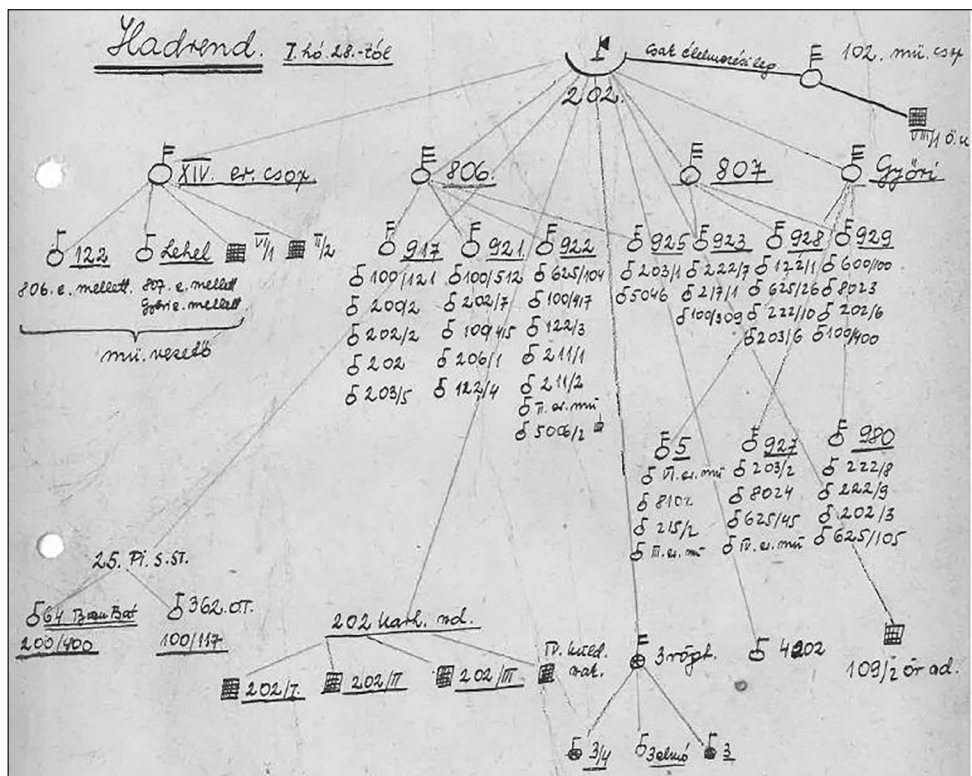
³⁰ Uo. 1945. január 23.

³¹ Uo. 1945. január 24.

³² Uo. 1945. január 25.

³³ Uo. 1945. január 25.

Január 26-án Kassay-Farkas altábornagy Menfőcsanakról visszatérve meglátogatta a belső hídfő mögött települt német légvédelmi tüzérütegek állásait. Ezzel kapcsolatban a 202. honvéd munkásdandár hadinaplója az alábbiakat rögzítette: „Ezek parancsnokával [az altábornagy] megbeszélte az ütegek védelmére előretolt gépágyú és géppuska részére készült állásokat. Az [egyik] ütegpárancsnoktól értesült, hogy a német légvédelmi ütegek felsőbb parancsra legközelebb feloszlatnak és löveganyaguk előre láthatóan hátra szállításra kerül. Kellemetlen ez, mert éppen a német ütegek miatt kellett a győri szűkebb hídfő vonalvezetését átlagosan egy-másfél km-rel előrébb tolni, hogy ezek a páncélelhárításban részt vehessenek. Ha az ütegek tényleg elkerülnek, feleslegesen nagyobbítottuk meg a szűkebb hídfőt, melynek védelme természetesen több megszálló erőt igényel, de több műszaki munkát is.”³⁴

2. kép: A m. kir. 208. munkásdandár hadrendje korabeli kézírással, 1945. január 28.

Aznap Kassay-Farkas altábornagy találkozott Győr újonnan (január 18-án) kinevezett német harcparancsnokával, Joachim Degener vezérőrnaggyal,³⁵ aki korábban egyebek mellett az

³⁴HL m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1945. január 26.

³⁵ Joachim Degener (1893–1953) vezérőrnagy parancsnoki tartalékból került kinevezésre Győr harccsapatparancsnokává. Előtte 1944 nyarán Franciaországban szolgált, majd a 189. gyaloghadosztály megbízott parancsnoka volt 1944. október 24. és december 29. között.

ukrajnai Kovel városának megerősített támpontként való védelmét is irányította 1944. április közepétől május elejéig. Megvitatták a közös teendőket, miután a győri hídfő immár közvetlenül a német 6. hadsereg alárendeltségébe került. Ennek oka az volt, hogy a szovjet csapatok január 6-án indított támadásukkal a Dunától északra átmenetileg Komáromot és Érsekújvárt is kis távolságra megközelítették.

Január 29-én Győrben mínusz 17 Celsius-fokot mértek, és erős volt az északi szél, emiatt a dandárparancsnokság korán reggel, még a munka megkezdése előtt lefújta az asznapi munkavégzést. A dandárnak nagy gondot jelentettek a heves hóátfúvások okozta úttorlaszok is.³⁶

Február 2-án Szálasi Ferenc parancsára a vármegyei katonai parancsnok és a győri állomásparancsnok irányításával Győrben és környékén nagyszabású razziát tartottak a honvédalakulatok a polgári lakosság ellenőrzésére. Ennek eredményéről sajnos a 202. honvédmunkásdandár hadinaplója nem tartalmaz adatokat.³⁷

Február 4-én a korábbi hideg időjárás helyett immár az olvadás hatásaival kellett megküzdenie a győri hídfőt építő erőeknek. A gyorsan érkezett enyhülés hatására a harckocsiárkokban álló havat nem sikerült időben kiemelni, így sok helyen az árkok fala átázott és beomlással fenyegetett. A győri polgári lakosság továbbra sem vett részt kellő mértékben a védelmi munkálatokban.³⁸

Február 6-án a 202. honvéd munkásdandár újabb feladatot kapott. Ezúttal arra utasították, hogy a forgalmasabb közutakon a harckocsiárkokat 70 tonna teherbírású hidakkal kell át-hidalni.³⁹ Az intézkedés hátterében az állt, hogy a német hadvezetés biztosítani akarta a legnehezebb, Tiger B nehéz harckocsijainak mozgását a győri hídfőn keresztül is. A hidak elkészítésében a dandárnak a Győrbe érkezett m. kir. 101. hidászszázalóaljjal kellett együttműködnie.

Február 13-án Kassay-Farkas altábornagy és Degener vezérőrnagy megbeszélést tartott a győri hídfő védelmével kapcsolatban. Megállapodtak abban, hogy a győri hídfőből Komáromba előretolt német légvédelmi tüzéség helyébe lépő magyar légvédelmi ütegek (a m. kir. 9. honvéd légvédelmi tüzérosztály) hatékonyabb páncélelhárítása érdekében a szűkebb hídfőben közvetlenül a már korábban kiemelt harckocsiárkok mögött foglalnak tüzelőállásokat. A tervezett útzárak biztosítására két magyar utászsorozatot páncéltromboló fegyverzetrel akartak ellátni és kiképezni. A kiképzés céljaira a németek egyelőre 10 páncéloklót adtak át.⁴⁰

Március 20-án a 202. honvéd munkásdandár parancsnoka a hídfő kiépítésében érintett más tisztekkel együtt bemutató gyakorlaton vett részt a győri Wagon- és Gépgyárban. Itt az 1944 M lövő tányérakna (röviden: lőtak) páncélosok és gyalogság elleni alkalmazását mu-

³⁶ HL m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1945. január 29.

³⁷ Uo. 1945. február 2.

³⁸ Uo. 1945. február 4.

³⁹ Uo. 1945. február 6.

⁴⁰ Uo. 1945. február 13.

tatták be éles aknák elműködtetésével. A bemutatóra meghívták Krause altábornagyot és Degener vezérőrnagyot is, de ők kimentették magukat. Ahogy arról a dandár hadinaplója beszámolt: „Először Muzsai [András] alezredes az Országos Erődítési Parancsnokságtól ismertette a lőtak szerkezetét és alkalmazását, azután egyet kilőttek kb. 6 m távolságra felállított páncéllemez nyalábra. A lőtak a kilövés pillanatában három részre szakadt ugyan, az egyik nagyobb repesz mégis 7 db 10 mm vastag lemezt lyukasztott át. Bemutatást nyert a lőtak alkalmazása gyalogság ellen is, az eléje helyezett kavicsshalommal. A lőtak acélmagja kis repeszdarabokra szakadt, az előtte lévő nagy kavics tömeget is nagy távolságra vetette nagy erővel. Kíváncsún látszik azonban a kavicsot a lőtak elé kőszekrénybe helyezni, hogy így a szórás jobban legyen irányítható.”⁴¹

Március 23-án a 202. honvéd munkásdandár és a győri hídőő a német 6. (SS-) páncélos-hadsereg alárendeltségébe került.

Március 24-én a 202. honvéd munkásdandár zöme elvonult Darnózselybe, Pinyédre, Győrladomérbe és Győrzámolyba. Győrben kizárólag a dandár szűkebb törzse állomásozott továbbra is. Kassay-Farkas altábornagynak nagy nehézséget okozott a hídőőben létesített harcokosiárok-hidak robbantásra való előkészítése, illetve a lövő tányéraknak felügyelete. Utóbbiakat ugyanis a dandár rendelkezésére álló önálló utászszázadokra nem bízhatták, mert ezek legénysége nem volt kiképezve a működtetésükre. Helyettük az altábornagy két másik századot kért a Honvédelmi Minisztériumtól az Országos Erődítési Parancsnokságon keresztül, de kérését nem teljesítették.⁴²

Március 25-én beérkezett Győrbe a m. kir. VI. utászszázalaj (Szörényi Károly alezredes), amely a 202. honvéd munkásdandár parancsnokától azt a feladatot kapta, hogy két, egyenként 180 fős századával a hídőő jobbszárnyán a Veszprém felé vezető vasútvonalig bezárólag, onnan északra, valamint Kiskeszi, Nagyszentjános, Pér, Győrság, Ács, Fényő vonala mögött, egészen a Rába-hidakig készítsék elő a páncéllhárító rendszer műszaki építményeit (főleg a harcokosiárok hídjait) robbantásra, szükség esetén hajtás végére az élesítést, a korábban odatelepített lövő tányéraknakat vegyék át az önálló utászszázadoktól, és a lehetőségeikhez mérten vegyenek részt páncéllöklökkel a főbb útvonalak mentén, főként a harcokosiárok-hidak körzetében a páncélosok elleni közelharcban.⁴³

Március 26-án a szovjet csapatok közeledésének hírére a 202. honvéd munkásdandár 807. és 815. munkásezredét a Rába folyó vonala mögé vonták vissza. A 806. munkásezred még mindig a győri szűkebb hídőőben állomásozott azzal a paranccsal, hogy ha a szovjetek elérik Ménfőcsanakot, akkor az ezred Győrújfalura vonuljon vissza, majd onnan Levél irányában. Ahogy a dandár hadinaplója fogalmaz: „A dandárparancsnok és szűkebb törzsében a mai nap folyamán az a benyomás alakult ki, hogy a német erők elégtelensége, az oly sokszor hangoztatott nagyobb német tartalékok nemlétezése következtében (ezek beérkezésére

⁴¹ HL m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1945. március 20.

⁴² Uo. 1945. március 24.

⁴³ Uo. 1945. március 25.

ugyanis eddig semmiféle jel nem mutat), a fontos győri hídő, ezzel tehát egyben a Rába-állást, vagyis a magyar hazában az utolsó előkészített védőállást komolyan tartani nem fogják.”⁴⁴

A győri hídő védelme

1945. március 27-én kora hajnalig a szovjet 46. hadsereg csapatai Keréktelekitől északra és a Kisbér–Nagyigmánd szakaszon elért betöréseiket kihasználva, a német 6. páncéloshadosztály és a 2. SS-páncélosadosztály arcvonalát viaszorították a Ménfőcsanak–Nyúl–Győrszentmárton–Bőnyréta lap vonalra. A 6. páncélosadosztály a győri hídő déli–délkeleti részét, a 2. SS-páncélosadosztály pedig a keleti és északkeleti részét védte.⁴⁵

Napközben a német 6. páncélosadosztály jobbszárnyát több ezred erejű szovjet támadás is érte, egyikük el is foglalta Gyirmótot (Ménfőcsanaktól északnyugatra). A szovjetek két helyen is betörték Ménfőcsanakra, de ezeket a németek felszámolták. Az Écs déli részére behatolt szovjet erőket egy azonnali ellenlökés kivetette onnan. A szovjetek Győrszentmártont páncélosokkal támogatott lövészerőkkel elfoglalták.⁴⁶

A 2. SS-páncélosadosztály jobbszárnyát csupán zászlóalj erejű szovjet lekötő támadások érték, de a balszárnyát jelentős páncéloserőkkel támadták.

Délután 13 órakor a szovjet 23. harcokcsihadtest erői tüzérségi előkészítés után megrohamozták Bőnyréta lapot, de a 2. SS-páncélosadosztály harcokcsijai és rohamlövegei, valamint tüzérsége tüzében nem jártak sikerrel. A szovjetek egy kiégett T-34/85 harcokcsit veszítettek.⁴⁷ A Bakonyér hídját a németek felrobbantották. A szovjet hadtest dandárjai 14 órakor elfoglalták a Bőnyréta laptól északra lévő magaslatokat, és ezzel egy 4 km mély betörést értek el. Közben az 56. gépkocsizó lövészdandár Bőnyréta laptól 1 km-re északnyugatra átkelt a Bakonyéren, és 21 órakor elfoglalta Bőnyréta lapot.⁴⁸

A németek által előző nap már szinte teljesen kiűritett Péren csupán utóvédként hátrahagyott néhány SS-páncélos vívott halogató harcot a település Új utcájában a Dörögnél és a helyi csárdánál elfoglalt tüzelőállásokból a Püspökálap és Pázmándfalu felől támadó szovjet erők ellen. Végül a szovjetek másnap hajnali 5 óra körül meglepetésszerűen elfoglalták Pért.⁴⁹

⁴⁴ HL m. kir. 202. honvéd munkásdandár hadinapló másolata, 1945. március 26. A 202. honvéd munkásdandár parancsnoka, szűkebb törzse és a 806. munkásezred 1945. március 27-én hagyta el Győrt, és Mosonmagyaróvár körzetébe vonult.

⁴⁵ A 6. páncélosadosztálynak március 24-én 17 bevethető Panther és 6 Panzer IV harcokcsija, valamint 5 Jagdpanzer IV vadászpáncélosa volt. A 2. SS-páncélosadosztály március 24-én 2 bevethető Panther és 5 Panzer IV harcokcsival, 3 StuG. III rohamlöveggel, 2 Panzer IV/70 (V) és 5 Jagdpanther vadászpáncélossal rendelkezett. Lásd National Archives and Records Administration (Washington) (a továbbiakban: NARA) T311, R163, F7215117. A Magyarországon harcolt német hadosztályok esetében ennél később leadott páncélosállomány-jelentés nem maradt fenn.

⁴⁶ NARA T311, R162, F7214793.

⁴⁷ CAMO f. 243, op. 2928, gy. 148. li. 18. A 23. harcokcsihadtest 1945. márciusi hadinaplója. Másolata a szerző birtokában.

⁴⁸ CAMO f. 240, op. 2799, gy. 357, li. 16.

⁴⁹ Vince József plébános írásbeli közlése a péri Historia Domus alapján.

Pázmándfalut a szovjet 1897. önjáró tüzérezred 12 önjáró lövege és a 317. lövészhadosztály részei foglalták el, ahol egy SzU–76M találatot kapott és kiégett.⁵⁰

A Győr–Komárom vasútvonal és a Duna között mintegy 40 szovjet harckocsi és önjáró löveg – a 2. gárda-gépesítetthadtest részei – nyomult előre, és behatoltak Győrszentiván keleti részébe. Itt a 4./III. SS-páncélgránátos-zászlóalj saját lövészpáncélosainak támogatásával ellenlökést indított, amely estig elhúzódó harcokat eredményezett. A németek innen aznap kilenc szovjet páncélos kilövését jelentették.⁵¹ A szovjetek Győr felé nyomuló ékét itt a Duna mentén a 2. SS-páncélos légvédelmi tüzérsztály támogatásával sikerült feltartóztatni.⁵²

Az SS-hadosztály Győr déli körzetében mintegy 2800 fős személyi feltöltést kapott, zömmel 17-18 éves fiatalokból, akiket a haditengerészet kötelékéből vezényeltek a Waffen-SS-hez. Nagyobb segítséget jelentett azonban az a 80 fő (bár jórészt tapasztalatlan) altiszt, akik szintén ekkor érkeztek be a háterszágból a hadosztályhoz.⁵³

A német 1. páncélos hadosztály 1. páncélos-felderítőosztálya a II. SS-páncélos hadtest alárendeltségében a győri hídfőben harcolt. Aznap a Dél Hadseregcsoport át akarta csoportosítani a sárvári hídfőbe, de az alakulat kivonása elhúzódott.⁵⁴

1945. március 28-án a szovjet 46. hadsereg 1897. önjáró tüzérezrede a 317. lövészhadosztály részeivel együtt 13 óra körül kijutott Ménfőcsanak nyugati előterébe.⁵⁵

A német 6. páncélos hadosztály a 2. SS-páncélos hadosztály részeivel azokkal a szovjet erőkkel csapott össze, amelyek hajnali 3 óra 30 perctől Győrszentivántól 4 km-re nyugatra, Hecsepusztánál 30–40 páncélossal északkeleti irányban nyomultak előre, és összeszűkítették a németek győri hídfőjét, majd a két páncélos hadosztály részeit visszaszorították a Rába északi partjára.

Ezekben a harcokban a szovjet 23. harckocsihadtest erői hajnali 2 órakor a 99. lövész hadosztály támogatásával a Bönyrétalaptól északnyugatra fekvő Kecskeméti-erdő felől Győr irányába indítottak támadást. A szovjet páncélosok 8 óra 30 perckor elfoglalták Győrszabadhegyet és betörték Győr délkeleti részébe.⁵⁶

A 2. gárda-gépesítetthadtest 6. gárda-gépesítettdandárja a Kis-Duna menti műúton indított támadást, és betört Győr északkeleti részébe. A 37. gárda-harckocsidandár és a 4. gárda-gépesítettdandár a Győr–Komárom vasútvonal mentén nyomult előre, és behatolt Győr keleti szélére. Az 5. gárda-gépesítettdandár a város délkeleti felét támadta. Valószínűleg az utóbbi

⁵⁰ CAMO f. 240, op. 2799, gy. 342, li. 116.

⁵¹ NARA T311, R162, F7214793.

⁵² „...félelemmel és aggodalommal...”. Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri Egyházmegyéből, 1945. Szerk. *Perger Gyula*. Győr, 2005. (a továbbiakban: *Perger* 2005.) 73–74. o. Az ide települt német tüzérség 1945. március 28-án délelőtt tüzet nyitott a közeledő szovjet csapatok támadási irányára, és ezt március 30-ig folytatta. A település végül 1945. március 31-én délelőtt a németek visszavonulása miatt harc nélkül került szovjet kézbe.

⁵³ *Weidinger, Otto*: Division Das Reich. Der Weg der 2. SS-Panzer-Division „Das Reich”. Bd. V. 1943–1945. Osnabrück, [é. n.] (a továbbiakban: *Weidinger*) 476. o.

⁵⁴ NARA T311, R162, F7214802.

⁵⁵ CAMO f. 240, op. 2799, gy. 342, li. 116.

⁵⁶ Uo. f. 240, op. 2799, gy. 357, li. 16.

dandárt támogathatta a 251. gárda önjáró tüzérezred is, amelynek egyik SzU–85 önjáró lövege Alekszandr Ny. Jelagin gárdahadnagy parancsnoksága alatt az alábbi fegyvertényt hajtotta végre: „[...] a Győrért folyó harcban Jelagin gárda-hadnagy a harc hevében a harckocsik és a gyalogság elé húzódott, pontos tűzzel szétlőtte az ellenség egy ütegét, amely zavarta a harckocsik és a gyalogság előrenyomulását. Miközben üldözte a pánikban futó ellenséget és harci gépének láncfalpaival eltaposta őket, Jelagin elszakadt a saját harckocsijaitól és gyalogságától. Az ellenség felocsúdva, minden erőfeszítést megtett, hogy foglyul ejtse a vakmerő legénységet. A fedezékből nehézharckocsik jöttek elő, a sajátjaihoz vezető utat önjáró lövegek vágták el, a harci gépéhez egészen közel kúsztak. Jelagin gárda-hadnagy felvette az egyenlőtlen harcot: megsemmisített két önjáró löveget, egy páncélozott szállító járművet és egy szakasznyi gyalogságot, s a felgyújtott, égő gépen, amely minden percben felrobbanhatott, leváltva a súlyosan sebesült vezetőt, Jelagin gárda-hadnagy vérben úszva, megégetten, kivezette az ellenség gyűrűjéből az égő gépet sebesült legénységével, s így megmentette a legénységet és az önjáró löveget.”⁵⁷

Jelagin gárdahadnagy tettéért később megkapta a Szovjetunió Hőse kitüntető címet.

A szovjet felderítés szerint a város védelmére a német–magyar csapatok számos föld-fa kiserődöt, támpontot, aknazárat és szögesdrót-akadályrendszert létesítettek. Az utcákat úttorlaszok zárták le. A 2. gárda-gépesítethadtest felderítése szerint csapataival szemben Győr körzetét a német 2. SS-páncéloshadosztály és a 325. rohamlöveg dandár, valamint a m. kir. 1. huszárhadosztály maradványai védték.⁵⁸

A 23. harckocsihadtest 39. harckocsidandárja az 1443. önjáró tüzérezreddel, a 3. harckocsidandár pedig az 56. gépkocsizó lövész dandárral közösen támadt Győr irányába. Hajnali 5 órakor Győrszentiván vasútállomása körzetében a szovjet páncélosok harckocsiárkba ütköztek, amelyen a műszaki csapatok 7 óráig átjártot nyitottak. Ezen keresztül átkelve, a csapatok folytatták a támadást Győr nádorvárosi része és a gyártelepek ellen.⁵⁹

A két szovjet hadtest páncélosai több német páncélos-ellenlökést vertek vissza a város területén, majd heves utcai harcokban 15 óráig elfoglalták Győr keleti felét a Rába folyóig.

A 2. SS-páncélos légvédelmi tüzérosztály is részt vett Győr védelmében a város délkeleti részén. A harcolva visszavonuló osztály jelentése szerint körülbelül egy tucat szovjet páncélost lőtt ki, de eközben maga is mintegy 30%-os veszteséget szenvedett.⁶⁰

A visszavonuló németek a Rába és a Kis-Duna összes hídját felrobbantották a város körzetében. A 23. harckocsihadtest erői éjszaka is folytatták a harcot, hogy a Rába nyugati partján hídfőt foglaljanak el. A 2. gárda-gépesítethadtest erői ugyanakkor Koroncó és Gáspárháza körzetébe indultak.⁶¹

⁵⁷ Lásd HL Szovjetunió Hőse kitüntetések gyűjteménye, 594. fol.

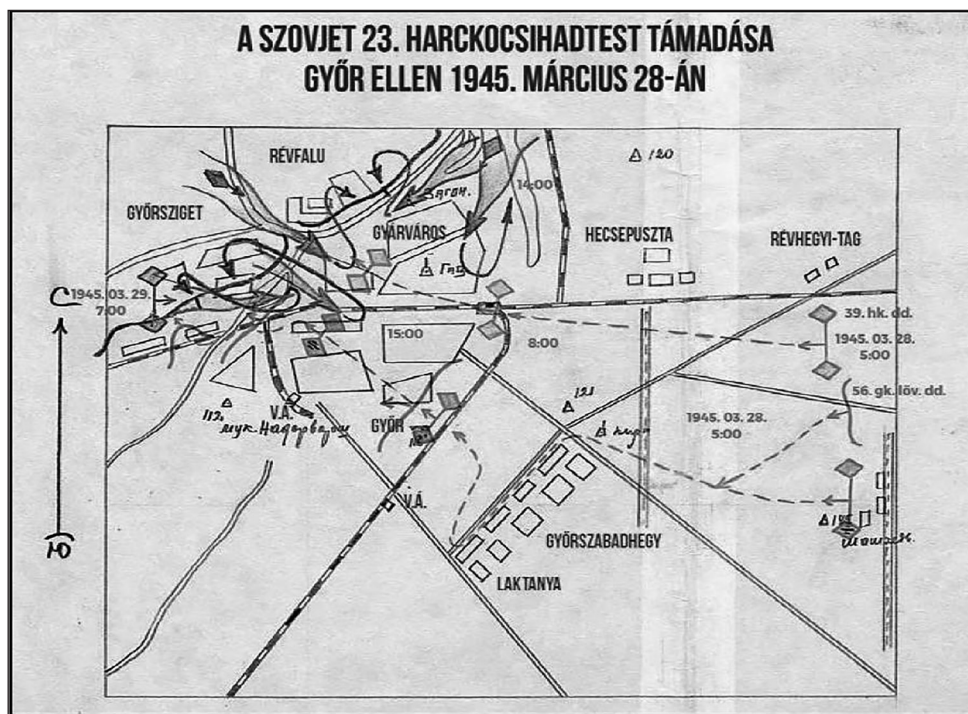
⁵⁸ CAMO A 2. gárda-gépesítethadtest összefoglaló jelentése az 1945. március–áprilisi harcokról. Másolata a szerző birtokában. 129. o.

⁵⁹ CAMO A 23. harckocsihadtest 1945. márciusi hadinaplója. Másolata a szerző birtokában. 19. o.

⁶⁰ *Weidinger*. Bd. V. 1943–1945. 479. o.

⁶¹ CAMO f. 240, op. 2799, gy. 357, li. 17.

A Győrért vívott harcokban a 23. harckocsihadtest egyebek mellett 12 német harckocsi, négy rohamlőveg és 13 lövészpáncélos kilövését jelentette. Saját vesztesége kilenc kilőtt (ebből nyolc kiégett) T-34/85 harckocsi volt.⁶²

3. kép: A szovjet 23. harckocsihadtest támadása Győr ellen, 1945. március 28.

A szovjet 46. hadsereg 68. lövészhadteste 53. lövészadosztálya Bőnyrétafalp és Gönyű között, a komáromi vasútvonal mentén támadt Győr irányába, követve a 2. gárda-gépesített hadtest erőit. A lövészrezdek keleti irányból törtek be a városba, ahol részt vettek a heves utcai harcokban. A hadosztály erői 14 óra 30 perc körül elérték a Rábát, és ezzel a mai Győr középső részén harcoltak. Este 20 óra körül a hadosztály 12. lövészrezdének részei átkeltek a Kis-Dunán, és behatoltak Révfaluba, amelynek déli szélén elfoglalták az ipari létesítményeket.⁶³ Az 53. lövészadosztály az aznapi harcokban 8 halottat és 37 sebesültet veszített, miközben mintegy 700 főnyi német–magyar véres veszteséget, 240 hadifoglyot, 15 kilőtt páncélost, valamint 35 géppuska és 75 lőveg megsemmisítését vagy zsákmányolását jelentette.⁶⁴ A zsákmányolt lövegek jelentős részben a város hadiüzemeiben talált fegyverek lehettek.

⁶² CAMO A 23. harckocsihadtest 1945. márciusi hadinaplója. Másolata a szerző birtokában. 19. o.

⁶³ Uo. f. 961, op. 1, gy. 201, li. 604.

⁶⁴ Uo. f. 961, op. 1, gy. 197, li. 202.

A nap végére a 68. lövészhadtest 99. lövészadosztálya Győr déli részén és onnan délnyugatra, az 53. lövészadosztály a város belső területén, a 297. lövészadosztály pedig a várostól északkeletre felzárkózott a Rábára, illetve a Kis-Dunára, és kisebb erőkkel át is kelt azon.⁶⁵

A németek Győr és Vének között, a Kis-Duna északi partján biztosító állásokat létesítettek.⁶⁶

Érdekes módon a német II. SS-páncéloshadtest az aznapi harcokban összesen csupán két szovjet páncélos kilövését jelentette.⁶⁷

A szovjet 53. motorkerékpáros-ezred Kisbarát körzetéből észak felé, Győr irányába nyomult előre és elérte annak déli szélét, ahol felvette a kapcsolatot a 2. Ukrán Front 46. hadseregének erőivel. Az ezred kelet felől támadva részt vett a város elfoglalásában, amely 12 óra 40 perckor szovjet kézbe került. Az alakulat a harcokban egy kiégett T-34/85 harckocsit veszített, egy másik pedig megsérült. Este az ezredet nyolc üzemképes harckocsival kivonták az arcvonalból, és az 1. gárda-gépesítetthadtest alárendeltségében Tét körzetébe irányították.⁶⁸

A m. kir. 9. légvédelmi tüzérsztály parancsnoka, Mozsáry Iván alezredes korabeli harctudósítása az alábbiakban részletezi a március 27-i és 28-i harccselekményeket:⁶⁹

„Győr védelmével kapcsolatos harctudósításomat az alábbiakban terjesztem fel:

Általános helyzet

A március elején megindított magyar–német támadás⁷⁰ kezdeti sikerek után március közepén elakadt. A szovjet ellenállás megszilárdulásával párhuzamosan a felderítés a Vértes-hegység délkeleti térségében erős páncélos gyülekezést állapított meg. Ezért Győr harcparancsnoka március hó 16-án 02 órával elrendelte a páncélosveszély I. fokozatát.

Amikor az ellenség gyalogsági erővel átlépte a Vértest, és páncélos erőivel Székesfehérvártól északra, valamint Tatabánya térségében áttört, március 17-én 16 órával Győr harcparancsnoka a páncélosveszély II. fokozatát is elrendelte. A 9/5. gépágyús üteg három szakasszal páncélelhárító állásba vonult, egy szakaszával továbbra is légvédelmi tüzelőállásban maradt. A 9/1–9/4. és 4/1. ágyús ütegek, mint beépített ütegek parancsnokságom alatt a győri hídfő tüzérparancsnokának lettek alárendelve, hogy légvédelmi feladatuk további ellátása mellett földi harcok esetén, mint távolharcesoport, elsősorban földi tűzharcot folytasson.

A győri hídfő tüzérparancsnoka március 18-tól 20-ig Selmeczy László alezredes, a 8. tábori tüzérsztály parancsnoka volt. A 8. tábori tüzérsztály elvonulása után március 20-tól 21-ig

⁶⁵ CAMO f. 401, op. 9511, gy. 577. (térváz)

⁶⁶ NARA T311, R162, F7214810.

⁶⁷ Uo. T311, R163, F7215504.

⁶⁸ CAMO f. 243, op. 2928, gy. 131, li. 280.

⁶⁹ HL m. kir. 9. honvéd légvédelmi tüzérsztály naplója, 1945. 64–75. o.

⁷⁰ Ez a német *Frühlingserwachen* (Tavaszi Ébredés) hadművelet volt, amely 1945. március 6-án indult meg Székesfehérvár délkeleti előteréből a Sió-csatorna és Simontornya irányába, valamint kiegészítő csapásként keleti irányban a Velencei-tótól délre.

Koppány [Aladár] őrnagy, a győri tüzer kiképző és felszerelő központtól, majd a 88. tábori tüzérsztyály beérkezése után március 21-től Mohay Imre alezredes, a 88. tábori tüzérsztyály parancsnoka.

A földi tűzharc vezetésére szolgáló harcálláspontom március 18-tól 26-ig a győri hídfő tüzerparancsnokának harcálláspontjával közösen Győr, Szél utca 1. szám alatti házban volt, majd Győr harcparancsnokának Győr–Újváros olajgyárba való áttelepülésével kapcsolatosan harcálláspontomat Győr–Újváros, Kossuth Lajos utca 6. szám alatti Kis-Royal szállóban helyeztem el.

A páncélosveszély III. fokozatát Győr harcparancsnoka március hó 18-án 14 órakor rendelte el. A tüzelőállások körkörös védelmének kiépítése és a földi tűzharcra való előkészület erre az időre teljes mértékben befejeződött.

A szovjet támadás első célja az Esztergom–Tatabánya térségben felvonult 3. magyar hadsereg és a Balaton északkeleti térségében előretört német hadseregcsoporth elvágása volt. E célok elérése után súllyal a Bakony déli peremén, délnyugati irányban folytatta támadását. Pápa március 25-én este esett el. Az ellenséges páncélos élek már másnap, március 26-án elérték Tétet, és északi irányban folytatva támadásukat, nyilvánvalóvá vált, hogy Győr és Győrtől keletre lévő térségben küzdő saját erőkh hátába akarnak kerülni.

Az általános támadás Győr ellen március 27-én délelőtt indult meg, mikor is az ellenséges erők minden irányban átlépték Komárom–Kisbér–Veszprémvarsány általános vonalában kialakult vonalat, s megindultak Győr ellen.

A támadás első szakaszában az ellenséges nyomás a nyugati szakaszon volt a legnagyobb, Ménfőcsanak–Gyirmót irányában. 27-én este a támadás súlya áttolódott a keleti szakaszra, ahol Nagyszentjános térségéből páncélos erők indultak támadásra. Ezeknek az erőknek a Kecskeméti-erdő és a Kecskeméti szőlő kedvező terepviszonyait kihasználva sikerült 19 órára elérniük Győrszentiván vasútállomást, ahonnan a község házcsoporthait és a győri repülőteret körülfogó erdők és puszták fedezete alatt másnap hajnalra előre küzdöttek magukat egészen Hecsepusztáig.

Március 28-án a hajnali órákban Hecsepusztánál előretörve az Ipar-csatorna és a vasúti töltés között, a teherpályaudvaron keresztül benyomultak a gyárvárosba (6 órakor). Ugyanakkor egy ék Győrszabadhegy irányába nyomulva igyekezett a Győr belső vonalára visszahúzódot védőcsapatok további visszavonulási útját elvágni.

Kb. 6 órai utcai harcok után a szovjet erőknek sikerült a Mosoni Duna-ág és a Rába vonalát elérni, mikor is az ezeken átvezető hidakat [a védők] felrobbantották.

Saját helyzet a támadás megindulásakor:

- 9/1. ágyús üteg: tűzkész négy löveggel, két könnyű gépágyúval⁷¹, Lekö-vel és L.R.B-vel⁷²;
- 9/2. ágyús üteg: tűzkész hat löveggel, két könnyű gépágyúval, Lekö-vel és L.R.B-vel;
- 9/3. ágyús üteg: tűzkész öt löveggel, két könnyű gépágyúval, Lekö-vel, L.R.B-vel és Malri-vel;
- 9/4. ágyús üteg: tűzkész öt löveggel, két könnyű gépágyúval, Lekö-vel és L.R.B-vel;
- 4/1. ágyús üteg: tűzkész négy löveggel, Lekö-vel és L.R.B-vel;
- 9/5. gépágyús üteg 12 löveggel.

Lőszerhelyzet:

10,5 cm-es légvédelmi repeszgránát

- 9/1. ágyús üteg: 410 db
- 9/2. ágyús üteg: 576 db
- 9/3. ágyús üteg: 924 db
- 9/4. ágyús üteg: 850 db

Összesen: 2760⁷³ db

[10,5 cm-es] pillanatgyújtós gránát

- 9/1. ágyús üteg: 270 db
- 9/2. ágyús üteg: 360 db
- 9/3. ágyús üteg: 300 db
- 9/4. ágyús üteg: 300 db

Összesen: 1230⁷⁴ db

[10,5 cm-es] páncélgránát

- 9/1. ágyús üteg: 114 db
- 9/2. ágyús üteg: 165 db
- 9/3. ágyús üteg: 163 db
- 9/4. ágyús üteg: 150 db

Összesen: 592 db

⁷¹ A m. kir. 9. honvéd légvédelmi tüzérosztályt zömmel német fegyverzetrel látták el. Lövegei német gyártmányú 10,5 cm-es Flak 38 ágyúk voltak, amelyekből a német haderő sem alkalmazott sokat. A légvédelmi ágyúkat vontatni nem lehetett, azokat szilárd alapra helyezve beépítették kijelölt tüzelőállásaikba. Ezért, ha azokat ellenséges gyalogság fenyegette, visszavonni nem lehetett őket, csak megsemmisíteni. Az ágyús ütegeket háromcsövű MG 151/20 20 mm-es gépágyúk (úgynevezett *Drillingek*) oltalmazták az alacsonyan támadó repülőgépek rácsapásaitól, valamint az ellenséges gyalogság közeledésétől.

⁷² Lekö = Gamma-Juhász légvédelmi löelemképző; L.R.B. = légvédelmi rádió-bemérő.

⁷³ Az eredetiben összeadási hiba miatt 2751 db lőszer szerepel.

⁷⁴ Az eredetiben összeadási hiba miatt 1200 db lőszer szerepel.

4/1. ágyús üteg:
 8 cm-es légvédelmi repeszgránát 600 db
 páncélgránát 96 db
 4 cm-es légvédelmi repeszgránát: –
 2 cm-es légvédelmi repeszgránát:
 9/1. ágyús üteg: 3624 db
 9/2. ágyús üteg: 3627 db
 9/3. ágyús üteg: 3560 db
 9/4. ágyús üteg: 3601 db
 Összesen: 14 412 db

A harcok részletes leírása

Március 27-én délelőtt az ellenséges erők Árpásnál átkelve a Rábán, beásták magukat. A Ménfőcsanak felé előnyomuló kötelékek 10 óra 40 perckor elérték a Nagyszentpálpusztától északra lévő erdőt és annak északi szegélyén gyülekeztek. A győri hídfő tüzésége erre a csapatgyülekezésre nyitja először a tüzet 11 óra 14 perckor valamennyi üteg össztüzével. Megfigyelések szerint a lövések jól feküdtek, az erdő kigyulladt.

15 óra 45 perckor ellenséges találat éri a gyirmóti templomtornyot. 15 óra 58 perckor hat szovjet páncélos ellenállás nélkül elfoglalja a községet, az ott bevetett gyalogszázad megadta magát. 16 óra 20 perc és 16 óra 40 perc között valamennyi üteg össztüzével Gyirmót község főutcája a következő cél. A tűzcsapások leadása [után] a 9/3. ágyús üteg figyelője által a falu északkeleti szögletében megfigyelt ellenséges sorozatvető nem folytatta tovább tüzelését. Az ettől délre megfigyelt sorozatvetőre a 9/3. ágyús üteg újabb három tűzcsapást adott le. Megfigyelt jó eredménnyel. Gyirmóton a tűzcsapások leadása után félórával kb. 300 m-es kiterjedésű tűz volt megfigyelhető.⁷⁵

18 óra körül a reptértől keletre a tűzér kiképző és felszerelő központ egy gyalogszázada megadta magát. Ezzel a védelmi gyűrű keleti szegélyén, ahol a páncélos elhárító állásrendszerben bekövetkezett átcsoportosítás miatt a páncélos védelem is meggyengült, rés keletkezett. A Kecskeméti szőlőkre, majd Győrszentiván vasútállomásra fektetett tűz nem tudta már megakadályozni az ellenség előrehaladását.

22 óra és 23 óra között a Győrszentmárton felé vezető úton is megélénkültek a harcok. Nyúl rövid utcai harc után elesett. A 9/4. ágyús üteg tüzérmegfigyelőjének észlelése szerint

⁷⁵ Szalay József plébános 1945. április 28-i jelentése szerint a németnek hitt magyar légvédelmi ágyúk tüzeinek katasztrofális következményei lettek a gyirmóti lakosságra nézve: „Az orosz hadsereg tagjai rövid német ellenállás leverése után március 27-én délután negyed négykor vonultak be Gyirmótra. Azonnal hívták a község főjegyzőjét, hogy a lakosság viselkedjék nyugodtan, senkinek bántódása nem lesz. De a Ménfőn föllállított német ütegek hamarosan tűz alá vettek bennünket, és a falut gyújtó bombákkal és gránát-, valamint aknatűzzel árasztották el. Az ágyútűz eredménye hat hősi halott a gyirmóti lakosságból, köztük három elemi iskolás, négy súlyos sebesült. Ezek közül három már meghalt, egy a jó Isten segítségével gyógyulóban van [...] 46 lakóház teljesen leégett és 1 ucca kivételével ép ház igazában nem maradt.” Lásd *Perger* 2005. 25. o.

ebben az időben tekintélyes számú német páncélos és gyalogság visszavonulása volt megállapítható a kismegyeri út mentén. Valószínűleg a keleti részen elért betörés miatt a délkeleti védőkörlet parancsnoka 22 óra 25 perckor visszavonta egységeit a belső védelmi gyűrűbe (Roth német őrnagy).

23 óra 30 perckor Győr harcparancsnoka magához rendelte a hídő tüzérparancsnokát, aki a megbeszélésről 28-án 2 órakor visszatérve engedélyt adott a 9/3. és 9/4. ágyús üteg löelemképzőjének hátra szállítására. (Az ütegek L.R.B. műszereit a légvédelmi tüzérdandár-parancsnokság engedélyével a 9/3. és 9/4. ágyús ütegtől már III. 26-án, a 9/1. és 9/2. ágyús ütegtől pedig III. 27-én ki lett vonva. [sic]) A parancs végrehajtására Bertényi István hadapród őrmestert küldtem ki a 3–206 forgalmi rendszámú tehergépkocsival 2 óra 30 perckor. A 9/4. ágyús üteg löelemképzőjének gumidefektje miatt az ütegtől a löelemképzőt csak 4 óra 30 perckor lehetett elhozni. A löelemképzőt a 9. osztálytörzs körletébe, a Simor térre szállítottam. Bertényi hadapród ezután a 9/3. ágyús üteg tüzelőállásába akart menni, azonban a győrszabadhegyi út oly erős aknavetőtűz alatt állott, hogy az osztály egyetlen tehergépkocsiját nem akarta kilövésnek kitenni, ezért a löelemképző elvontatása nélkül visszatért. Jelentésének ellenőrzésére magam mentem ki az üteg tüzelőállásába és megállapítottam, hogy az út valóban tűz alatt állt és az ellenséges gyalogság is már 400–500 m-re közelítette meg a tüzelőállást. Személyesen adtam parancsot az ütegparancsnoknak a további kitarásra és arra, hogy szakasznyi erővel kíséreljen meg ellentámadást, lövegeit és műszereit csak akkor robbantsa, ha lőszerének kilövése után a tüzelőállás megtartása teljesen kilátástalanná vált. Intézkedéseimről 7 óra 50 perckor a 2. légvédelmi [tüzér]ezred parancsnokságnak is jelentést tettem.

Az osztályparancsnokság Árpád utca 24. szám alól, a gazdasági hivatalnak Szent László király utca 8. szám alól, a gazdasági hivatal raktárainak Jókai út 10. és Deák Ferenc utca 27. szám alól való hátra telepítésére, illetve hátra szállítására ugyancsak 2 óra 30 perckor adtam ki szakközegeimnek a parancsot. A szállítás meggyorsítására a 2. légvédelmi tüzérezred parancsnokságtól kértem országos járművek és tehergépkocsik kirendelését, ez azonban 6 óra 10 perckor megismételt kérésemre sem történt meg (Porpa hadnagy jelentése szerint öt országos járművet útba indított, ezek azonban a gazdasági hivatalhoz nem érkeztek be), ezért a szállítást az osztálytörzs kettő országos járművével, majd délelőtti órákban a 3 tonnás tehergépkocsival folytattam.

3 óra 20 perckor Hecsepuszta szovjet kézre került. 4 óra 45 perckor a győrszentiváni és tatai útvilla melletti 5. páncélelhárító csoportot is ellenséges gyalogság közelíti meg. A székesfehérvári út mellett települt 4. páncélelhárító csoport által kiküldött járőrök 5 óra 45 perckor már nem tudják az 5. páncélelhárító csoport támpontját megközelíteni. Ugyanekkor szakadt meg az összeköttetés a 9/3. ágyús ütegek a Sas-hegy dél 144 magaslaton lévő tüzérfigyelőjével. Bár a tüzérfelderítő járőrnek az volt a parancsa, hogy az összeköttetés megszakadása esetén vonuljon be a tüzelőállásba, a felderítő járőr nem tért vissza.

Hecsepuszta felől előretörve, az ellenséges páncélosok 6 órakor érték el a Gyárvárost. 6 óra 5 perckor a 9/3. ágyús üteggel megszakadt a távbeszélő összeköttetés. A 9/3. ágyús

üteg területe a hajnali órákban igen erős aknavető és tüzérségi tüzet kapott. A lövések középpontja az R/3 rádió települési helye volt. Az ütegparancsnok feltevése szerint az ellenség a rádiót mérte be. 7 óra körül a tüzelőállást a Sashegypuszta irányából előretörő gyalogság közelítette meg, ugyanekkor észak felől, a házak kertjei közül délkeleti irányban nyomult előre az ellenség. A teljes körülrzés után az ütegparancsnok kilátástalannak ítélve a helyzetet, lövegeit és műszereit felrobbantotta, s áttörve az ellenség záróvonalát, 8 óra 30 perckor az ütegparancsnok, két tiszt és 28 fő legénység beérkezett harcálláspontomra.

8 órakor a 9/4. ágyús üteg is erős aknatűzbe került. Távbeszélő összeköttetése 9 óra 55 perckor szakadt meg. Ettől kezdve az eddig megadott célokra, illetve a saját megfigyelt célokra folytatott tüzharcot. A tüz harc alkalmával a lövegeknél ismételt akadályok és hibák léptek fel, ami 10 óra 20 percig két löveg kiesését eredményezte. 10 óra 30 perckor az üteg felderítő járőre szovjet páncélosokat figyelt meg, ugyanekkor az üteg előtt lévő német gyalogság megkezdte visszavonulását. Az üteg – bár mind erősödő aknavető és gyalogsági tüzet kapott és a Ménfőcsanak felé vezető vasút és a Rába gát között is ellenséges gyalogság felvonulását észlelte – tovább folytatta tüzharát. Amikor azonban a kiküldött figyelővel is megszakadt a távbeszélő összeköttetés, rendelte el az ütegparancsnok a robbantás előkészítését (10 óra 55 perc).

11 óra 5 perckor a tüzelőállás felé három irányból (Gyirmót, Kisbarát és Szabadhegy felől) támadó ellenséges erők nyomására az ütegparancsnok elrendelte a lövegek felrobbantását, és a gyalogszakasz fedezete mellett elrendelte az üteg visszavonulását a 9/2. ágyús üteg felé. A visszavonulás útvonala is erős tűz alatt állott és Gáczi őrzetű mindkét combján és arcán megsérült (aknaszilánktól). A sebesültet bajtársai magukkal vitték, majd a rendelkezésre bocsájtott tehergépkocsival Stolpa zászlós német hadikórházba szállíttatta. Az ütegnek még csak az egyharmada vonult át a Horthy-hídon, amikor azt felrobbantották és így az ütegtől csak öt tiszt, egy hadapród, két tiszthelyettes és 16 fő legénység érkezett a 9/2. ágyús üteg tüzelőállásába (13 órakor).

A 9/1. ágyús üteg a távbeszélő összeköttetés megszakadásáig, 11 óra 55 percig állandóan tüzharcot folytatott az ellenség előnyomulási útvonalára és gyülekező helyeire. A tüz harc alkalmával 7 óra 30 perctől 13 óráig három löveg esett ki. Az üteg megmaradt négy lövegével 15 óráig folytatott tüzharcot az addigi és általa megfigyelt célokra. Az üteg 12 óra 40 perc és 13 óra között robbantotta fel löelemképzőjét, áramtermelőjét és átalakító szekrényét, majd 15 óra és 15 óra 30 perc között lövegeit. Mivel a város felé vezető út erős tűz alatt állott és az üteg a távbeszélő összeköttetés megszakadása miatt a hidak sorsáról nem szereshetett tudomást, az ütegparancsnok Abda irányába rendelte el a visszavonulást. Az üteg teljes létszámmal útba indult, azonban az üteg nagy része elmaradt, így csak Szentpétery zászlós és 22 fő érkezett be Ötvenybe, ahol 17 óra 30 perc körül a visszavonuló csoportot a németek lefegyverezték.

A 9/2. ágyús üteggel 9 óra 40 perckor az összeköttetés megszakadt, mire az üteget légvédelmi harcállásponton át utasítottam, a légvédelmi harcállásponthoz távbeszélő vezeték kiépítésére és így az összeköttetés felvételére. Az üteg 13 óra 30 percig tüzelt a harcállás-

pontról megadott célokra, amikor is a távbeszélő összeköttetés véglegesen megszakadt. Az üteg azután a maga által megfigyelt célokra folytatott tűzharcot, miközben három lövege kiesett. 14 óra körül az üteg tüzelőállása öt ízben is ellenséges sorozatvető tüzebe került, a tüzelőállás mellett két fő sebesült meg a dandár híradóüteg állományából. Az ütegparancsnok a 2. légvédelmi tüzérezred egyik hadnagyával állítólag megállapodott abban, hogy az ezredparancsnokság három piros rakéta fellövésével fogja elrendelni a lövegek felrobbantását. Ez meg is történt, mire 14 óra és 14 óra 30 perc között az üteg lövegeit és műszereit felrobbantotta. A robbantás miatt 15 óra 15 perckor egy német hadnagy, majd egy német páncélos százados pisztolyt rántva, a tüzelőállásban lévő anyag megmentése végett éppen odaérkező segédtisztet akarta felelősségre vonni, majd zsoldkönyvét átvéve utasította, hogy 19 órára jelentkeztesse nála az ezrednek azt a tisztjét, aki a robbantást elrendelte, hogy a robbantás elrendelésének körülményeit vele tisztázza. Noéll József tartalékos főhadnagy segédtiszt a parancs szerint azonnal útba indult gépkocsijával Sárápusztára, azonban az ezredparancsnokságot már nem találta ott, így Medve felé folytatta útját, és az esetről Bősön tett jelentést Somlyódy Árpád ezredes ezredparancsnoknak. Az ezredparancsnok utasította Noéll főhadnagyot, hogy mivel a robbantás elrendeléséről tudomása nem volt, a 9/2. ágyús üteg parancsnoka, [Dr.] Mózer Alajos hadnagy írásban tegyen arról jelentést és az osztályparancsnokság hozzá terjessze fel. Mózer hadnagyot a jelentés megtételére utasítottam, aki azonban március 29-én éjszaka Hegyeshalomnál eltűnt. Az üteg legénysége parancs szerint Győrújfaluban gyülekezett.

Az osztályparancsnokság, gazdasági hivatal, gépkocsitelep hátra telepítése a szakközegeimnek 28-án 2 óra 30 perckor kiadott parancsaim szerint lépcsőzetesen, először a földi harcálláspontra, majd az osztálytörzs Simor téri körletébe, 9/2. ágyús üteg tüzelőállásába, illetve Győrújfaluba történt. A szállítóeszközök hiánya miatt az anyag teljes hátra szállítása nem történhetett meg, de az osztály tüzéségi és optikai anyagát, lőszerkészletét, élelemkészletét sikerült Győrújfaluba hátra szállítani. Mivel a 3–206 forgalmi rendszámú tehergépkocsi a 9/4. ágyús üteg sebesültjének kórházba szállításáról gyújtási hiba miatt nem tudott visszatérni és a 2. légvédelmi tüzérezred parancsnokságtól se kaptam szállítóeszközöket, a 2. légvédelmi tüzérezred parancsnokság harcálláspontján tartózkodó német repülő őrnagytól kértem és kaptam egy 3 tonnás tehergépkocsit. A 9/4. ágyús üteg löelemképzőjét, az osztálytörzsnél tárolt tüzéségi és optikai anyagot 14 óra körül ezzel a tehergépkocsival személyesen hozattam át Győrújfaluba.

Mialatt ebben az ügyben az ezredparancsnokságon jártam, a 88. tábori tüzérosztály egységeinek hátravonása után a harcálláspontot elhagyta. Ezért a tüzéségi anyag hátra szállítása után a 9/1. ágyús üteg érintésével Ötvenybe mentem, hogy Mohay alezredesnél, a hídfő tüzérparancsnokánál jelentkezsem.

18 órakor érkeztem vissza Győrújfaluba, ekkor szereztem tudomást a 9/2. ágyús üteg robbantásáról és a 2. légvédelmi tüzérezred parancsnokság hátra településéről. Mivel az anyagomat és embereimet már előzetesen Győrújfaluba felé (mivel Ásványráron és Halászában tárolt az osztály anyagának egy része) irányítottam, hogy Magyaróváron és bécsi műúton

vonuló 9/1. ágyús üteggel az osztály többi része egyesülhessen, az ezredparancsnok szóbeli hozzájárulásával az osztály már korábban kiadott menetvonalát nem változtattam meg.

A gazdasági hivatal és az osztálytörzsnek Révfalu felé visszavonuló része a medvei hídon át a 2. légvédelmi tüzérezred parancsnoksághoz csatlakozott.”

A győri hídfő védőállásait és harckocsiárkait a magyar és német csapatok nagyjából három hónap alatt építették ki, a szovjet csapatok ezeket mégis egynapi harccal elfoglalták. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az általános visszavonulásban lévő német csapatok nem látták értelmét a hídfő tartósabb védelmének, mivel a szovjet csapatok a Rába folyó, illetve a Kis-Duna mentén addigra már több helyszínen is átkeltek és hídfőket foglaltak el.

Március 29-én a szovjet 53. lövészadosztály 12. lövészezrede erői zömével átkelt a Kis-Dunán és 15 óra 30 perc körül elfoglalta Révfalut. A 223. lövészezred egy százada 15 óra körül átkelt a Rábán és behatolt Győr–Újváros keleti szélére. Ugyanakkor a német és magyar tüzérség (lövegekkel és rakéta-sorozatvetőkkel) Győr–Újváros nyugati feléből és a 113-as magaslat (Szent Erzsébet teleptől nyugatra) körzetéből még lőtte a szovjet állásokat. Ezalatt a hadosztály harmadik (475.) lövészezrede a Rábától keletre, Győrben állomásozott. Az 53. lövészadosztály aznap 5 halottat és 30 sebesültet veszített.⁷⁶

Március 30-án az 53. lövészadosztály befejezte a mai Győr elfoglalását. A 12. lövészezred 15 óráig elérte Pinnyéd délkeleti szélét. A 223. lövészezred 15 óra tájban elfoglalta az Újváros déli részén lévő ipari létesítményeket. A hadosztály aznap 10 halottat és 30 sebesültet veszített.⁷⁷

A Győrben és a város közvetlen közelében megvívott harcok hevesek voltak ugyan, de gyors lefolyásúak, így a település elkerülte Budapest vagy Székesfehérvár második világháborús sorsát.

Norbert Számvéber

THE BUILDING AND DEFENCE OF THE BRIDGEHEAD OF GYŐR IN 1944–1945

(Abstract)

In the autumn of 1944, the German and Hungarian military leadership began to build defence systems in the central and western parts of Hungary. This included the bridgehead of Győr, the construction of which was entrusted to the commander of Worker's Brigade 202 of the Hungarian Royal Home Defence Forces, Lieutenant General Vitéz László Kassay-Farkas of Székelyudvarhely. In addition to the large number of Jewish labour service soldiers and military labourer companies, the population of Győr was also involved in the works, but the latter only obeyed the orders in small numbers.

The defence of the bridgehead was based on the firepower of the guns and machine guns of the Hungarian and German anti-aircraft artillery. In the last third of March 1945, troops of the German SS Panzer Corps II withdrew from the southeast, but the German Command had no plans for the

⁷⁶ CAMO f. 961, op. 1, gy. 195, li. 280.

⁷⁷ Uo. f. 961, op. 1, gy. 195, li. 281.

permanent defence of the bridgehead. Thus, the Soviet troops broke through the defence lines of the Győr bridgehead in fierce, but fast-moving fight and finally captured the city. The defensive positions and tank trenches of the Győr bridgehead were built by Hungarian and German troops in about three months, but the Soviet troops captured them only after one day of fight.

Norbert Számvéber

AUSBAU UND VERTEIDIGUNG DES BRÜCKENKOPFES VON GYŐR (RAAB),
1944–1945

(Resümee)

Im Herbst 1944 begann die deutsche und ungarische militärische Führung mit dem Ausbau von Verteidigungssystemen im mittleren und westlichen Teil Ungarns. Teil dieser Arbeiten war auch der Brückenkopf von Győr (Raab), mit dessen Ausbau der Kommandant der königlich ungarischen 202. Honved-Arbeiterbrigade, Titular-Feldmarschallleutnant vitéz László Kassay-Farkas von Székelyudvarhely beauftragt wurde. Neben der bedeutenden Zahl an jüdischen Personen, die einen Arbeitsdienst versahen, und an militärischen Arbeiterkompanien wurde auch die Bevölkerung von Győr in die Arbeit mit einbezogen, wobei Letztere jedoch nur in geringer Zahl den Aufrufen Folge leistete.

Die Grundlage des Schutzes des errichteten Brückenkopfes bildete die Feuerkraft der Geschütze und Maschinenkanonen der ungarischen und deutschen Luftschutzartillerie. Im letzten Drittel des Monats März 1945 zogen sich auch die Truppen des deutschen II. SS-Panzerkorps aus südöstlicher Richtung hierher zurück, jedoch plante die deutsche Kriegsführung nicht die dauerhafte Verteidigung des Brückenkopfes. So konnten die sowjetischen Truppen in heftigen, aber rasch ablaufenden Kämpfen den Schutz des Brückenkopfes von Győr durchbrechen und die Stadt besetzen. Die Schutzstellungen und Panzergräben des Brückenkopfes von Győr waren von den ungarischen und deutschen Truppen innerhalb von etwa drei Monaten ausgebaut worden, jedoch besetzten die sowjetischen Truppen diese trotzdem in einem nur eintägigen Kampf.

Norbert Számvéber

LA CONSTRUCTION ET LA DÉFENSE DE LA TÊTE DE PONT DE GYŐR, 1944–1945

(Résumé)

À l'automne 1944, les commandements allemands et hongrois ont commencé à construire des systèmes de défense dans les régions centrales et occidentales de la Hongrie. La tête de pont de Győr faisait partie de ce dispositif. La construction fut confiée au commandant de la 202e brigade d'ouvriers de l'armée royale hongroise, le valeureux et noble lieutenant-général László Kassay-Farkas de Székelyudvarhely. Outre les nombreux travailleurs forcés juifs et les compagnies d'ouvriers militaires, les habitants de Győr ont été également mis à contribution, mais peu de civils ont obéi aux ordres.

La défense de la tête de pont reposait sur la puissance de feu des canons et des canons mitrailleurs de l'artillerie anti-aérienne hongroise et allemande. Au cours de la dernière décade du mois de mars 1945, les troupes du IIe corps blindé SS allemand sont arrivées à la tête de pont après s'être retirées du sud-est, mais le commandement allemand n'a pas prévu de la défendre durablement. Ainsi, les troupes soviétiques ont percé la défense de la tête de pont de Győr lors de combats acharnés mais rapides avant de s'emparer de la ville. Les troupes hongroises et allemandes ont consacré environ

trois mois à la construction des retranchements et des tranchées de chars de la tête de pont de Győr, mais les troupes soviétiques les ont occupés après seulement une journée de combat.

Норберт Самвебер

СООРУЖЕНИЕ И ОБОРОНА ПРЕДМОСТНОГО УКРЕПЛЕНИЯ Г. ДЬЁР, 1944–1945 ГГ.

(Резюме)

Осенью 1944-ого года венгерское и немецкое военное руководство начало построение систем военной обороны в центральной и западной части Венгрии. Частью этого было предмостное укрепление города Дьёр, для создания которого был назначен командир 202-ой бригады рабочих, доблестный гонведармейский дворянин секейудвархейский витязь генерал-лейтенант Ласло Кашшаи-Фаркаш. Наряду со значительной численностью отбывающих трудовую повинность евреев и отбывающих трудовую повинность военных рабочих, население города Дьёр тоже вовлекали к работам, но последние повиновались призывам лишь в небольшой численности.

Основой обороны предмостного укрепления стала огневая мощь орудий и пулеметов венгерской и немецкой противовоздушной артиллерии ПВО. В последней декаде марта 1945-ого года сюда же отступали войска II.-ого танкового немецкого корпуса СС с юго-востока, но немецкое военное руководство не планировало прочной длительной обороны предмостного укрепления. Таким образом, советские войска в ожесточенной, но быстрой борьбе прорвали оборону предмостного укрепления в городе Дьёр и заняли город. Оборонительные позиции и танковые окопы предмостного укрепления в городе Дьёр были построены венгерскими и немецкими войсками примерно за три месяца, но советские войска заняли их всего в течении однодневного боя.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

LÁZÁR BALÁZS	Katonaállítások, hadkiegészítés a Magyar Királyságban 1741 és 1848 között. Áttekintés egy készülő összefoglaláshoz.....	771
RÉFI ATTILA	A császári-királyi 12. számú Nádor-huszárezred története alapításától a napóleoni háborúk végéig (1800–1815).....	805
MOLNÁR ANDRÁS	Zala vármegye nemesi felkelő lovasezrede 1809-ben I. Szervezés, személyi és anyagi ügyek.....	843
CSIKÁNY TAMÁS	Háromszéki határőrök az 1813-as háborúban.....	875
KOVÁCS ZOLTÁN ANDRÁS	A Magyarország elleni stratégiai bombázóhadjáratot támogató brit–amerikai hírszerzési tevékenység (1943–1945).....	901
KÖZLEMÉNYEK		
NAGY-L. ISTVÁN	A francia háborúk magyarországi tábornokainak csapatnemi háttere.....	947
SZÁMVÉBER NORBERT	A győri hídfő kiépítése és védelme, 1944–1945.....	993

TABLE OF CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

BALÁZS LÁZÁR	Conscriptions and Military Supplement in the Kingdom of Hungary between 1741 and 1848. Outline to a Summary Being Prepared.....771
ATTILA RÉFI	The History of the „Palatine” Hussar Regiment №12 from its Establishment to the End of the Napoleonic Wars (1800–1815)805
ANDRÁS MOLNÁR	The Noble Landwehr Regiment of Zala County in 1809 Part I. Organisation, Personal and Financial Issues.....843
TAMÁS CSIKÁNY	Border Guards from the Háromszék Region in the War of 1813.....875
ZOLTÁN ANDRÁS KOVÁCS	British-American Intelligence Activities in Support of the Strategic Bombing Campaign against Hungary (1943–1945).....901

PUBLICATIONS

ISTVÁN NAGY-L.	The Branch Background of the Hungarian Generals of the French Wars947
NORBERT SZÁMVÉBER	The Building and Defence of the Bridgehead of Győr in 1944–1945.....993

INHALT

STUDIEN

BALÁZS LÁZÁR	Rekrutierung und Heeresergänzung im Königreich Ungarn zwischen 1741 und 1848. Überblick zu einer bevorstehenden Zusammenfassung.....	771
ATTILA RÉFI	Die Geschichte des k. u. k. Palatin-Husaren- regiments Nr. 12 von der Gründung bis zum Ende der Napoleonischen Kriege (1800–1815).....	805
ANDRÁS MOLNÁR	Das adelige Insurrektions-Kavallerieregiment des Komitats Zala im Jahr 1809. Teil 1. Organisation, Personal- und Finanzangelegenheiten.....	843
TAMÁS CSIKÁNY	Grenzwachen aus Háromszék im Krieg des Jahres 1813.....	875
ZOLTÁN ANDRÁS KOVÁCS	Die Tätigkeit des den strategischen Bombardie-rungsfeldzug gegen Ungarn unterstützenden britisch- amerikanischen Nachrichtendienstes (1943–1945).....	901

MITTEILUNGEN

ISTVÁN NAGY-L.	Hintergrund der Truppengattungen der aus Ungarn stammenden Generäle der französischen Kriege.....	947
NORBERT SZÁMVÉBER	Ausbau und Verteidigung des Brückenkopfes von Győr (Raab), 1944–1945.....	993

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

BALÁZS LÁZÁR	Levées de recrues et enrôlement au Royaume de Hongrie entre 1741 et 1848. Esquisse pour une synthèse en cours d'élaboration.....771
ATTILA RÉFI	Histoire du 12 ^e régiment impérial-royal de hussards du palatin, de sa création à la fin des guerres napoléoniennes (1800–1815).....805
ANDRÁS MOLNÁR	Le régiment de cavalerie issu d'une levée féodale du comitat de Zala en 1809, 1 ^{ère} partie: Organisation, personnel et matériel.....843
TAMÁS CSIKÁNY	Des gardes-frontières du district de Háromszék dans la guerre de 1813.....875
ZOLTÁN ANDRÁS KOVÁCS	Activités de renseignement britannico-américaines à l'appui de la campagne de bombardement stratégique contre la Hongrie (1943–1945).....901

PUBLICATIONS

ISTVÁN NAGY-L.	L'arme d'appartenance des généraux de Hongrie des guerres françaises.....947
NORBERT SZÁMVÉBER	La construction et la défense de la tête de pont de Győr, 1944–1945.....993

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

БАЛАЖ ЛАЗАР	Вербовка военных, комплектование военных в Венгерском Королевстве между 1741 и 1848-ми годами. Обзор для подготовки резюме771
АТТИЛА РЕФИ	История императорско-королевского Надор-гусарского полка № 12 от основания до конца Наполеоновских войн (1800–1815).....805
АНДРАШ МОЛНАР	Дворянский повстанческий кавалерийский полк комитата округа Зала в 1809-ом, году 1. Организация, личные и материальные дела.....843
ТАМАШ ЧИКАНЬ	Пограничники Харомсека в войне 1813-ого года.....875
ЗОЛТАН АНДРАШ КОВАЧ	Деятельность британо-американской разведки, поддерживающая стратегическую бомбардировку против Венгрии (1943–1945).....901

ПУБЛИКАЦИЯ

ИШТВАН НАДЬ-Л.	Задний план рода войск венгерских генералов французских войн947
НОРБЕРТ САМВЕБЕР	Сооружение и оборона предмостного укрепления г. Дьёр, 1944–1945 гг.....993

A Hadtörténelmi Közlemények közlési szabályzata

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl. Lévén referált folyóirat, Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatában csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. Ezen rovatok valamelyikébe szánt íráshoz – legfeljebb fél oldal terjedelmű – magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni.

A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A kéziratot normál sorközzel, Times New Roman betűtípussal és 11-es betűmérettel kérjük leadni.

Képeket, grafikonokat, térképvázlatokat ne az írásműbe illesztve mellékeljék, hanem külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként. A fentiek tervezett helyét kérjük a kéziratban jelölni, az ezekhez tartozó képaláírásokban pedig kérjük a lelőhely adatait pontosan megadni (örzőhely, gyűjtemény, jelzet). A folyóiratban közzétett képek jogtisztaságáért a Szerzők felelnek.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címleírását közöljék: szerző, cím, sorozatcím (ha van), megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám.

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) Bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket (Rövidítések) kérünk csatolni, melyben a levéltári hivatkozások szerepeljenek.

A folyóiratban kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál – aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emelik ki a műcímeket, a folyóiratok elnevezését, valamint az idegen nyelvű terminus technicusokat – zárójeles betoldásként így: (*terminus technicus*).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – arab számokkal írják.

A jegyzetekben csak az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni: vö.: ('vesd össze'); uo. ('ugyanott'); *Uő.*: ('ugyanő' – ez mindig nagy kezdőbetűvel, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. ('tudniillik'); sz. ('szám'); ill. ('illetve'); jegyz. ('jegyzet, jegyzetek'); pl. ('például'); stb. ('és így tovább'); r. ('recto'); v. ('verso'); fol. ('folio').

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknévvel és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani.

A Bibliográfiában a rövidítést és annak feloldását táblázatos formában kérjük elkészíteni. A szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet mindig ki kell írni, nem

kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon vagy a címnyegyedben csak kezdőbetű szerepel). Nem magyar szerző esetében is a szerző családneve megelőzi a keresztnévét, de a kettő közé vesszőt kell tenni. Társ szerzők nevei között nagykötojelet kell használni, elötte és utána szóközzel. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmi Opera omnia*; *Zrínyi Miklós Válogatott művei*).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurziválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben szerepel. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, elötte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (= Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztős angol könyvek idézésekor az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között szóközzel is tagolt nagykötojellel van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek stb.) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magában foglaló könyvsorozat címét és sorszámát a kiadás helyét megelőzően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a hivatkozott könyv címnyegyedében kiemelten szerepel.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző következik, majd álló betűvel szedve az évfolyam, mögötte zárójelben megadva a megjelenés éve, végül a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közéjük nagykötojelet kell tenni (93–97. o.) – kérjük, erre külön figyeljenek –, több egymással nem érintkező lapszám esetén ezeket pont és vessző választja el, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

A személynevek között a nagykötojelet szóközzel, városok esetében szorosan, azaz szóköz nélkül helyezzük el. Pl.: Kovács Tibor – Lengyel János, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét (linkjét) és a letöltés dátumát – pl. <https://www.uni-augsburg.de/de/> (A letöltés időpontja: 2020. január 1.).

PÉLDÁK:

<i>Bana – Katona</i> 2010–2012.	Franciák Magyarországon, 1809. Szerk. <i>Bana József – Katona Csaba</i> . I–II. k. Budapest–Győr, 2010–2012.
<i>Bona</i> 2018.	<i>Bona Gábor</i> : Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Arcanum online. Budapest, 2018. https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/ (A letöltés időpontja: 2021. január 6.)
<i>Farkas</i> 2012.	<i>Farkas Katalin</i> : Perczel Mór az emigrációban. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.
<i>Ságvári</i> 2000.	<i>Ságvári György</i> : Katonaállítás, toborzás. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk. <i>Rácz Árpád</i> . Budapest, 2000.
<i>Szabó</i> 2019.	<i>Szabó Péter</i> : Magyarok a Don-kanyarban. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943). Budapest, 2019.
<i>Tantner</i> 2007.	<i>Tantner, Anton</i> : Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie. (Wiener Schriften zur Geschichte der Neuzeit, Nr. 4.) Innsbruck–Wien–Bozen, 2007.

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége